Кафедра історії права та держави юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«УКРАЇНСЬКЕ ПРАВО Й ЗАКОНОДАВСТВО ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 – 1921 РР.)»

«UKRAINIAN LAW AND LEGISLATION IN THE ERA OF THE UKRAINIAN REVOLUTION (1917 - 1921 YEARS)»

30 листопада 2017 року
м. Київ

УДК 340.15
ББК 67.2

Рекомендовано до друку Вченою радою юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, протокол № 5 від 18 грудня 2017 року

Редколегія випуску:
Гриценко Іван Сергійович, доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Мірошниченко Марія Іванівна, доктор юридичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри історії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор;
Захарченко Петро Павлович, доктор юридичних наук, професор кафедри історії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор;
Мацелюх Іванна Андріївна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Крижевський Антон Васильович, кандидат історичних наук, асистент кафедри історії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Карпічков Віталій Олександрович, кандидат юридичних наук, асистент кафедри історії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Українське право й законодавство за доби Української революції (1917 – 1921 рр.): збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 30 листопада 2017 року / ред. кол. І. С. Гриценко, М. І. Мірошниченко, П. П. Захарченко, І. А. Мацелюх та ін. – К. : «Print Day» Ltd., 2018. – 328 с.
ISBN

Організаційний комітет висловлює щиру вдячність ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж» та його директору Губановій Тамарі Олексіївні за сприяння у виданні збірника матеріалів конференції.

У збірнику містяться матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Українське право й законодавство за доби Української революції (1917 – 1921 рр.), присвяченої 100-літньому ювілею початку національно-визвольних змагань українського народу. Адресований науковцям, викладачам, юристам-практикам, аспірантам, студентам, а також усім, хто цікавиться історією української державності, становленням вітчизняного права та революційними подіями вітчизняної минувшини.

Тексти статей, тез, інших матеріалів подано в авторській редакції. Відповідальність за зміст публікацій, точність наведених фактів, інших відомостей покладено на авторів.
ISBN

УДК 340.15
ББК 67.2
© Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2018
© Видавництво ФОП Антоненко Л.І. «StreamLine»
© Друк «Print Day» Ltd.

ЗМІСТ

Гриценко Іван Сергійович. Вітальне слово 10

Томенко Микола Володимирович. Проект основного закону Симона Петлюри: маловідома конституційна спадщина України 12

Бойко Ігор Йосипович, Тищик Борис Йосипович. Передумови утворення та державотворча діяльність Української Центральної Ради 15

Гусєв Віктор Іванович. З'їзд поневолених народів Росії у Києві: місце України у майбутній федерації 27

Зайчук Олег Володимирович. Проблема набуття громадянства за законодавством Української Народної Республіки 38

Захарченко Петро Павлович. До питання легітимності представництва українського радянського уряду на мирних переговорах у Бресті (1917 – 1918 рр.) 41

Калакура Ярослав Степанович. Людина в Українській революції 1917-1921 рр. 48

Капелюшний Валерій Петрович. Національна державність та право 1917–1921 рр. у творчій спадщині правників української еміграції 55

Крестовська Наталя Миколаївна. Типологія українських революцій XX-XXI століть 58

Лаврик Галина Володимирівна. Народне представництво: досвід Української Центральної Ради 62

Любовець Олена Миколаївна. Центральна Рада – перший представницький орган влади в Україні 66

Мірошниченко Марія Іванівна. Законодавча стратегія державотворення за доби Української революції початку XX ст. 69

Медвідь Федір Михайлович, Курчина Тамара Олександрівна, Твердохліб Анатолій Іванович. Політико-правова доктрина державотворення М. Грушевського 74

Нелін Олександр Іванович. Проблеми спадкового права в період формування Української СРР 76

Пархоменко Наталя Миколаївна. Парадигма правопорядку в контексті державотворчих процесів в Україні (1917 – 1921 рр.) 79

Сергійчук Володимир Іванович. Проблема належності Криму в контексті українського державотворення 1917 – 1921 рр. 82

Шевченко Володимир Федорович. Легітимізація Української Центральної Ради 101

Шевченко Анатолій Євгенійович, Кудін Сергій Володимирович. Система законодавства УНР (1917 – 1918 рр.) 109

Berlach Iurii. Das Problem der Auerkennung durch den Zentralrat der Ukraine (Українська Центральна Рада) den Status der ukrainischen Sprache als der Staatssprache 112

Mykhaylo Kazarenko. Election model under the Constitution of the UNR from April 29, 1918 115

Трофанчук Григорій Іванович. Питання національної самовизначеності Української церкви в добу Української революції (1917-1921 рр.) 117

Веклич Владислав Олександрович. Ремоделювання публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією напередодні падіння Російської імперії як передумова подальших державно-правових перетворень 120

Вовк Олександр Йосипович. Міська реформа 1917 року та особливості її проведення в Україні 124

Губанова Тамара Олексіївна. Законодавчий процес періоду Української революції 1917-1921 рр. та сьогодення: порівняльно-правовий аналіз 129

Губань Радим Васильович. Політика українських урядів щодо Криму у 1917–1918 рр: правове осмислення 132

Гурняк Олександр Григорович. Становлення національного трудового права в умовах Української революції 1917-1921 років 135

Дудченко Оксана Сергіївна. Особливості формування народних комісаріатів УСРР на початку 1920-х рр. 138

Єфремова Наталя Володимирівна. Проекти Конституції Української Держави 1918 р., їх правовий та графологічний аналіз 140

Карпічков Віталій Олександрович. Сутність і значення історико-правового пізнання 144

Кернякевич-Танасійчук Юлія Володимирівна. Кримінально-виконавча політика за доби Української революції (1917-1921 рр.) 147

Клос Віталій (протоієрей). Преосвященніший Агапіт Вишневський та автономний статус Української православної церкви 149

Коваленко Георгій (протоієрей). Політичні, історичні та канонічні умови зняття анафеми з гетьмана України Івана Мазепи в контексті подій Української революції 1917 – 1918 рр. 158

Крижевський Антон Васильович. Організаційно-правові засади формування українського війська в умовах національно-визвольних змагань (1917 – 1918 рр.) 162

Мацелюх Іванна Андріївна. Державні гарантії незалежності Української православної церкви в Законі Ради Народних Міністрів Директорії УНР від 1 січня 1919 р. 165

Омельченко Вікторія Юріївна. Ідеал правової держави у тріаді принципів народовладдя, політичних прав та децентралізації: політичний міф чи реальність? М. Грушевський VS Є. Спекторський 167

Прус Віталій Зіновійович. Законодавча діяльність Української Національної Ради Західноукраїнської Народної Республіки 172

Степанюк Анатолій Германович. Діяльність Державного Сенату як касаційної інстанції Української Держави гетьмана Павла Скоропадського (1918 р.) 175

Черняхівська Вікторія Валеріївна. Еволюція правового статусу жінки за доби Української революції (1917-1921 рр.) 178

Чубата Марина Валеріївна. Універсали Української Центральної Ради: історіографічний огляд наукової спадщини правознавців 184

Чумак Василь Арсенович. Конституція кримських татар 1917 р.: шлях до державної незалежності 187

Шармар Ольга Михайлівна. Запобігання та боротьба із злочинністю у сфері службової діяльності: нормативно-правовий вимір 192

Шкуратенко Олена Володимирівна. Трансформація політико-правових поглядів гетьмана П. Скоропадського на розбудову Української Держави 194

Яблонський Василь Миколайович. Конституційні проекти періоду Директорії Української Народної Республіки 197

Дубовик Ольга Ігорівна. Формування судової системи Української Народної Республіки 200

Іванов Олександр Юрійович. Правовий статус Криму за доби Української Народної Республіки (1917-1918 рр.).....203

Мельник Павло Олегович. Взаємозв'язок понять «злочинність» та «організована злочинність» у історико-правовому вимірі 207

Александрович Віталій Олександрович. Особливості конституційного процесу в умовах Української революції 1917-1921 рр. 210

Андьонов Даниїл Сергійович. Формування інституту громадянства в Українській Державі гетьмана Павла Скоропадського.....213

Бакшеєв Олександр Сергійович. Проклямація Української Національної Ради від 19 жовтня 1918 р.: юридичне оформлення Західноукраїнської Народної Республіки 216

Бербат Марія Леонідівна. Організаційно-правові засади діяльності Державного Сенату Української Держави гетьмана П. Скоропадського 219

Бердичевський Валентин Ігорович. Особливості законодавчого процесу за доби Української Держави гетьмана П. Скоропадського 221

Білик Максим Володимирович. Конституція національно-культурної автономії українців на Далекому Сході (30 травня 1919 р.): реальність української конституційної традиції.....223

Бондаренко Ангеліна Вікторівна. Законодавство Директорії УНР: аналіз та значення в державотворчих процесах України 1919-1921 рр. 227

Буркацька Ірина Григорівна. Правоохоронна система Української Держави гетьмана Павла Скоропадського 230

Вахліс Інна Володимирівна. Історико-правове значення Акта злуки УНР та ЗУНР 1919 року для становлення та розвитку національної державності 233

Видриган Віталій Сергійович. Варшавська угода 1920 р. України з Польщею: до проблеми юридичної кваліфікації 236

Гаврилюк Анастасія Дмитрівна. Законодавче регулювання земельних відносин в Українській Народній Республіці 239

Герасичева Вікторія Віталіївна. Законодавча регламентація виборчого процесу в Українській Народній Республіці 242

Глоба Анастасія Олександрівна. Формування інституту громадянства в УНР і Українській Державі: порівняльно-правовий аналіз.....244

Гриценко Сергій Іванович. Конституція Української Народної Республіки 1918 р. – пам'ятка права доби Української революції 247

Грицун Юрій Юрійович. Правове регулювання сфери фінансових відносин в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського 249

Дзядевич Володимир Русланович. «Декларація прав і обов'язків трудящого і експлуатованого народу України» (УСРР, 1919) та «Декларація прав людини і громадянина» (Франція, 1789): порівняльно-правова характеристика принципів захисту прав людини і громадянина 252

Довженко Богдана Миколаївна. Права і свободи людини та громадянина в конституційному законодавстві за доби Української революції (1917-1921 рр.)....254

Захарченко Ганна Петрівна. Діяльність Державного Сенату Української Держави: огляд літератури, опублікованої за доби Української революції (1917-1921 рр.).....258

Зуйков Тимофій Дмитрович. Історико-правове значення Четвертого універсалу Української Центральної Ради 1918 року.....260

Івкін Микола Юрійович. Універсал Директорії Української Народної Республіки від 22 січня 1919 року: історична та правова оцінка 262

Іллічов Юрій Юрійович. Еволюція праворозуміння у творчості останнього ректора Університету св. Володимира Є.В. Спекторського (1917-1918 рр.).....265

Ковальчук Борис Олександрович. Правова ідеологія розбудови конституційної держави: досвід Української Народної Республіки (1917-1920 рр.) 267

Козачок Назарій Володимирович. До питання забезпечення прав людини і громадянина за доби правління гетьмана Павла Скоропадського.....269

Копишинський Віталій Анатолійович. Політико-правовий вимір авторитаризму гетьмана Павла Скоропадського 271

Косташ Наталія Василівна. П. Скоропадський та його діяльність у сфері становлення фінансової системи Української Держави 1918 р. 274

Крамаренко Катерина Олександрівна. Модельна правотворчість: конституційна практика за доби Української Центральної Ради 277

Крицька Олена Ігорівна. Історико-правове значення Тимчасової інструкції Генеральному Секретаріатові Тимчасового Уряду України від 4 серпня 1917 року 279

Лютий Святослав Ігорович. Правова регламентація державного будівництва за доби Директорії Української Народної Республіки 282

Міма Дар'я Олександрівна. Проект конституції С. Дністрянського: зміст та історичне значення....286

Мусієнко Марія Андріївна. Правовий статус української православної церкви за доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.) 289

Нор Артем Тимофійович. Державне будівництво за доби гетьмана П. Скоропадського – історико-правовий досвід для сучасної України 292

Орел Віталій Іванович. Ідея Конституанти в конституційних проектах Станіслава Дністрянського 285

Піжук Олександр Юрійович. Законодавче оформлення Української Держави гетьмана П. Скоропадського....298

Прохода Катерина Євгенівна. Українська Народна Республіка як суб'єкт міжнародних відносин 300

Процько Максим Ігорович. Нормативно-правові засади діяльності прокуратури за доби Української революції (1917-1921 рр.) 303

Пузир Владислава Сергіївна. Генеральний суд Української Народної Республіки: нормативне забезпечення діяльності 306

Риженко Тетяна Григорівна. «Декларація про соціальне виховання дітей» від 1 липня 1920 року – крок до подолання дитячої безпритульності....308

Сімутін Ілля Ігорович. Формування судової системи Української Держави 1918 р. 311

Сидоренко Олег Олегович. Державний Герб УНР – відродження української історичної спадщини 314

Ткаченко Федір Володимирович. Еволюція праворозуміння у творчій спадщині викладачів Університету святого Володимира початку XX ст. 316

Цюприк Володимир Ігорович. Діяльність вищих судових органів в Українській Народній Республіці та Українській Державі у фокусі правового компаративізму 318

Шикір Дмитро Олександрович. Право на землю та його реалізація в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського 322

Яцуба Володимир Володимирович. Законодавче регулювання права власності на землю в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського 325

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні дослідники, викладачі, студенти!

Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка щиро вітає у своїх стінах учасників Міжнародної наукової конференції «Право та законодавство за доби Української революції 1917–1921 рр.», яка відбувається у рамках відзначення 100-літнього ювілею вікопомних подій національно-визвольних змагань початку ХХ ст. Саме ці події та правові явища, народжені революційною стихією, заклали підвалини національної держави, яка після тривалої і виснажливої боротьби, лише у кінці ХХ ст., впевнений, стала назавжди реальністю для українського народу.

З огляду на географію учасників форуму, хочеться відзначити її широке представництво. На участь у конференції зголосилися дослідники із навчальних, академічних, науково-дослідних закладів юридичного, історичного, філософського, богословського профілів науки, представники громадських організацій Відня, Нью-Йорка, Львова, Полтави, Одеси, Кропивницького, Ніжина, українського Криму, Донецька, звичайно ж Києва, що є свідченням високого рівня зацікавленості наукового та громадського загалу обраною тематикою та її актуальністю для усвідомлення геополітичних викликів сьогодення.

2017 рік визнаний Президентом України Роком Української революції, що вказує на її масштабність у суспільно-політичному вимірі новітньої історії ХХ ст. Нинішнє святкування має ще одну особливість. Вона полягає у тому, що заходи із відзначення доленосних подій минулого століття унормовані низкою найвищих розпорядчих актів, розрахованих на п'ятирічну перспективу, а відтак – і на більш потужний інформаційно-аналітичний потенціал, такий потрібний для виховання молодої генерації українців в умовах війни на Сході України.

100 років тому постала Українська Центральна Рада, яка за кілька місяців вагань, роздумів і політичних суперечок, спонукана загрозою інтервенції з боку більшовицької Росії, у листопаді 1917 року ІІІ Універсалом проголосила створення Української Народної Республіки, тим самим розпочавши відлік української держави. Документ конституював перехід законодавчої влади до самої Української Центральної Ради, виконавчої – до «правительства» – Генерального секретаріату України.

Університет св. Володимира опинився в епіцентрі буремних подій. І не лише тому, що знаходився поблизу головних урядових установ УНР, Української Держави, Директорії, чи надавав свої корпуси та приміщення для проведення акцій як загальнополітичного, так і партійного характеру, а й тому, що значна частина його викладачів, випускників, студентів стали активними учасниками, очільниками революції, керівниками інститутів державної влади, створених у процесі її розгортання. Лише серед членів першого складу Генерального секретаріату Центральної Ради половина міністрів – це колишні випускники юридичного та історико-філологічного факультетів Університету, вже не говорячи про голову Центральної Ради Михайла Грушевського. Вшановуючи їхню пам'ять у стінах закладу, де вони навчалися, хочу назвати їх поіменно. Це Володимир Винниченко – голова Генерального секретаріату (фактично, прем'єр-міністр); Микола Порш – двічі генеральний секретар, спочатку – праці, а з грудня 1917 р. – військових справ; Сергій Єфремов – заступник голови Української ЦР та генеральний секретар міжнаціональних справ; Іван Стешенко – генеральний секретар освіти; Валентин Садовський – генеральний секретар судових справ. Не менша кількість професорського складу та колишніх випускників нашого навчального закладу проявили себе у пізніший період революції, пройшовши випробовування діяльністю на посадах очільників вищих державних установ в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського та Директорії УНР. Багато з них після поразки національно-визвольних змагань змушені були емігрувати за кордон, а ще більше – потрапили у жорна сталінських репресій. Далеко не марним пролиттям крові окроплена українська національна потуга початку ХХ ст. Вона стала могутнім політико-правовим фундаментом, що не піддається корозії та руйнації, на який сміливо може опертися будівничий сучасної України.

Окрім іншого, від сьогоднішнього заходу ми очікуємо гідного представлення діяльності державних і політичних діячів – активних учасників законо- та державотворчих процесів за доби Української революції, що вийшли із стін університету св. Володимира і опинилися біля витоків української держави на початку ХХ ст. На завершення дозвольте побажати усім учасникам конференції плідної роботи.

Гриценко Іван Сергійович,
доктор юридичних наук, професор,
декан юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Томенко Микола Володимирович,
доктор політичних наук,
професор кафедри політології філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОЕКТ ОСНОВНОГО ЗАКОНУ СИМОНА ПЕТЛЮРИ: МАЛОВІДОМА КОНСТИТУЦІЙНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

У період збройної боротьби з військами гетьмана П. Скоропадського та одразу після її закінчення революційним органом з надзвичайними повноваженнями, в руках якого сконцентрувалася законодавча, виконавча та судова влади, була Директорія Української Народної Республіки [1, с. 62]. Постала проблема конституювання третьої форми української державності. Це завдання мав вирішувати Трудовий Конгрес, що відбувся 22 січня 1919 р. Від імені трудової інтелігенції робітників та селянства він ухвалив «Універсал Трудового Конгресу» та «Закон про форму української влади», якими повноваження на здійснення верховної влади передавалися Директорії аж до скликання наступної сесії Трудового Конгресу. Принципового характеру набули рішення про створення тимчасової верховної влади Соборної України, виходячи з акту злуки УНР та ЗУНР. Згідно із «Законом про форму української влади», ЗУНР перейменовувалася в Західноукраїнську область УНР та отримувала статус автономії [2, с. 467 – 468]. Проте подальші воєнні події відсунули проблему конституційного забезпечення державного будівництва на другий план.

У цей період, завдяки позиції новоутвореного Українського Національно-Демократичного Союзу, вдалося перейти від трудового до загального виборчого права. Однак міжпартійні та міжособистісні суперечності призвели до розколу Директорії, і з 15 листопада 1919 р. влада перейшла фактично до рук С. Петлюри. За таких умов постала Всеукраїнська Національна Рада в м. Кам'янці-Подільському (11 січня 1920 р.) [3, 4]. Вона поставила за мету створити Державний Сойм і оголосити тимчасову конституцію Української Народної Республіки. Після переговорів головний отаман військ УНР Симон Петлюра пообіцяв розробити проект конституції української держави. Відповідно до постанови Ради Міністрів від 9 травня 1920 р., у Кам'янці-Подільському розпочала роботу спільна комісія, яку очолив міністр внутрішніх справ М. Білінський. Результатом пленарних засідань стало ухвалення проекту, підготовленого заступником Всеукраїнської Національної Ради С. Бараном. Проте після обрання в Києві нового уряду на чолі з В. Прокоповичем ця робота була призупинена.

За таких умов президія Всеукраїнської Національної Ради 1 червня 1920 р. передала урядові Директорії УНР свій проект Основного Закону з вимогою якнайшвидше його ухвалити. Було організовано чергову комісію, яка відразу після створення змушена була евакуюватися до Тарнова (Польща), [5, с. 12] і, через відсутність підтримки з боку новопризначеного міністра внутрішніх справ О. Саліковського, замість конституції почала розробляти проект закону про верховне управління та про Державну Народну

Раду. Після нового ультиматуму Всеукраїнської Національної Ради 30 серпня 1920 р. Рада Міністрів окремою ухвалою утворила нову урядову комісію, що складалася з 16 членів, для вироблення проекту конституції української держави [1, с. 63]. Її очолював міністр закордонних справ А. Ніковський [6, с. 350], заступником став М. Білінський, референтом – доктор права, заступник Голови Всеукраїнської Національної Ради, член Галицької української трудової партії С. Баран [1, с. 64].

На розгляд комісії були подані конституційний проект Всеукраїнської Національної Ради, проект Центральної Ради та Отто Ейхельмана. Слід зазначити, що проект Отто Ейхельмана було відхилено, оскільки принципи суверенітету народу і федеративно-державного устрою не знайшли підтримки у більшості членів конституційної комісії. Після дискусії за основу було взято проект Всеукраїнської Національної Ради, однак і він, у процесі обговорення, зазнав значних змін. У такому вигляді його було подано до Ради Міністрів для розгляду, ухвалення та оприлюднення.

Згідно з цим проектом, Україна проголошувалася «самостійною та незалежною державою з демократично-республіканським, на основах парламентаризму, устроєм» [1, с. 65]. Законодавча влада передавалася Державній Раді, до її скликання – Державному Сойму, виконавча – Голові Держави і Раді Міністрів, судова – незалежним судам. Розподіл повноважень між вищими органами державної влади свідчить про запровадження президентської моделі правління в Україні. Так, Голові Держави підпорядковувалася виконавча влада. Він мав право призначати та звільняти Голову Ради Міністрів за поданням Голови Державного Сойму, а також міністрів за поданням Голови Ради Міністрів. Він же призначав та звільняв вищих державних урядовців, старшин та професорів вищих шкіл. Голова Держави скликав та, відповідно, відкривав і закривав сесії Державного Сойму, був верховним головнокомандувачем збройних сил держави.

Окремий проект був поданий від імені голови Директорії УНР С. Петлюри, у якому найбільше уваги приділялося правам та обов'язкам громадян. Серед них виділялися: недоторканність житла, свобода совісті, віросповідання, слова та преси. Гарантувалося право на приватну власність, але воно могло бути обмежене з огляду на державну, публічну, громадські потреби, а також в інтересах соціальної справедливості. Конституційний проект наголошував: «Навчання у народних початкових школах є загальне, для всіх обов'язкове та безплатне… для громадян дорослого віку упорядкуються курси позашкільної освіти» [1, с. 65].

Розділ VII було присвячено організації самоврядування та діяльності місцевих органів влади. Зазначалося, що містечка, міста, повіти та інші адміністративні одиниці «користуються автономією щодо вирішення питань про місцеві питання в межах своєї території» [1, с. 65]. Також «кожна одиниця самоврядування має автономне право призначати податки та повинності, що є необхідні для її урядування» [1, с. 65]. Документ також надавав окремий статус Києву, Одесі та Харкову.

У розділі IX під назвою «Оборона держави» йшлося про структуру збройних сил України, які мали складатися з регулярного війська, флоту та загального ополчення, а питання безпеки покладалися на державну жандармерію та місцеву поліцію. Громадяни призивалися на військову «службу для оборони держави на суші, на морю і в повітрі на основах окремого закону, що постановляє також про звільнення від сього обов'язку» [1, с. 65].

Окремий розділ проекту конституції присвячено православній церкві, яким проголошувалася автокефалія на чолі з Патріархом у м. Києві. Державною визнавалася українська мова. Проект конституції не оминув питання державної символіки. «Тризуб золотої барви на синьому тлі» продовжував залишатися державним гербом Української Держави, а прапор – «є барви синя та жовта».

Порівняно з проектом конституції Всеукраїнської Національної Ради, розроблений С. Петлюрою, акт стриманіше поставився до питань надання автономії окремим регіонам. У ньому, зокрема, зазначалося, що «частини української держави, які виявляють окремі культурно-господарчі інтереси, одержать місцеву автономію з власною Краєвою Радою, що видаватиме закони місцевого значення» [1, с. 65]. У перехідних і кінцевих положенням проекту основного закону зазначалося, що за С. Петлюрою зберігалася посада Голови Держави до наступних виборів.

Проаналізований документ залишився лише проектом і не був затверджений урядом УНР, незважаючи на його актуальність та демократизм. Натомість 12 листопада 1920 р. набули чинності інші документи конституційного характеру, а саме: «Закон про тимчасове верховне правління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» та «Закон про Державну Народну Раду».

Література:

1.Томенко М. В. Україна: історія Конституції : навчальний посібник / Микола Томенко. – Київ: Генеза, 2015. – 144 с.

2.Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр. : Док. і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. – Т. 2. / Упоряд. В.Верстюк. – К.: Вид. Олени Теліги, 2006. – С. 467 – 468.

3.Шаповал М. Ю. Велика революція і українська визвольна програма / М. Ю. Шаповал. – Прага: Вільна Спілка, 1927. – 324 с.

4.Мироненко О. М. Українське державотворення: невитребуваний потенціал / за ред. О. М. Мироненка. – К.: Либідь, 1997. – 559 с.

5.Адміністративне право і процес УНР в екзилі / укладачі: І. С. Гриценко, В. М. Бевзенко, С. О. Коваль та ін.; за заг. ред. І. С. Гриценка; передмова: В. М. Бевзенка, П. П. Захарченка. – Київ: Дакор, 2015. – 498 с.

6.Сергійчук В. І. Українські державники: Симон Петлюра. Видання друге, доповнене / В. І. Сергійчук. – Київ: ПП Сергійчук М. І., 2009. – 568 с.

Бойко Ігор Йосипович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри історії держави, права та політико-правових вчень
Львівського національного університету імені Івана Франка;
Тищик Борис Йосипович,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри історії держави, права та політико-правових вчень
Львівського національного університету імені Івана Франка,
Заслужений юрист України

ПЕРЕДУМОВИ УТВОРЕННЯ ТА ДЕРЖАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У сучасних умовах важливим є вивчення і узагальнення тисячолітньої історії державотворення українського народу, а також переосмислення історичних уроків боротьби за незалежність і соборність України та військової звитяги захисників рідної землі, творців національної державності. Особливу увагу привертає визнання історичного значення подій, пов'язаних із визвольною боротьбою початку XX століття та утвердження української державності у формі Української Народної Республіки.

Як відомо, друга половина XIX – початок XX ст. характеризується новим політичним пожвавленням, яке охопило українські землі у складі Австро-Угорської монархії і Російської імперії, новим піднесенням національної свідомості й політичної активності. В Україні виникли нелегальні політичні партії та організації, зокрема Революційна Українська партія (РУП), Українська соціалістична партія. Поштовхом для розвитку українського національного руху стали події 1905–1907 рр. у Росії. У цей період було дозволено видавати україномовну літературу, утворювати українські культурні товариства, установи. Створювалися українські видавництва, культурно-просвітницькі товариства («Просвіта»), музичні й театральні колективи. Все це сприяло піднесенню освітнього рівня українського населення.

Після революційних подій 1905–1907 рр. у Росії вперше був створений і почав працювати представницький орган, подібний до західноєвропейського парламенту – Державна дума, де сформувалась українська думська громада депутатів: 1906 р. вона налічувала 40 депутатів, 1907 р. – 47. Українська депутати домагалися національної автономії України, українізації школи, судочинства, церкви та місцевих адміністративних органів. Однак після поразки революції знову розпочалися репресії проти українського національного руху. Вороже поставилися до нього не тільки офіційні урядові кола та праві реакційні партії і сили, а й російські ліберали, котрі на словах захищали «інородців», насправді ж вважали український національний рух небезпечним для цілісності Російської держави.

Важливою подією в історії України стала Перша світова війна, під час якої у воюючих країнах загострилися численні економічні, політичні та національні суперечності. Поділена між державами-суперниками, Україна в перші роки війни (особливо її західні землі) була дуже зруйнована, оскільки тут проходив фронт. Трагедія українства поля-

гала в тому, що воно, не маючи власної державності, щоб захищати свої корінні інтереси, розділене територіально, змушене воювати один проти одного в арміях інших держав, які ігнорували українські національні інтереси. Наддніпрянська, або Російська, Україна, де наприкінці XIX ст. проживало 23,5 млн. українців, поставила до російської армії 3,5 млн. солдатів, а із Західної, або Австрійської, України з 6,5 млн. було мобілізовано понад 250 тис. У роки війни як у Австро-Угорщині, так і в Росії розпочався новий наступ на українство. «Кінець українству!» – таке гасло висунула російська адміністрація. Закривали українські видання, заарештовували і відправляли в заслання багатьох українських політичних діячів, письменників, інтелігентів. Припинили діяльність політичні партії, організації, товариства. На український національний рух йшов активний наступ, на нього зводили наклепи, його принижували. Так, міністр закордонних справ Росії А. Сазонов на початку 1915 р. заявив з думської трибуни, що український рух у Росії – зрадницький, штучний, організований за німецькі гроші.

Аналогічну політику проводила російська влада і в захопленій восени 1914 р. Галичині. З окупованих територій російський царизм утворив Галицько-Буковинське генерал-губернаторство, яке очолив граф О. Бобринський. Російська адміністрація на чолі з призначеним генерал-губернатором О. Бобринським закрила всі українські видавництва, просвітні, культурні та інші товариства й організації, вивезла у Росію їх устаткування, заборонила видання будь-якої літератури українською мовою. «Галичина і Лемківщина, – заявляв О. Бобринський делегації магістрату м. Львова, – є здавна корінною частиною однієї великої Росії. На цих землях корінне населення завжди було російським. ...Я буду тут запроваджувати російську мову, закон і устрій». Почалися масові переслідування, арешти, репресії, вислання українських політичних діячів, інтелігенції. За короткий час депортовано у Росію понад 12 тис. осіб, закрито усі українські школи. Насильно насаджувалося російське православ'я, для чого в Галичину прибуло чимало російських священиків на чолі з архієпископом Евлогієм. Особливо жорстоких репресій зазнала Греко-католицька церква. Російська адміністрація арештовувала греко-католицьких священослужителів і висилала їх до Сибіру. Іще більшим трагізмом обернувся для українства відступ російських військ. Відступаючи, вони нещадно руйнували і спустошували край, масово виганяли і вивозили на схід населення. Вони пограбували багато українських установ культури, серед них Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Було вивезено найцінніші речі з бібліотеки і музею Народного дому у Львові, заарештовано багатьох українських діячів, взято 700 заручників. Ці дії пояснювались тим, що нібито не існує української мови, культури і взагалі українського народу, а є малороси, рідна мова і культура яких – російські. Характерно, що польські інституції, товариства, церкви не заборонялися, як і польська мова, школи тощо.

Після тривалих років кривавих змагань ворогуючі сторони були знесилені. У Німеччині, Австро-Угорщині та Росії наприкінці війни виникла революційна ситуація. Найгостріше вона проявилась у царській Росії. В лютому 1917 р. тут було повалено самодержавство. Владу захопив Тимчасовий уряд на чолі з князем Г. Львовим, утворений внаслідок переговорів Тимчасового комітету Державної думи з меншовицько-есерівським керівництвом Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів. Тимчасовий уряд намагався зберегти панівне становище поміщиків і капіталістів, «оздоровити» армію, продовжити до переможного кінця війну. Не розв'язувалися питання про землю, національні проблеми; так само, як і за царату, свято оберігався принцип «єдиної і неподільної Росії». Але в національних окраїнах Росії, які упродовж століть перебували у колоніальному рабстві, почала пробуджуватися національна свідомість, а з нею зріс потяг до незалежності, відновлення власної державності. Насамперед це стосується України, Польщі, Фінляндії, Грузії, Вірменії.

У цей час соціально-економічна та політична ситуація в Україні залишалася напруженою. Робітничий клас, сконцентрований на великих промислових центрах, був недостатньо політично свідомий і організований, окрім цього – ще й ослаблений військовими мобілізаціями. Робітники зазнавали порушення соціальних та національних прав, українці зазнавали також русифікації. Упродовж століть російська влада всілякими методами вбивала в українцях будь-які національні почуття, національну гідність, національну свідомість. Іншими методами, але в цьому ж напрямку, діяли й більшовики, вважаючи Україну невід'ємною частиною Росії. Селяни домагалися землі. Загострювалися суперечності між біднотою і заможною верхівкою. Проте всі хотіли миру, ліквідації соціального поневолення, несправедливості. Національно свідомі елементи, зокрема серед інтелігенції, прагнули звільнитися з-під влади Росії, створити свою державність або хоча б національну автономію. Крім партії більшовиків, яка розгорнула в Україні активну проросійську діяльність, хоч і налічувала тоді лише 2 тис. осіб, виникли і діяли Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП), очолювана В. Винниченком, Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ) на чолі з М. Ковалевським, військовий клуб імені гетьмана П. Полуботка, очолюваний М. Міхновським, Товариство українських поступовців (ТУП) на чолі з М. Грушевським.

Отже, в умовах великих соціально-політичних катаклізмів, коли вирішувалися долі та шляхи історичного розвитку багатьох народів світу, розпочалася третя доба відродження Української державності після попередніх двох – княжої та козацької.

Із ситуації, яка виникла в обох воюючих блоках – Росії та Німеччині й Австро-Угорщині, скористалася Україна. Історичні події надали їй великий шанс визволитися з-під влади й неволі після багатьох століть чужоземного панування. У Києві 4 (за новим стилем – 17) березня 1917 р. після відповідної підготовчої роботи зібралися представники українських політичних партій, професійних, культурних, студентських організацій і товариств, які вирішили утворити єдиний керівний орган для організації, репрезентації й координації національно-політичного життя України. Цим органом стала Центральна Рада. Її головою обрали видатного українського вченого М. Грушевського, який у березні повернувся з московського заслання.

Центральна Рада 22 березня опублікувала відозву «До українського народу», повідомляючи в ній про своє утворення та закликаючи населення до спокою, згуртування, організації політичних, економічних і культурних товариств. На підтримку Центральної Ради у Києві 1 квітня було проведено багатотисячну маніфестацію, що закінчилась мітингом. Прийнята резолюція висувала вимоги скликати Установчі збори Росії та домагатися автономії України. Незабаром утворились українські національні ради у Петрограді та Москві (на чолі, відповідно, з О. Лотоцьким та О. Саліковським), що негайно налагодили міцні зв'язки з Центральною Радою.

Важливою подією стало скликання Центральною Радою Всеукраїнського національного конгресу в Києві 17-21 квітня за участю понад 900 делегатів від політичних, культурних, професійних робітничих, селянських та інших організацій з усієї України. Характерно, що на конгресі не порушувалося питання про незалежність України. Кон-

грес визнав право створення нового державного ладу в Росії та Україні за Всеросійськими Установчими зборами, вимагав у Росії надання Україні автономії, визначення її території. Конгрес санкціонував утворення Центральної Ради як найвищого територіального органу влади в Україні, провів її перевибори. До складу Ради було обрано близько 150 представників від усіх губерній, великих міст України, політичних партій, інших громадських організацій, а також від національних меншин, які населяли Україну. Головою Ради залишався М. Грушевський. Його заступниками стали В. Винниченко та С. Єфремов. Після закінчення конгресу Центральна Рада виділила зі свого складу виконавчий орган – комітет, який згодом почали називати Малою Радою, на чолі з М. Грушевським і заступниками В. Винниченком та С. Єфремовим.

Головною метою діяльності Центральна Рада визначила здобуття єдності українського народу, відродження національної державності, соборності України, але виключно мирним шляхом, шляхом переговорів з Тимчасовим урядом, оскільки серйозної реальної сили, яка б могла її підтримати, Центральна Рада не мала, – власні військові сили вона тільки почала формувати. До речі, лідери національно-визвольного руху України – М. Грушевський, В. Винниченко та інші – не порушували тоді питання про державну незалежність України, відокремлення її від Росії. Вони вважали, що достатньо домогтися національно-територіальної автономії України і входження її на федеративних засадах до складу оновленої, демократичної Російської держави. Однак Тимчасовий уряд, продовжуючи великодержавну політику самодержавства, не погоджувався навіть на таку скромну вимогу Центральної Ради. Питання про дозвіл на організацію національної армії в Україні також було рішуче відкинуто. Позицію Тимчасового уряду легко зрозуміти: він не бажав втратити таку величезну колонію, як Україна. Адже на той час вона давала Російській державі понад 70% вугілля, 96,7 – прокату, 68 – сортового металу, 53 – солі, 81 – олова, 90 – срібла, 75 – чавуну, а також хліб, цукор, м'ясо тощо.

Ворожу позицію щодо Центральної Ради та її вимог зайняла й Петроградська Рада робітничих і солдатських депутатів, яку тоді очолювали більшовики. Зрозумівши, що таким шляхом автономії Україні не домогтися, Центральна Рада 10 (23) червня 1917 р. видала Перший Універсал, у якому закликала населення країни до самостійного будівництва національної української державності. «Народе український!... Однині самі будемо творити наше життя. Отже, хай кожен член нашої нації, кожен громадянин села чи города однині знає, що настав час великої роботи», – зазначалося в Універсалі. Місцевими органами ставали губернські та повітові ради, волосні, сільські народні управи. Але водночас діяли комісари Тимчасового уряду, здебільшого росіяни, які замінили царських губернаторів та попередній апарат чиновників. Отож встановилося своєрідне двовладдя – Тимчасового уряду та Центральної Ради.

У Києві 18-25 травня відбувся І Всеукраїнський військовий з'їзд, який обрав Український Генеральний військовий комітет на чолі з С. Петлюрою та прийняв рішення про створення української національної армії. У червні відбувся ІІ з'їзд, на якому було обрано Всеукраїнську раду військових депутатів у кількості 130 осіб, які ввійшли у повному складі до Центральної Ради.

10–16 червня зібрався Всеукраїнський селянський з'їзд (за участю 1 500 делегатів), що прийняв рішення скасувати приватну власність на землю і передати її без викупу земельному фондові для розподілу серед селян. На з'їзді було обрано Всеукраїнську раду селянських депутатів, створено її Виконавчий комітет (212 осіб), члени якого

також увійшли до складу Центральної Ради. Характерно, що на цьому з'їзді було порушено питання про незалежність України, але більшість делегатів його не підтримали. Нарешті 24-26 липня відбувся ще й Всеукраїнський робітничий з'їзд, де було створено Всеукраїнську раду робітничих депутатів, яка також повністю увійшла до складу Центральної Ради (близько 100 осіб). Остання поповнила склад ще й представниками майже всіх національних меншин, які проживали в Україні: росіянами, євреями, поляками та ін. Вони становили майже 30% депутатського корпусу Ради, що налічував понад 800 депутатів. У складі Малої Ради таких представників було 18 (на 40 українців).

Центральна Рада стала широким представницьким органом, справжнім парламентом, чкий мав захищати інтереси всіх націй, домінуючих соціальних груп та верств населення України. Специфіка його полягала у тому, що депутати не були обрані на загальних, всенародних виборах, серед них не було представників промислово-фінансових кіл, духовенства тощо. Крім того, не всі обрані делегати мали бажання чи змогу брати участь у засіданнях Ради.

Наприкінці червня 1917 р. згідно з Першим Універсалом був створений уряд автономної України – Генеральний Секретаріат. Головою уряду став В. Винниченко (він також очолив секретарство внутрішніх справ), секретарем (генеральним писарем) – П. Христюк, згодом – О. Лотоцький. До складу уряду входили такі генеральні секретарства (міністерства): внутрішніх справ (В. Винниченко); військових справ (С. Петлюра); земельних справ (Б. Мартос); міжнаціональних відносин (С. Єфремов, згодом – О. Шульгін); судових справ (В. Садовський); фінансових справ (Х. Барановський); харчових справ (М. Стасюк); шляхів сполучення (В. Голубович); у єврейських справах (У. Зільберфарб); у польських справах (М. Міцкевич); пошти і телеграфу (О. Зарубін); генеральний контролер (М. Рафес). Згодом кількість генеральних секретарств збільшилася до 14. Щодо національної приналежності, то до Генерального Секретаріату входили дев'ять українців, двоє росіян, два євреї та один поляк; щодо партійності делегатів, то майже всі належали до різних соціалістичних партій. Характерно, що діяльність Центральної Ради підтримувала православна церква, хоч у складі Ради не було жодного церковнослужителя (не враховуючи першого складу Ради, де їх було троє). Церква, треба віддати їй належне, домагалася у цей час від російської влади українізації школи, відродження українських обрядів у церквах, вживання української мови у богослужінні, проголошення автокефалії, ліквідованої царизмом ще у XVII ст. Наприкінці 1917 р. православна церква звернулася до віруючих з відозвою, у якій закликала їх підтримувати Центральну Раду і український уряд. І це при тому, що як Рада, так і уряд, де домінували соціалісти, ігнорували церкву, бо це «псувало репутацію революціонера».

Центральні органи державної влади й управління розгорнули активну діяльність. Незважаючи на складну економічну й політичну ситуацію, в Україні швидкими темпами відбувалося національне відродження. Перестають діяти заборони щодо української мови і культури, почали розвиватися українська преса, створюватися видавництва, які випускали художню і навчальну літературу українською мовою. У Києві були організовані курси перепідготовки вчителів, відкрито першу українську гімназію тощо. Щодо політичної влади, то в Україні на той час діяли три різні системи управління: верховну владу формально здійснював Тимчасовий уряд, який призначав своїх комісарів і чиновників; друга система – це Ради, очолені більшовиками, меншо-

виками, есерами; третя – Центральна Рада з її місцевими органами – радами, управами, спілками. Між ними точилася вперта боротьба. Хоч влада та авторитет Центральної Ради невпинно зростали, але одночасно серед робітників і біднішого селянства успішно проводилася більшовицька пропаганда. Під її впливом у містах і селах розпочалися масові заворушення, відбувалася швидка більшовизація рад. Заклики Центральної Ради зберігати спокій і чекати Установчих зборів не впливали на збуджене населення, серед якого все більшої популярності набирали актуальні гасла й заклики більшовиків. Саме під їх впливом селянство висувало по суті одну вимогу: передати йому поміщицькі землі. Як згадує один з учасників тих подій, «поняття України підмінювалося поняттям десятини землі. Замість патріотизму ... витворювався якийсь патріотизм меркантильний з розцінкою на земельну валюту». Селяни захоплювали поміщицькі землі, палили маєтки, грабували худобу та інвентар, вирубували ліси, громили місцеві фабрики.

Отож, політична і економічна ситуація в Україні залишалася напруженою і нестабільною. Проте Українська Центральна Рада робила перші практичні кроки до автономізації України. На V сесії УЦР 20 червня було обрано комісію для розробки Статусу автономії України. Її очолив М. Левитський (УПСР). У комісії, яка налічувала близько 100 осіб, були представлені усі нації (які становили не менше одного відсотка населення України) та різні політичні партії і організації.

Розгортання політичних подій в Україні, спрямованих на її автономізацію, вкрай стривожило російський Тимчасовий уряд. Відразу після створення цієї комісії до Києва прибула делегація Тимчасового уряду у складі 4-х міністрів, яку очолював О. Керенський (есер). Вона провела переговори з керівництвом УЦР, результатом чого стала складена спільна угода. Крім того, 3 (16) липня 1917 р. УЦР видала свій Другий Універсал. У ньому, як і в угоді, йшлося про те, що Тимчасовий уряд «стоятиме на сторожі завойованих революційним народом свобід…, простягає руку представникам української демократії та закликає в порозумінні з ним творити нове життя України на добро всієї революційної Росії». Тимчасовий уряд визнав Генеральний Секретаріат як носія найвищої крайової влади в Україні, тобто як свій крайовий орган, склад якого має бути затверджений Тимчасовим урядом. Влада Генерального Секретаріату поширювалася тільки на 5 губерній (замість попередніх дев'яти): Київську, Волинську, Полтавську, Подільську та Чернігівську, а кількість генеральних секретарств було скорочено до семи.

В Універсалі зазначалося, що УЦР далі «змагатиме до автономного устрою України… і думаючи, що доля всіх народів Росії тісно зв'язана з загальними здобутками революції, ми рішуче відкидаємо справи самочинного здійснювання автономії України до Всеросійських Установчих зборів». Ось так. Отож, ні кроку без Росії! Весь інший зміст Універсалу – революційна демагогія і голослів'я. Проте невдовзі політичні лідери України, розчарувавшись у можливості створення «вільної, демократичної, федеративної Росії», почали вживати конкретних заходів щодо створення своєї державності, армії, законодавства. Підтверджує це той факт, що якщо у Другому Універсалі, виданому 13 липня, політичні керманичі України ще сподівалися на Всеросійські Установчі збори, які нібито мали встановити автономію України, і підкреслювали, що Україна не буде відокремлюватися від Росії, що Україна визнає Установчі збори Росії найвищим органом влади, то незабаром ситуація змінилася. У всіх містах і губерніях створювалися військові ради, які активно формували збройні сили України. Було прийнято рішення про

оподаткування населення єдиним національним податком, про усунення з місцевої адміністрації ворожих щодо України сил.

На жаль, прозріння було запізнілим. До того ж, хоч провід Центральної Ради почав діяти більш самостійно й енергійно, серед провідників та членів Ради не було єдності. Так, делегати від росіян, поляків, євреїв не були прихильниками незалежності України. Навіть серед делегатів українців не було єдності з цього та з інших питань. Так, виступаючи на з'їзді українського козацтва, генеральний секретар О. Шульгін заявив, що Україна не хоче домагатися самостійності, не хоче від'єднуватися від Росії, як і козаки, бо вони – «вірні сини Росії». Що стосується місцевих органів державної адміністрації і самоврядування, то тут в політиці Центральної Ради не було ясності. Ще на початку її діяльності М. Грушевський окреслив її засади: «Щоб не було ніякої тісноти від власті людям, щоб вона не коверзувала людьми, не накидала їм своєї волі, не має бути іншої власти, тільки з вибору народнього ... щоб народ сам собою правив. Як у селі має становити вибрана сільська рада, а править виборна сільська управа, так має бути в повіті, в губернії і всім краї».

Подальший розвиток подій, зокрема, у Росії, показав що, влада Тимчасового уряду виявилася недовготривалою. Більшовики на чолі з В. Леніним і Л. Троцьким готували в Росії державний переворот. Повстання у Петрограді розпочалося 24 жовтня 1917 р. Вночі з 25 на 26 жовтня (7–8 листопада) озброєні загони моряків, робітників і солдатів захопили Зимовий палац та заарештували Тимчасовий уряд. Прем'єр-міністр О. Керенський втік за кордон. Незабаром у Москві, 17 губернських центрах та в інших містах влада також перейшла до більшовиків. Жовтневий переворот або, як його назвали більшовики – Велика Жовтнева соціалістична революція, – здійснився.

Другий Всеросійський з'їзд Рад 25 жовтня проголосив перехід всієї влади до Рад, прийняв декрети про мир і про землю, сформував більшовицький уряд – Раду Народних Комісарів на чолі з В. Леніним.

Більшовицький переворот докорінно змінив становище політичних сил у Росії, сприяючи розгортанню революційного, національно-визвольного руху. У зв'язку з жовтневими подіями Центральна Рада 7 (20) листопада видала Третій Універсал, яким проголошувала утворення Української Народної Республіки, але знову ж таки у федеративному союзі з Росією. Отже сталася знаменна подія – було проголошено Українську державу.

Але тогочасні керманичі українського народу В. Винниченко, М. Грушевський, М. Шаповал та інші все-таки діяли нерішуче, їхні рішення були половинчасті, несміливі. Вони не насмілювалися обійтися без Росії, без думки Москви. Федералістські устремління – ось вершина їх політичних бажань у той час. Так і в Універсалі записано: «Центральна Рада... в ім'я творення ладу ... в ім'я рятування всієї Росії ... не відділяючись від Російської республіки і зберігаючи єдність її ... ми твердо станемо, щоб допомогти всій Росії» і т. ін.

Центральна Рада негативно віднеслася до захоплення влади більшовиками. У жовтні 1917 р. на своєму засіданні вона прийняла таку резолюцію: «Визначаючи, що влада у державі … повинна перейти до рук усієї революційної демократії, вважаючи недопустимим перехід усієї влади виключно до рук Рад..., які являються тільки частиною зорганізованої революційної демократії, Українська Центральна Рада через це висловлюється проти повстання у Петрограді». У постанові 10 листопада Центральна Рада заявила, що, не визнаючи Раднаркому, вона прагнутиме до угоди з «крайовими

республіками», які виникли на території Росії, з метою створення нового загальноросійського політичного центру.

Оскільки ради в Україні, очолені більшовиками, визнали Раднарком найвищим органом влади і відповідно не визнавали Центральної Ради, то вона розпочала з ними боротьбу – в Полтаві, Конотопі, інших містах та селах України. Були роззброєні загони Червоної гвардії, військові частини, що не визнавали влади Центральної Ради. Їх висилали за межі України, у Росію.

Раднарком, очолений В. Леніним, спочатку визнав за українським народом право на відокремлення й утворення самостійної держави, як це проголосила Декларація прав народів Росії. Про це неодноразово писав і говорив сам В. Ленін. Це ж підкреслював і нарком військових справ Л. Троцький у розмові по прямому зв'язку з головнокомандувачем збройними силами Росії М. Криленком 24 листопада 1917 р.

Проте, відчувши реальну загрозу втратити Україну, В. Ленін швидко переорієнтувався. Раднарком РРФСР 4 (17) грудня 1917 р. видав «Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради». Заявляючи, що «Рада Народних Комісарів признає Українську Республіку, її право зовсім відділитися від Росії», РНК тут же висувала різні звинувачення УНР, зокрема стосовно дій Центральної Ради та її уряду на власній території, в Україні, з якими Раднарком не погоджувався. Цей ультиматум був грубим втручанням Раднаркому у внутрішні справи України. Від Ради вимагали також допомагати революційним військам, припинити роззброєння радянських полків, які, до речі, не визнавали, перебуваючи на території України, влади Центральної Ради, не пропускати на Дон козаків, які поверталися з фронту, тощо. Ще одвертішим був майбутній голова радянського уряду України Г. П'ятаков, який прямо заявив, що й думки не може бути про якусь там Україну, бо все це – вигадки буржуазних націоналістів.У відповідь на цей ультиматум Генеральний Секретаріат надіслав Раднаркомові РРФСР ноту, в якій зазначав, що не можна визнавати право на самовизначення і водночас грубо порушувати це право, нав'язуючи свої форми політичного устрою. Проте ця відповідь ситуації не змінила. Раднарком вирішив припинити «всякі словесні заграванння» і приступив до активних дій.

У Харкові 11-12 (24-25) грудня 1917 р. відбувся Перший Всеукраїнський з'їзд Рад. На ньому було присутніх майже 200 делегатів від Рад (49) України (переважно це були більшовики). Селянських делегатів майже не було, інтелігенції – теж. Тобто загал українського народу цей з'їзд не представляв і долю України вирішувати, отже, теж не мав права, до того ж делегати з'їзду в переважній більшості були росіяни або зрусифіковані українці – проросійські революціонери та робітники. Цей з'їзд визнав Україну федеративною частиною Російської республіки, оголосив Центральну Раду поза законом, передавши всю повноту влади тільки Всеукраїнському з'їздові Рад, а на місцях – радам робітничих, селянських і солдатських депутатів. Україна оголошувалася Республікою рад. У період між з'їздами влада належала ЦВК України, обраному на з'їзді у кількості 41 особи (з них – 35 більшовиків) на чолі з Ю. Медведєвим. Було обрано також радянський уряд України – Народний Секретаріат, поширено на територію України діяльність декретів та інших законодавчих актів Росії. Народний Секретаріат складався з 13 секретарств, очолених народними секретарями. До його складу входили В. Ауссем, С. Бакинський, Є. Бош, В. Затонський, Ф. Сергеєв, В. Люксембург, Г. Лапчинський та ін. Головою незабаром став М. Скрипник.

Оскільки влада Рад в Україні ні достатньої підтримки з боку населення, ні власних збройних сил не мала, то для підтримки цієї акції з Росії в Україну були послані війська. Ще 1 січня 1918 р. Раднарком призначив надзвичайного комісара України – С. Орджонікідзе. Тоді ж В. Ленін надіслав телеграми у Харків – командувачеві більшовицьких військ в Україні В. Антонову-Овсієнку і С. Орджонікідзе: «Дуже й дуже просимо вжити якнайнещадніших революційних заходів... Усіма засобами просувати вагони з хлібом у Петроград, інакше загрожує голод... Ленін». Росії для цього передусім і була потрібна Україна.

Народний секретар радянського уряду України Г. Лапчинський згадував, як народний секретар військових справ В. Шахрай скаржився йому: «Що це за уряд український, що його члени зовсім не знають і не хочуть знати української мови? Що не тільки не користується жодним впливом серед українського суспільства, але воно навіть ніколи не чуло раніше їхніх прізвищ?... коли всі українізовані частини в Харкові мені доводиться роззброювати, бо вони не хочуть іти за мною на оборону Радянської влади? За єдину військову опору... ми маємо лише військо, що привів на Україну з Росії Антонов». Ці слова В. Шахрая підтверджуються документами. Так, у матеріалі «К отчету о I Всеукраинском съезде Советов р. С. и К. Д.» зазначалося: «... оскільки національний фронт в Україні розколоти не вдалося, Російській республіці довелось допомогти радянізації України військовими силами».

У ці тривожні дні Українська Центральна Рада 9 (22) січня 1918 р. прийняла Четвертий Універсал, на якому зупинимося докладніше. «Народе України, – пишеться в Універсалі, – твоєю силою, волею, словом стала на землі Українській Вільна Українська Народна Республіка. Справдилася колишня мрія батьків твоїх, борців за вольності і права трудящих! А тим часом Петроградське Правительство Народних Комісарів, щоб повернути під свою вдасть вільну Українську Республіку, оповістило війну Україні і насилає на наші землі свої війська,... які грабують хліб наших селян і без всякої платні вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів, вбивають неповинних людей, сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчинство». Центральна Рада, зазначалося далі, не хоче війни, не претендує на ніякі чужі території, а «бажає вести свій край до миру, до творчої роботи, до скріплення... волі нашої». Оскільки у складі Росії Україна не могла мати справжньої волі, то «однині Українська Народна Республіка стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною державою».

Виникає запитання: а чи було щось протиприродне, незаконне у цьому. Ні, адже прагнення до свободи, незалежності, бажання бути господарем на своїй землі, а не жити під владою чужинців – це природне, невід'ємне право кожного народу, кожної нації. Зрештою, факт проголошення незалежності України відбувся у повній відповідності з Декларацією прав народів Росії, прийнятою Раднаркомом Росії 2 (15) листопада 1917 р.

Україна, зазначалося далі в Четвертому Універсалі, хоче жити у мирі та злагоді з усіма сусідніми державами, але жодна з них не повинна втручатись у внутрішнє життя України. До скликання парламенту – Установчих зборів – влада тимчасово здійснюватиметься Центральною Радою та її виконавчим органом – Радою Народних Міністрів. Раді Народних Міністрів тут же було доручено самостійно проводити переговори про мир з державами Центрального блоку і домагатися укладення справедливого миру. Щодо нашестя «петроградських більшовиків, що нищать та руйнують

наш край, приписується Правительству твердо і рішуче взятись до боротьби з ними». Після підписання миру планувалося розпустити армію, а замість неї створити народну міліцію.

Зруйновані війною міста і села мали бути відбудовані за кошти держави. З поверненням додому демобілізованих солдатів у всій Україні планувалися перевибори місцевих органів влади – міських, сільських, волосних і повітових народних рад, міських дум. До перевиборів «слід встановити на місцях таку власть, до якої б люди мали довір'я і яка б опиралася на всі революційно-демократичні верстви народу». Пропонувалося всім радам селянських, робітничих і солдатських депутатів співпрацювати на благо українського народу. Щодо аграрного питання, в Універсалі повідомлялося: «Земельна комісія... вже виробила закон про передачу землі трудовому народові без викупу, прийнявши за основу скасування власності (очевидно, поміщицької. – Авт.) і соціалізацію землі». Проект закону планувалося розглянути і прийняти на найближчому засіданні Центральної Ради, «щоб передача землі в руки трудящих неодмінно відбулась ще до початку весняних робіт». Усі ліси, води і надра конфісковувались у попередніх власників і переходили у власність держави.

Оскільки «війні наступає кінець, приписуємо Раді Народних Міністрів приступити до переведення всіх заводів і фабрик на мирний стан, на вироблення продуктів, потрібних насамперед трудящим масам». В Універсалі йшлося також про необхідність вжити термінових заходів щодо ліквідації безробіття, матеріального забезпечення інвалідів, сиріт, людей похилого віку і всіх тих, хто потерпів від війни.

Проголошувалася націоналізація «найважливіших галузей торгівлі», весь дохід від якої «піде на користь народові». Встановлювалася монополія держави на зовнішню торгівлю. Для конкретної реалізації цих положень уряд повинен був подати проекти відповідних законів, а також видати розпорядження про «монополію держави на виробництво заліза, шкур, тютюну та інших товарів і продуктів, з яких найбільше бралося прибутків з робочих класів на користь не трудящих класів».

Встановлювався контроль держави над усіма банками, «які допомагали визискувати трудові класи». З цього часу кредити банків повинні були надаватися «головним чином на підтримку трудового населення та розвиток народного господарства в Україні». Раді Міністрів приписувалося «рішуче боротися з усіма контрреволюційними силами, а всякого, хто закликатиме до повстання проти самостійної Української Народної Республіки, до повороту старого ладу, – карати, як за державну зраду!». Слід назвати ще такі дуже важливі пункти Універсалу: «Всі демократичні права і свободи громадян потверджуються. Всі нації в Українській Народній Республіці користуються рівними правами і національно-персональною автономією». Розуміючи нестійкість і непевність свого становища, звідусіль оточена ворогами та недоброзичливими сусідами, Центральна Рада проголошувала: «Все, чого... не встигнемо зробити ми, ... те довершать, справлять і до останнього порядку приведуть Українські Установчі Збори». Цікаво, що Центральна Рада, проголосивши незалежність України, і надалі не відкидала можливості укласти федеративний союз «з народними республіками колишньої Російської держави». Ось таким був цей відомий документ – Четвертий Універсал Центральної Ради. Без сумніву – прогресивний, без сумніву, незважаючи на певні недоробки і неясності, – історично значущий. Він завершив складний і нелегкий процес становлення у ті роки Української державності.

Проголошення суверенної Української Народної Республіки викликало значний міжнародний резонанс. Її визнали у 1918 р.: Румунія, Франція, Великобританія, Сполучені Штати Америки, Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина, Японія, Китай, Португалія, Данія, Греція, Норвегія, Ірак, Іспанія, Фінляндія, Польща, Швеція, Швейцарія та ін.; у 1919 р. – Угорщина, Чехословаччина, Ватикан, Голландія, Італія тощо.

Проте у січні 1918 р. російські війська під командуванням колишнього полковника царської армії М. Муравйова розпочали наступ на Центральну Раду. До них приєдналися донецькі робітничі загони, частини Червоного козацтва, харківська червона гвардія. Одночасно 16 (29) січня у Києві вибухнуло збройне повстання робітників заводу «Арсенал», організоване більшовиками. Центральній Раді, оскільки переговори з арсенальцями ні до чого не призвели, довелось придушувати його збройно. Повстання тривало 6 днів. Чимало арсенальців під час боїв було вбито. Цей факт подавався радянською історією як найхарактерніший приклад контрреволюційності Центральної Ради. Але чи могла вона поступити інакше? Подумати тільки: повстання у твоєму тилу під час війни – за це що – по голові гладити?! Як аналогія напрошується інший характерний приклад – повстання кронштадських матросів 1921 р. проти радянської влади. Воно було значно жорстокіше і нещадніше придушене, а тисячі матросів, які здалися владі, без усякого суду і слідства розстріляні.

Об'єднані російсько-українські радянські війська 26 січня (8 лютого) 1918 р. після багатогодинного артилерійського обстрілу міста оволоділи Києвом. У його обороні загинуло під Крутами 300 українських юнаків – студентів та учнів старших класів гімназій, які намагалися зупинити більшовицькі частини. Більшість же українських військових частин, які дислокувались у Києві, агітовані більшовиками, заявили про свій нейтралітет. На вулицях міста більшовицькі війська вчинили жорстокий погром, розстрілюючи людей сотнями, часто тільки за те, що розмовляли українською мовою чи були у вишиванках.

Центральна Рада, всі її органи і установи евакуювались до Житомира. В цей час у Брест-Литовську проходили мирні переговори між державами Центрального блоку та Росією. Поїхали туди й делегати Центральної Ради. 27 січня (9 лютого) 1918 р. ця делегація від імені Української Народної Республіки, яку визнали країни Центрального блоку, підписала з Німеччиною та її союзниками (Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною) мирну угоду. В обмін на визнання своєї влади в Україні Центральна Рада зобов'язалась доставити Німеччині майже 1 млн. тонн хліба, велику кількість іншого продовольства та сировини. Як зазначав М. Грушевський, це був «мир гідний і почесний: були встановлені західні кордони України, їй повернено західні, раніше захоплені Польщею землі – Холмщину, Берестейщину, Пінщину, з країнами Центрального блоку підписано вигідні торговельні угоди» та ін. Щоб утримати владу, Центральна Рада звернулась до німецького уряду з проханням про військову допомогу, оскільки достатніх власних збройних сил не було. Ось тут у повній мірі виявилися наслідки недалекоглядної політики українських керманичів – соціалістів і насамперед – В. Винниченка, який увесь час твердив, що Україні своєї регулярної армії не треба, бо незабаром настане всеєвропейське братерство соціалістичних держав, коли там переможуть революції. Власне його найбільша вина в тому, що Україна перед лицем ворогів виявилась по суті беззахисною.

Німецькі та австро-угорські війська 18 лютого 1918 р. увійшли на територію України, вигнавши більшовицькі частини. Центральна Рада і уряд повернулися у Київ. Однак цей відчайдушний захід не врятував Центральної Ради. Іноземні війська поводились з українським населенням деспотично, грубо, грабували його, нещадно придушуючи будь-який опір. У країні поширювалося невдоволення, розгорнулася боротьба проти окупантів. Центральна Рада втрачала соціальну опору, авторитет.

29 квітня 1918 р. Центральна Рада зібралася на чергове засідання. Тут, окрім інших законів, обговорювалася і була прийнята Конституція Української Народної Республіки – Основний закон держави. Її опрацювала спеціальна конституційна комісія на чолі з професором М. Грушевським, що вивчила досвід конституційного законодавства різних країн світу, передусім найближчих сусідів України, яких об'єднували спільні або подібні з нею історичні, економічні, політичні умови розвитку.

Література:

1.Мироненко О.М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради / О.М. Мироненко. – К., 1995. – 328 с.

2.Тищик Б. Й. Історія держави і права України: акад. курс: [підруч.] / Б.Й. Тищик, І.Й. Бойко. – К.: Ін Юре, 2015. – 808 с.

3.Історія держави і права України: підручник / В.Д. Гончаренко, В.М. Єрмолаєв, В.О. Рум'янцев; за ред. В.Д. Гончаренка. – Х.: Право, 2013. – 704 с.

4.Гончаренко В.Д. Тернистий шлях до незалежності / В.Д. Гончаренко // Вісник Академії правових наук України. – 1996. – № 7. – С. 3-14.

Гусєв Віктор Іванович,
доктор історичних наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи
Київського славістичного університету

З'ЇЗД ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ РОСІЇ У КИЄВІ: МІСЦЕ УКРАЇНИ У МАЙБУТНІЙ ФЕДЕРАЦІЇ

Згідно з Указом Президента України П. Порошенка від 22 січня 2016 р. «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917 – 1921 років», 2017 р. проголошено Роком Української революції. З метою вшанування одного з визначальних етапів національного державотворення та його значення для розбудови новітньої Української держави Указом, зокрема, передбачено проведення тематичних, міжнародних, наукових та науково-практичних конференцій, круглих столів, підготовку та публікацію наукових праць, збірок документів і матеріалів, енциклопедичних, довідкових та інших видань, присвячених знаменній події вітчизняної історії.

Важливе значення у цій роботі є об'єктивне висвітлення та аналіз окремих подій Української революції (1917 – 1921 рр.), виховання у пересічного громадянина сталого інтересу до них. У запропонованому матеріалі автор має намір викласти історію підготовки, скликання Центральною Радою З'їзду поневолених народів Росії у Києві (8 – 15 вересня 1917 р.), його засідань та прийнятих постанов як яскраве свідчення потягу народів колишньої імперії до нових форм співжиття та першу спробу визначення теоретичних і практичних засад федеративного устрою Росії, намагань української політичної еліти розпочати відповідну роботу та висловити свою неупереджену думку щодо її результатів.

Історія революцій завжди привертала до себе підвищений суспільний інтерес. Це цілком природно. Адже вони переривали перебіг усталених подій, прискорювали час, намагалися надолужити згаяне, недосяжне. Серед таких суспільних феноменів чільне місце займають революційні події в Україні 1917 – 1921 рр., які розпочалися після Лютневої буржуазно-демократичної революції в Росії.

Падіння царизму відкрило можливість для залучення в політику найширших мас з метою реалізації віковічних прагнень щодо прискорення визвольних процесів, які дістали назву Української національно-демократичної революції. Біля її витоків стояла створена на початку березня 1917 р. Центральна Рада.

Для тих, хто у 1917 р. керував українським рухом, не виникало жодних вагань щодо про сутності і характеру подій, які розпочалися в Україні, і які мали завершитися досягненням стратегічної мети. Заслуга у її визначенні належить М. Грушевському. Видатний вчений-аналітик, який блискуче опанував надбання світового державотворчого процесу, розробив концепцію Української революції, визначив напрям визвольних змагань українства у 1917 р.

На думку М. Грушевського, реальний шлях їх успіху – це домагання національно-територіальної автономії у складі федеративної Російської республіки, у чому він у своїх працях переконував українську громадськість. Ставлячи таке завдання, він вірив, що російська еліта насправді буде проводитиме, враховуючи сумний досвід царизму, який перетворив Росію в тюрму народів, виважену, демократичну політику щодо «недержав-

них народів», що входили до складу колишньої імперії, і чекав від нової влади рішучих дій щодо перебудови державного ладу.

Суспільно-політична обстановка, що склалася в Росії навесні 1917 р., створила сприятливі умови для реалізації планів керівників українського національно-визвольного руху щодо подальшої долі України. З цією метою у Києві розпочав роботу Національний Конгрес, який став тріумфом національної державності. З доповідями на ньому виступили лідери українських політичних партій: Д. Дорошенко – «Державне право і федеративні домагання України»; О. Шульгін – «Федералізм. Домагання демократичної Федеративної Російської Республіки»; В. Садовський – «Про територіальну автономію України»; Ф. Матушевський – «Автономія широка і обмежена, національно-територіальна і національна. Домагання широкої національно-територіальної автономії України. Права національних меншин і їх забезпечення».

В результаті обговорення зазначених доповідей делегати Конгресу прийняли рішення щодо необхідності широкої національно-територіальної автономії України, забезпечення потреб всіх народів і народностей, які живуть на її землі, а єдиною відповідною формою державного устрою держави мала стати федеративна, демократична Російська республіка. Одним з головних принципів української автономії проголошувалося «повне забезпечення прав національних меншостей, які живуть на Україні» [1].

В останній день роботи Конгресу, 8 квітня 1917 р., було прийнято резолюцію, яка доручала Центральній Раді «взяти якомога скоріше ініціативу союзу тих народів Росії, які домагаються, як і українці, національно-територіальної автономії на демократичних підставах у Федеративній Російській Республіці» [2]. Прийнявши таку резолюцію, Конгрес видав Центральній Раді як «представницькому органу всієї організованої української людності» [3, с. 70] настанову, яку вона мала використовувати в своїй роботі по підготовці майбутнього З'їзду поневолених народів Росії.

Враховуючи піднесення визвольних рухів в національних регіонах країни, Центральна Рада, хоча і з деяким запізненням, розпочала роботу по проведенню форуму. 20 червня було створено організаційну комісію (голова О. Шульгін, секретар М. Любинський) у кількості 10 осіб.

На засіданні V сесії Центральної Ради 25 червня О. Шульгін проінформував Раду про прийняті комісією резолюції. Голова зазначив, що в роботі З'їзду мають брати участь представники тих народів і тих областей, які домагаються національно-територіальної або територіальної автономії і федеративного устрою всієї держави. [3, с. 126-127]. Кожен етнос чи регіональне угруповання мали відправити до Києва не більше 10 депутатів [4]. Наголошено, що ініціатива З'їзду належить Центральній Раді, яка «встановлює основи майбутнього З'їзду і доручає фактичне проведення своїх постанов Генеральному Секретаріатові, який має негайно опублікувати до народів Росії відозву від імені Центральної Ради із закликом до єднання, намітити згідно з побажаннями УЦР порядок денний З'їзду, але остаточний вигляд порядку денного має бути встановлений учасниками З'їзду» [3, с. 127]. Запропоновано, крім того, винести на З'їзд питання про майбутній федеративний устрій Росії, державну мову та мови суб'єктів федерації, права національних меншин, союз народів та інше. Генеральному Секретаріатові доручалося скликати З'їзд наприкінці липня 1917 р. [3, с. 127].

Наступного дня Генеральний Секретаріат підготував свою першу декларацію, яка побачила світ 27 червня, в якій визначав скликання «З'їзду представників народів та

областей Росії одним із головних своїх завдань. Секретаріат міжнародних справ мав на меті «об'єднати роботу всіх національностей Росії для боротьби за автономно-федеративний лад Російської Республіки та для порозуміння українців на цих основах з іншими національностями» [3, с. 159].

Про те, що правлячі кола та політична еліта Росії відстежувала діяльність Центральної Ради у справі національного відродження засвідчує згадка про роботу V сесії Центральної Ради, яку залишив відомий російський історик і політик П. Мілюков. Він дозволив собі заявити, що «Центральна Рада винесла постанову, яка, начебто, підсумовує всю роботу по створенню національних сепаратизмів у середині Росії» [5, с. 105].

Загострення політичної ситуації в Україні й конфлікт з Тимчасовим урядом відкинули справу підготовки З'їзду на певний період. Центральна Рада знову повернулася до неї на засіданні Малої Ради через місяць, 25 липня 1917 р., коли Генеральний Секретар з судових справ В. Садовський доповів про численні запити національних організацій Росії щодо часу проведення З'їзду [6, с. 118], що спонукало комісію на чолі з О. Шульгіним активізувати свою роботу.

На засіданні VI сесії Центральної Ради, що відбулася на початку серпня, було констатовано, що Генеральний Секретаріат не зібрав З'їзд наприкінці липня «через різні причини» [3, с. 252] та відмовився брати на себе справу його скликання. В такій ситуації Центральна Рада змушена була «вибрати для сього особливу комісію, яка запропонувала Пленуму внести в цій справі такі постанови: 1. Ініціативу по скликанню З'їзду народів-федералістів Українська Центральна Рада бере на себе. 2. Обібрати комісію з 10 чоловік, яка б відала всіма справами З'їзду народів. Склад комісії пропонують такий: 3 українські соціал-демократи, 3 українські соціалісти-революціонери, решту по одному представникові від малих фракцій. 3. З'їзд призначити на 7 – 10 вересня б. р.» [3, с. 252].

Про напружену обстановку, в якій доводилося працювати М. Грушевському та його однодумцям в той час, засвідчує його відверте задоволення, що прийняття рішення про З'їзд народів було світлим і радісним моментом, який «освітив нам душі в тих скорбних часах, і спеціально підбадьорив мене, перевтомленого знеохоченого тяжкою і невдячною працею, в котрій мені приходилося колотитися, граючи роль того вартового, що сидить на задку останньої чумацької мажі і має пильнувати, щоб щось не впало або чогось не вкрали» [7, с. 137].

5 вересня 1917 р. відбулося засідання Малої Ради, на якій М. Любинський доповів про готовність до відкриття З'їзду. Він зазначав, що розіслані запрошення для участі в роботі З'їзду викликали великий інтерес, а від багатьох організацій вже «отримані відповіді про те, що їх делегати прибудуть». Запрошені фіни написали, що, «цілком співчуваючи З'їзду, відмовляються від участі в ньому» [8].

На цьому засіданні Малої Ради було розглянуто питання про матеріальне забезпечення делегатів З'їзду. У відповідь на інформацію М. Любинського про те, що вже витрачено на ці потреби 300 крб. та його прохання виділити ще 500 крб., було вирішено, «вважаючи за необхідне виявити делегатам, які прибувають, гідний прийом, асигнувати на організацію З'їзду ще 3 тис. крб.» [8].

У день відкриття З'їзду, 8 вересня 1917 р., на шпальтах «Робітничої газети» було розміщено гасло «Хай живе федеративна демократична республіка!» та повідомлення про те, що на форум запрошені представники всіх національностей Росії, які хотіли б бачити її державою, «яка би змогла забезпечити їм всі права на вільний національний розвиток». Ви-

словлювалося захоплення, що «національні меншості відгукнулися на заклик Центральної Ради охоче і щиро. Не для нас одних справа федерації є питанням життя і смерті» [9].

Проте у М. Грушевського, у зв'язку з недостатньою кількістю делегатів (на 8 вересня їх було зареєстровано 50), виникли сумніви щодо необхідності відкриття З'їзду. Але поступово учасників ставало більше (11 вересня мандатна комісія зареєструвала їх «з безспірними мандатами» – 84, серед яких: 8 українців, 7 білорусів, 2 грузини, 4 естонці, 11 євреїв, 9 козаків, 10 латишів, 9 литовців, 6 молдаван, 3 росіян, 10 татар, 5 тюрків (закавказьких та закаспійських мусульман). З правом дорадчого голосу на З'їзді були також присутні 6 поляків, які обстоювали не автономію, а повну незалежність Польщі.

Як один з аргументів для відкриття З'їзду був той факт, що 8 вересня в залу засідань Педагогічного музею «публіки насунулося стільки», що «ніяк не можна було її з нічим відсилати» [7, с. 138]. Тому було вирішено роботу З'їзду розпочинати.

З деяким запізненням, 8 вересня, о 13.30, М. Грушевський, якого обрали почесним головою, привітавши учасників З'їзду, «іменем Центральної Ради, яка взяла на себе почин скликання З'їзду», оповістив про відкриття форуму [3, с. 288]. Після невеликої перерви він продовжив промову, в якій підкреслив, що З'їзд зібрався саме в Києві, «старім гнізді федеративної ідеї», нагадав про заслуги М. Костомарова та М. Драгоманова у її розвитку та висловив щиру вдячність неукраїнським представникам за «невмирущу пропаганду на сім полі». Голова УЦР зазначив, що «українське громадянство не розуміє нового вільного устрою держави без федерації і ніколи від цього гасла не відступить» і що «ідея федерації надалі буде служити народам провідним компасом» [3, с. 289]. Він висловив надію, щоб «наш нинішній почин послужив початком перебудови на федеративних началах не тільки Росії, але й цілої Європи» [7, с. 139].

До Києва для участі в роботі З'їзду прибув представник Тимчасового уряду, голова комісії з розробки обласної реформи М. Славинський. У своєму виступі він нагадав, що Росія вже проголошена республікою і висловив переконання, що Всеросійські Установчі збори запровадять федеративний лад, але для його здійснення треба багато підготовчої праці, яку «можуть перевести самі народи спільними силами, за спільним порозумінням» [7, с. 139].

Про підтримку роботи З'їзду говорили вітальні телеграми від організацій тих народів Росії, представники яких не змогли прибути до Києва. Так, ташкентська партія тюркських в Росії федералістів «молилася Аллаху щодо успішності і плідності З'їзду», Східне бюро вірменської революційної партії Дашнакцутюн «висловлювало щирий жаль щодо неможливості участі в роботі З'їзду» [10], а Союз об'єднаних верховників Північного Кавказу і Дагестану теж переймався, що «не має фактично спроможності, в виду теперішнього тривожного положення на місці, делегувати представителів на З'їзд», але вітає і бажає йому успіхів [11].

Навіть з далекого Томська від імені конференції сибірських громадських і національних організацій була надіслана телеграма про те, що Росія має бути федеративною. Зацікавлені сибіряки вирішили надіслати постанови свого зібрання до Києва та висловили прохання отримати постанови З'їзду поневолених народів Росії [3, с. 304]. Таких вітань та побажань було так багато, що практично робота кожного засідання починалася саме з їх оголошення.

Як характеризувати настрій, з яким приїхали на З'їзд його учасники? У своїх виступах представники національних делегацій (грузини – І. Бараташвілі, І. Мачаваріані;

естонець – К. Аст; євреї – Б. Борохов, М. Гіндес, Н. Сиркін, І. Шахтман, М. Шац-Анін; козаки – А. Долгов, К. Іванов, В. Карасьов; латиші – К. Бахман, З. Мейєрович, К. Сержант; литовці – А. Вольдемар, В. Бєльський; молдавани – Ф. Іонку, В. Чижевський, а татари – А. Ісхакова, С. Ідрісов, Ю. Мустафал, Є. Шабарова, А. Озен-Башли; тюрки – М. Векілов, Ю. Везіров, Ш. Рустамбеков; бурят – Ямпілов; поляки – р. Кнолль, К. Лукашевич) із захопленням вітали Центральну Раду, всю Україну за ініціативу скликання такого представницького форуму, висловлювали своє схвалення щодо автономно-федеративного переустрою післяроманівської Росії. При цьому учасники З'їзду із розумінням зустріли виступи польських та литовських представників щодо вимог надання їхнім державам повної незалежності.

Головною фігурою на З'їзді, якому делегати віддавали шану та із захопленням зустрічали його появу за трибуною, був М. Грушевський. Його промова, виголошена 10 вересня, набрала програмового характеру. Він підкреслив, що «без різниці партій українське представництво об'єдналося на платформі національно-територіальної автономії України і федеративного устрою Росії» і нагадав, що З'їзд знищить хибний погляд нового ладу на ідею федералізму. Уряд повинен зрозуміти, що «тільки федералізм зможе об'єднати народи і краї Росії та зберегти її від остаточного розвалу» [3, с. 294]. Доповідач наголосив, що «ми не будемо казати, що ми любимо Російську республіку, бо до сеї пори ми від неї нічого доброго до себе не бачили». «Наші симпатії може придбати той «палац народів», який ми хочемо зробити з Росії, – продовжив він, – в якому всім нам повинно житися вільно і гарно» [3, с. 294]. Промову М. Грушевського делегати З'їзду переривали дружніми оплесками, а після закінчення влаштували бучну овацію.

У відповідь М. Славинський переконував присутніх у залі, що «теперішнє правительство виходить з народу і дбає про добро всіх громадян», змінило свій погляд на національне питання та «утворило окрему нараду про обласне управління». Він закликав учасників З'їзду «до спільної праці з урядом створювати нову демократичну федеративну республіку Росії» [3, с. 295].

Усі засідання З'їзду були змістовними. Але треба виокремити роботу 11 і 12 вересня 1917 р. У ці дні заслуховувалися доповіді, присвячені різним аспектам федеративної перебудови країни: «Федерація в світі державного права» (С. Гаєвський); «Про майбутній федеративний устрій Росії» (А. Вольдемар), «Про економічне обґрунтування необхідності федерації» (Б. Борохов); «Про кооперацію центральних і крайових властей в майбутній російській республіці» (І. Маєвський); «Про державну і національну мови» (Б. Борохов); «Про забезпечення національних меншостей» (М. Шац-Анін); «Про національно-територіальну автономію» (Н. Сиркін); «Про принципи і проект розподілу Росії на країни (штати)» (М. Кушнір); «Про відношення окремих країн (штатів) до центральних органів федерації» (Ф. Лещенко). У них йшлося, зокрема, про те, що перетворити державу на федерацію можуть тільки суверенні самостійні народи, які, не запитуючи у центрального уряду, можуть виробляти свої конституції, формуватися в держави і вирішувати питання про доцільність приєднання до майбутньої російської держави; зазначалося, що теорія федерації не дає відповіді на питання про те, яку компетенцію повинні мати центральні органи влади, а якими мали бути функції органів її суб'єктів. Наводилися приклади діяльності царського уряду, який виснажував Україну на користь Петербурга та Москви, примушуючи везти хліб з України до Лібавського порту, що призводило до занепаду близького порту, зокрема Одеси [12]. Звучав заклик до всіх

народів організуватися національно та економічно і не допустити руйнації окремих регіонів; розтлумачувалося співвідношення загальнодержавної (російської) мови з національними при зносинах загальнодержавних установ з крайовими та з населенням всіх країв [3, с. 300, 305], висловлювалися думки про персонально-національну автономію.

На підсумковому засіданні 15 вересня були одноголосно ухвалені резолюції, центральною ідеєю яких виступало розуміння того, що Росія повинна стати федеративною демократичною республікою. У постанові З'їзду «Про федеративний устрій Російської держави», зокрема, зазначалося, що «республіканський лад може міцно стояти в федеративній державі», а «через те, що Росія складається з багатьох народів, то єдиною придатною формою федерації є така, яка основана на національній підставі» [3, с. 308-309].

З'їзд визначив, що «кожен народ Росії має право на національно-персональну автономію, … а обсяг правування та форми її внутрішньої організації визначаються Установчими зборами кожного народу». Щодо загальнодержавної та крайових мов, зазначалося, що в майбутній федерації має бути «назавше забезпечено цілковиту волю мовам в приватних та приватно-правових зносинах», а в окремих її частинах мали визнаватися одна або кілька крайових мов, а російська стала б «загальнодержавною для зносин органів федеральних одиниць з установами федерації та між собою» [3, с. 308-309]. У школі, церкві і суді загальнодержавна мова не повинна була мати жодних переваг перед крайовими мовами.

З'їзд ухвалив й окремі рішення щодо деяких народів, представники яких брали участь у його засіданнях. Визнано за потрібне негайне видання Тимчасовим урядом декретів «про прилучення до Білорусії всіх захоплених ворогом міст і місцевостей в етнографічних межах розселення білоруського народу», «про приєднання всіх частин Латвії, захоплених німцями, утворення в них автономних одиниць та входження Білорусії та Латвії до складу Російської федеративно-демократичної республіки». Делегати висловилися за визнання урядом права литовського народу на утворення суверенної держави «при додержанні засад самовизначення» [3, с. 312].

Після прийняття З'їздом постанови козачої секції, в якій йшлося про окремішність козацтва «між народами Російської республіки», визнання прав на його незалежне існування та приєднання «козацького народу як повноправного члена до кола вільних народів Російської республіки» [3, с. 311], козаки, за закликом представника «Ради всіх козачих військ» К. Іванова, встали і низько вклонилися М. Грушевському, який «подав думку скликати сюди всіх нас, і всій Україні, а також всім братам і сестрам, представникам і представницям народів, що прийняли нас до своїх рядів і обіцяють підтримувати наші домагання» [7, с. 143-144].

З'їзд прийняв до відома заяву групи Польської партії соціалістичної (лівиці), що вона обстоює ідею цілковитої самостійності Польщі. Разом з тим, «заступаючи інтереси польського пролетаріату і трудового селянства України як національної меншості, вона приєднується до революційного руху української демократії та її постулату федералізації Російської республіки» [7, с. 143].

Єврейська делегація, яка була найбільшою (11 чол.), представляла погляди чотирьох політичних партій. На секції при підготовці своєї резолюції вони безнадійно розійшлися «на пункті Палестини і переселення туди» [7, с. 143]. Тому єдиної постанови з цього питання їм не вдалося виробити.

Сподіваючись спрямувати справу про автономізацію-федералізацію Росії в практичну площину, З'їзд прийняв постанову про створення Ради народів. До її складу мало

увійти по 4 члени від кожного народу, який був представлений на З'їзді. Раді дозволялося поповнювати свій склад «представниками тих народів, котрі не брали участі в З'їзді, з усіма правами дійсних членів цього представницького органу, запрошувати за своїм бажанням потрібних для праці людей з дорадчим голосом» та утворювати «при собі всі ті установи, котрі будуть потрібні при її праці». Місцем перебування Ради визначався Київ, але «при потребі Рада може засідати в іншому місті» [3, с. 109]. Друкованим органом став журнал «Свободный Союз».

15 вересня 1917 р. до учасників З'їзду знову звернувся М. Грушевський. Промовець заявив, що присутні в залі є прихильниками федеративного принципу, висловив впевненість, що їх об'єднує реальна платформа, яка надає можливість закласти «початок нашого майбутнього – Раду народів» з якої «ми починаємо бачити батьківщину, якої досі не мали». «Нехай живе майбутня федеративна республіка! Нехай живуть народи!, – під бучні овації він виголошував гасла. Нехай вони наблизять нас до великої мети братства народів! Нехай їх праця для всесвітньої цивілізації наблизить нас до великої мети – всесвітнього братерства народів!».

Під оплески та вигуки «Слава» виголосив свою прощальну промову М. Славинський, який зазначив, для того, щоб «держава була дужою і тривалою, треба щоб всі народи Росії взяли участь у творчій державній роботі». Наприкінці промови він висловив сподівання на те, що в результаті тих великих і тяжких жертв, які несуть народи у нинішній війні, «виросте як російська, так і європейська та всесвітня федерація» [3, с. 305-306].

Не могли відмовитися від захоплення роботою З'їзду його делегати. Промову виголосив Н. Сиркін. Він наголосив, що до цього «в Росії ми бачили тільки національну пику, котра жадала крові, котра всюди шукала і нюхала, чи нема де зради, котра на всіх накладала кайдани і всім затикала рота… Може нам скажуть, що ми романтики і мрійники, але історія показує, що те, що було колись мрією, тепер стає дійсністю. От се дає силу і рух цілим народним масам і заставляє їх іти вперед до кращої будуччини. Нехай живе Спілка народів!» [3, с. 307].

Запальною була промова І. Бараташвілі, який сказав: «Коли Україна, славна Україна, прийняла і обласкала нас так гостинно, то я кличу неодмінно прибути всіх присутніх в майбутню вільну Грузію». І. Шахтман подякував М. Грушевському «за його щире відношення до всіх національностей і побажав, щоб кожен народ мав такого невтомного працівника і заступника національних інтересів» [13].

Закриваючи З'їзд, М. Грушевський нагадав віщування українського мрійника, змальованого М. Костомаровим в одній з його праць, про проект слов'янського собору на Софійській площі в Києві, який утворили кирило-мефодіївські братчики-федералісти, що закінчувалися словами: «Вір мені! Це буде!». «Тепер я, – сказав М. Грушевський, – прощаюсь з вами сими словами: Вір мені! Се буде!» [7, с. 145].

В останній день роботи З'їзду в Петрограді продовжувала працювати Демократична нарада, скликана Тимчасовим урядом. Для участі в ній форум обрав делегацію з 5 чол. Вона виїхала до столиці, щоб ознайомити її учасників з постановами З'їзду.

Делегація прибула «на останній день, серед загального наступу, коли всі спішили голосувати резолюції і кінчати нараду» [7, с. 146]. В такій, так би мовити, пожежній обстановці, делегації вдалося заявити про свою присутність, навіть дістати право на надпрограмове слово, але лише для одного делегата, Б. Борохова. Промова, проголошена ним, вже нікого не цікавила та не мала ніяких позитивних результатів.

Можна вважати, що російські можновладці продемонстрували українським демократам, в котрих вони відчували «коноводів національного руху», в черговий раз свою зневагу до них. Варто нагадати слова В. Винниченка після отримання Центральною Радою від петроградського уряду Тимчасової інструкції щодо прав Генерального Секретаріату, який актуальний і сьогодні: де починається українське питання, там закінчується російська демократія.

Треба зазначити, що атмосфера загального піднесення на З'їзді, декларація волі всіх раніше поневолених народів про потреби шукати порозуміння, налагоджувати життя на федеративних засадах, вдячні погляди ближчих і дальніх сусідів в бік волелюбної України при вияві недовіри до великоросійської демократії продовжували тішити самолюбство лідерів Української революції, породжували оптимістичні настрої та прогнози.

В той же час Рада народів, головою якого обрано М. Грушевського, так і не запрацювала. 16 вересня 1917 р. відбулося її перше організаційне засідання. На ньому були затверджені остаточні редакції постанов З'їзду, відкрито канцелярію для збору привітань, які ще надходили до Києва. 24 жовтня відбулося друге (останнє) засідання для обговорення питання щодо співпраці Українського військового комітету з місцевими військовими національними організаціями для скликання конференції представників національних частин російської армії як початкового етапу об'єднання народів Росії [6, с. 145]. В листопаді вийшло тільки перше число журналу «Свободный Союз».

На цьому можна було б закінчити розповідь про З'їзд народів Росії. Але варто зупинитися на його оцінках провідними діячами Української революції, які вже перебували в еміграції. У них з'явилася можливість за межами Батьківщини висловити свої судження щодо цієї неординарної події. Так, М. Грушевський зазначав, що «тепер по дев'яти роках, переходячи її деталі, відсвіжуючи тодішні настрої, справді думається: що се, може, й справді факт непережитий, що буде вигребений з минулого і буде не просто фактом, а й фактором» [7, с. 138]. «Може бути, що київське братання, сей Свободний Союз, що ми тоді закладали, що пригадається колись, як прийдеться будувати східноєвропейську федерацію з тими народами, які тепер опинилися за межами Радянського Союзу». З таким же захопленням «про 8 днів праці З'їзду, що були справжнім святом єдності бувших поневолених народів», говорив П. Христюк. «Навіть представники козацтва урочисто заявили, що вони будуть боротися за здійснення демократичної перебудови Росії плече в плече з усіма поневоленими народами Росії» [14, с. 21].

Після цих позитивних споминів про «золоті сни народів» М. Грушевський висловив кілька критичних міркувань щодо роботи З'їзду народів. Голова стверджував, що «він зібрався запізно, коли російська демократія, з котрою треба було проводити сю федеративну змову, вже встигла розложитися і прогнити, а без неї самі «недержавні народи» не змогли сеї федерації збудувати» [3, с. 137].

З сумом констатував М. Грушевський, що З'їзд «не дав нічого конкретного і його можна вважати також одним з відхилень української демократії від конкретних організаційних зводок в бік національної романтики чи стрілянини через голови безпосередніх справ до далеких мет» [3, с. 137, 145]. «Ми були захоплені міжнародним братанням, яке розігралося в Києві, і, може бути, ми настільки мали рацію про те, що для даного моменту було нереальним, кидало проміння на дальші перспективи» [3, с. 137-138].

Прорахунком було те, вважав М. Грушевський, що «ми в тій хвилі ще не відчули, в якій мірі ґрунт під нашими ногами ослаб за останні місяці нашої пасивності, тупцювання коло того порожнього місця, що було Тимчасове правительство» [3, с. 137-138]. «Не рахувалися з грядущою силою, яка мала перечеркнути всі рахунки з цим Тимчасовим урядом, Установчими зборами, всеросійською демократією і різними іншими речами» [3, с. 137-138], – із запізненням він пророкував майбутні події наприкінці жовтня 1917 р. в Петрограді.

Із М. Грушевським погоджувався і Д. Дорошенко, який теж вважав, що практичного значення З'їзд не мав, бо «вже наближалася грізна хвиля остаточної боротьби за владу між більшовиками і буржуазною демократією і загальна увага зверталася на важливі події, що відбувалися в обох російських столицях» [15, с. 154-155].

Кажуть, що велике пізнається із відстані, з певним часом. З позицій сьогодення можна констатувати, що робота З'їзду народів Росії мала значний політичний резонанс. Всеросійська демократія переконалася, що ідея автономно-федеративного устрою країни схвалювалася всіма «недержавними народами» Росії. Їх представники визнавали, що Україна стала центром руху за федерацію і зможе очолити цей рух. Проте емоційна атмосфера, яка склалася на З'їзді народів, негативно вплинула на керівництво Центральної Ради. Щира вдячність його учасників на адресу України породжувала у лідерів Української революції, насамперед у М. Грушевського, оптимістичні сподівання. Вони переоцінили власну роль у створенні Російської федеративної демократичної республіки. Наступні події восени 1917 р. привели їх до рішень і кроків не на користь українській справі.

Керманичі Центральної Ради не встигали за бурхливим розвитком політичних подій в країні після більшовицького перевороту і продовжували відстоювати федерацію з Росією. У стратегічному розумінні ця ідея мала під собою підґрунтя, принаймні, до захоплення влади ленінцями, однак втратила всіляку реальність після проголошення радянської влади та початку здійснення диктатури пролетаріату – диктатури переважної меншості, замість очікуваної демократії.

Достатньо перерахувати наміри Центральної Ради та Генерального Секретаріату, щоб переконатися у цьому. Так, 3 листопада 1917 р. уряд України у своєму зверненні «До громадян, урядових і громадських установ» стверджував, що більшовицьке «центральне правительство всієї Росії не має спромоги керувати державним життям», а «Україна має бути в складі Федеративної Республіки Російської як рівноправне державне тіло» [16]. Аналогічне положення містилося й у III Універсалі Центральної Ради від 7 листопада 1917 р., який став одним з доленосних для українського народу революційних документів. У ньому наголошувалося, що проголошена Українська Народна Республіка має на меті «помогти всій Росії, щоб вся республіка Російська стала федерацією рівних і вільних народів» [17].

Водночас представники Центральної Ради Д. Дорошенко та О. Лотоцький в Могильові вели переговори з Загальноармійським комітетом щодо формування багатопартійного соціалістичного уряду (від народних соціалістів до більшовиків), а 9 листопада 1917 р. на засіданні Генерального Секретаріату В. Винниченко доповів, що уряд УНР визнає можливим утворення центральної влади «лише у формі федеративного правительства», сформованого «спільними силами правительств України, Дону, Кавказу, Кубані і інших областей разом з центральними органами всеросійської революційної демократії» [6, с. 122].

На засіданні Малої Ради 10 листопада 1917 р. В. Винниченко визначав настанови уряду УНР своїм представникам на переговорах із Загальноармійським комітетом, зокрема, про те, що Раднарком не є урядом, «визнаним більшістю населення», «таким

урядом може бути тільки однорідне соціалістичне міністерство», яке «можуть утворити республіки, що вже організувалися з участю авторитетних діячів політичних організацій» [18], з керівництвом яких розпочинаються відповідні переговори.

23 листопада 1917 р. Генеральний Секретаріат звернувся до крайових органів влади Башкирії, Південно-Західного союзу козачих військ, горців Кавказу і вільних народів степів, Криму, Молдови, Сибіру та уряду радянської Росії («як до фактичної влади великоруського центру») з пропозицією негайно вступити в переговори щодо формування загальноросійського соціалістичного уряду на платформі укладення загального демократичного миру і своєчасного скликання Всеросійських Установчих зборів. У разі згоди уряд УНР прохав повідомити про готовність прибути до Києва відповідних представників для участі у спеціальній нараді [6, с. 123-124].

25 листопада 1917 р. В. Винниченко і О. Шульгін в урядовій телеграмі керівникам новоутворених державних об'єднань уточнили засади майбутнього федеративного устрою Російської республіки, серед них – «повне взаємне невтручання в політичне життя республік, які федеруються» [6, с. 124]. Проте з різних причин обидві ініціативи не знаходили підтримки у керівників республік і країн Росії. Відтак проект Центральної Ради щодо створення однорідного соціалістичного уряду не було втілено в життя.

Слушними з цього приводу є думки Д. Дорошенка, який наголошував, що федералістська програма Центральної Ради була непосильною для України, їй «треба було зовсім відділитися від Росії, стати самостійною й незалежною державою», «визнати уряд Народних Комісарів, на основі обопільного визнання» і «дати всеросійським справам спокій». «Україна мала перед собою такі колосальні завдання внутрішньої організації, – продовжував голова української адміністрації на Чернігівщині, – що ганятися за створенням всеросійської федерації, наражаючи себе на ворогування вже існуючого фактично нового російського уряду, – це було нездійсниме в тодішніх умовах завдання» [15, с. 143].

Раднарком мав своє уявлення щодо України, яку вважав складовою частиною Росії, та не збирався її залишати Центральній Раді, яка, як вважали ленінці, своїми намірами щодо створення однорідного соціалістичного уряду втручається у внутрішні справи усієї держави, зазіхає на прерогативи центрального уряду, наражаючись при цьому на можливість воєнних акцій проти України. Петроградських більшовиків роздратовували переговори Генерального Секретаріату з О. Каледіним, отаманом Війська Донського, про пропуск козачих частин з Південно-Західного та Румунського фронтів на Дон. Вони закидали Раді, що вона винна «в дезорганізації фронту, роззброєнні радянського війська», що було пошуками приводу до війни з демократичною Україною.

Яскравим прикладом експансіоністської політики російського більшовизму було звернення Раднаркому «До українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради», у якому єдиною правдивою частиною було те, що Центральна Рада не визнає радянську владу на Україні.

І насамкінець. Історія підготовки та проведення З'їзду народів Росії повчальна і заслуговує на вивчення. Вона засвідчує, що молода українська демократія в боротьбі за автономію України в складі Російської федерації мала в особі М. Грушевського знаного теоретика цієї проблеми, твердження якого викликали активну підтримку керівних діячів Центральної Ради та Генерального Секретаріату УНР.

В своїй практичній діяльності М. Грушевський дотримувався принципу, що найбільшим прорахунком для політичного проводу було «не поспіти за скорим розгортанням домагань моменту», щоб українська людність підтримала реальні кроки у розбудові національної державності та була надійним підґрунтям для керманичів Української революції.

Для М. Грушевського було також важливим, щоб необхідність перебудови державного устрою Росії на автономно-федеративних засадах стала такою внутрішньою потребою для «недержавних народів», які за часів самодержавства пізнали на собі гніт та приниження з боку царських владних структур. Тому надзвичайно важливим був своєчасний вибір «моменту» для скликання З'їзду народів та з тріумфом проведення його саме в Києві, а не в Москві чи Петрограді. Проте сподівання лідерів Центральної Ради, які певний час продовжували знаходитися в ейфорійному стані після закінчення З'їзду народів у Києві, на демократизм Тимчасового уряду та російської політичної еліти і розуміння ними необхідності негайної федералізації країни на базі прийнятих на ньому постанов не справдилися і звели нанівець їх практичну реалізацію.

Разом з тим, як згадував М. Грушевський, «ми жили недаремно, наш час не проходив безслідно». Дійсно, З'їзд народів Росії в Києві реально не вплинув на подальший розвиток революції в Росії та Україні, але він був першою спробою практичного здійснення теоретичних засад федеративної перебудови Росії і має посісти належне місце у вітчизняній історії.

Література:

1. Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 3.

2. Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 4.

3.Українська Центральна рада: Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / Упорядн.: В. Ф. Верстюк, О. Д. Бойко, НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – К.: Наук. думка, 1996. – 590 с.

4. Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – № 14.

5.Милюков П. Н. История второй русской революции. – Т. 1: Борьба буржуазной и социалистической революции. – Вып. 1.: Противоречия революции. – К.: Летописи, 1918. – 128 с.

6.Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни: монографія / В. І. Головченко, В. Ф. Солдатенко. – К.: Парламентське вид-во, 2009. – 448 с.

7. Грушевський М. Спомини / М. С. Грушевський. – К. – 1987. – № 11. – С. 113 – 155.

8. Киевская мысль. – 1917. – 6 сентября.

9. Робітнича газета. – 1917. – 8 вересня.

10. Киевская мысль. – 1917. – 12 сентября.

11. Народна воля. – 1917. – 12 (25) вересня.

12. Народна воля. – 1917. – 13 вересня.

13. Робітнича газета. – 1917. – 17 вересня.

14. Христюк П. Замітки і матеріяли до історії української революції. 1917 –1920 рр.: [у 4 т.] / П. Христюк; Укр. соціол. ін-т. – Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1969. – Т. 2: Українська революція. Розвідки і матеріяли. – Прага, 1921. – 202 с.

15.Дорошенко Д. Історія України: 1917 – 1923 рр.: [у 2 т.] / Д. Дорошенко. – Т. 1.: Доба Центральної Ради. – Ужгород: [б.в.], 1932. – 437 с.

16.Вісник Генерального Секретаріату Української Народної Республіки. – 1917. – 23 листопада.

17. Нова Рада. – 1917. – 8 листопада.

18. Робітнича газета. – 1917. – 12 листопада.

Зайчук Олег Володимирович,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України

ПРОБЛЕМА НАБУТТЯ ГРОМАДЯНСТВА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Політико-правові реалії сучасної України ще раз нагадують про те, що набуття (втрата, позбавлення тощо) громадянства були актуальними на всіх етапах розвитку нашої країни. У цьому контексті досвід УНР в питаннях набуття, позбавлення громадянства є вкрай важливим.

Аналіз нормативного матеріалу свідчить про те, що ці питання були врегульовані «Законом про громадянство Української Народної Республіки», який був ухвалений Центральною Радою 2 березня 1918 р.[1, с. 173], «Законом про реєстрацію громадянства Української Народної Республіки» від 4 березня 1918 р. [1, с. 177] та «Статутом про Державний устрій, права і вольності УНР» (у подальшому – Конституцією УНР) від 29 квітня 1918 р. [1, с. 330].

Згідно із «Законом про громадянство Української Народної Республіки» від 2 березня 1918 р. «громадянином Української Народної Республіки вважати кожного, хто родився на території України і зв'язаний з нею постійним перебуттям та на сій підставі відбере собі свідоцтво приналежності своєї до громадян Української Народної Республіки» (§ 1). І далі: «Для відібрання свідоцтва про приналежність до громадян Української Народної Республіки мешканці Української Народної Республіки, які відповідають умовам параграфу 1, мають на протязі 3 (трьох) місяців від дня опублікування цього закону зложити урочисте приречення (торжественне обіщання) на вірність Українській Народній Республіці в порядку, указаним осібним законом» (§ 4).

Хто, з позначених в пункті 1 цього закону осіб не схоче бути громадянином Української Народної Республіки, повинен протягом 3 (трьох) місяців від дня опублікування цього закону подати заяву по місцю пробуття місцевому комісарові з означенням, до громадян якої держави він належатиме, і комісар видає тимчасове посвідчення на перебуття на території Республіки, коли б признав це можливим, на термін не більше 3 (трьох) місяців (§ 5). Особливо треба звернути увагу на те, що у вказаному Законі конкретно зазначається: «Просьби про прийняття в громадянство Республіки осіб, які не відповідають умовам, подаються по місцю пробуття просителя місцевій власті, а за кордоном Української Народної Республіки її представникові, а ті із своїм заключенням передають просьбу народному міністрові внутрішніх справ, який остаточно вирішує справу про прийняття просителя в громадянство Республіки» (§ 6).

В §7-12 говориться про те, що «подавати просьби про прийняття в громадянство Республіки можуть особи, що постійно прожили 3 (три) роки на території Республіки, не помічені були ніколи в діяльності, зверненій проти Української Держави і до того тісно зв'язані з її територією своїм промислом чи заняттям; особи, які не прожили останніх 3 (трьох) літ на території України, але можуть документально довести тісний зв'язок з Україною, також мають право подавати просьбу про прийняття в громадянство Української Народної Республіки на протязі 6 (шести) місяців від дня опублікування цього закону для країв європейських і 12 (дванадцяти) місяців для країв поза Європою, а після цього вони підпадають вимогам параграфа 7»; «жінки слідують громадянству чоловіків...діти до повноліття слідують громадянству батька, але від 14 (чотирнадцяти) літ можуть заявити про своє громадянство самостійно; громадянин УНР не може бути громадянином іншої держави; громадяни інших держав для тимчасового перебуття на території Республіки повинні одержати від місцевої влади посвідчення, але на термін не звиш 6 (шести) місяців; громадянин Української Народної Республіки має право зріктися громадянства Української Народної Республіки і через рік після того, як подав про це заяву місцевій власті по приналежності, вказавши при тім, в громадянство якої держави він переходить, він позбавляється прав і увільняється від обов'язків українського громадянства».

В Законі про реєстрацію громадянства Української Народної Республіки від 4 березня 1918 р. був виписаний механізм реєстрації громадянства УНР. А саме: «приналежність до громадянства повинна реєструватися в книгах громадянства Української Народної Республіки при волосних та міських управах протягом 1 (одного) місяця з дня повідомлення про се комісаром волосної та міської управи; громадянин повинен скласти урочисте приречення власноручним підписом, а в разі неписьменності за підписами двох свідків, причому підписує і реєструючий; реєстрація відбувається на місці постійного перебуття громадянина; кожен сам повинен заявитися до реєстрації і підписує акт або за нього підписує 2 свідків; реєструється громадянство занесенням: 1) або по книгах громадянства, де про кожного громадянина повинно записати на окремому аркуші, нумерованому і зазначеному порядковим числом; або на окремих аркушах. В обох випадках мають складатися також і короткі алфавітні покажчики громадян з означенням, на якій сторінці, аркуші і за яким номером зареєстровано громадянина; заявляти про реєстрацію можна і на письмі, і на словах; як письменна, так і словесна заява оплачуються гербовим побором на 2 гривні або 1 карбованець; зареєстрованому видається свідоцтво приналежності до громадянства Української Народної Республіки...; про позбавлення громадянства чи про вихід з громадянства ...має бути зроблена в актах відмітка про повідомлення чи судових властей, чи тих, хто дозволив вихід з громадянства; за неправдиві заяви про громадянство, за подання неправдивих відомостей, за неправдиві посвідчення, як і за неправильну реєстрацію, винуваті караються 6 місяцями в'язниці».

Відповідно до Конституції УНР від 29 квітня 1917 р. «Громадянином УНР вважається кожна особа, яка на це право набула порядком, приписаним законами Української Народної Республіки (ст. 7).

Громадянин Української Народної Республіки не може бути разом з тим громадянином іншої держави (ст. 8).

Громадянин Української Народної Республіки може зложити з себе громадянські права заявою до Уряду Української Народної Республіки з захованням приписаного законом порядку (ст. 9).

Позбавити громадянських прав громадянина Української Народної Республіки може тільки постанова суду Республіки (ст. 10).

Актова, громадянська і політична правомочність громадянина Української Народної Республіки починається з 20 років. Ніякої різниці в правах і обв'язках між чоловіком і жінкою право Української Народної Республіки не знає (ст. 11)».

Виходячи із положень ст. 7 Конституції УНР, порядок набуття громадянства визначається законами УНР.

Важливо зазначити ще один важливий момент проблем громадянства в УНР. В Законі «Про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР» від 25 листопада 1917 р. є такі важливі положення: «Всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народної Республіки до 27 жовтня 1917 р., оскільки вони не змінені і не скасовані Універсалами, законами чи постановами Української Центральної Ради, мають силу надалі як закони і постанови Української Народної Республіки. Право видавати розпорядження в обсягу урядування на основі законів належить генеральним секретарям Української Народної Республіки. Для видання таких розпоряджень зостаються в силі розпорядження російського правительства, які були видані до 27 жовтня 1917 р., оскільки вони: не змінені або не скасовані Українською Центральною Радою та Генеральним секретарством» [2, с. 477].

Оскільки правовий статус абсолютної більшості населення УНР на 27 жовтня 1917 р. визначався ще старим законодавством Російської імперії, то склалася така ситуація, коли на території УНР фактично були чинними одночасно як старі норми права, так і нове законодавство УНР.

Якщо проаналізувати законодавство Російської імперії того періоду, то видно, що незважаючи на спротив, все ж таки там відбувався поступальний процес переходу від абсолютної до конституційної монархії. Але, безумовно, з абсолютизмом в Росії було покінчено лише Лютневою революцією 1917 р.

Саме законодавство Російської імперії з цих питань було дуже складним, суперечливим, заплутаним, з великою кількістю обмежень, і мало на собі відбиток багатовікової феодальної історії і традиційного відставання від європейських країн. Оскільки ці всі закони не були відмінені в УНР, формально вони залишалися чинними. І, безумовно, в разі подальшого існування УНР їх доля була б вирішена відповідно до нового, більш прогресивного законодавства України. Але історія, на жаль, пішла іншим шляхом.

Література:

1.Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2 т. – Том 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – К.: Наукова думка, 1997. – 422 с.

2.Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2 т. – Том 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К.: Наукова думка, 1996. – 589 с.

Захарченко Петро Павлович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри історії права та держави юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДО ПИТАННЯ ЛЕГІТИМНОСТІ ПРЕДСТАВНИЦТВА УКРАЇНСЬКОГО РАДЯНСЬКОГО УРЯДУ НА МИРНИХ ПЕРЕГОВОРАХ У БРЕСТІ (1917 – 1918 РР.)

Як історична, так і історико-правова наука має унікальні можливості шукати і знаходити певні аналогії між подіями, здобутками, втратами, поразками, перемогами, іншими явищами, що можуть продемонструвати їхні характерні риси у темпоральному вимірі різноманітних епох. Політична, економічна, соціальна ситуація в нашій країні нині диктується умовами воєнної інтервенції російської вояччини на Сході і Півдні України, яка триває вже продовж трьох років. Гібридна війна, що розгорнув Кремль проти України, та намагання її подати як громадянську, є наріжним каменем обману внутрішнього споживача, так і завданням російської дипломатії на міжнародній арені. Переговори у мінському, будапештському, нормандському чи будь-якому іншому форматі Росією проводяться, з одного боку, – задля зняття економічних санкцій, а з другого – змусити Україну і міжнародну спільноту визнати існування двох псевдореспублік – «ЛНР» і «ДНР», території яких були, є, і, переконаний, у майбутньому будуть невід'ємними частинами європейської України. У Кремля, проте, стратегія зовсім інша – розчленувати Україну, видалити її як державу з політичної мапи світу як максимум. Як мінімум – замість унітарної України домогтися створення федеративної держави з особливим правовим статусом для названих вище «республік».

За аналогічним сценарієм розгорталися події і майже сторічної давнини, коли Українська Народна Республіка, проголошена ІІІ Універсалом УЦР 7 (20) листопада 1917 р., шукала шляхи виходу на міжнародну арену та в умовах Першої світової війни намагалася легітимізувати себе як суб'єкта міжнародного права. Необхідність цього постала після початку російсько-більшовицької військової агресії, розпочатої 8 (21) грудня 1917 р. вступом червоногвардійських загонів до Харкова та проголошення Першим Всеукраїнським з'їздом рад радянської Української Народної Республіки як федеративної частини Російської республіки. Зазначимо, що прагнення делегатів з'їзду змусити російський більшовицький режим проголосити створення федеративної держави було лише однією із ініціатив, які поки що не були ні фактично, ні юридично матеріалізовані. Лише за кілька тижнів (13 січня 1918 р.) Російська республіка перетвориться на федеративну державу (РСФРР). До цього часу ініціатори жовтневого перевороту 1917 р. в Росії, а пізніше – її очільники у офіційних документах називали лише свої посади без назви держави. Так, В. Ульянов-Ленін був головою «Совета Народных Комиссаров», а Л. Троцький «Народный комиссар иностранных дел». Допускаємо, що обстоюючи марксистську доктрину світової революції, її полум'яні апологети завбачливо залишали місце для назви своєї посади в майбутній державі значно масштабнішого характеру.

Перший Всеукраїнський з'їзд рад, що відбувся у Харкові 11-12 (24-25) грудня 1917 р., визнав УНР на чолі з Центральною Радою не легітимною, передавши всю повноту влади виняткова Всеукраїнському з'їзду рад. У період між з'їздами влада належала Центральному Виконавчому Комітету на чолі з Ю. Медведєвим. Було обрано також радянський уряд харківської УНР – Народний Секретаріат, який складався із 13 народних секретарів. Серед членів уряду був і Народний секретар військових справ В. Шахрай та Народний секретар освіти В. Затонський [1, с. 160-161].

Таким чином, паралельне існування в Україні київського національного і харківського радянського владних центрів дала можливість російським більшовикам подавати подальшу агресію зі свого боку як внутрішній конфлікт між двома утвореннями, що представляють український народ, але, мовляв, бачать різну політичну стратегію її розвитку.

В умовах прихованої російсько-більшовицької інтервенції, яка почасти за змістом і методами її ведення відповідає сучасному терміну «гібридна війна», очільникам УНР із центром у Києві не залишалося нічого іншого (як і нині, – П.З.) шукати управи на порушника територіальної цілісності України у країн Західної Європи, чи то в держав Антанти, чи Четверного союзу, які сьогодні є державами-членами або кандидатами на членство до Європейського Союзу. Очільники УНР віддали перевагу другому блоку, тобто Німеччині, Австро-Угорщині, Болгарії та Туреччині, хоча мали тісні контакти й з державами Антанти. Англія і Франція були представлені в Києві дипломатичними місіями, а УНР, своєю чергою, мав власних представників у Яссах (Румунія) при Антантській Команді [2, с. 98-100]. Крім того, державам Четверного блоку було відомо, що 9 січня 1918 р. представники Антанти погодились визнати УНР та вислали своїх емісарів на переговори до Києва [3]. Як бачимо, УНР вела багатовекторну міжнародну політику, шукаючи своє місце серед сонму нейтральних і воюючих країн Європи.

Мирна конференція за участі держав Четверного союзу і Росії розпочала свою роботу у місті Бересті (нинішня Республіка Білорусь) 9 (22) грудня 1917 р.. Вона мала на меті завершити Першу світову війну на Східному фронті. Вперше на конференції ідею про залучення до переговорного процесу Української Центральної Ради було висловлено представником від Німеччини М. Гофманом 14 (27) грудня 1917 р., на що очільник на цьому етапі російсько-більшовицької делегації А. Іоффе моментально відреагував словами про те, що «наша делегація поповнюється представниками від України» [4, с. 32]. Мова йшла, звичайно, про делегацію харківського уряду. Намір використати представників щойно проголошеного суб'єкта федерації при неіснуючій ні юридично, ні фактично федерації з'явився у російських більшовиків лише тоді, коли було відкрито заявлено про наміри УЦР взяти участь у мирній конференції самостійним учасником дипломатичного процесу. До цього українська карта у перемовинах не використовувалася.

Спочатку дипломатія УНР УЦР сподівалася на включення України у переговори щодо всезагального миру з усіма воюючими і нейтральними країнами. Уже в ноті секретарства міжнародних справ УНР від 17 (30) грудня 1917 р. лунають поголоски про можливість визнання України як повноправного учасника мирної конференції зі статусом суб'єкта міжнародного права. Проте чітко висловити свою державницьку позицію очільникам української влади не вистачило політичної волі. Роздвоєність думок супроводжує авторів по усьому тексту документа. Якщо в одному місці словами про

те, що УНР «выступая самостоятельно в делах международных в лице своего правительства … должно принять участие, наравне с другими державами, во всех мирных переговорах …», то в іншому, – йдеться про умовну самостійність до того часу, поки «не будеть создана общегосударственная федеративная связь с Россией и не будет призведено разделение международного представительства между Правительством Украинской Республики и Федеративным Правительством будущей Федерации» [5, с. 28]. Як бачимо, декларовані наміри не синхронізуються навіть у тексті одного звернення.

Окремі положення аналізованої ноти, зокрема, § 7 і 8, де українська сторона визначається суб'єктом укладення мирного договору з усіма воюючими і нейтральними державами, включені до тексту Звернення Генерального Секретаріату до урядів республік, створених на території колишньої Російської імперії. У документі від 19 грудня 1917 (1 січня 1918) р. уряд застосував тактику залучення до мирних переговорів делегацій усіх держав, створених на постімперському політичному просторі, сподіваючись спільними зусиллями домогтися визнання як власної міжнародної правосуб'єктності, так і інших державних утворень, що з'явилися після розпаду Російської імперії. Щоправда, ймовірність виступити однією консолідованою платформою була дуже мізерною, що апріорно документом передбачалося. У оприлюдненому зверненні звучала теза про те, що за відсутності можливості інших держав зі складу колишньої Російської імперії прибути на мирні переговори і надіслати свої делегації «через Київ» Генеральний Секретаріат УНР «предлагает временно взять на себя защиту интересов Вашей Республики через свою делегацию в Брест-Литовске [5, с. 32]». У противному разі, зазначається в документі, УНР буде змушена вести переговори в Бересті самостійно, лише від свого імені.

Як стверджує сучасний дослідник У. Уська, «через агітаторсько-демагогічні заяви та ультимативну риторику більшовиків 26 грудня 1917 р. союзники офіційно запросили до переговорів делегацію УНР, що було продиктовано прагненням німецької сторони негайно укласти з Україною сепаратний мир за будь-яку ціну» [6, с. 121]. Одразу до Бреста вирушила частина офіційної делегації у складі М. Левицького, О. Севрюка, М. Полоза. Саме на двох пленарних засіданнях конференції 28 грудня 1917 р. (10 січня 1918 р.) та 30 грудня 1917 р. (12 січня 1918 р.), на резонну думку російського правознавця Б. Нольде, стався «церемоніал визнання міжнародного буття України», тобто визнання її факту виходу на міжнародну арену [7]. На спільному засіданні представників сторін-учасниць конференції голова української делегації В. Голубович оприлюднив текст аналізованої нами вище ноти Генерального Секретаріату до всіх воюючих і нейтральних держав від 17 (30) грудня 1917 р. Представник України заявив, що відповідно до тексту ІІІ Універсалу УЦР від 7 (20) листопада 1917 р. УНР «визначила своє державне становище» [4, с. 49], чим змусив керівника більшовицької делегації Л. Троцького 28 грудня 1917 р. (10 січня 1918 р.) дозволити їй взяти участь у переговорах як повноправному учаснику мирної конференції. На пряме запитання голови німецької делегації Ріхарда фон Кюльмана про те, чи визнає російська делегація себе єдиним уповноваженим представником усієї Росії, Нарком іноземних справ відповів: «… російська делегація, у повній відповідності з визнанням за кожною нацією права на самовизначення, аж до повного відокремлення, заявляє, що, зі свого боку, не має жодних заперечень проти участі Української делегації у мирних переговорах» [4, с. 52]. Як бачимо, мова йшла не про визнання державності УНР, а лише про можливість участі її делегації у мирній конференції.

Неначе по команді, ЦВК Рад України 30 грудня 1917 р. (12 січня 1918 р.) ухвалює резолюцію, у якій йшлося про не визнання умов миру, на який погоджувалася делегація Центральної Ради, та рекомендує вислати до Бреста свою делегацію у складі голови ЦВК Рад України Ю. Медведєва, якого один із вітчизняних дослідників характеризує як «малограмотного електромонтера, котрому російські більшовики відвели роль маріонетки при Троцькому» [8, с. 40], Народних секретарів військових справ та освіти, відповідно, В. Шахрая і В. Затонського . «Прибуття цієї другої української делегації уже нічого не могло змінити у сепаратних переговорах представників Української ради, – слушно зазначає сучасний російський дослідник П. Макаренко, – її претензії на право голосу були відхилені німецькою стороною» [9, с. 8].

Проголошення радянської України суб'єктом неіснуючої федерації було серйозним тактичним прорахунком як російських, так і українських більшовиків, особливо з моменту появи на мирній конференції делегації УНР. До цього моменту більшовицький план ведення сепаратних переговорів полягав у необхідності представити свою делегацію як єдиного правонаступника Російської держави, яка презентує усі нації і народності, що проживали на її території, сподіваючись від їхнього імені підписати мир «без анексій і контрибуцій». З цією метою, з ними до Бреста прибули представники різних народів Росії, які, мовляв, є представниками «трудових мас» [4, с. 254] колишньої імперії. Ще той крутій Л. Троцький, якого сучасний дослідник історії Української революції 1917-1921 рр. В. Солдатенко назвав «натурою, схильною до інтриганства», включив до складу російської делегації аби кого, лише б показати європейським країнам єдність нового більшовицького режиму з іншими народами, що населяли царську Росію. Так, поляків представляв удаваний від нікому невідомого Польського конгресового комітету С. Бобінський (насправді – депутат Установчих зборів від більшовицької партії), К. Радек (Кароль Собельсон, член колегії Народного комісаріату іноземних справ). Литовські «трудові маси» представляв В. Міцкявічус-Капсукас (більшовик, член Петроградського військово-революційного комітету), латиські – П. Стучка, що на той момент був головою слідчого юридичного відділу Петроградського військово-революційного комітету. Великі надії покладалися на харківську делегацію, що мала заявити про себе як про українську радянську республіку, що є суб'єктом федеративної російської республіки. Слід сказати, що всі перелічені нами учасники форуму в Бресті від національних окраїн, включно з делегацією радянської України, коли не встигли померти власною смертю. були нещадно закатовані в роки Великого терору.

Самостійницька позиція УНР Центральної Ради зламала вибудовану російськими більшовиками тактику. Якщо до появи делегації УНР вона базувалася на демонстрації більшовицької Росії як єдиного представника від усіх націй і народностей, уповноваженого підписати мирний договір, то на цьому етапі постала необхідність усунути делегацію УНР від переговорів, а натомість домовитися із суб'єктами перемовин про визнання повноважень делегації радянської України [10, с. 252], члени якої напередодні мали зустріч у Петрограді з В. Ульяновим-Леніним. Як твердить сучасний дослідник І. Дацків, на ній мова йшла про вироблення спільної позиції щодо переговорів у Бресті між українською і російською радянськими делегаціями [11, с. 33]. Розрахунок базувався на необхідності переконати західних партнерів у слабкості та недієздатності Центральної Ради, котра, мовляв, поступається в силовому протистоянні «українській радянській владі». Елементи гібридної війни були взяті на озброєння Л. Троцьким ще

сто років тому. Про те, що «нас там нет», він заявив 17 (30) січня 1918 р. такими словами: «Українські Ради робітничих, солдатських і селянських депутатів повсюдно ведуть найрішучішу боротьбу проти Київської Ради: при цьому у більшій частині України ця боротьба привела уже до повної перемоги української радянської влади, що діє у повному взаєморозумінні з Радою Народних Комісарів» [4, с. 135]. Як бачимо, про повсюдну участь у воєнних діях на території УНР російських більшовицьких військ досвідчений політик жодним словом не обмовився.

Досягненню дипломатичного результату заважала ще одна обставина, про яку вже йшлося, – проголошення харківською УНР федеративного зв'язку з Росією. Підписання мирного договору держав Четверного блоку з УНР Центральної Ради, на думку Л. Троцького, було не можливим, бо в нинішніх умовах, мовляв, існує харківська УНР у складі Росії, без погодження з якими жодна угода увійти в «силу шансів не матиме» [4, с. 151]. Словом, з застосуванням дипломатичних хитрощів більшовицька делегація просувала ідею можливості підписання міжнародних угод з УНР УЦР лише на умовах попереднього узгодження їхнього тексту чи то з урядом Росії, чи то з харківською делегацією радянської України. Чіткої відповіді щодо процедури підписання угод з державами Четверного союзу радянсько-більшовицька делегація так і не виробила, швидше за все навмисно, задля затягування переговорного процесу.

Аналіз стенографічного звіту мирних переговорів у Бресті свідчить, що представникам радянської України лише один раз дали можливість для виступу. Це сталося 31 січня 1918 р., коли після виступу виконуючого обов'язки голови делегації УНР О. Севрюка Ю. Медвєдєв узяв слово самостійно. Він, як «представник харківського уряду», твердо стояв на позиції російських більшовиків, що й не дивно, адже був членом її делегації. Його виступ був фактично антиукраїнським з погляду національних інтересів української держави [12, с. 214]. У завершальній частині промови Ю. Медвєдєв підтримав Л. Троцького, який стверджував, що український народ не визнає жодної угоди УНР без її схвалення «делегацією радянської федеративної республіки, до складу якої ми входимо» [4, с. 149].

Спільна українсько-російська більшовицька делегація у ході цього етапу переговорів змушена була піти на значні поступки. Програвши за всіма статтями молодим українським дипломатам у питанні визнання делегації УНР на мирній конференції, Л. Троцький не зміг, не дивлячись на всі зусилля, перенести переговори до Стокгольма, чого так боялися Німеччина і Австро-Угорщина. Під тиском останніх він погодився на створення комісії для розгляду територіальних і політичних питань, тобто на обговорення анексій під прикриттям декларованого самими більшовиками права на самовизначення народів, визнавши його за Фінляндією, Польщею, Вірменією, балтійськими державами і, зрештою, Україною. Не дивлячись на дипломатичну поразку більшовицької Росії, вже у ході проведення брестських переговорів учасники цілковито розуміли справжні наміри глави російської делегації. «Л. Троцький зовсім не хоче миру, сподіваючись на Антанту і на революцію в Німеччині», – пише у своїх спогадах один із учасників переговорів у Бресті, генерал-полковник німецької армії, барон Е. Людендорф. У наступній своїй фразі мемуарист вказує на те, що «навіть дипломати переконалися, що будь-які розмови з Троцьким ні до чого не приводять» [13, с. 247-248]. «Переговори як такі Троцького мало цікавили, і він не надавав їм жодного значення, займаючись у Бресті винятково пропагандою більшовицької програми миру», – підтверджував слова учасника німецької делегації її очільник, генерал М. Гофман [14, с. 179].

Отже, договір, підписаний 27 січня (9 лютого) 1918 р. у Бресті між Українською Народною Республікою з центром у Києві з одного боку та Німецькою, Австро-Угорською, Турецькою імперіями і Болгарським царством з другого, став першим мирним договором Першої світової війни 1914–1918 рр., що символізував переконливий вихід новоствореної української держави на міжнародну арену. Укладення договору врятувало УНР від захоплення її території та встановлення російсько-більшовицького окупаційного режиму над Україною. Харківська радянська делегація, що прибула до Бреста, протегована більшовицьким агресором, виконала роль фігового листка, прикриваючись яким, Російська Федерація намагалася домогтися визнання саме їхньої делегації єдино повноважною від колишніх народів Російської імперії укласти мир у Бресті. Жодного іншого статусу, окрім персонального членства у російській більшовицькій делегації, вони від представників держав Четверного союзу, не отримали. Цілковите виснаження умовами Світової війни, голод, що охопив Австро-Угорщину та Німеччину, страйки, провоковані місцевими соціал-демократичними партіями, не зрушили західних партнерів України з позиції дотримання норм міжнародного права і не освятили своїм визнанням участь окремої делегації харківській псевдоУНР у 1917-1918 рр.

Хочеться вірити, що існуючий збройний конфлікт на Сході України та спроби його розв'язати у рамках Мінського процесу, започаткованого у 2015 р. лідерами Німеччини (Ангелою Меркель) та Франції (Франсуа Олландом), не лише не приведе до визнання самопроголошених Донецької та Луганської народних республік (як це й було сторіччя тому), а сприятиме деокупації українських територій Донецької і Луганської областей від військових найманців та місцевих проросійських бойовиків. Лише наступальна і не угодовська позиція держав європейського співтовариства, аналогічна тій, що супроводжувала переговори у Бресті 1918 р., синхронізована з професійними діями Збройних Сил України, здатна нівелювати спроби федералізації України, подолати присутність «руського міра» та забезпечити мир не лише у нашій країні, а й у всій Європі.

Література:

1.Кульчицький В. С. Історія держави і права України / В.С. Кульчицький, М.І. Настюк, Б.Й. Тищик. – Львів: Світ, 1996. – 296 с.

2.Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К.: Атлас, 1993. – 412 с.

3.Зовнішньополітичні альтернативи Української Центральної Ради. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pidruchniki.com/.../zovnishnopolitichni_alternativi_ukrayinskoyi_tsentralnoyi_radi

4.Мирные переговоры в Брест-Литовске, 22 (9) декабря 1917 г. по 3 марта (18 февраля) 1918 г. – Т. 1. – Пленарные заседания политической комиссии. – М.: Народный комиссариат иностранных дел, 1920. – 268 с.

5.Сергійчук В. Неусвідомлення України: Ставлення світу до української державності: погляд у 1917-1921 роки з аналізом сьогодення / Володимир Сергійчук. – Львів: Свічадо, 2002. – 704 с.

6.Уська У. Р. Укладення та реалізація домовленостей між Австро-Угорщиною та УНР у Брест-Литовському 1918 р.: уроки дипломатичної боротьби / У. Р. Уська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія. – 2014. – № 784. – С. 120-127.

7.Нольде Б. Э. Итоги 1917 года. Брестские переговоры и Брестский мир / Б. Э. Нольде // Вестник Европы. – 2001. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: magazines.russ.ru/vestnik/2001/2/nol.html

8. Романчук О. Берестейський мир. До 95-ліття підписання Мирного договору / Олег Романчук // Універсум. – 2013. – № 1-2. – С. 32-40.

9.Макаренко П. В. Большевики и Брестский мир / П. В. Макаренко // Вопросы истории. – 2010. – № 3. – С. 3-31.

10.Солдатенко В. Перша дипломатична акція УНР – Берестейська угода / В. Солдатенко// Україна дипломатична. – 2002. – Вип. 2. – С. 248-263.

11.Дацків І. Б. Дипломати Української Центральної Ради у протистоянні з більшовицькими делегаціями Петрограда і Харкова на Брестській мирній конференції / І. Б. Дацків. – Гілея: історичні науки. – 2009. – Вип. 20. – С. 31-42.

12.Макар Ю. І. Вихід УНР з Першої світової війни (Мирний договір з Центральними державами) / Ю. І. Макар // Наук. вісн. дип. акад. України. – 2008. – Вип. 14. – С. 211-217.

13.Людендорф Э. Мои воспоминания о войне: Первая Мировая в записках германских полководцев. 1914-1918 / Э. Людендорф. – М.: Центрполиграф, 2007. – 350 с.

14.Гофман М. Война упущенных возможностей / М. Гофман; [с предисловием В. Гурко-Кряжина; перевод с нем. Б. Кулакова]. – Москва; Ленинград: Государственное издательство, 1925. – XI, [5], 203 с.; 21 см. – (Библиотека мемуаров).

Калакура Ярослав Степанович,
доктор історичних наук, професор
кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЛЮДИНА В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 РР.

Науковий аналіз історії Української революції 1917-1921 рр., що в західній історіографії розглядається як «Українська війна за незалежність», проекція її уроків і досвіду, сильних і слабких сторін на Козацьку революцію середини ХУІІ ст., на Помаранчеву революцію і Революцію Гідності так чи інакше наштовхує дослідників на осмислення ролі людського чинника, і не тільки революційної енергії народу, а й гуманістичного покликання самої революції. До цього не можна підходити з позицій психології «революційного натовпу», від чого застерігав французький психолог Гюстав Ле Бон, а бачити кожного з її учасників, принаймні, провідників. Людський чинник в революції, як і в історичному процесі загалом, має подвійний характер і підтверджується реаліями: а) людина відігравала головну роль на всіх етапах Української революції, починаючи від усвідомлення її причин, визначення мети, рушійних сил, практичних дій, зокрема, щодо утворення Української Центральної Ради і проголошення нею Української Народної Республіки, формування Української Держави в часи гетьмана Павла Скоропадського, становлення Західноукраїнської Народної Республіки, відновлення УНР в добу Директорії та укладання Акту Злуки обох українських держав аж до затухання революції і її наслідків; б) історію революції, її характер і результати досліджують і пишуть люди: історики, філософи, правознавці, політологи, психологи, економісти, знаходячи у ній свій предмет пізнання. Кожна сторінка революції, кожен етап її пізнання пов'язані з глибокими змінами у суспільній свідомості людей (учасників і дослідників), їх ментальності, формуванням нового, національно-державницького мислення, набуттям досвіду, а також новими підходами до методології дослідження, до оцінки тих чи інших подій і явищ.

Людинознавчий підхід до проблеми Української революції набуває особливої актуальності в сучасних умовах і належить до недостатньо досліджених питань як в історіографії, так і правознавстві. Їх злободенність і новизна зумовлюються щонайменше трьома чинниками: по-перше, антропологічним поворотом української гуманітаристики, переходом від «історії подій» до «історії людей»; по-друге, живучістю стереотипів про роль мас, класів і партій і недостатнім висвітленням ролі людини, діалектики її співвідношення і взаємодії з революцією; по-третє, новими викликами, пов'язаними з воєнною агресію путінської Росії проти України, яка дала поштовх науковому переосмисленню всієї історії українсько-російських взаємин, у тому числі й революційної доби 1917-1921 рр., коли більшовицька Росія розгорнула «гібридну» війну проти Української Народної Республіки, окупувала її і насадила свій кривавий режим. До речі, сучасна російська історіографія, сповідуючи імперську парадигму «руского міра», намагається трактувати Українську національно-визвольну революцію як сегмент «велікой руской революції», а Революцію гідності називають «кривавим путчем».

Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб, з одного боку, з'ясувати теоретико-методологічну сутність людиноцентризму, а з другого, – розкрити людський вимір

Української революції, насамперед, її мотиви, перебіг, наслідки і значення для людини. Людинознавче розуміння історичного процесу має методологічний і світоглядний зміст, базується на традиціях гуманізму, на його філософській парадигмі «Людина – найбільша цінність», а це означає, що революції покликані націлюватись не стільки на руйнацію, скільки на творення, на служіння людям, їх ідеалам.

Приступаючи до реалізації означеної мети, автор спирався як на загальну теорію антропологічного трактування історичного процесу і місця в ньому революцій, так і на численні праці з історії Української революції, зокрема на двотомний нарис під редакцією академіка В. Смолія [1], на студії провідних фахівців з цієї проблематики В. Верстюка, М. Литвина, Р. Пирога, О. Реєнта, В. Солдатенка, Ф. Турченка та ін. [2-5], на інші оприлюднені джерела [6-8]. Брались до уваги і матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Людиноцентризм у праві: теоретико-прикладні засади» (Київ, травень 2017 р.), червоною ниткою через які проходить думка про те, що історія держави і права, як і знакові події 1917-1921 рр., невіддільні від визначальної ролі людського чинника в революційних і державотворчих процесах, а її наслідки призвели до глибоких політичних і соціальних трансформацій, до руйнації імперій, до помітних змін у свідомості і ментальності людей, їх психології, розділили нашу історію на події «до» і «після».

З погляду методології, людиноцентризм невіддільний від дослідження свідомості людини і суспільства, їх психології та менталітету. Йдеться про такі складові як: ментальні стани (пам'ять народу, його готовність реалізувати свою мету); ментальні погляди (цінності: уявні та реальні); ментальні дії (емоційні, раціонально виважені, цілеспрямовані і організовані або навпаки – анархічні, руйнівні). У зв'язку з цим, доцільно зробити деякі попередні застереження щодо самої ментальності. По-перше, – це спосіб мислення і світосприйняття, історично укорінений у свідомість, поведінку, традиції, побут, звичаї народу, які передаються від покоління до покоління. Відповідно, українська ментальність – глибинна і відносно усталена сукупність найбільш характерних спільних рис колективної та індивідуальної свідомості українців, що визначають національний характер, традиції, суспільну психологію, вироблені упродовж тисячоліть культурно-духовні цінності на різних етнічних землях Подніпров'я і Подністров'я, Причорномор'я і Карпат [9, с. 8]. Ментальність пов'язана з характером, а він з темпераментом. Але, якщо темперамент є вродженим і, зазвичай, не змінюється, його можна лише стримувати, то характер набувається, піддається корегуванню, саморегуляції. По-друге, Українська революція призвела як до порушення балансу між усталеними стереотипами індивідуального мислення і поведінки людей, так і до динамічних змін індивідуальної і колективної свідомості. На таку тенденцію звертав увагу французький історик М. Вовель, підкреслюючи, що на тлі революції відбувається певний «розрив» у свідомості, який відкриває шлях для ідеологічної експансії, коли «ідеологія захоплює ментальність, пронизує і руйнує її» [10]. На тлі революційних подій в Україні посилювалась і набувала динамізму взаємодія ментальності та ідеології, що й призвело до помітних змін у свідомості мас, поглиблення їх політизації, ідеологізації та національного пробудження. Українським історикам значною мірою вже вдалося подолати стереотипи радянської історіографії, яка замовчувала традиційний ментальний світ українства, віддавала перевагу пропагандистській та агітаційній роботі так званих пролетарських політичних партій і применшувала або й заперечувала природний процес зростання

його національної свідомості, трактувала поведінку різних верств населення переважно як стихійну, особливо селянства, і перешкоджала наблизитись до історичної правди. А вона полягала в тому, що галицький П'ємонт кінця XIX ст., революційні події 1905-1907 рр. на Наддніпрянщині, а відтак Перша світова війна, зародження Січового стрілецтва внесли серйозні корективи у суспільну свідомість українського селянства, робітництва, буржуазії, дворянства, інтелігенції, духовенства і особливо молоді та війська, започаткували пошук спільної національної ідентичності з боку наддніпрянців і галичан, виявили їх готовність разом боротися за визволення і побудову соборної держави. Саме цей чинник при сприятливих умовах мав відіграти ключову роль у революційних і державотворчих процесах 1917-1921 рр. і забезпечити їм успіх. Однак він наштовхнувся на шалений спротив шовіністичних і українофобських сил, які зосереджувались здебільшого у містах, а саме у них розгортались основні революційні події. Київ, Харків, Катеринослав, Одеса, Чернівці та й Львів, інші великі міста за багатьма ознаками не були українськими, оскільки внаслідок політики деукраїнізації, яку послідовно проводили царизм, польська і румунська влади, в них неухильно зростала питома вага неукраїнського населення, наближаючись до двох третин усіх мешканців. Саме тут криються причини суттєвої різниці свідомості та ментальності мешканців міст і сіл, різних регіонів, а відтак рівень їх впливу на характер революційних подій в центрі і на місцях. По-третє, сама Українська революція відкривала шанс для українців Сходу і Заходу попрощатися з імперським світом, визволитись від національного рабства, відновити власну державність і соборність України, тобто вона мала цивілізаційно-гуманістичний вимір і відповідно впливала на долю і менталітет нації, на поведінку людей. Звичайно, мова йде не про докорінну зміну природної ментальності українського народу, а про певні зрушення і появу нових ознак, зумовлених національно-державницьким відродженням українства, демонтажем Російської та Австро-Угорської імперій та їх ідеологем. По-четверте, зміни торкнулися не тільки великих етнічних, соціальних і вікових груп, задіяних у революційному процесі, зокрема частини українського дворянства, буржуазії, інтелігенції, найбільш свідомого селянства і робітництва, військовиків, студентської і учнівської молоді, духовенства, але й окремих людей, які, хоч і на короткий час, відчули себе повноправними господарями своєї країни. Нарешті, по-п'яте, революція і відновлення державності України істотно прискорили ритм суспільного життя, змінили норми поведінки людей і сприйняття ними дійсності, зумовлені переходом від умов війни до напівмирного життя із зброєю в руках не тільки військовиків і повстанців, а й значної частини мирного населення.

Аналізуючи роль людського чинника в державотворчих процесах на різних етапах Української революції, дуже важливо усвідомлювати, що до неї так чи інакше були долучені мільйони людей різних соціальних верств, з різним культурним рівнем, з далеко не однаковими політичними поглядами і рівнем національної свідомості. Мав рацію О. Кульчицький, зазначаючи, що ментальність і характер українців – це не тільки любов до землі, працьовитість, емоційність, сентиментальність, чутливість, поступливість, але й індивідуалізм, нескореність, прагнення до свободи, до самоствердження, а звідси тенденція до протиборства, руйнації [11, с. 55-56]. На масовій свідомості українців позначались незавершеність формування нації як цілісності, недостатнє усвідомлення етнічної ідентичності, залишки малоросійства і комплексу меншовартості, орієнтація частини наддніпрянців на Росію, а галичан, буковинців і закарпатців – на Австро-Угорщину, простежувалось вороже ставлення до чиновництва і заможних верств, а відтак і до держави, недовіра до інтелекту, до інтелігенції. Свідомість українського селянства була заражена вірусом анархізму і певною апатією до політичного життя, до загальнонаціональних інтересів. Не слід закривати очі й на роздвоєність селян: одні з них ставали жертвами більшовицьких обіцянок «Землю селянам», зазнаючи, відтак, репресій і голодоморів, а інші – обмануті більшовицькими гаслами «Смерть буржуям!», разом з робітниками, інфікованими рабською свідомістю, опинились у середовищі запроданців, зрадників, мародерів, учасників погромів, грабежів і вбивств.

Дослідження процесу формування революційної свідомості, участі людей у державотворенні мусить мати персоніфікований підхід, оскільки ці процеси часто-густо трансформувались із стихійних в організовані і спрямовувались відповідними очільниками руху. Провідники революції, її ключові постаті, такі як Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Симон Петлюра, Павло Скоропадський, Сергій Єфремов, Дмитро Дорошенко, Кость Левицький і його учень Євген Петрушевич, Августин Волошин, Дмитро Вітовський, Осип Назарук, Дмитро Климпуш, Євген Коновалець, Омелян Попович та ін. – різнились між собою не тільки за походженням, віком, політичними уподобаннями, різним розумінням пріоритетів революційних дій, наявністю досвіду і вмінням належної комунікації із суспільством, але й за рівнем усвідомлення національної ідентичності і чисто людськими якостями – характером, темпераментом, тобто усіма ментальними складниками портрета політика і державного діяча. В самому середовищі Центральної Ради, в урядах Гетьманату та Директорії, дещо меншою мірою – в УНРаді ЗУНР, домінували конфронтація і протистояння, амбіційність і чвари. На діяльності лідерів революції позначалися й світоглядні відмінності старшого і молодшого поколінь, ідеологічна неоднорідність, а також подвійна лояльність багатьох з них як ментальна риса українського політикуму, успадкована від імперського минулого. Це знайшло відображення в тому, що, з одного боку, одні провідники декларували розбудову окремішнього національно-державницького життя в Україні, відстоювали національне і політичне самоствердження українців, а інші – зберігали лояльність до старих режимів або й симпатизували фальшивим гаслам більшовиків.

Візьмемо, для прикладу, М. Грушевського. Як справжній україноцентричний історик, він намагався увесь свій хист ученого-дослідника перенести на політику, а звідси – повільність практичних дій, його надмірна поміркованість, що аж ніяк не відповідали динаміці революційного життя, а нерішучість і поступливість, маневрування між різними політичними силами з метою примирення та порозуміння часто були у тих умовах на руку ворогам України. До слова, роковою помилкою М. Грушевського стала недооцінка українофобських настроїв у самій Росії, наявності потужної п'ятої колони в Україні, нігілістичне ставлення до створення повноцінних українських збройних сил, спроможних захистити завоювання революції [12].

Натомість, для свідомості В. Винниченка, який, хоч і прагнув чесно прислужитися українській справі, українській культурі, українській державності, пріоритетними були соціалістичний ідеал, філософія паритету соціального та індивідуального, особистісного і колективного при певній недооцінці національного, що відповідно відображалося на його практичній діяльності [13, с. 39-41]. Згадаймо, принаймні, згоду В.Винниченка на придушення зусиллями російських комітетів у липні 1917 р. виступу Українського полку ім. Полуботка, який намагався встановити контроль над Києвом і

захистити Центральну Раду, або його наївну віру у можливість дійти порозуміння з російськими політиками, включаючи й більшовиків, в справі задоволення національних прав України. І все ж, до честі М.Грушевського і В.Винниченка, вони, хоч і по-різному, з певним запізненням, але усвідомили кінець «орієнтації на Московщину і Росію», розпізнали оману більшовиків.

Для осмислення ментально-світоглядного портрета Гетьманату і самого Павла Скоропадського, його роздвоєності важливе значення мають мемуари гетьмана і спогади про нього. Починаючи з першої сторінки, він намагався пояснити причини своїх невдач, знайти відповідь на питання, чому не отримав очікуваної підтримки з боку тих «українських кіл», які, «люблячи Україну, ненавиділи Росію». На наївну думку гетьмана, в Україні могли б співіснувати дві паралельні культури – українська і російська. «Я особисто вважав, – читаємо у спогадах, – що державною мовою на Україні повинна бути українська, але нічого не мав проти того, щоб з часом обидві мови, тобто російська і українська, були рівноправними»[14, с. 258]. Оця розмита ідентичність була властива і гетьманському уряду, який, за словами р. Пирога, складався головним чином із так званих малоросів («індивідуумів української крови, але з московською душею») [15, с. 364]. Гетьманські суди та інші державні установи, сформовані в руслі козацьких традицій під українськими вивісками, зберігали російські стандарти діяльності. Тим не менше, в уряді були й свідомі борці за українську справу, зокрема міністри: освіти і мистецтв –М. Василенко, В. Науменко, П. Стебницький, закордонних справ –Д. Дорошенко, юстиції – М. Чубинський, ісповідань – В. Зеньківський і О.Лотоцький та ін.

Відомо, що П. Скоропадський, хоч і мав українсько-козацьке коріння, був вихований в аристократичній сім'ї, на російській культурі, сприймав український світ з погляду свого соціального статусу і почувався підданим Росії. Водночас не слід заперечувати своєрідну «українськість» гетьмана, яка виявлялася в небайдужості до української науки, освіти і культури [16]. Очевидно, не безпідставно А. Денікін називав гетьмана «самостійником» і «українським шовіністом». Все це дозволяє кваліфікувати його як людину на межі двох культур і двох ментальностей, як значною мірою маргінального політика. Відштовхуючись від маргінальності гетьмана, можна солідаризуватися з думкою В. Верстюка про те, що П. Скоропадський будував ані українську, ані російську державу, точніше її можна назвати малоросійською [17, с. 42]. Оця його ментальна роздвоєність і суперечливість виявлялась і в ставленні П. Скоропадського до галичан. З одного боку, він цінував їх глибоку відданість українській справі, а з другого, – дорікав за «меншовартість» західноукраїнської культури.

В контексті людиноцентризму викликають зацікавлення події, пов'язані з утворенням ЗУНР, де зіткнулися два погляди на Східну Галичину: українці розглядали її як спадкоємицю традицій Київської і Галицько-Волинської держав, а поляки – як «всходні креси» давньої Речі Посполитої. Відповідно, кожна із сторін діяла з позицій свого бачення історичної приналежності краю, демонструючи при цьому своє психо-ментальне обличчя і національні стереотипи. Патріотизм, гонор, зверхність і завищена самооцінка поляків ґрунтувалися на успадкованому міфі «безперервної величі історичної Польщі» і фанатичній вірі в належність Галичини до Польського королівства. Натомість, галичани думали з тотожністю до навпаки – Галичина і Волинь – історично українські землі з княжих часів [18, с. 36-37]. Для українців – це була боротьба за власну свободу проти національного поневолення, при цьому вони з розумінням і повагою ставилися

до визвольних змагань поляків, але лише при умові, що ці змагання не будуть вестися з метою окупації української етнічної території.

Не дивлячись на те, що ЗУНР постала і утверджувалась на тлі воєнних дій, її політичний провід і уряд демонстрували досить спокійну, злагоджену і успішну зовнішню і внутрішню політику, наводячи лад у краї та підтримуючи безпеку населення. Багато тут залежало від К. Левицького, Є. Петрушевича та інших, від їхнього досвіду парламентської роботи, хоча надмірне захоплення парламентаризмом в умовах польсько-української війни далеко не завжди було корисним.

Деякі ментальні відмінності галичан і наддніпрянців помітно позначались на відносинах ЗУНР та Директорії УНР, на укладанні Акта Злуки, на стосунках львів'янина Є. Петрушевича з полтавцем С. Петлюрою. Додавалося також втручання польського й більшовицького чинників. Суперечливою була постать самого С. Петлюри, який, на відміну від В. Винниченка, хоч і менше схилявся до утопічних проектів, був більшим прагматиком і реалістом, краще розумів необхідність створення української армії, але мав надто імпульсивний характер і завищену самооцінку. Стосовно інших лідерів Директорії УНР, то не слід ігнорувати той факт, що на них, окрім зовнішніх загроз з боку більшовицької Росії, впливали й внутрішні розколи ментально-психологічного характеру. Мова йде про відсутність національної єдності, неузгодженість дій, взаємні підозри, надмірні амбіції, недовіра, роздвоєність і непослідовність особистості, а також такі явища як махновщина і отаманщина, кочубеївщина і пушкарівщина (доноси, інтриги і взаємопоборювання на кшталт Пушкаря і Барабаша в боротьбі за булаву). Варто зазначити, що у цих явищах знайшли відображення як відгомін негативних традицій старого козацтва і гайдамаччини, дух і відчайдушність вільного Запорожжя, почуття сильної прив'язаності до своєї території, так і дезорганізаційна діяльність проросійських і прокомуністичних сил.

Торкаючись характеру та індивідуальної ментальності лідерів і сотень тисяч учасників Української революції, необхідно враховувати, що це дуже тонка і делікатна справа. Навряд чи маємо ми, сучасники, моральне право судити когось із них, вказуючи на їх недоліки і помилки. Адже ці по-справжньому великі українці були людьми свого часу, своєї епохи і відповідно діяли. Важко уявити їх в інтер'єрі таких сучасних подій як Євромайдан чи Революція Гідності, АТО, але в одному немає сумнівів – вони б діяли в інтересах України.

Таким чином, відстежуючи людиноцентризм Української революції та національного державотворення 1917-1921 рр., осмислюючи їхній цивілізаційний вплив на подальшу долю людей, можна дійти висновку про те, що більшість українців, зберігаючи свій традиційний, генетично успадкований менталітет і характер, набули низки нових якостей, зумовлених революційними потрясіннями, здобутками і невдачами на тлі утвердження національної ідентичності, соборності та відновлення національної державності. Виклики нового етапу історії України диктували необхідність як максимальної мобілізації позитивних рис української людності – тяги до свободи, організованості, самодисципліни, відповідальності, готовності до самопожертви, чесного служіння ідеалам Вітчизни, почуття соборності, так і нейтралізації таких ознак як надмірний індивідуалізм, анархізм, пасивність, правовий нігілізм, маргінальність, комплекс малоросійства і меншовартості.

Вивчаючи історію Української революції 1917-1921 рр., аналізуючи її історіографію, не можна заперечувати її людиноцентричність. З одного боку, вона задумувалась, орга-

нізовувалась, підтримувалась, спрямовувалась людьми і помітно вплинула на їхню подальшу долю, на формування модерної української нації, окрилила українство, дала йому надію і орієнтир, а з другого, – її багатогранна історія упродовж 100-річчя перебуває в неослабному полі численних дослідників різних генерацій, наукових шкіл і політичних уподобань. Їхніми зусиллями створена подієва історія революції, яка має бути повніше «заселена» людьми. Завдяки народному характеру Українська революція в цивілізаційному вимірі постала як довгострокова, національна, антиімперська, визвольна, демократична і державобудівнича, отримавши своє продовження у відновленні незалежності України, її трансформації та євроінтеграції, в подіях Євромайдану та Революції Гідності.

Література:

1.Нариси історії Української революції 1917-1921 років / В.А. Смолій та ін. – У 2 кн. К.: Наукова думка. – 2011-2012. – Кн. 1. – 390 с.; Кн. 2. – 464 с.

2. Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада / В.Ф. Верстюк. – К.: Заповіт, 1997. – 340 с.

3. Литвин М.Р. Історія ЗУНР / М.Р. Литвин, К.Є. Науменко. – Л.: Опір, 1995. – 362 с.

4.Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис / В.Ф. Солдатенко. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.

5.Пиріг р.Я. Українська гетьманська держава 1918 року / р.Я. Пиріг. – К.: ІІУ НАН України. 2011. – 336 с.

6.Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у 2-х т. – К.: Наукова думка, 1996-1997. – Т. 1. – 590 с.; Т. 2. – 422 с.

7.Директорія, Рада народних міністрів Української Народної Республіки. 1918-1920. Документи і матеріали в 2-х т. – К.: Вид-во Олени Теліги, 2006.: Т. 1. – 688 с.; Т. 2. – 744 с.

8.Українська держава. Документи і матеріали. В 2 т. – К.:Темпора. – 2015. – Т. 1. – 790 с.; Т. 2. – 412 с.

9.Калакура Я.С.Ментальний вимір української цивілізації / Я. Калакура, О. Рафальський, М. Юрій. – К.: Генеза, 2017. – 560 с.

10. ..Vovelle M. La mentalite revolutionnaire /. M. Vovelle – Paris: Editions socials,1985. – P.207.

11.Кульчицький О. Світовідчування українців / С. Кульчицький // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 18-65.

12.Верстюк В.Ф. Українська Центральна Рада: період становлення / В.Ф. Верстюк // Укр. істор. журн. – 2007. – № 2. – С. 23-46.

13.Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя від дня народження): [зб. статей]. – К.: ІПіЕНД, 2006. – 280 с.

14.Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / П.Скоропадський. – К.:Філадельфія, 1995. – 493 с.

15.Пиріг р. Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір / р. Пиріг. – К.: ІІУ НАН України, 2016. – 518 с.

16.Калакура Я.С. Нові підходи до висвітлення Гетьманату Павла Скоропадського в сучасній українській та зарубіжній історіографії / Я.С. Калакура // Архіви України. – 2011. – №2-3. – С. 262-274.

17.Верстюк В. Гетьманська держава 1918 р. в контексті української революції / В. Верстюк // Український історик. – 1999. – № 2-4. – С.13-33.

18.Гудь Б. Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект / Б. Гудь – Х.: Акта, 2011. – 472 с.

Капелюшний Валерій Петрович,
доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАПН України,
завідувач кафедри етнології та краєзнавства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВНІСТЬ ТА ПРАВО 1917–1921 РР. У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ПРАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Величезний пласт джерел та літератури, накопичений за 100-річний період дослідження українських національних державотворчих процесів 1917–1921 років, дає можливість з'ясувати науковий внесок вітчизняних і зарубіжних вчених у вивчення та осмислення цієї проблеми. Спробуємо здійснити стислий аналіз наукового доробку правників української еміграції, що стосується державотворення та правотворення доби Української революції 1917–1921 рр., усвідомлюючи, що досить важливо показати реальний стан речей, не применшуючи, але й не перебільшуючи зробленого науковцями діаспори, адже ще й досі в сучасних дослідженнях з проблеми зустрічаються трактування, які потребують уточнень, а іноді й спростувань. Так, викликає заперечення твердження О. Мироненка, що «теза про «українську революцію» була започаткована ще в емігрантській літературі 20-х років» [1, с. 20]. Насправді, це не є заслугою української діаспори, адже термін «Українська революція» активно вживався значно раніше, ще безпосередньо в роки революції 1917–1921 рр. Одними з перших уже в липні-серпні 1917 р. його застосували в своїх публікаціях М. Шаповал та Хв. Коломийченко, згодом – М. Грушевський та багато інших представників національно-визвольного руху [2, с. 6-21]. Щоправда згодом, коли в Україні ця тема стала табуйованою, тоді саме представники української діаспори успішно продовжили її вивчення. Велика роль у теоретичному осмисленні терміна «Українська революція», вивченні його суті та з'ясуванні історичного значення належить правознавцю О. Юрченку [3, с. 31-43].

Інше часто вживане словосполучення «визвольні змагання» увів до наукового обігу, як нам видається, В. Липинський, який у написаній ним програмі Української демократично-хліборобської партії, виданій у жовтні 1917 р. у Лубнах, наголошував, що українська національна ідея тільки тоді в силі оживити собою етнографічну масу, «коли вона кличе до повного національного визволення і на місто рабської служби чужим державним організаціям ставить змагання до створення власної держави» [4]. Згодом термін «українські національно-визвольні змагання» набуває поширення в публікаціях істориків та правознавців діаспори.

Як показує аналіз історико-правових досліджень, у 1920 – 1930-х роках серед українських правознавців за кордоном точилася дискусія про дату проголошення та сутність незалежності УНР. На нашу думку, започаткував цю дискусію відомий історик права С.Шелухін. Так, ще у 1923 р. дослідник в одній зі своїх рецензій поставив під сумнів доречність пов'язувати незалежність України з її проголошенням IV Універсалом Центральної Ради, вважаючи такою датою день «повалення царату» [5]. До дискусії активно долучилося багато науковців діаспори, серед них історики права М. Славінський та А. Яковлів, які наводять свої аргументи на користь визнання днем незалежності УНР

саме 22 січня 1918 р., акцентуючи увагу на тому, що цей день є «нашим державним святом» [6]. З середини 1930-х років С. Шелухін знову долучається до дискусії, виклавши дискусійний матеріал у досить об'ємному «Вступі» до своєї монографії [7, с. 68-75]. Дослідник зокрема наголосив, що визнання самостійності України відбулося раніше, ніж було проголошено IV Універсалом: «30 грудня 1917 р. (12/І-1918 р.) гр.Чернін з уповноваження всіх представників проголосив: «Ми признаємо Українську делегацію, як делегацію самостійну і як повномочне представництво самостійної Української республіки… Таким чином, визнання України самостійною державою сталося на підставах міжнародного права чотирма державами в Бресті 30 грудня 1917 р. (12 січня 1918 р.) на 13 днів раніше, ніж вийшов ІУ Універсал» [7, с. 72].

Слід зазначити, що одним з дискусійних питань в літературі є точна дата проголошення IV Універсалу Центральної Ради. Історіографічний огляд літератури дає нам підстави стверджувати, що найбільша активність дослідників названої проблеми припадає на середину 1930-х років. Своєрідну крапку над «і» в дискусії здавалося б поставив у 1936 р. С.Шелухін, який доводить, що 9 (22) січня 1918 р. – «це фальшива дата», «у цей день не було ще й проекту». Як стверджує дослідник, комісія працювала над остаточним варіантом IV Універсалу три дні, а «вотум (голосування – В.К.) був у ночі з 24 на 25 січня – це і є датою» [7, с. 72]. Через 30 років, тобто у 1966 р., С.Шелухін здійснює своєрідну реанімацію дискусійних питань 1920 – 1930-х років про дату проголошення ІУ Універсалу та незалежності України, вважаючи такою 12 (25) січня 1918 р. [8].

У тому ж році на поставлені С. Шелухіним питання відгукнувся О.Войнаренко, погодившись з дослідником, що «22 січня 1918 р. – фальшива дата прийняття ІУ Універсалу і проголошення незалежності» [9, с. 46-47].

Вбачаючи слушною мотивацію обох дослідників, ми також схильні вважати, що датою ухвалення IV Універсалу Центральної Ради є не 9 (22), а 12(25) січня 1918 року, тобто день фактичного голосування за нього. В той же час хочемо зазначити, що вказана дискусія ще й досі не закінчилась, адже, незважаючи на те, що в більшості сучасних енциклопедичних видань та вузівських підручників вказується дата 12 (25) січня, проте частина авторів ще й сьогодні затято використовує нічим не обґрунтований застарілий підхід, вважаючи за справжню дату 9 (22) січня 1918 року.

Окремо варто охарактеризувати науковий доробок А.Яковліва, який чи не найбільше прислужився вивченню історії права та державності України за доби Центральної Ради, зокрема обґрунтував роль і значення Всеукраїнського Національного Конгресу в розгортанні державного будівництва та в уконституюванні діяльності Центральної Ради, проаналізував зміст, роль і значення Конституції УНР, акцентував увагу на тяглості національних державотворчих процесів в Україні [10].

Значний внесок у дослідження заявленої тематики здійснив К. Костів. Незважаючи на деякі упущення, слід зазначити, що в час виходу з друку його монографії, вона була єдиним комплексним виданням, в якому зібрано і стисло проаналізовано найважливіші конституційні акти національних державних утворень досліджуваного періоду [11].

Одним з найновіших досліджень правознавців діаспори, в яких фактично узагальнюється науковий доробок попередників, стала монографія Л. Окіншевича [12]. Осмислюючи державотворчі процеси в Україні у 1917–1921 рр., вчений наголошує, що це було «оформлення державності новітнього типу. Саме таким типом були парламентарні республіки (УНР, ЗУНР) і парламентарна монархія (гетьманат)» [12, с. 193]. Порівнюючи

«державотворчий старт» УНР і ЗУНРу, автор наголошує, що Австро-Угорщина сама розпалася, а вихід зі складу Росії необхідно було виборювати. Л. Окіншевич переконаний, що «при створенні нової держави не можна було обійтися без оперативного втручання у вигляді розриву з Росією. …Але операція мала бути рятівничою, бо дальше перебування в межах Росії мало принести українському народові національну смерть» [12, с. 191].

Слід зазначити, що аналогічна ситуація була притаманна Україні і при відродженні державності у 1991 р. А сучасна агресія Росії спонукає до активізації в Україні таких державотворчих процесів, які назавжди унеможливлять навіть імовірну можливість втрати державної незалежності.

Отже фактично саме правники української еміграції першими розпочали дослідження державотворчих і правотворчих процесів доби Української революції 1917–1921 рр. Ними випущено сотні публікацій, присвячених аналізу як окремих законодавчих актів досліджуваного періоду, так і перших комплексних та узагальнюючих праць. Їхня наукова спадщина стала своєрідним фундаментом для ґрунтовного осмислення та подальшого комплексного дослідження проблеми сучасними вітчизняними істориками та правознавцями.

Література:

1.Мироненко О.М. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр. Теоретико-методологічний аспект / Олександр Мироненко. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2002. – 260 с.

2.Див. детальніше: Капелюшний В.П. Здобута і втрачена незалежність: Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.) / В.П. Капелюшний. – К.: Олан, 2003. – 608 с.

3.Юрченко О. Українсько-російські стосунки після 1917 р. в правному аспекті / Олександр Юрченко. – Мюнхен, 1971. – 402 с.

4. Матеріали до програми. Ч.1 / Українська демократична партія. – Лубни, 1917. – 31 с.

5.Шелухін С. Рецензія на «Календар товариства «Просвіта» на звичайний рік 1923» / С. Шелухін // Літературно-науковий вісник. – Львів,1923. – Річник XXII. – Кн. IV. – T.LXXIX. – Квітень. – С.381-383.

6.Яковлів А. Наше державне свято 9/22 січня / А. Яковлів // Гуртуймося. – Прага,1930. – №4. – С.6 – 11; його ж. На свято 22 січня // Гуртуймося. – Прага,1933. – №1. – С.22 – 24; Славінський М. 22 січня 1918 року / М. Славінський // Гуртуймося. – Прага,1930. – №4. – С.3 – 5 та ін.

7.Шелухін С. Україна. Назва нашої землі з найдавніших часів / С. Шелухін. – Дрогобич: Бескид, 1992. – 248 с.

8.Шелухін С. Доба Центральної Ради / С. Шелухін // Вільна Україна. – Нью-Йорк, 1966. – №53. – С.29 – 49.

9.Войнаренко О. Про самостійність УНР: Де, коли і як вона проголошувалась та який був її зміст / Остап Войнаренко. – Вінніпег, 1966. – 64 с.

10.Яковлів А. Всеукраїнський Національний Конгрес 1917 року / А. Яковлів // Тризуб. –1937. – №17/18. – С.3 – 10; його ж. Основи Конституції УНР. –1937. – 63 с.; його ж. Історичні традиції української державності. –1937. – 12 с. та ін.

11.Костів К. Конституційні акти відновленої Української держави 1917– 1919 років і їхня політично-державна якість / К. Костів. – Торонто, 1964. – 186 с.

12.Окіншевич Л. Вступ до науки про право і державу / Лев Окіншевич. – Мюнхен: Український Вільний Університет, 1987. – 224 с.

Крестовська Наталя Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету

ТИПОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКИХ РЕВОЛЮЦІЙ XX-XXI СТОЛІТЬ

Типологізація революційних процесів є одним з широко обговорюваних питань у політичній та історичній науці, тоді як історики права звертаються до неї нечасто. Проте, без типологізації революцій, які, попри, заяложеність цієї метафори дійсно є локомотивами історії, навряд чи можлива науково обґрунтована історична типологія держави і права.

Автор, визначаючи методологію дослідження:

1) визнає полісемантичність поняття «революція». Зокрема вбачає в ньому не тільки злам старого соціально-політичного ладу, але й бере до уваги економічні, культурні та інформаційні революції та їх синергетичний ефект. Наприклад, відкриття Нового світу і пов'язаний з цим економічний бум, винахід книгодрукування, антропологічний поворот у мистецтві та філософії доби Ренесансу, критика католицизму та протестантська етика спричинили соціальну капіталістичну революцію, політичні революції у Нідерландах та Англії, виникнення держав в сучасному розумінні цього слова та юридичне закріплення принципу державного суверенітету Вестфальським миром;

2) підтримує ідею поділу революцій на прогресивні та консервативні (регресивні), що є відображенням ідеї нелінійності історичного розвитку. Власне, початково сам термін «революція» означав саме повернення до витоків, рух назад;

3) дотримується цивілізаційно-стадіального розуміння історичних макропроцесів і визнає існування тільки однієї загальнолюдської цивілізації, що означає поступальний рух людства до прав людини та верховенства права;

4) в історії людства простежує лише два ідеальні типи формацій: феодальний (з позаекономічним примусом до діяльності) та капіталістичний (з економіко-конкурентними мотивами до діяльності), при переважанні того чи другого типу відносин у конкретному соціальному організмі (далі – соціор, термінологія Ю.І. Семенова) на певному етапі його існування;

5) розуміє соціальну революцію як відносно швидкий перехід до однієї з цих формацій (міжформаційна революція) або завершення такого переходу (внутрішньоформаційна революція);

6) в аналізі революційних процесів XX – XXI ст. на Сході Європи поділяє ідеї М. Хроха щодо стадійності становлення націй та національних держав Центральної та Східної Європи: А) на академічній (просвітницькій) стадії виникає інтерес до історії та мови свого народу, відбувається просвітницька діяльність; В) на політичній (агітаційній) стадії формуються структури, що репрезентують націю (партії, місцеве самоврядування, автономія); С) на стадії національної мобілізації виникають умови для самостійного державного існування нації;

7) розглядає Українську революцію 1917-1921 рр. у контексті та зв'язку з процесами трансформації Російської та Австро-Угорської імперій.

Отже, для типологізації Української революції перш за все треба вирішити два питання: в межах якої формації перебували Наддніпрянська та Наддністрянська Україна у 1917 році; на якій стадії становлення нації перебували тоді українці.

На нашу думку, обидві частини українства існували в рамках дещо різних гібридних моделей, що поєднували риси феодальної та капіталістичної (буржуазної) формацій. Елементи феодалізму в Російській імперії були суттєвими: дворянське землеволодіння та селянське малоземелля, станова та національна нерівність, архаїчна політична система, зокрема, не зайвим буде нагадати про збереження у державному ладі основ самодержавства, хоча їх суттєво похитнула революція 1905-1907 рр. До елементів буржуазної формації віднесемо швидку модернізацію промислового виробництва, зародки парламентаризму, проголошення політичних свобод та появу політичних партій в ході революції 1905-1907 рр., доволі розвинуте приватне право, окремі інститути якого були на рівні європейських країн. Слід відзначити особливості українського сегменту імперії: аграрне перенаселення та земельний голод, особливо відчутні в лівобережних губерніях; слабкість національної буржуазії та залежність від іноземних інвестицій, що гальмувало формування конкурентної економіки та власного економічного класу. На рівні масової суспільної свідомості самоідентифікація українців тільки розпочиналась. Політичні структури, зокрема, українські партії та основний тогочасний інформаційний інструмент – преса – були слабкими. Національна еліта ще не виробила і тим більше не популяризувала у масах ідеї формування самостійної держави: переважна більшість українських ідеологів стояла на автономістських позиціях (особною в цьому плані фігурою був хіба що М. Міхновський). Користуючись періодизацією М. Хроха, можна зробити висновок, що наддніпрянські українці на початку 1917 року перебували на межі першої та другої стадій національного розвитку.

У підсумку можна констатувати, що Російська імперія стояла на порозі завершення переходу до капіталізму та національної держави, хоча при цьому з великою часткою ймовірності імперія могла розвалитися хоч би через те, що в її межах проживало багато соціорів з переважанням феодальних і навіть дофеодальних соціальних відносин. Як уявляється, такий перебіг подій був би найкращим, перш за все, для самих росіян як реальний шанс для створення модерної національної держави.

Українська спільнота в Австро-Угорщині перебувала у дещо кращих умовах, зважаючи на те, що Дунайська монархія набагато далі просунулась на капіталістичному шляху і в політичному відношенні уже перебувала у стані конституціоналізму, що означало принаймні проголошення прав і свобод людини, парламентаризм та можливості населення, хоча й дуже обмежені, брати участь в управлінні суспільними та державними справами. Українці, подібно до інших національностей, мали власні політичні структури, пресу та літературу українською мовою, брали участь у парламенті та органах крайового самоврядування, їх права як національної меншини мали конституційне оформлення. Очевидно, що для завершення формаційного переходу тут потрібно було менше зусиль і він міг би бути еволюційним, хоча розходження по національних квартирах численних соціорів Австро-Угорщини було ще більш ймовірним, зважаючи на принципово іншу, порівняно з російською ситуацією, стадію їх національного розвитку. За періодизацією М. Хроха, слов'янські нації Австро-Угорщини на початок 1917 р. уже пройшли академічну та агітаційну стадії розвитку і перебували на стадії національної мобілізації. Певні застереження варто навести щодо українців Галичини,

які, по суті, перебували під подвійним національним гнітом – австрійським та польським, що гальмувало формування національної еліти та політичну інституціоналізацію.

Отже, на початку 1917 р. українські соціори в Російській на Австро-Угорській імперіях, перебували на стадії завершення буржуазних перетворень, а українці Австро-Угорщини, крім того, уже мали власні політичні та самоврядні структури і були певною мірою готові до формування національної держави.

Лютнева революція 1917 р., що розпочалась як державний переворот, насправді рушила рішучим кроком до утвердження буржуазного (конкурентного) типу соціальних відносин: усунуто станову нерівність та запроваджено інститут громадянства, проголошено і частково навіть реалізовано основні громадянські та політичні свободи, проголошено республіканський лад, створено найдемократичніше у Європі виборче законодавство, розпочато підготовку до Установчих зборів і до вироблення нової аграрної політики. І, попри невирішеність численних завдань (земельне питання, національне питання, завершення війни тощо), лютневі – березневі події варто оцінити як прогресивну міжформаційну революцію, що завершила, але не інституціоналізувала у стійких формах справу великої революції 1905-1907 рр.

Що стосується так званої Жовтневої революції, то, погоджуючись з висновком радянської історіографії про її повну протилежність Лютневій революції, варто оцінити її як регресивну неофеодальну революцію (контрреволюцію). В результаті її перемоги та утвердження влади більшовиків в країні було відновлено станову нерівність (робітники, найбідніше селянство зайняли формальне привілейоване становище), що лише формально було скасовано у 1936 р. Паралельно було інституціоналізовано новий експлуататорський клас – так звану номенклатуру. Більше того, з позбавленням селянства паспортів, уведенням інституту обов'язкової прописки за місцем проживання і, відповідно, обмеженням права на вільне пересування країною, по суті, відновлено елементи кріпацтва, а ГУЛАГ став жахливим відтворенням рабства в його найгірших формах. Обмеження, а згодом і скасування інституту приватної власності, заборона та криміналізація підприємництва, одержавлення економічної діяльності і тим самим ліквідація економічних стимулів до праці, спотворення податку, який із засобу суспільного договору між громадянином та державою перетворився на пусту формальність, повернули імперію до феодальної формації. Неофеодальна внутрішня політика цілком логічно поєднувалась з такого ж типу зовнішньою політикою – політикою демонстративного нехтування міжнародним правом та державним суверенітетом інших, особливо сусідніх, країн. В результаті імперія не розвалилась на національні держави, а набула іншої, формально федеративної форми.

Доречно розгялнути питання, яке місце відносно до Російської революції займають події 1917 року в Україні, перш за все – створення та діяльність Української Центральної Ради. Перед Центральною Радою та створеними згодом інститутами УНР об'єктивно стояло завдання довершити буржуазну революцію та приступити до створення національної держави (як уже зазначалося, – це дві сторони одного й того самого процесу). Найкращим з можливих варіантів розвитку подій був такий: Українська революція 1917-1921 рр. мала би стати інструментом розвалу імперії та формування на її руїнах низки національних держав (варіант, здійснений в колишній Австро-Угорській імперії). І тоді Революція 1917-1921 рр. була би міжформаційною національною революцією, тобто початком існування модерної Української держави-нації з конкурентною економікою та конституційним ладом.

Утім так не сталося, і відповідь на питання «Чому?» лежить у площині типології революції. На момент революції українство та його тільки-но виникла еліта перебували, за М. Хрохом, на межі стадій А і В, тобто вони були не готові до політичного, тим більше державного будівництва. Невипадково в УЦР та у керівництві першої УНР переважали автономісти та прихильники федералізації Росії з Україною в її складі. Внутрішня політика УЦР та Директорії не відповідала завданню формування модерної держави і по суті являла собою загравання з тими верствами населення, які репрезентували традиційне, а не модерне суспільство: спроба соціалізації землі на догоду селянству, обмеження приватної власності, відмова від формування власної армії в умовах війни, скликання станового Трудового Конгресу, а не парламенту тощо. Це зумовило фактичне слідування більшовицькій соціальній політиці і невипадковими виглядають неодноразові спроби соціалістичних ватажків УЦР та Директорії «порозумітися» з керівництвом Росії. Вони відбувались одночасно із зовнішньополітичною конфронтацією та збройним конфліктом з більшовицькою Росією, у плани керівництва якої національна державність жодного з народів колишньої імперії явно не входила.

На нашу думку, єдиний шанс продовження прогресивної лінії Лютневої революції був пов'язаний з Українською Державою. Підтвердження гетьманом П. Скоропадським непорушності приватної власності, забезпечення свободи підприємництва, намагання встановити правовий порядок, військове та національне культурне будівництво, налагодження роботи державного апарату, в тому числі вкрай необхідних силових структур, встановлення дипломатичних відносин з зарубіжними країнами – всі ці заходи слід оцінити як спроби завершити ту державницьку роботу, яку не спромоглась здійснити УЦР. Утім готовності до національної мобілізації та початку свідомого національного будівництва неможливо досягти протягом настільки короткого часу, який зовнішніми обставинами було відпущено Українській Державі. Перемога більшовицької контрреволюції та 70-річний «пропащий час» зумовили необхідність повторного проходження міжформаційної антифеодальної революції уже в незалежній Україні, стадіями якої є Революція на граніті, Помаранчева революція та Революція гідності.

Лаврик Галина Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри правознавства
ВНЗ Укоопспілки «Полтавського університету економіки і торгівлі»

НАРОДНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО: ДОСВІД УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Складність і суперечливість політико-правових процесів (у тому числі й процесу конституційної модернізації), що відбуваються в Україні, спонукає до остаточної зміни оцінки на користь ідеї народного суверенітету, яка дозволяє розкривати ціннісний зміст поняття демократії, як власне, і долучатися до формування «загальної волі» з волі всіх (якомога більшої кількості громадян) шляхом досягнення компромісу чи консенсусу, який найбільш повно виявляється в умовах ефективного використання найбільш поширених та системних форм здійснення народовладдя з метою формування та легітимізації народного представництва.

В дослідженнях, присвячених процесу еволюції виборчої системи в Україні впродовж періодів, коли її етнічні території не були консолідовані у межах єдиної держави, традиційні питання множинності і сенсів форм здійснення народовладдя, виявлення й оновлення їх значень вирішуються в контексті вітчизняного історичного досвіду організації та проведення виборів, розроблення доктринальної концепції національних виборчих систем, які б мали засновуватися не лише на чіткому розумінні основ виборчого права, а й на створенні оптимальної моделі виборів, яка б мінімізувала вплив суб'єктивного та ідеологічного факторів. При цьому окреслюється роль вдалого вибору виборчої системи і вдосконалення виборчих процедур, констатується, що вибір певної виборчої моделі залежить від тих чи інших суспільно-політичних умов, (у Пояснювальній доповіді до Кодексу належної практики у виборчих справах, ухваленої Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеціанською комісією) на 52-й сесії 18-19 жовтня 2002 року, вибори проводяться не в вакуумі, а в умовах конкретної дієвості конкретної виборчої системи).

Знання й уявлення щодо дієвості (ефективності) конкретної виборчої системи базуються на засадах поліметодологічного підходу до пізнання правової реальності в його ретроспективному вигляді. З-поміж найбільш ефективних засобів останнього виокремлюється формування історико-правової концепції інституту виборності як особливої складової правової традиції українського народу – традиції виборності [1, с. 5], доктринальний, в рамках конституційного права, аналіз діалектики співвідношення понять «виборче право», «виборчий процес», «виборча система», а також аналіз динаміки виборчої системи у просторово-синхронному та процесуально-діахронному вимірах [2, с. 4]. Вчені та юристи-практики під час вивчення виборчої системи в Україні в її конкретно-історичних формах мають враховувати те, що, по-перше, неодмінною передумовою ефективного, в інтересах суспільства функціонування тієї чи іншої виборчої системи на конкретному етапі історичного розвитку є забезпечення та дотримання державою принципів виборчого права, зафіксованих у конституції і виборчому законодавстві з обов'язковою гарантією та дотриманням конституційності виборного органу. По-друге, виборча система має сприйматися суспільством як об'єктивна і справедлива тощо [2, с. 4, 6].

Засвідчуючи готовність до теоретичних суджень стосовно процесу перетворення Центральної Ради в революційний парламент [3, с. 16, 17], дослідники цілком слушно розмірковують про розширення її складу, головним чином, внаслідок делегування представників з місць, від різних верств та партій, військових, просвітницьких та інших організацій, наукового товариства м. Києва, кооперативних організацій України, а також фахівців та представників інших національностей, що мали «йти з українцями солідарно» [4, с. 59-60, 63-65], і ладні запропонувати можливі шляхи застосування надбань виборчої демократії, закладені досвідом перебування етнічної території України у складі Австро-Угорщини, Румунії, Польщі, Чехословаччини і, навіть, адаптації чинного (поточного – прим. наша) виборчого законодавства України до виборчого законодавства держав-членів Європейського Союзу [5].

Спочатку Генеральний секретаріат, «визнаючи разом зі всією демократією Російської держави право кожної нації на повне самоозначення», тим самим визнавав і за українським народом «право вільно і без всяких обмежень виявити свою волю на Українських Установчих зборах». «Твердо стоячи на ґрунті своєї декларації 29 вересня (1917 р. – доповнення наше), яку ухвалено всіма фракціями Центральної ради проти одного голосу представника партії «народної свободи», і вважаючи, що українська демократія голосом своїх з'їздів, організацій і революційного парламенту – Центральної ради – виразно визначила майбутній національно-політичний стан свій як рівноправне державне тіло в Федеративній Республіці Росії», вищий революційний орган українського народу мав наміри вести свою роботу в напрямку цієї позиції – «єдиної Російської Федеративної Республіки» [3, с. 323, 346]. З проголошенням Української Народної Республіки та її повної державної самостійності й незалежності він вступив на шлях проведення перших в історії країни демократичних виборів. Бажання власними силами розбудовувати Україну, за спогадами М. Грушевського, вимагало вирішення невідкладного завдання – скликання Всеукраїнського з'їзду для документування перед урядами держав серйозності та невідкладності українських домагань, легітимізації УЦР як «органу волі краю», який мав би «право констатувати» [6, с. 144].

В умовах перебування на території України союзних військ Четверного союзу, більшовицької окупації частини її території Установчі збори не було скликано. Закон про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки за своєю структурою та змістом виглядав достатньо завершеним і демократичним. Процес підготовки зазначеного Закону тривав до середини листопада 1917 р., коли Центральна рада його затвердила. Цей документ чітко визначив представницький характер Установчих Зборів Української Народної Республіки, як органу, що складається «з членів, обраних людністю на основі загального, без різниці полу, і рівного виборчого права, через безпосередні вибори і таємне голосування, з додержанням принципу пропорціонального представництва» [3, с. 413].

ІІІ Універсал УЦР від 7 листопада 1917 р., як доводить П. Захарченко, де-юре започатковує державну незалежність УНР [7, с. 112]. Саме цей акт конституційного характеру засвідчив необхідність проведення Українських Установчих зборів і визначив днем виборів до них 27 грудня 1917 р., а днем скликання – 9 січня 1918 р.

Завершальним документом, що втілював концептуальні засади державотворення, парламентаризму і, зрештою, самої виборчої системи УНР, стала її Конституція, ухва-

лена 29 квітня 1918 р. під назвою «Статут про державний устрій, права і вільності УНР». У ст. 22 цього документа проголошувалося, що влада в УНР «походить від народу». Верховним органом повинні стати однопалатні Всенародні збори, а місцеве самоврядування має здійснюватися через виборні ради та управи громад, волостей і земель, яким «належить єдина безпосередня місцева власть» [8].

Гарантуючи права громадян УНР на участь в управлінні державою через виборчий процес, Конституція визначала порядок формування парламенту і органів місцевого самоврядування. Стаття 21 Конституції УНР гарантувала: «Активне і пасивне право участи у виборах, як до законодатних органів УНР, так і до всіх виборчих органів місцевого і громадянського самоврядування, мають всі громадяне УНР, коли їм до дня виконання виборчого акту вийде двадцять літ. Виїмок творять признані законом за безумних або божевільних, котрі находяться під опікою. Які карні переступства тягнуть позбавлення виборчого права, про те рішають Всенародні Збори звичайним законодатнім порядком. Ніяких інших обмежень виборчого права не може бути» [9].

Наголошувалося, що Всенародні збори мали обиратися всіма громадянами, які користуються громадянськими і політичними правами в Україні та не обмежені у судовому порядку (ст. 27). Основний Закон встановлював, що депутати обираються загальним, рівним, безпосереднім і таємним голосуванням. Конституція визначала пропорційну систему виборів, яка достатньо ефективно зарекомендувала себе під час виборів до Всеросійських Установчих зборів.

Один депутат обирався від 100 тис. виборців терміном на 3 роки. Така виборча система мала забезпечити на той час кількісний склад Всеукраїнських зборів на рівні 300 депутатів, яких було оголошено недоторканними. «Він (депутат) не може бути притягнений до відповідальності за свою політичну діяльність», – проголошувалося у ст. 29 Конституції УНР [9].

Перевірка виборів і затвердження мандатів доручалися Генеральному Суду та Зборам. Український парламент мав бути професійним і лише він (ст. 30) був наділений виключним правом визнавати мандати депутатів недійсними, скасовувати вибори та визначати місце і час проведення нових виборів. Всенародні збори (ст. 32) могли бути розпущені достроково за волею народу (на підставі заяви із підписами не менше 3 млн. виборців). Дійсність підписів доручалося перевіряти судовим органам. Згідно зі ст. 33 нові вибори повинні були проводитися у тримісячний термін між ухваленням постанови про вибори і скликанням нових Всенародних зборів.

Процедура дострокового припинення повноважень Всенародних зборів була досить складною і значною мірою залежала від самих Зборів. Крім того, Конституція УНР 1918 р. не передбачала контролю за діяльністю парламенту з боку судової та виконавчої влади.

Таким чином, УЦР, набувши статусу законодавчого органу після проголошення ІІІ Універсалом державності УНР, визначила для неї парламентський шлях розвитку, який набував дедалі більшої популярності в Європі. Формування законодавчого і муніципальних органів влади мало здійснюватися на засадах народного волевиявлення через голосування за пропорційною системою виборів, а відтак визначати еволюцію виборчої системи України в майбутньому. Поступово в країні склалися об'єктивні умови для відмови від мажоритарної й переходу до пропорційної системи народного представництва як більш демократичної виборчої моделі.

Література:

1.Панкевич І. М. Інститут виборності як складова української правової традиції (історико-правове дослідження): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Іван Миронович Панкевич; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2016. – 36 с.

2.Павленко В. В. Еволюція виборчої системи в Україні (1917-1939 рр.): автореф. дис. ... к-та юрид. наук: 12.00.01 / Валентина Валеріївна Павленко; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: [б. в.], 2017. – 16 с.

3.Рум'янцев В. О. Структура, організаційні та правові форми діяльності Української Центральної Ради / В.О. Рум'янцев // Вісник Національної академії правових наук України – 2017. – № 2 (89). – С. 16-26.

4.Українська Центральна Рада: документи і матеріали: У 2 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К.: Наук. думка, 1996. – (Пам'ятки історії України. Сер. V. Джерела новітньої історії). – Т. 1: 4 березня-9 грудня 1917 р. / упоряд. В.Ф. Верстюк [та ін.]; відп. ред. В.А. Смолій [та ін.]. – К.: [б.в.], 1996. – 589 с.

5.Див., напр.: Гончаренко В. Законодавчі органи Австро-Угорської монархії під час перебування в її складі західноукраїнських земель / В. Гончаренко // Вісник Академії правових наук України. – 2005. – №4 (43). – Х.: Право, 2005. – С. 52-60; Екхарт К. Нові інститути польського виборчого права в світлі поглядів доктрини і судової діяльності конституційного трибуналу / К. Екхард // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2013. – Вип.4. – С.94-99.

6.Грушевський М.С. На порозі Нової України: гадки і мрії / М.С. Грушевський. – Репринт. вид. 1918 р. – К.: Наук. думка, 1991. – 120 с.

7.Захарченко П.П. Третій Універсал Української Центральної Ради як акт проголошення державної незалежності України / П. П. Захарченко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 18. Економіка і право. – К., 2013. – Вип. 23. – С. 112–118.

8.Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний вебсайт. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18.

9.Конституції і конституційні акти України: історія і сучасність / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; [упоряд. І.О. Кресіна]; відп. ред. Ю.С. Шемшученко. – К.: [б. в.], 2001. – 397, [2] с.

Любовець Олена Миколаївна,
доктор історичних наук,
заступник директора з наукової роботи
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»

ЦЕНТРАЛЬНА РАДА – ПЕРШИЙ ПРЕДСТАВНИЦЬКИЙ ОРГАН ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Лютнева революція в Росії стала потужним імпульсом активізації українського національно-визвольного руху. З перших днів революції українські діячі прагнули використати процеси демократизації суспільно-політичного життя для реалізації національних інтересів українців. З цією метою було створено спеціальний орган – Українську Центральну Раду.

За час свого існування Українська Центральна Рада пройшла еволюцію від київської громадської організації до загальноукраїнського політичного представницького органу. Основними принципами формування її складу були: представницький, територіальний, партійний.

За представницьким принципом члени УЦР кооптувалися професійними, освітніми, громадськими та культурними організаціями, а також обиралися на різних представницьких з'їздах (селянських, військових, робітничих, кооператорів, учителів і т.п.). Територіальний принцип передбачав посилання делегатів від окремих територій (насамперед проблему територіального представництва вирішив Національний Конгрес України, який обрав до складу УЦР 150 делегатів). До складу УЦР кооптували своїх членів і політичні партії. Відповідно до постанови П'ятих загальних зборів УЦР від 23 червня 1917 р., право партійного представництва (по 5 мандатів) отримала кожна із українських партій, які оформилися на той час – УСДРП, УПСР, УПСФ та УТП [3, с. 138-139]. Таким чином, у УЦР були представлені всі верстви суспільства та території, що робило її цілком легітимним представницьким органом.

Модель національно-державного будівництва, розроблена провідними діячами УЦР, передбачала запровадження в Україні парламентської республіки на чолі з вищим законодавчим органом. Таким законодавчим органом (парламентом) мали стати Українські Установчі збори. До їхнього скликання функції парламенту фактично виконувала УЦР.

Організація роботи УЦР та формування її структур відбувалося за зразком діяльності парламентів. Уже 19 березня 1917 р. було утворено Президію (голова, два заступники, писар і скарбник) і дев'ять комісій [1]. Після Національного Конгресу України Президію реформовано в Комітет Центральної Ради. Перший склад Комітету обрано 8 квітня 1917 р. на Перших загальних зборах УЦР [3, с. 65]. З липня 1917 р. Комітет іменувався Малою Радою.

«Наказ Українській Центральній Раді», схвалений загальними зборами 23 квітня 1917 р., фактично став її першим регламентом, який визначив принципи роботи загальних зборів і Комітету УЦР [3, с. 71-72]. Мала Рада також мала васний регламент, затверджений 1 серпня 1917 р. [3, с. 208-210].

Згідно з «Наказом Українській Центральній Раді», вищим органом визнавалися загальні збори, які «визначають напрям і характер всієї роботи УЦР» [3, с. 71]. За час існування УЦР відбулося дев'ять загальних зборів. Із самого початку їхня робота організовувалася за зразком парламентської сесійної роботи. На сесіях загальних зборів обговорювалися поточні політичні події, ухвалювалися законодавчі документи. Між сесіями діяльність УЦР забезпечувалася спочатку Комітетом, а згодом – Малою Радою. Мала Рада також мала законодавчі функції й на практиці її засідання виявилися більш продуктивними. Більшість доленосних документів було ухвалено саме Малою Радою, зокрема Перший, Третій та Четвертий Універсали УЦР, статут Генерального секретаріату, Конституція УНР; низка законів: про грошову одиницю, адміністративно-територіальний устрій України, громадянство УНР, ратифікацію Брестського мирного договору та ін.

Як і більшість парламентів світу, УЦР поділялася на фракції за партійною ознакою. Спочатку вона формувалася силами українських політичних партій та громадських об'єднань. Це зумовлювалося її основною метою – домагання широкої національно-територіальної автономії України.

Визначення точної чисельності кожної партійної фракції зараз є досить проблематичним з огляду на брак документів. Як зазначалося вище, в червні 1917 р. кожна з наявних українських партій отримала по 5 мандатів. Однак у реальності всі партії мали значно більше місць за рахунок своїх членів, проведених через селянський, військовий, робітничий з'їзди, а також через територіальне представництво. Приблизну чисельність партійних фракцій можна визначити на основі списку «Персонального складу Української Центральної Ради, затвердженого мандатною комісією Шостих загальних зборів 8 серпня 1917р.» [2, с. 211-227]. Згідно зі списком, УПСР мала 56, УСДРП – 48, УПСФ – 15, УТП – 7 членів. Однак немає підстав вважати ці цифри остаточними, бо визначення партійності стоїть не напроти кожного прізвища.

Незважаючи на приблизність підрахунків, цілком очевидним є те, що найбільші партійні фракції мали УПСР і УСДРП (це підтверджується й спогадами та мемуарами сучасників подій). Фактично саме ці партії формували основні напрями політики УЦР. Їхні представники займали провідне становище в усіх керівних структурах – Комітеті, Малій Раді, Генеральному секретаріаті. Чисельна перевага представників цих партій зумовлювалася й тим, що вони мали найбільшу кількість членів, особливо українські есери.

В липні 1917 р. після домовленості з Тимчасовим урядом УЦР поповнилася представниками національних меншин. Згідно з постановою комісії в справі поповнення Центральної Ради представникам національних меншин було надано можливість обрати до її складу 202 дійсних членів Ради та 51 кандидата, що становило – 25% від загального складу і відповідало питомій вазі неукраїнського населення. Між окремими національностями та партіями ці місця розподілялися таким чином: євреї – 50, рада робітничих депутатів – 30, рада військових депутатів – 20, поляки – 20, есдеки – 20, есери – 20, рада громадських організацій – 10, кадети – 10, народні соціалісти – 4, молдавани – 4, німці – 3, татари – 3, греки – 1, чехи – 1, білоруси – 1, менонити – 1, запасних місць – 3. 51 кандидатське місце розподілялося так: євреї – 13, рада робітничих депутатів – 8, рада військових депутатів – 6, поляки – 6, есдеки – 6, есери – 6, рада громадських організацій – 3, кадети – 2, народні соціалісти – 1 [3, с. 207-208].

На партійній основі формувався й Комітет УЦР. За рішенням комісії по його реорганізації на П'ятій сесії УЦР було виділено 22 місця членам фракцій, відповідно: есерам – 8, есдекам – 8, есефам – 3, націонал-революціонерам – 1, трудовикам – 1, позапартійним соціалістам – 1 [3, с. 144]. У серпні 1917 р. після переформатування Комітету в Малу Раду, з 65 її членів до українських партій належало 35, єврейських – 15, російських – 10, польських – 4. Найбільше місць (по 14) належало УСДРП та УПСР. Кількісний паритет між ними зберігався до січня 1918 р. Після реорганізації Малої Ради на дев'ятих загальних зборах УПСР вдвічі збільшила своє представництво в ній [4, с. 120].

Для вирішення поточних питань в УЦР створювалися й працювали постійні комісії, а при потребі – тимчасові та узгоджувальні. Це також відповідало практиці діяльності парламентів.

Більшість лідерів УЦР визначали її як передпарламент, завданням якого було провести попередні соціально-політичні реформи, а також підготувати й провести загальнонародні демократичні вибори до Українських Установчих зборів як першого парламенту України. Однак аналіз структури та організаційних форм роботи, а також факт законотворчої діяльності свідчить, що протягом свого існування УЦР фактично виконувала функції парламенту.

Література:

1. Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – 19 березня.

2.Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради / В. Верстюк, Т. Осташко. – К., 1998. – 256 с.

3.Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 1. – 589 с.

4.Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 2. – 522 с.

Мірошниченко Марія Іванівна,
професор, доктор юридичних наук,
в.о. завідувача кафедри історії права та держави
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗАКОНОДАВЧА СТРАТЕГІЯ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ПОЧАТКУ XX СТ.

Символом Української революції початку XX ст. стала українська національна держава, становлення якої відбувалося на тлі глобального конфлікту, спричиненого протистоянням та різким загостренням взаємовідносин між великими державами, які групувалися в два військово-політичні блоки – Антанту та Четверний союз. Територія України опинилась у горнилі військових протистоянь, які прямо впливали на процес національного державотворення. Калейдоскоп політичних режимів, що змінювали один одного з блискавичною швидкістю, є тому підтвердженням.

З урахуванням умов невизначеності, хаосу, боротьби протилежних інтересів може виникнути сумнів щодо коректності порушеного питання про існування законодавчої стратегії українського державотворення. Відразу відповім опонентам: така стратегія існувала і полягала вона в юридичному забезпеченні основ розбудови конституційної національної держави, яка в часовому плині історії передує правовій. Перш за все необхідно визначитися, до яких концептуалізацій слід звертатися, щоб обґрунтувати цю тезу.

В науковій літературі, а також в енциклопедичних виданнях наводяться різні визначення стратегії. Залежно від сфери теоретичних знань чи практики під «стратегією» розуміють: «найбільш загальний механізм дій, що визначає шляхи досягнення цілі», «послідовність уявлень, що веде до певного результату», «вибір ключових напрямків розвитку, що інтегрує цілі групи, партії, корпорації, міста, держави, об'єднання держав» тощо. В цілому ж питання стратегії необхідні не тільки у справах військових, з чим їх, зазвичай, пов'язують, але й для організації діяльності держави.

Відразу слід зауважити, що необхідно розмежовувати поняття: «стратегія державної політики», «юридична стратегія в правотворчій діяльності» та «законодавча стратегія». Усі вони у взаємозв'язку забезпечують формування правового механізму державотворення, але кожне окремо несе певне смислове навантаження у поясненні окремих аспектів цього процесу. Не вдаючись у дискусію щодо змісту усіх цих понять, пошлемося на зауваження професора П.В. Мироненка: «Політична стратегія … є найскладнішим і найважливішим елементом політичної діяльності… Розробляється, зазвичай, у вигляді програми або платформи центральних суб'єктів політики (структур державної влади, політичних партій, лідерів), яка відображає специфіку діяльності цих суб'єктів» [1, с.30]. І далі, з посиланням на українського науковця А. Пойченка, П.В.Мироненко продовжує, що основою розроблення політичної стратегії є пошук екстраординарної мети – мети розвитку, найбільш важливої для країни, особливо у кризові періоди, та привабливої для всіх груп населення. І висловлює найважливіший для

розкриття теми нашого докладу аргумент: «Наявність розробленої та ефективної політичної стратегії є свідченням політичної сили, могутності держави»[1, с.30].

Резонно, що в умовах революційних потрясінь початку ХХ ст. в Україні не могло бути й мови про існування хоч би якої політичної чи державної стратегії, позаяк не було національної держави. Проте нині, в сучасній Україні, розроблено немало стратегій з пріоритетами та завданнями; більше того, в українському законодавстві проголошуються пріоритети та завдання, які стоять перед державою. Разом з тим вони залишаються декларативними, часто через відсутність юридичних механізмів та умов для реалізації. Такий стан актуалізує проблему оперативного технологічного втручання, пов'язаного з підготовкою і прийняттям якісних ефективних законів та інших нормативних актів, спрямованих на забезпечення усіх прийнятих державою стратегічних планів. А це вже є завданням юридичної стратегії в правотворчій діяльності.

Науковці наголошують, що юридична стратегія в правотворчій діяльності засновується на конструктивній юридичній науковій концепції майбутнього – одній з ключових прогностичних категорій, покликаних інтегрувати головні параметри перспективного розвитку суспільства на майбутнє, його економічної, соціальної, духовної та інших сфер. А, відтак, включає питання перспективного планування і прогнозування, концептуальні та довгострокові проблеми розвитку законодавства, концепцію розвитку інтегрованої національної правової системи [2-5]. Так, російський дослідник А.Н.Миронов наголошує: «…под юридической стратегией нормативных правовых актов следует понимать специфический вид деятельности субъектов правотворчества по определению приемов и способов достижения научно обоснованных прогнозов принимаемых нормативных правовых актов, направленной в конечном итоге на улучшение их качества и эффективности» [5]. Виникає питання: чи могли існувати всі, без винятку, умови для розроблення юридичної стратегії в правотворчій діяльності на початку ХХ ст. в Україні? Відповідь є однозначно негативною: безумовно, що ні.

Проте невід'ємним складником юридичної стратегії є законодавча стратегія, що включає «...принципи, дострокові плани і прогнози» [6]. В літературі виокремлюють, принаймні, два варіанти її реалізації (вони розглядаються як похідні історично існуючої опозиції політичної влади і права): в політиці, налаштованій на хвилю народних очікувань, і в праві, яке «… претендує, – в контексті декларації його верховенства – на загальновідому онтологічну самість» [7, с. 362].

Слід зауважити, що онтологія права виникла як передумова формування законодавчої системи ще в стародавній Греції. Здобутки в цій царині не втратили актуальності і сьогодні. Єдине, що викликає занепокоєння, це те, що перший варіант законодавчої стратегії може бути реалізований винятково в рамках юридичного позитивізму, який вирізняється ототожненням права і закону. Відповідно, є небезпека, що представники влади самі визначатимуть актуально необхідні (зумовлені кон'юнктурними потребами суспільства) закони, водночас дотримуючись при цьому принципів і технологій юридичної стратегії. Часто така діяльність супроводжується прийняттям законодавчих рішень на користь окремих приватних інтересів (під тиском страйкового руху та ультиматумів «народу», умілого лобіювання, політичної змови тощо). Другий варіант зосереджений на визнанні центру детермінації законотворчої діяльності не в царині політики, а в царині права, що з необхідністю орієнтує на концепт конституційного

праворозуміння «…як єдино можливого варіанту обґрунтування практичної спроможності ідеї верховенства права не тільки для законодавства стратегічно осмисленого, але навіть спонтанного і «спорадичного», часто вимушеного рахуватись з афектами і наслідками політичної і економічної турбулентності. (У цьому випадку. – М.М.)…мова … йде про текст Конституції … та конституційну законодавчу методологію…» [7, с. 362].

З наведеного випливає, що законодавча стратегія чітко поєднується з конституціоналізацією права. В.І. Крус підкреслює, що цілями конституціоналізації є конституційно однорідна система позитивного права; стан оптимальної забезпеченості прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, балансу конституційних цінностей; тотальний конституційний порядок. Цілями законодавчої стратегії є конституційний розвиток системи законодавства; оптимально-конституційно нормативне опосередкування прав, свобод і обов'язків людини і громадянина; конституційно достовірні законність і правопорядок [7, с. 365]. Важливо наголосити в контексті предмета нашого аналізу, що законодавча стратегія не обов'язково безпосередньо співвідноситься з окремими важливими і знаковими нормативними актами, вона імпліцитно може виводитися із аналізу певних історичних періодів чи цілеспрямованої законотворчої діяльності [7, с.363]. Остання теза якраз і є керівною в розумінні особливостей законодавчої стратегії державотворення у добу Української революції початку ХХ ст. та методологічно орієнтує на розв'язання презентованої теми в рамках концепту взаємозв'язку конституціоналізації права і законодавчої стратегії. І ось чому.

Історично-теоретичний аналіз особливостей перспективного конституційного процесу (поняття перспективного конституційного процесу традиційно вживається для пояснення особливостей створення вперше або прийняття якісно нової конституції як політико-правової основи державного будівництва) за доби Української революції (1917-1921 рр.) свідчить, що він був ефективним [8, с. 49]. Ефективність виражається не у кількості прийнятих установчих актів (універсалів) конституційного характеру і конституційних законів, а в тому, що закладався міцний фундамент в конституційну державу, сутність якої полягає у забезпеченні на конституційному рівні реальних умов народовладдя, що є відображенням ідеї народного суверенітету [8, с.51]). Законодавча стратегія юридичного забезпечення основ розбудови конституційної національної держави покликана була стати дієвим фактором конституціоналізації права – процедури по створенню механізму стримувань і противаг на основі реального розподілу влади, незалежного правосуддя, вільних виборів, місцевого самоврядування, функціонування інституту законодавчої ініціативи народу тощо.

На всіх етапах конституційного процесу головне завдання, що стояло перед політико-правовими режимами УНР, ЗУНР, Гетьмана Скоропадського, Директорії, полягало у забезпеченні послідовно і в деталях умов для закріплення на конституційному рівні і втілення в життя ідеї народовладдя. При цьому головна увага зосереджувалася на вирішенні проблеми установчої влади з метою забезпечення громадянського консенсусу у справі розбудови української національної держави (слід зауважити, що сутність конституційної держави виражається у забезпеченні на конституційному рівні реальних умов народовладдя, що є відображенням ідеї народного суверенітету [8, с. 51]).

Вінцем правоутворюючої діяльності в Українській Народній Республіці стала прийнята 29 квітня 1918 р. Конституція, офіційна назва якої «Статут про державний устрій

права і вольності УНР» [9]. З-поміж перших практичних зразків українського національного (органічного) конституціоналізму, що з'явилися у час національно-демократичної революції початку XX століття, І.Я.Терлюк виокремлює конституційне законодавство й конституційно-правові пошуки в ЗУНР і наголошує, що «головним орієнтиром у законодавчій діяльності ЗУНР, зокрема розвитку її конституційного законодавства, визначалися загальнолюдські цінності» [10, с. 430].

Так, слід звернути увагу на зміст норм Конституції УНР, які прямо свідчать на користь закріплення природного права суверена – українського народу на здійснення установчої влади (ст. 2 «Загальних постанов» та ст. 22. Ч.ІІІ «Органи влади Української Народної республіки), форми реалізації установчої влади – інститут законодавчої ініціативи народу (інститут прямої демократії) та механізму реального функціонування цього інституту із застосуванням, вперше в міжнародній юридичній практиці того часу, модельної правотворчості. Таким повноцінним модельно-правовим актом УНР, який складається із 10 статей, і у повному обсязі був включений у текст Конституції УНР окремим розділом під назвою «Національні союзи» (ст. 69-78) є « Закон про національно-персональну автономію» (22 січня 1918 р). Шляхом включення цього закону на конституційному рівні закріплювалося право законодавчої ініціативи за самоврядними інститутами народної демократії – Національними Союзами (ст. 72) [11]. В конституційному проекті тимчасових основних законів під назвою «Устрій Галицької Держави» (1918), підготовленому С.Дністрянським, закріплювалися положення про територію держави, про основні права і свободи громадян, ідея народовладдя тощо [12].

У підсумку слід зазначити, що законодавча стратегія державотворення за доби Української Революції початку XX ст. полягала в юридичному забезпеченні основ розбудови конституційної національної держави, сутність якої виражається у забезпеченні на конституційному рівні реальних умов народовладдя, що є відображенням ідеї народного суверенітету.

В контексті законодавчої стратегії здійснювався процес конституціалізації права, основними цілями якої є: конституційно однорідна система позитивного права; стан оптимальної забезпеченості прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, балансу конституційних цінностей; тотальний конституційний порядок.

В конституційних проектах утілювались положення про право народу-суверена на реалізацію установчої влади з чітко вираженими умовами про доступ до влади; створення та гарантування у конституційний спосіб функціонування самоврядних інститутів прямої демократії та народовладдя і надання права цим інститутам законодавчої ініціативи з чітко розробленою процедурою реалізації цього права; запровадження ефективного правового механізму децентралізації державної влади тощо.

Усі наведені в підсумку складники свідчать на користь матеріалізації ідеї конституційної держави в законодавчій стратегії державотворення за доби Української Революції початку XX ст.

Література:

1.Мироненко П.В. Методологічні основи політичної стратегії і тактики як системи засобів подолання політичної нестабільності / П.В. Мироненко // [Електронний. ресурс.]. – Режим доступу: http://elibrary.ivinas.gov.ua/325/1/suspilno-politychni-protsesy_1-29-33.pdf

2.Гаврилов О.А. Правотворчество и актуальные проблемы социального развития / О.А. Гаврилов // Право и правотворчество: вопросы теории. – М., 1982. – 252 с.

3.Гаврилов О.А. Стратегия правотворчества и социального прогнозирования: О некоторых аспектах правотворческой стратегии / О.А. Гаврилов. – М., 1993. – 185 с.

4.Поленина С.В. О долгосрочном планировании развития законодательства / С.В. Поленина, Н.П. Колдаева // Советское государство и право. – 1979. – № 6. – С.51-58.

5.Миронов А.Н. Юридическая стратегия в правотворческой деятельности / А.М. Миронов // Российская юстиция. – № 6. – Июнь. – 2007. – С. 43-47.

6.Карташов В.Н. Законодательная стратегия в системе стратегий национального развития / В.Н. Карташов // [Электронний ресурс]. – Режим доступу: (http://xn----7sbbaj7auwnffhk.xn--p1ai/article/22771

7.Крусс В.И.Законодательная стратегия и конституционализация права / В.И. Крусс // Юридическая техника. – 2015. – № 9. – С. 382-368.

8.Мірошниченко М.І. Ідея конституційної держави в стратегії державотворення за доби Української Народної Республіки / М.І. Мірошниченко // Право України. – 2017. – № 11. – С. 48-58.

9.Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-

10.Терлюк І.Я. Розвиток українського національного (органічного) конституціоналізму: доба ЗУНР-ЗО УНР / І.Я. Терлюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_837_69_1.pdf

11.Мірошниченко М.І. Закон про національно-персональну автономію / М.І. Мірошниченко // Право України. – 2017. – №3. – С. 38-46.

12.Устрій Галицької Держави (Проект тимчасових основних законів Станіслава Дністрянського) 1918 // [Елкектронний ресурс]. – Режим доступу: https://constituanta.blogspot.com/2012/08/1918.html

Медвідь Федір Михайлович,
доктор наук в галузі політології, кандидат філософських наук, доцент,
професор МКА, доцент кафедри теорії та історії права
ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. Вадима Гетьмана»;
Курчина Тамара Олександрівна,
доктор філософії в галузі політології, докторант,
Міжрегіональна академія управління персоналом;
Твердохліб Анатолій Іванович,
магістр права, аспірант,
Міжрегіональна академія управління персоналом

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ДОКТРИНА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ М. ГРУШЕВСЬКОГО

Доктрина виступає найбільш концептуалізованою формою існування ідеології, яка безпосередньо орієнтована на практичну дію, втілення в життя, дотримання в політиці і повсякденній поведінці. На відміну від ідеології, доктрина часто може існувати у вигляді конкретного документа. Здебільшого категорію «доктрина» вживають для позначення концептуальних засад політичної філософії і практичної політики (зовнішньополітична доктрина, військова доктрина, доктрина інформаційної безпеки України, стратегія національної безпеки України, концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів та ін.). Доктриною також можна вважати певні сутнісні положення ідеологічної системи, за умов збереження яких вона зберігає свою самобутність і визначеність [5, с. 774-809].

Політична доктрина як базова, на наш погляд, виступає основоположним принципом діяльності суб'єктів політичного процесу, заснованого на певній політичній ідеології. Вона відображає бачення політичної системи, шляхів її розвитку, функціонального призначення, засобів і методів розв'язання політичних проблем, вибору політичних пріоритетів. З її допомогою визначаються конкретні напрями здійснення політичної влади, змінюється характер політичних інститутів, ціннісні орієнтири і зміст політичних принципів, норм, фіксується зв'язок певних політичних ідей і політичних інтересів[2, с.170-177; 3].

Лютнева революція 1917 р. звільнила М. Грушевського з-під нагляду царської охранки і він негайно повертається в Україну та поринає в політичне життя. Ще під час перебування у Москві його заочно обирають лідером Товариства українських поступовців. Виконавчий орган Товариства дуже швидко трансформується в Центральну Раду, яка діє як громадська організація, об'єднуючи навколо себе широке коло людей найрізноманітніших класових, ідеологічних і політичних переконань. Досить несподівано для самих її засновників – поміркованих ліберально-демократичних діячів Є. Чикаленка, С. Єфремова та Д. Дорошенка, соціал-демократів В. Винниченка та С. Петлюри, членів сціалістично-революційної партії М. Ковалевського, І. Аристенка, М. Шаповала Центральна Рада дістала широку підтримку не тільки серед українства на материнській землі, але й поза її межами, зокрема, в українських громадах Москви, Петрограда та інших міст, де проходили мітинги, масові маніфестації на підтримку ідеї федералізму, з якою від імені Ради виступив М. Грушевський [4, с. 270-374].

Найголовнішим для діячів Центральної Ради стало прагнення досягти консолідації, єдності українського народу, представників різних політичних груп. Роль М. Грушевського і полягала в тому, щоб на основі консолідації слабких ще політично і організаційно національних сил перетворити це громадське зібрання в орган конституційної влади в Україні. Центральна Рада діяла протягом 14 місяців. Першим Універсалом було проголошено автономію України в складі Російської федеративної республіки. Третім Універсалом Центральна Рада проголосила Українську Народну Республіку, а 22 січня 1919 р. Четвертим Універсалом – повну політичну незалежність України від Росії.

Однією з провідних ліній політико-правової доктрини національного державотворення Михайла Грушевського виступає ідея соборності українських земель. Він наголошував: «Народність і територія стрілися саме на порозі історичного життя нашого народу і утворили першу підставу його розвою». Тривала подвижницька праця Михайла Грушевського у Галичині і Наддніпрянщині, у Львові і Києві стала живим уособленням єднання західних і східних теренів України.

Не менш важливе значення для сучасної Української держави має всебічно обгрунтована ним ідея суверенності українського народу, або, як казав М. Грушевський, «право самому порядкувати на власній землі». Зрозуміло, стверджувати, що він завжди був радикальним самостійником, було б відступом від історичної правди. Проте не можна не бачити, що його автономістські і федералістські погляди пройшли суттєву еволюцію, визначалися конкретно-історичними обставинами. Про це свідчать, зокрема, такі промовисті документи, як Універсали Центральної Ради, де авторська участь М. Грушевського не тільки незаперечна, а й визначальна [1, с. 158-161].

Становлення демократичної, правової Української держави також, на наш погляд, є одним з лейтмотивів ідейної спадщини Михайла Грушевського. Він показав, що еволюція людства, попри всі складнощі, має тенденцію до встановлення справедливого демократичного ладу. Влада у державі має належати особам, обраним народом на демократичних засадах, працювати для народу, спиратися на волю його більшості. Очоливши Центральну Раду, він був глибоко переконаний, що українська державність має базуватися на принципах демократії і закону. Своєю працею М. Грушевський закладав міцні підвалини української державності.

Отже, політико-правова доктрина М. Грушевського викристалізувалася в часи Української революції.

Література:

1..Медвідь Ф.М. М. Грушевський – творець концепції національно-державного інтересу України / Ф.М. Медвідь // Михайло Грушевський і Західна Україна. – Львів: Світ, 1995. – С.158-161.

2.Медвідь Ф.М. Політико-правова доктрина Івана Франка / Ф.М. Медвідь // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6(21). – С. 170-177.

3.Медвідь Ф.М. Пророк національного відродження. Політико-правова доктрина Тараса Шевченка / Ф.М. Медвідь // Юридичний вісник України. Загальнонаціональна правова газета. – 2014. – № 9 (974). – 1-7 березня.

4.Пиріг Р.Я. Михайло Грушевський: бібліографічний нарис / Р.Я. Пиріг, В.В. Тельвак. – К.: Либідь, 2017. – 576 с.

5.Правова доктрина України: у 5 т. – Т.1. Загальнотеоретична та історична юриспруденція / В.Я. Таційй, О.Д. Святоцький, С.І. Максимов та ін.; за заг. ред. О.В. Петришина. – Х.: Право, 2013. – 976 с.

Нелін Олександр Іванович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри загальноюридичних дисциплін
Київського університету туризму, економіки і права

ПРОБЛЕМИ СПАДКОВОГО ПРАВА В ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ СРР

Доля українського народу склалася таким чином, що майже 300 років більша частина українських земель входила до складу Російської та Австро-Угорської імперій і лише на початку XX ст. вдалося відродити українську державність. У 1917 р. це була Українська Народна Республіка зі своїм парламентом – Українською Центральною Радою та урядом – Генеральним секретаріатом. Наступний етап української державності – Гетьманат П. Скоропадського, або Українська держава. Третім етапом українського будівництва початку XX ст. стала УНР на чолі з Директорією. Спробою втілення державної ідеї на західноукраїнських землях була діяльність ЗУНР. Українська радянська держава як федеративна частина Російської республіки була утворена у грудні 1917 р.

У складних політичних та економічних умовах Українська Центральна Рада зробила важливі кроки на шляху формування власного державного механізму і правової системи. Але для розроблення національного законодавства не було ані професійних юридичних кадрів, ані часу. Тому, як Центральна Рада, так і Гетьманат П. Скоропадського та Директорія УНР дозволили застосовувати закони Російської імперії, якщо вони не були скасовані або не суперечили революційній правосвідомості. Допускалася допоміжна роль звичаєвого права в земельних, цивільних, шлюбно-сімейних і спадкових правовідносинах [1, с. 426-431].

Характеризуючи шляхи подальшого реформування спадкових відносин, можна говорити, що радянська держава також спробувала не лише переглянути основні принципи спадкового права, які склалися в буржуазному суспільстві, а й взагалі ліквідувати цей інститут як такий, що закріплював майнову нерівність і дозволяв набувати власність нетрудовим шляхом. Однак ці спроби були заздалегідь приречені, тому що розвиток суспільства визначається не декретами, а юридичними правами людини.

Так, у березні 1919 р. Рада Народних Комісарів УСРР ухвалила два декрети, якими скасовувалося успадкування як за законом, так і за заповітом. Зокрема у ст. 1 Декрету Ради Народних Комісарів УСРР від 11 березня 1919 р. «Про скасування спадкування» оголошувалося, що право спадкування, як за законом, так і за заповітом на все майно, яке знаходиться на території республіки, скасовується. Водночас у примітці зазначалося, що дія цієї статті не поширюється на ті випадки, коли все спадкове майно не перевищує 10 тис. крб. У ст. 2 цього Декрету було зазначено, що непрацездатним родичам спадкодавця по прямій низхідній і висхідній лініях, повнорідним і неповнорідним братам і сестрам, а також подружжю надається переважне право отримувати утримання з майна померлого не вище прожиткового рівня, за умови, що ці особи потребують допомоги.

Отже, умовами для спадкування майна було: 1) його вартість не могла перевищувати 10 тис. крб. і 2) майно померлого має бути нажито трудовою діяльністю. Ця стаття вказувала і на коло та черги спадкоємців: 1) дружина, яка пережила свого чоловіка, і навпаки; 2) родичі по прямій низхідній лінії; 3) родичі по прямій висхідній лінії; 4) повнорідні та неповнорідні брати та сестри. Ці родичі одержували майно незалежно від працездатності та свого майнового стану [2, с. 56-57].

Таким чином, виключаючи можливість складання особою заповідального розпорядження та визначення долі майна на випадок смерті в заповіті, законодавець за певних умов допускав передачу майна померлого вартістю, що не перевищувала 10 тис. крб., утриманцям із числа його найближчих родичів і членам сім'ї.

У другому Декреті РНК УСРР від 21 березня 1919 р. «Про скасування спадкування» вже передбачалося, що якщо все спадкове майно не перевищує 10 тис. крб., то воно переходить у користування подружжя, дітей, повнорідних і неповнорідних братів і сестер, батьків померлого, якщо вони є непрацездатними і потребують допомоги [3, с. 348]. Зазначені особи не мають права власності на успадковане майно (ст. 2), а порядок користування цим майном визначався особливою інструкцією, розробленою відповідними наркоматами (ст. 3).

Зазначимо, що декрети про спадкування отримали неоднозначну оцінку серед дослідників. Так, А. Гойхбарг вважав, що вони взагалі скасували інститут спадкування як форму переходу права власності, яку радянська влада змушена була рецепіювати і терпіти у перехідний період від «капіталізму до комунізму», тобто до кінця життя спадкодавця [4, с. 27-33]. На думку інших авторів (С.Н. Ландкоф), ці декрети були формою соціального забезпечення непрацездатних близьких родичів померлого, які потребували допомоги [5, с. 115-124].

Але більшість радянських юристів, зокрема В. Серебровський [6, с. 10], В. Дроніков [7, с. 20-21], справедливо зазначали, що ці декрети встановлювали спадкування трудової власності, перш за все з метою задоволення інтересів нужденних і непрацездатних членів сім'ї померлого.

Підсумовуючи дискусію в науці з цього питання, сучасний український учений О. Дзера зазначає: «Юридичні суперечності, притаманні декретам про скасування спадкування були насамперед зумовлені тим, що їх упорядники намагалися таким чином досягти реалізації суто партійних інтересів, не враховували досвіду тисячолітнього розвитку людської цивілізації. Тому зрозумілими є спроби деяких авторів віднайти в досліджуваних декретах положення про збереження обмеженого спадкового права. Між тим треба бути занадто недалекоглядним чи наївним, щоб у переході деякого майна померлого в користування за наявності у них ознак нужденності та непрацездатності вбачати форму його переходу у власність у порядку спадкування» [8, с. 36-37].

Як відомо, перехід до нової економічної політики, яка допускала товарно-грошові відносини і вільну торгівлю, спричинив потребу правового регулювання нових суспільних відносин. На зміну правовому нігілізму перших післяреволюційних років прийшов бурхливий розвиток законодавства. Декрети «Про скасування спадкування» перестали відповідати рівню суспільних відносин, а отже вже не могли виконувати роль тієї проміжної ланки, яка була на них покладена, у частині розподілу майна.

У 1922-1927 рр. у радянській Україні було проведено кодифікацію всіх галузей права. Питання спадкового права врегульовувалися Цивільним Кодексом УСРР 1922 р. Відповідно до ст. 416 ЦК УСРР 1922 р., допускалося спадкування за законом і за заповітом. Розмір успадкованого майна обмежувався загальною вартістю 10 тис. крб. Частина, що перевищувала встановлену вартість, переходила у розпорядження держави (ст. 417).

Таким чином, науковий аналіз уроків доби Української революції 1917-1921 рр. у побудові незалежної української держави і власної правової системи дає можливість глибше зрозуміти специфіку державно-правового розвитку українського народу, пізнати систему спадкових відносин, з'ясувати закономірності та забезпечити наступність розвитку національного права.

Література:

1.Нелін О.І. Історія держави і права України: підручник / О.І. Нелін. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2016. – 719 с.

2.Дроников В.К. История кодификации наследственного законодательства / В.К. Дроников // Очерки кодификации гражданского законодательства Украинской ССР. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1959. – С. 56-67.

3.Декрет Совета Народных Комиссаров Украины «Об отмене наследования» от 21 марта 1919 г. // Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1919. – № 32. – С. 348.

4.Гойхбарг А.Г. Отмена наследования / А.Г. Гойхбарг // Пролетарская революция и право. – 1918. – №2. – С. 27-33.

5.Ландкоф С.Н. Проблеми спадкування в радянському праві / С.Н. Ландкоф // Наукові записки. – К.: КДУ, 1946. – Т. V. – В. 2. – С. 115-124.

6.Серебровский В.И. Наследственное право / В.И. Серебровский. – М.: Юрид. изд. М-ва юстиции СССР, 1948. – 64 с.

7.Дроников В.К. Наследственное право Украинской ССР / В.К. Дроников. – К.: Вища школа, 1974. – 160 с.

8.Право власності в Україні: навч. посіб. / О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, О.А. Підопригора. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 816 с.

Пархоменко Наталя Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор,
вчений секретар Інституту держави і права
ім. В.М. Корецького НАН України

ПАРАДИГМА ПРАВОПОРЯДКУ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ (1917 – 1921 РР.)

Становлення правопорядку в контексті державотворчих процесів після жовтневих подій 1917 року визначалося плюралізмом наукових підходів з одночасним революційним ставленням до права як інституту, що поступово відмирає. Відповідно до цього були підтримані лише ті погляди, які не суперечили офіційній ідеології, зокрема твердження про неможливість обмеження влади законами, зміст яких має визначатися революційною доцільністю у кожний даний момент [1, с. 9].

Новий етап в розвитку української держави радянського типу визначив низку проблем, однією з яких було заперечення чинної на той час нормативно-правової бази, напрацьованої попередніми політичними режимами. Прийнятність використання дореволюційних законів визначалася недосконалістю та відсутністю нового законодавства, не суперечливістю їх змісту революційному сумлінню, свідомості та світогляду. В такий перехідний період (так званий військовий комунізм), до розробки і прийняття нового законодавства, основним джерелом права була революційна правосвідомість. Таким чином відбувалось становлення радянського революційного права. Формально це мало такий вигляд. У декретах радянської влади – перших нормативно-правових актах тієї доби – визначався порядок правозастосовної діяльності судів, органів державної влади і посадових осіб. Зокрема судова влада при вирішенні справ по суті мала керуватися законами попереднього режиму лише у випадку, якщо їхній зміст суперечив революційній совісті та революційній соціалістичній правосвідомості, і визначалися принципом справедливості. При цьому існувало широке коло уповноважених на правотворчість органів державної влади: з'їзди рад, виконавчі комітети, рада народних комісарів. Крім того, виникла ситуація, коли в кожній волості, губернії, місті, на підприємстві виникала своя юридична практика і приймалися свої правові акти: декрети, постанови, декларації, звернення, положення, правила та ін. Часто зазначені акти мали декларативний характер, суперечливий зміст, загальність положень та відсутність механізмів їх реалізації.

Нормою в юридичній техніці радянської правотворчості цього періоду була така термінологія: революційна совість, революційна правосвідомість, соціалістична правосвідомість, народна правосвідомість, революційна законність. Також необхідно зазначити, що проблеми визначення сутності та змісту революційної правосвідомості, її місця і значення в механізмі правового регулювання, системі джерел права, забезпечення правопорядку, формуванні правосвідомості з 20-30 рр. XX ст. не були предметом дослідження науковців. Це пояснювалось сформованою протягом майже століття міцною позицією закону як основного джерела позитивного права, розгалуженою системою законодавства і верховенством конституції в цій системі, існуючими механізмами правотворчої та правозастосовної діяльності.

Як відомо, слово «революція» означає: глибинні структурні зміни існуючої природної, соціальної, політичної чи економічної системи, яка зазвичай відбувається раптово або протягом відносно короткого часу. Совість – моральна категорія, яка характеризує здатність людини здійснювати контроль за власною поведінкою, давати об'єктивну оцінку своїм діям. Революційна совість означала суб'єктивну здатність особи усвідомлювати необхідність використання у певних випадках революційної правосвідомості.

Революційна свідомість є одним із різновидів свідомості загалом і правосвідомості зокрема, змістом якої є радикальні ідеї, на підставі яких формується уявлення про революцію, право, закон, правопорядок. Первинне прагнення до змін має раціональний характер – критика дійсності призводить до спроб змінити її найрадикальнішим шляхом – революційним. Прагнення змін перетворюється на жадобу революції, яка стає не засобом, а самоціллю [2]. В науці визначають два варіанти розвитку революційної свідомості: трансформацію в тоталітарну свідомість та дифузію в масовій культурі. Два характерних приклади – жовтневий переворот 1917 р. та революційний молодіжний рух на Заході у 60-х рр. XX ст. У першому випадку революційна свідомість, заснована на нігілізмі за відсутності об'єкта критики та заперечення перетворилась на тоталітарну. У 1960-і рр. на Заході антикультурні гасла розчинились в надрах масової культури [2].

«Революційна правосвідомість» – це тип свідомості, який акумулює найбільш радикальні ідеї та тенденції культури і створює на їх основі образ революції. Змістом цієї ідеї було визнання пріоритету інтересів революції та заперечення системи правових актів дореволюційної доби. На практиці джерелом «революційної правосвідомості» виступали погляди конкретного судді щодо «революційної доцільності», сформовані на основі відповідного рівня правової культури і правових знань. Революційна правосвідомість в такому випадку виступала джерелом права, вищим за юридичною силою, ніж чинний закон.

Говорячи про зміст словосполучень «революційна законність» та «революційна доцільність», слід наголосити, що під революційною законністю вбачався єдино вірний правовий режим або форма правопорядку. Однак на практиці це не означало верховенство закону, оскільки існувала можливість судової правотворчості, заснованої на принципах політичної доцільності та революційної необхідності.

Творча активність судової практики, обмежена винятково інтересами держави і трудящих, але необмежена рухомими кордонами закону – таким був основний принцип правотворчої діяльності в умовах перехідного суспільства.

Таким чином, на кінець 1918 р. відбулась повна відмова від дореволюційного права та його заміна на революційну правосвідомість. Із збільшенням чисельності нормативно-правових актів роль правосвідомості як джерела права послаблювалася.

З розвитком суспільних відносин державною владою було сформовано відповідний законодавчий масив і настало усвідомлення необхідності встановлення жорсткого режиму його підтримання і забезпечення. Зокрема у декреті Ради Народних Комісарів УСРР від 14 лютого 1919 р. «Про суд», зазначалось, що при розгляді справ Народний Суд застосовує декрети Робітничо-Селянського уряду, а за його відсутності керується соціалістичною правосвідомістю. Проте посилання у вироках на рішення та закони повалених урядів заборонялося.

У 20-ті роки XX століття з розбудовою радянської державності революційну правосвідомість стали називати соціалістичною і використовувати як метод подолання прогалин у праві. Так, у серпні 1920 року «Керівні начала з кримінального права РСФРР» були офіційно введені в дію на території України, де зазначалось, що нове кримінальне право повинно формуватися за принципом доцільності, який протиставлявся принципу законності. Крім того, в роботі органи влади повинні були керуватися загальними засадами законодавства та загальною політикою Робітничо-Селянського Уряду. Такі самі принципи використовувалися у цивільному процесі. Відповідно суддя, вирішуючи справу по суті, мав звернутися до закону, але не знайшовши там відповіді, повинен був керуватися загальними засадами класової політики.

Проблеми сутності, співвідношення і первинності революційної свідомості, революційної законності і совісті, революційної доцільності та революційної законності були предметом широкої дискусії науковців та політичних діячів. Ці самі питання розглядались і в програмних партійних документах. Тривалий час панувала думка, згідно з якою законів необхідно дотримуватися, але при їх створенні (в процесі правотворчості) слід керуватися революційною правосвідомістю та класовим підходом. Законами вважалися всі акти, що ухвалювалися різноманітними органами влади, різного змісту і форми. Не існувало чіткої різниці між законом та підзаконним нормативно-правовим актом. Усе це свідчило про формування тоталітарного режиму. Тобто від революційної свідомості і світогляду відбувся перехід до визнання закону основним регулятором суспільних відносин, що стало відправним і визначальним моментом у формуванні правового світогляду наступних поколінь, в тому числі і правотворців.

Лише з ухваленням у 1937 році Конституції УРСР, підвищенням ролі прокуратури революційна правосвідомість як джерело права стала розглядатися як історичний факт, а Конституція і закони визнавались основним джерелом права. Було обмежено коло правотворчих органів і правових актів (їх форм і видів). З часом у суспільній свідомості перемогла думка про те, що лише в умовах законності виникає можливість обмеження сваволі влади, уникнення анархії та безладу, прогресивний економічний розвиток держави і добробут окремих громадян, а протиставлення законності і доцільності підриває правопорядок.

Література:

1.Каганович Л.М. Двенадцать лет строительства Советского государства и борьба с оппортунизмом / Л.М. Каганович // Советское государство и революция права. – 1930. – № 1. – С. 7-43.

2.Конрадова Н.А. Культурология. XX век. Энциклопедия / Н.А. Конрадова. – СПб.: Учебная литература 1998. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://yanko.lib.ru/books/cultur/culturology20century2volumes1998sl.htm

Сергійчук Володимир Іванович,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри давньої та нової історії України
історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОБЛЕМА НАЛЕЖНОСТІ КРИМУ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В 1917 – 1921 РОКАХ

Потужний заряд української духовності, що йшов після лютого 1917 року з тодішньої російської столиці, ініціював процеси національного відродження по всіх куточках імперії, в тому числі й на Чорноморському флоті, де в більшості служили українці. Так, у Севастополі вийшов з підпілля гурток «Кобзар», до якого входили переважно офіцери. Вже в березні він організував перші збори українських моряків, на яких було створено Севастопольську Українську громаду, а з кінця березня почала діяти Чорноморська громада, більшість якої становили українські есери. Своє перше велелюдне зібрання для обговорення власного статуту Севастопольська Українська Чорноморська громада провела в приміщенні цирку, куди прийшло кілька тисяч осіб. На естраді під синьо-жовтими прапорами було виставлено портрет Шевченка [1].

Діяльність Української Чорноморської громади Севастополя активно підтримував тодішній командуючий Чорноморським флотом адмірал Колчак. Так, виступаючи 7 квітня 1917 року на першій українській маніфестації в Севастополі, він проголосив: «Ось мені припадає честь говорити з українцями, що зібрались тут заявити своє існування: Чорноморська фльота, керувати якою я маю собі за честь, на 90 відсотків складається з синів цієї нації. Я не можу не вітати українську націю, яка дала мені найліпших моряків, які тільки існують у світі...» [2, с. 147-148].

Центральна Рада всіляко підтримувала національне відродження на Чорному морі, а моряки-чорноморці – її боротьбу за автономію України. Особливо рішуче виступили проти проекту Тимчасового уряду обмежити автономію України лише п'ятьма губерніями – Волинською, Подільською, Чернігівською, Київською та Полтавською – на Чорноморському флоті, який, як і вся Таврійська губернія, в тому числі й Крим, мали залишатися поза межами України: «Загальні збори воїнів-українців Чорноморського флоту і гарнізону, а також робітників і громадян міста Севастополя, обговоривши інструкцію Тимчасового Російського уряду Українському генеральному Секретаріату від 4-го серпня цього року, найрішучішим чином протестують проти форми і змісту цієї інструкції і вимагають:

1) Затвердження Тимчасовим Урядом повністю статуту Українського Генерального секретаріату, схваленого й затвердженого представниками всього українського народу в особі Центральної Ради.

2) Обов'язкового визнання Генеральних секретарів – а) з військових справ; б) юстиції; в) шляхів сполучення; г) пошт і телеграфу.

3) Визнання Українського Генерального Військового Комітету правомірним військовим органом.

4) Введення при штабі командуючого Чорноморським флотом посади Генерального комісара з Українських військових справ на основі угоди Тимчасового Уряду з Центральною Радою в Києві 7-го липня 1917 року.

5) Визнання Чорноморського Українського Військового Комітету військово-адміністративним органом з питань, що стосуються воїнів-українців Чорноморського флоту і гарнізону м. Севастополя.

6) Вважаючи виключення зі складу Автономної України губерній – Катеринославської (орлиного гнізда запорожців), Харківської, Херсонської і материкової частини Таврійської, суцільно населених українцями, таким, що не піддається поясненням, і відторгненням однієї частини українського народу від іншої, – збори вимагають включення поіменованих губерній до складу Автономної України.

7) Стурбовані все більше посилюваним у Києві контрреволюційним рухом і відкритою діяльністю темних сил, українці- воїни Чорноморського флоту і гарнізону м. Севастополя категорично заявляють, що у випадку будь-якого насильства над Центральною Радою вони всі до однієї особи із зброєю в руках грудьми виступлять на захист її, не зупиняться перед жертвами для улюбленої звільненої України.

8) Збори чекають від Тимчасового уряду задоволення всіх категоричних вимог Центральної Ради» [3].

Центральна Рада тоді ж направила до Петрограда свою делегацію (В. Винниченко. Д. Коробченко, Письменний, Д. Ровинський, Н. Ковалевський, О. Пилькевич, А. Чернявський, С. Єфремов, І. Сніжний, Г. Одинець) для вирішення з Тимчасовим урядом питань автономії України. Для обговорення територіальних питань Тимчасовий уряд залучив комісію професорів. Українська делегація висловилася за включення до складу території України Кримського півострова. Ось як описує В. Винниченко реакцію петроградських мужів: «в кадетських професорів під час захоплення дебатами мимоволі з-під строгої наукової мантії визирнуло їхнє сите, жадне, буржуазно-класове тіло. Виміряючи територію майбутньої автономії України, вони торкнулися Чорного моря, Одеси, Донецького району, Катеринославщини, Херсонщини, Харківщини. І тут, від одної думки, від одної уяви, що донецьке і херсонське вугілля, що катеринославське залізо, що харківська індустрія одніметься в них, вони до того захвилювались, що забули про свою професорську мантію, про свою науку, про високі Установчі збори, почали вимахувати руками, розхристались і виявили всю суть свого руського гладкого, жадного націоналізму. О ні, в такому розмірі вони нізащо не могли признавати автономії. Київщину, Полтавщину, Поділля, ну хай ще Волинь, та хай уже й Чернігівщину, це вони могли б ще признати українськими. Але Одеса з Чорним морем, з портом, з шляхом до знаменитих Дарданел, до Європи? Але Харківщина, Таврія, Катеринославщина, Херсонщина? Там і населення в більшості не українське, то, словом, руський край. Бідні професори навіть науці своїй наплювали в лице й, як нетактовне цуценя, одшпурнули від себе ногою, коли вона підбігла до них з своєю статистикою, з посвідченням Російської Академії Наук» [4, с. 167-168].

Місцева влада Таврійської губернії також намагалася йти цим шляхом. У липні 1917 року Генеральний Секретар з внутрішніх справ Центральної Ради В. Винниченко надіслав запрошення губернському комісару прибути до Києва 14 липня на «попереднє крайове зібрання». Проте в Сімферополі вирішили не посилати своїх представників до Києва, зважаючи на те, що, мовляв, «губернський комісар не одержував від Тимча-

сового Уряду ніяких вказівок щодо включення Таврійської губ. До складу майбутньої України» [5, с. 30].

Крім того, сімферопольські власті самі для себе ухвалили рішення, що «включення (до України – В. С) Таврійської губернії, надто строкатої за національним складом, з меншістю українського населення, є небажаним, що навіть у північних повітах, де можна допускати чисельну перевагу українців, питання це не виникало чи було вирішено негативно» [5, с. 30].

Але це була позиція проімперськи налаштованої місцевої верхівки, котра свідомо перекручувала факти, зокрема, щодо меншості українців у Таврійській губернії. До речі, в питанні приєднання до України багато залежало також від позиції кримських татар. На грунті боротьби проти російського централізму і досягнення права націй на самовизначення між кримськотатарським і українським рухом на півострові склалися партнерські відносини. Зокрема, в червні 1917 року за підтримки українізованих військових частин було створено такі ж татарські збройні формування. Саме українці підтримали вимоги кримських татар щодо усунення з посади губернського комісара Тимчасового Уряду М. Богданова, котрого вважали причетним до провокаційного арешту муфтія мусульман Криму. Свідок тих подій кримський більшовик В.Єлагін писав: «Ні один виступ татар не обходився без їхньої (українців – В. С) хоча б моральної підтримки» [2, с. 145].

У липні 1917 року Центральну Раду відвідала їхня делегація, яка, за повідомленням «Южных ведомостей», «звернулася з проханням підтримати їхні прагнення до встановлення автономії Криму. Мусульмани виражають побажання про територіальне приєднання Криму до України» [6, с. 52].

В іншій праці А. Зарубін і В. Зарубін пишуть: «Некая анонимная депутация мусульман посещает в июле Раду, предлагая сделку: отдельное мусульманское войско в Крыму в обмен на "территориальное присоединение Крыма к Украине». К чести Генерального секретариата (правительство Украины), он счел такие переговоры несвоевременными, а Мусисполком заявил: «Им с подобным поручением никакая депутация командирована в Украинскую Раду не была» [5, с. 30].

Треба наголосити, що розгортання українського національно-визвольного руху, зокрема і в Криму, значною мірою впливало на відродження державницьких традицій кримськотатарського населення. Однак не можна вважати це діями винятково Центральної Ради «с откровенной бесцеремонностью», як хочуть переконати шановні автори [5, с. 30].

Проте прихильна позиція Центральної Ради щодо права кримськотатарського народу на національну автономію сприяла тому, що Мусульманський виконком без вагань прийняв її запрошення взяти участь у З'їзді народів Росії, що відбувся на початку вересня в Києві. Доповідаючи про результати його роботи, глава кримськотатарської делегації Ч. Челебієв зазначав: «Після десятиденного обговорення на цьому з'їзді народів, між іншим, була винесена резолюція про те, що Крим належить кримцям. На це я дивлюся як на наш тактичний успіх, з чим вони нас і привітали, заявивши: «Можете управляти Кримом так, як вам забажається» [5, с. 30].

Саме під час більшовицького перевороту в Петрограді делегація кримськотатарського народу знову поїхала до Києва. Метою поїздки було перевірити інформацію про формування українських військових сил, з якими нові кримські власті збиралися укласти договір. Цього разу, як зазначав Сейдамет, він відвідав «у ставці Генштабу засновника української армії, міністра національної оборони Петлюру» [7, с. 118].

Петлюра відкрито заявив Сейдамету, що симпатизує кримським татарам, підтримав його пропозицію про військову співпрацю. Пообіцяв також, що полегшить перехід мусульманських дивізій з Румунського фронту до Криму, надасть допомогу українцям Чорноморського флоту, а також зробить все можливе щоб надіслати припаси з одеських складів.

Крім того, кримський гість мав обнадійливі розмови з Михайлом Грушевським та Генеральним Секретарем Центральної Ради з міжнаціональних відносин Олександром Шульгиним, котрі пообіцяли, що в Універсалі Центральної Ради Крим буде визначено поза межами України. Як свідчать подальші події, керівники Центральної Ради свого слова, даного кримським татарам, дотримали.

Такий підхід Центральної Ради як легітимної української влади до кримської справи не викликав заперечень на півострові. Особливо гаряче підтримували ІІІ Універсал кримські татари і місцеві більшовики. На об'єднаному засіданні Кримського революційного штабу з громадськими організаціями 25 листопада більшовик Ж. Міллер вітав «при аплодисментах українців і татар українство, котре розв'язало національне питання в дусі революційного пролетаріату, і закликав мусульман наслідувати цьому прикладу, об'явити кримську республіку» [5, с. 48].

Паралельно відбувався процес творення кримської влади. На півострові в листопаді 1917 року була покликана до життя Рада народних представників, яка об'єднала більшість антибільшовицьких сил, у тому числі й трьох представників українців. Саме перед цим органом звітував штаб кримських військ, що взяв на себе командування військовими частинами на півострові – його бойове ядро складалося з кримськотатарських військ, українізованих частин і деякої кількості офіцерів росіян. За розпорядженням Генерального Секретаря Центральної Ради з військових питань С. Петлюри 17 листопада на півострів прибув мусульманський полк, який одразу ж підпорядкувався названому штабові. Це однозначно стверджувало підтримку Центральною Радою антибільшовицьких сил Криму, а також визнання кримськотатарського національного руху.

Хоча треба наголосити, що керівництво Таврійської губернії було налаштоване антиукраїнськи, воно навіть ІІІ Універсал зустріло неприхильно, мотивуючи свою позицію тим, що, мовляв, це є "несвоевременным, недемократическим, опасным". Губернський комісар відмовлявся навіть розглядати листи мешканців півострова українською мовою. Одержавши такий лист від представника біженців-українців, він відверто виклав свою позицію: «что ты даешь бумагу, написанную по хахлацки, у нас здесь Россия и писать надо по-русски» [8].

Центральна Рада в Криму могла розраховувати насамперед на підтримку Чорноморського флоту, який займав прихильну позицію до її дій не лише в цьому регіоні. Так, моряки-чорноморці виступили на підтримку Центральної Ради – законного уряду України, коли більшовицький уряд радянської Росії оголосив сумнозвісний ленінський ультиматум. Екіпаж крейсера «Пам'ять Меркурія» радирував до Києва: «Ультиматум Леніна-Троцького є грубе посягнення на право Української Народної Республіки. Прохаємо рішуче откинути. Протестуємо проти оголошення братовбивчої війни. Негайно сповіщайте, що нам робити» [9].

Така підтримка чорноморців прискорила створення Центральною Радою 22 грудня 1917 р. у Києві Українського Генерального секретаріату з морських справ, очоленого Дмитром Антоновичем – сином відомого українського історика. Саме він, об'їхавши чорноморські порти від Туапсе й Новоросійська, почав переконувати (а його переконали моряки) Центральну Раду в тому, що без Севастополя український чорноморський флот не зможе існувати [10, с. 10-20].

І Центральна Рада виправила свою політичну помилку, заявлену в ІІІ Універсалі – Таврія без Криму. Як умова мирного договору з радянською Росією в Бресті вона висунула питання про належність Криму до складу Української Народної Республіки. Така позиція Центральної Ради пояснювалася ще й тим, що 14 січня 1918 р. вона видала закон про перехід Чорноморського флоту під юрисдикцію УНР [11, с. 21].

Українізація Чорноморського Флоту, з одного боку, придушення російськими більшовиками кримськотатарської автономії на початку 1918 року, з іншого, витворили нову політичну ситуацію навколо Криму, в результаті чого Центральна Рада змінила свою політику щодо півострова. Так, 14 лютого 1918 року на засіданні Ради Народних Міністрів УНР було ухвалено погодитися на укладання миру з радянською Росією за умови, що «Крим остається під впливом України» і «Весь флот (також і торговельний) на Чорному морі належить тільки Україні» [12, с. 25].

У ті дні з Центральною Радою намагалися порозумітися щодо розв'язання кримськотатарської проблеми і керівники Всеросійського Мусульманського Військового Шуро, котрі просили не роззброювати мусульманських частин, які перебували на території України, а взяти їх на утримання, щоб пізніше вони могли перейти до Криму, звідки частина мала повернутися до Казані [11, с. 23].

У квітні 1918 року, коли українське військо разом з німцями було під Катеринославом, туди приїхала делегація від кримських татар. Вони заявили «про готовність прилучитися до української держави, коли запевняться їм національно-культурні права». Назустріч українському війську до Сімферополя приїхали делегації від багатьох міст Криму, які заявили, «що нетерпляче чекають українців, бо їм обридла більшовицька вакханалія». Делегація Севастополя у складі 64 осіб підтвердила: Севастополь здасться без бою, коли його братимуть українські війська. А представники Керчі розповіли, що в них «приховані від більшовиків великі запаси хліба, тютюну і риби та інших товарів, і все це з охотою відправлять в Україну, якщо українці займуть це місто» [13, с. 161].

У ті дні українські політики так обгрунтували необхідність приєднання кримського півострова до України: «Кількість людности і простір татарської національної території є того рода, що кримськотатарська нація не може бути здібною до утворення самостійної державної організації і мусить опертись о якусь сильнішу державу, забезпечивши собі всю ширину національних прав і повноту національного розвою.

Такою державою може бути тільки Українська, з якою Кримський півострів зв'язаний як найтісніше територіяльно і географічно. Кримські татари, яким Україна не може заперечити прав на національне самовизначення, можуть бути спокійні, що Українська держава зробить з кримської національної території державний организм, зв'язаний з Україною в тісну федерацію.

До такої федерації мається, опріч політичних, також чисто економічні передумови. Україна – країна хлібна із великими промисловими можливостями в майбутності, – кримський південь – це Рів'єра, климатичні станції, виноградні і фруктові сади, які одначе без українських виробів промислу обійтися не зможуть. Державний симбіоз кримських татар і українців подиктований самою природою, і ми думаємо, що ці резони, як найбільш переконуючі, візьмуть під увагу татарські політики і дійдуть для добра рідної країни – до вигідного для українців і себе порозуміння» [14].

А тому вже 15 квітня 1918 року згідно з наказом міністра внутрішніх справ УНР урядовець Яким Христич був відряджений до Сімферополя для заснування там філії Інформаційного бюро МВС УНР, до обов'язку якої належало повідомляти населення півострова про політику «Українського Правительства, нашими законами і взагалі вести там працю щодо зближення Криму до України» [3, с. 16].

На цей же час на півострові утворився свого роду політичний вакуум: попереднього парламенту як такого не існувало, оскільки більшовики розгромили фактично всі його організації, а багато найавторитетніших депутатів і міністрів виїхали за кордон. Саме ж населення виявляло різні погляди: більшість, особливо торговці, робітники, городяни, незалежно від національності, стояли на грунті української орієнтації, менша частина, головним чином татарське духовенство, мала турецьку орієнтацію. Але всі кола кримського населення мали в справі визначення півострова спільний погляд: для з'ясування політичного стану необхідно негайно скликати Кримські Установчі Збори, а до того часу вся влада буде мати форму місцевого самоврядування.

Виходячи саме з таких настроїв, Я. Христич повідомляв 15 травня 1918 року до Києва: «З моїх переговорів з політиками краю я виніс таке враження, що коли буде наша добра воля і не втратимо моменту підготовить «Общественное мнение», то коли зберуться Кримські Установчі Збори, можна бути упевненим – край забажає федерировать з Україною» [3, с. 17].

Звичайно, це не входило в плани більшовицької Москви. І на початку квітня 1918 року керівник кримських більшовиків О. Слуцький послав телеграму в РНК РРФСР з проханням підтвердити, що «Крим до України не відходить». У відповідь на це Сталін телеграфував, що чутки про відхід Криму до України не мають підстав, що "за документом німецького уряду, який є в нас, ні німці, ні Київ на Крим не претендують, беруть тільки материкову частину Таврійської губернії» [5, с. 97].

Ще в лютому 1918-го, коли владу в Криму, і, зокрема, в Севастополі, на короткий час захопили більшовики, вони і слухати не хотіли про те, що Україні має належати якась частка Чорноморського флоту. Відомий діяч радянського Морського відомства Федір Раскольников передав з Москви членам Центрофлоту Чорного моря таку директиву Ради Народних Комісарів радянської Росії: «Черноморский флот составляет достояние всей Федеративной Российской Республики, за исключением Украины, которая составляет самостоятельное государство, и ни один корабль Черноморского флота не может ходить под украинским флагом» [15, с. 194].

Але командуючий Чорноморським флотом адмірал Саблін, незважаючи на «реверанс» більшовицького уряду, який призначив його Начальником Морських Сил Чорного моря з надзвичайними повноваженнями, вирішив спочатку з'ясувати ставлення моряків-чорноморців до українізації. Одержавши позитивну відповідь, він надіслав 29 квітня 1918 року до Києва телеграму, у якій заявив про перехід Чорноморського флоту під юрисдикцію Української Народної Республіки. Того ж дня, о шістнадцятій годині, за сигналом з флагманського корабля «Георгій Побєдоносець» на Чорноморському флоті були підняті синьо-жовті українські прапори.

30 травня 1918 року міністр закордонних справ Української Держави Дмитро Дорошенко звернувся з спеціальним листом до німецького посла Мумма, обумовлюючи в ньому необхідність включення Криму до складу України такими аргументами: «Крим тісно зв'язаний економічно, політично і етнографічно з життям і населенням України. Українська Держава з свого боку ніколи не зможе нормально розвиватись без злуки з Кримом. Правда, коли проголошено було III Універсалом Українську Народню Республіку, там було зазначено, що до Української Держави належить тільки північна Таврія без Криму. Але, перш за все, Універсал взагалі зазначив тільки головні частини Української території, маючи на увазі, що ті землі, в яких українська людність не має абсолютної більшости, приєднаються пізніше. Через те по Третьому Універсалу не зазначено ні Холмщину, ні частин Курської, Воронежської губерній, області Війська Донського, ні Бесарабщини. А між тим тоді малося на увазі, що ці землі конче перейдуть до України. Так само думали і відносно Крима. Такий спосіб встановлення кордона спершу тільки в загальних рисах пояснюється також і тим, що тоді Українська Республіка розглядалася тільки як федеративна частина Росії. Так само і Крим, коли б він приєднався добровільно до України, мав бути теж федеративною одиницею Росії, і таким чином автори III Універсалу розуміли, що зв'язку з Кримом – цим стратегічним і економічним форпостом України, Українська Держава не губить. Нині ж, коли остаточно стала Україна на шлях цілковитої політичної незалежності, зв'язок з Кримом яко федеративної одиниці не відбувшоїся всеросійської федерації, може увірватися цілком. І тому тепер, коли українські війська за допомогою дружнього нам німецького війська захопили Крим в свої руки, повстало питання про приєднання Криму до Української Держави.

При тому, стоючи на принципі самовизначення, не порушувати волі населення, нарешті розуміючи ріжні відміни в життю Крима, український уряд вважає, що приєднання Криму може відбутися на автономних підставах, відповідно до чого проект має розробитися, знаючи настрої значної більшости населення Криму, маючи на увазі інтереси тої людности і її стародавні зв'язки з Українським Урядом, немає жодного сумніву, що воля населення Криму може бути висловлена тільки за злуку з Україною» [3, с. 30].

Виконуючий обов'язки Перекопського повітового старости Петро Вільнер у своїй доповіді до Міністерства внутрішніх справ Української Держави також наголошував на бажанні об'єднатися з Україною. Зокрема, він вказував: «Безумовне ж тяжіння до України проявилось у тому повному задоволенні, з яким представники населення поставилися до мого приїзду як представника Української Держави, що, як здавалося в той час, розв'язувало в політичному смислі питання про Крим, оскільки Перекопський повітовий комісар на пропозицію передати справи, погодився, попросив зачекати 2-3 дні і негайно виїхав до Симферополя за інструкціями» [3, с. 27].

Подібне було і в Євпаторії. Коли призначений сюди повітовим комісаром Української Держави Байдак приїхав до міста, то керівники міста «висловлювали свою радість, що нарешті прибув представник влади від Української Держави». До речі, в доповіді Байдака наголошувалося, що «майже весь склад службовців у місті – і більшість інтелігенції міста – українці. Є серед службовців кілька татар, але вони зовсім не самостійники». Але наступного дня, 7 червня, із Сімферополя приїхав повітовий комісар Тимчасового Уряду і привіз розпорядження генерала Сулькевича: «Ни в какие сношения с правительством Украины не вступать и требования их не исполнять» [3, с. 26].

Одержавши копії такого розпорядження, призначені українським урядом повітовими старостами в Перекоп і Євпаторію Вільнер і Байдак підготували детальну шифровану телеграму до Києва, в якій просили конкретних інструкцій. Але місцеві телеграфісти відмовилися прийняти її без дозволу німецького коменданта. Той же, у свою чергу, рекомендував українським урядовцям їхати за дозволом до генерала Коша, показавши при цьому його розпорядження: «Всем офицерам, состоящим на службе в Украине, оставить свои должности и немедленно возвратиться в Симферополь» [3, с. 26].

А на початку червня 1918 року німецьке командування вирішило передати владу в Криму російському генералові Сулькевичу, котрий видав розпорядження, щоб місцеві власті «ні в які зносини з Урядом України не вступали» [3, с. 27].

Дуже ретельний аналіз економічної спроможності Криму, який здійснили тоді місцеві спеціалісти, однозначно засвідчував, що півострів не може повноцінно існувати без найтіснішого господарського зв'язку саме з Україною. За висновком одного з них – М. Бененсона, у 1918 році тут не добрали значну кількість не тільки кормових культур, що вдарило по тваринництву, особливо в плані використання робочої худоби, а й продовольчого зерна. Якщо в 1916 році його зібрали 13888 тисяч пудів, у 1917 – 14252 тисяч, то в 1918 – лише 10199 тисяч [16, с. 26].

П'ятого вересня 1918 року з'їзд власників садів у Сімферополі ухвалив просити кримський і український уряди припинити митну війну, яка «тяжко відбивається на економічному добробуті пі- 102 вострова. Для переговорів з українським урядом уповноважено професора Деккера» [17].

А з'їздом представників торгово-промислових організацій і біржових комітетів, кооперативів, банків, продовольчої управи, міських голів, земських управ було обрано делегацію для переговорів з Україною у складі голови сімферопольського біржового комітету Харченка, голови губернської продовольчої управи Стевена, колишнього губернського комісара Богданова, представника феодосійської біржі Цвібака і лісопромисловця Халітова. Делегація одержала наказ домогтися митного об'єднання і прав Криму мати свого представника під час переговорів з економічних питань з іншими державами [18].

Кримський крайовий уряд навіть за таких складних для населення півострова умов намагався ще апелювати до німецьких властей, а відтак обнадіював мешканців півострова, що Берлін допоможе їм усамостійнитися від України. На початку вересня 1918 року в кримських газетах було опубліковано повідомлення, що «за одержаними від представника уряду в Берліні відомостями, незалежність Криму від України встановлена.

Граф Татищев вступив у переговори з представниками України про негайне припинення економічної боротьби і про вироблення плану економічних зносин між Україною і Кримом» [18].

Але в першій частині повідомлення кримські власті видавали бажане за справжнє, оскільки після прибуття посольства з півострова до столиці Німеччини заступник міністра цієї держави Штумм заявив послу Української Держави барону Штейнгелю, що «ці панове не будуть офіційно прийняті, що розмова про Крим може йти тільки між Німеччиною і Україною», а тому український посол додавав: «що, власне, питання вирішене, що Крим наш» [3, с. 46].

Про це ж заявив у розмові з кореспондентами і Голова Ради Міністрів Української Держави Федір Лизогуб: «У питанні про Крим Німеччина визнала фактично за нами

всі права на володіння Кримським півостровом. Питання про переговори з кримським урядом не порушувалося, і ці переговори можуть початися за ініціативою кримського уряду, коли він до нас звернеться, і мо- жуть відбутися в Києві» [19].

Деякі місцеві міністри теж почали схилятися до думки, що Кримський крайовий уряд нежиттєздатний, а тому в найближчий час стало можливим приєднання півострова до України [12, с. 5].

Очевидно, це добре розуміли і в Берліні, оскільки німецький уряд надіслав 10 вересня до Сімферополя телеграму, в якій радив розпочати з Україною переговори про об'єднання, де обіцяв виступити посередником [20].

На нараді, яка відбулася 15 вересня 1918 року в залі засідань Кримського уряду, крім його членів, були також присутні і представники німецького уряду: від Імперського господарського відомства – таємний радник Відфельд, від військового округу – майор фон Девіц, капітан принц Рейс, майор Зігмунт, лейтенант Кумров.

Після того, як засідання було відкрито, принц Рейс попросив генерала Сулькевича накреслити всі пункти, що стосуються до господарської частини, які необхідно узгодити з Українським Урядом на переговорах у Києві. Керівник Кримського уряду наголосив, що найважливішим питанням у цей час для півострова залишається вивезення фруктів. Якщо виявиться неможливим найближчим часом вивезти плоди у великій кількості, то господарства багатьох власників садів будуть розорені [12, с. 62].

Представник міністерства фінансів Никифоров повідомив, що через труднощі, які виникли після припинення грошового обігу між Україною і Кримом, особливо великі проблеми мають селяни, котрі пов'язані розрахунками із земельним банком. Присутній на засіданні від міністерства землеробства Домброво вказав на необхідність ввезення з України харчових і кормових запасів, вугілля.

Вислухавши все це, генерал Сулькевич підсумував, що Кримським урядом уже двічі робилися спроби ввійти в переговори з Україною, але поки що безуспішно. Якщо німецьке командування не забезпечить підтримки, то немає сенсу намагатися і втретє налагодити контакти з Києвом.

У відповідь таємний радник Відфельд порадив: відповідне клопотання Кримського Уряду до Німецького командування при Українському Уряді належить підготувати таким чином, аби не довелося чекати нової відмови [21, с. 64].

Підбиваючи підсумки засідання, генерал Сулькевич заявив, що кримські «представники будуть уповноважені вести і заключати переговори в Києві за власним розсудом на основі широких повноважень без зобов'язання для них запитувати для окремих постанов затвердження Ради Міністрів у Сімферополі» [21, с. 64].

Наступного дня командуючий німецькими військами в Україні генерал Кош повідомив Сімферополь, що в Берліні вирішили «погодиться на політичне з'єднання Криму з Україною на основах автономного внутрішнього управління. Норма з'єднання має бути вироблена спільно з представниками Українського Уряду» [21, с. 67].

Генерал Кош, крім того, повідомив, що має бути передбачено: «Кримський Уряд не є Державним Урядом, а Крайовим Урядом без власного Міністра Закордонних Справ. Крим не повинен мати політичних відносин з іноземними державами» [22, с. 67].

17 вересня 1918 року, як і вимагали німці, члени Кримського уряду дали свою відповідь. У ній вони наполягали на тому, що «з'єднанню Криму з Україною не протиречило б спільне Міністерство Закордонних Справ з участю в ньому Криму і з представництвом останнього в посольствах і консульствах» [21, с. 68].

Ретельно проаналізувавши ситуацію, генерал Сулькевич і його оточення змушені були піти на переговори з Києвом. До такого кроку уряд Сулькевича змусили не тільки німці, а й з'їзд власників садів Криму, який звернувся до Києва й Сімферополя з проханням знайти порозуміння [18].

Політичні кола Криму також схилялися до переговорів з Українською Державою щодо приєднання до неї півострова. Один із відомих місцевих діячів – князь В. Оболенський, згадував, що за такого стану справ їхні думки невільно стали спрямовуватися до України. На початку жовтня 1918 року, продовжував він, «ці думки в колах, близьких до Губернської земської управи, вже остаточно визріли. Нам усе ясніше і ясніше здавалося, що, приєднавшись до великої України, Криму буде легше потім ввійти до складу Росії, а що залишаючись маленькою самостійною державою, він ризикує, на випадок перемоги австро-угорців, бути зовсім від неї відторгнутим» [22, с. 24].

При губернській управі було скликано нараду голів повітових управ і міських голів Криму, на якій розглядалися пропозиції щодо об'єднання з Україною, висунуті князем В. Оболенським. Незважаючи на вкрай різношерстний у політичному відношенні склад наради, писав він, «у питанні поставленому Управою на обговорення, розбіжностей не було ніяких» [22, с. 24].

Дізнавшись про рішення влади Криму вступити з урядом України в переговори про умови з'єднання, а також враховуючи важке становище кримського населення, яке не могло в умовах митної війни реалізувати врожай фруктів і винограду, за дозволом гетьмана Скоропадського Рада Міністрів Української Держави 18 вересня 1918 року постановила:

1)«Тимчасово припинити митну війну за умови негайної присилки представниками Криму в Київ уповноважених ними осіб для відкриття вищезгаданих переговорів.

2)Просити Міністра фінансів зняти митний огляд вантажів, що направлялися в Крим з Києва.

3)Переговори з представниками Криму після їх прибуття до Києва про умови злиття Криму з Україною вести безпосередньо міністрам зацікавлених відомств, не передоверяючи своїх повноважень іншим особам.

Про тимчасове припинення митної війни повідомити по телеграфу» [12, с. 62].

І коли на засіданні Ради Міністрів Української Держави 23 вересня 1918 року тимчасово виконуючий обов'язки голови М. Василенко повідомив про одержання телеграми від голови Ради Міністрів Криму про виїзд делегації, було ухвалено рішення: «Послати ген. Сулькевичу телеграму з вказівкою того, що делегація повинна мати повноваження для обговорення не тільки економічних, але й політичних питань» [12, с. 5].

У відповідь на це генерал Сулькевич надіслав до гетьмана 26 вересня 1918 року телеграму, в якій повідомляв, що уповноважив свою делегацію «вести з уповноваженими Вашої світлості переговори про врегулювання економічних і фінансових питань, що стосуються Криму й України, про умови політичного з'єднання Криму з Україною та про інші питання, що зачіпаються таким з'єднанням, і вказаних в інструкції, якою я забезпечив названу делегацію.

Сенатору Ахматовичу надано право спільно з членами Делегації підписувати від імені Кримського Крайового Уряду всі угоди, договори та інші акти, які будуть вироблені Кримським і Українським Уповноваженими» [23, с.1].

Припинення митної війни одразу ж відкрило можливості для експорту садовини з Криму. Зокрема, в Україну її передбачалося вивезти понад два мільйони пудів [23, с. 1].

Зі свого боку Україна обіцяла негайно поставити на півострів 900 тисяч пудів пшеничного борошна [24].

Перше засідання обох делегацій про об'єднання відбулося 5 жовтня 1918 року під головуванням Голови Ради Міністрів Української Держави Ф. Лизогуба за участю представника Німецького Командування принца Рейса.

Крім Ф. Лизогуба, від України були присутніми військовий міністр Рогоза, міністр закордонних справ Дорошенко, міністр фінансів Ржепецький, міністр торгівлі й промисловості Гутник, міністр внутрішніх справ Кістяківський, заступник міністра закордонних справ Палтов і представник морського міністерства Чернилівський-Сокіл.

Від Кримського Крайового Уряду були: міністр юстиції Ахматович, міністр народної освіти Чариков, міністр шляхів сполучення Фріман і керуючий міністерством постачання Дом- брово.

Виголосивши привітання від імені гетьмана Павла Скоропадського, котрий виразив сподівання на благополучне й швидке завершення переговорів, Лизогуб попросив до слова керівника кримської делегації. Сенатор Ахматович, подякувавши за привітання, вручив письмові повноваження на ведення переговорів від генерала Сулькевича й зажадав від української сторони представити такі ж від неї. Не задовольнившись усною заявою Лизогуба, що відповідні повноваження гетьманом надані, Ахматович поставив вимогу про пред'явлення їх у письмовому вигляді [21, с. 10].

Після роз'яснень української делегації, що «з технічних причин у даний момент надати копію журнальної постанови Ради Міністрів Української Держави не є можливим», Лизогуб запропонував обмінятися думками щодо порядку й предмету переговорів [21, с. 11].

Що ж стосується заяви Ахматовича про коло повноважень української делегації – вести переговори про приєднання чи возз'єднання Криму з Україною, то представники гетьмана запевняли, що уповноважені ухвалювати всі рішення, які виникнуть у ході переговорів.

Голова Ради Міністрів Української Держави Лизогуб запевнив присутніх, що «інтереси Криму й України для представників Українського Уряду однаково дорогі. Якщо з переговорів виясниться, що Україні доведеться поступитися своїми інтересами, то вона на такий крок піде. Але в першу чергу має бути вирішеним питання об'єднання Криму з Україною, що з точки зору Українського Уряду є головним завданням і без нього розв'язання економічних питань неможливо» [21, с. 15].

Маючи від генерала Сулькевича дві інструкції щодо ведення переговорів, кримська делегація, як було їй наказано, почала спершу торгуватися за розширення прав півострова після об'єднання його з Україною. Саме з цих міркувань вона висунула заздалегідь обумовлені свої контрпропозиції, їхній зміст був таким:

1) «Крим, спираючись на декларацію свого Крайового Уряду від 12/25 червня 1918 року, пропонує встановити з Українською Державою федеративний союз.

2) Взаємні стосунки учасників цього союзу в сфері політичній, економічній, фінансовій, судовій і адміністративній визначаються відповідними угодами, основою яких має служити братерська погодженість зовнішньої політики членів союзу, причому

члени союзу, володіючи кожний своєю власною верховною владою, користуються в іншому повною, в межах згаданих угод, самостійністю.

3) За сучасного становища справ важко визначити, хто саме, понад Україну і Крим, може примкнути до згаданого союзу. Безумовно, однак, що столицею союзу має бути Київ і що саме життя вкаже, які з національно-територіальних частин Російської імперії, що самовизначилися, і в якому порядку будуть входити до складу зазначеного союзу.

4) У всякому разі на майбутньому всесвітньому конгресі, який повинен вирішити міжнародне становище і остаточну долю не тільки одного Криму, представникам кожного члена союзу належить відстоювати сукупними політичними і економічними силами спільні інтереси союзу, а рівно і спеціальні інтереси його членів.

5) Для кращого руху справ при Його Світлості Ясновельможнім Пану Гетьманові є статс-секретар з кримських справ з відповідним секретаріатом, що призначається Кримським Урядом і перебуває в постійному спілкуванні з Українським Урядом.

6) Учорашня пропозиція Українських Уповноважених і нинішня контрпропозиція Кримської Делегації належить передачі на обговорення Кримського Народного Уряду.

Беручи до уваги, що, незалежно від форми їх політичного з'єднання, Крим і Україна мають численні, різноманітні, постійно практично спільні інтереси, Делегація пропонує не відкладати таких, але розпочати обговорення їх у підкомісіях наради з спеціальностей, складених з членів Делегації, із залученням до їх праці, в разі потреби, особливо обізнаних людей.

У підкомісіях належало б вияснити вже тепер наступні питання, швидше вирішення яких викликається потребами й інтересами широких кіл населення Криму й України.

• Про передачу Сімферопольським окружним судом Катеринославському й Херсонському окружним судам справ, що виникли по Мелітопольському, Дніпровському й Бердянському повітах. Проект правил, що передбачають спільне узгодження, при цьому додається.

• Про маяки, лоції, гідрометеорологічну службу і про Керч- Єнікальський морський канал. Коротка записка про це додається.

• Про більш точне визначення сухопутних кордонів Криму й України.

• У зв'язку з цим питанням перебуває й інше – про ставлення Таврійського губернського Земства до трьох українських повітів: Мелітопольського, Дніпровського і Бердянського.

Нарешті, в галузі постачання є ряд поточних питань, які близько зачіпають потреби населення Криму й України. З питань цих, що мають спеціальний характер, здавалось би встановити угодою відповідної комісії» [21, с. 73-74].

Кримська декларація, що була відповіддю на українську, як писало «Відродження», мала виразну тенденцію до «єдінонєділімства», зокрема, в своєму першому пункті: «При теперішнім становищі справ трудно означити, хто властиво, поза Кримом, може увійти в федеративний союз...» [25].

Однак таку заяву кримської делегації спростували представники кримських татар і німців-колоністів: «Уважаючи себе не- уповноваженими по прийняттю того чи другого рішення по третьому пункту, представники кримськотатарської і німецької людности відкидають включення цього пункту в контрпроект» [26].

Зрештою, на засіданні 12 жовтня Кримська делегація погодилася розглянути пропозиції гетьманського уряду, але випросила місяць терміну на розгляд проекту Курултаєм півострова.

«Ми пішли на це, – гадував Д. Дорошенко, – «бо були певні в прихильному полагодженні справи (про це нишком заявляли нам і делегати від національностей, що приїхали до Києва). Тим часом німці погодилися передати нам чорноморську фльоту з Севастополем, і на кількох торпедовцях і канонірських суднах уперве замаяв український кармазинський стяг. Тим самим до нас переходила фактична влада над Кримом» [27, с. 303].

Треба додати, що жваво обговорював питання про приєднання Криму до України з'їзд борошномелів Таврії, який відкрився 16 жовтня 1918 року. При цьому гостро висловлювалося незадоволення діями свого уряду на переговорах у Києві.

Тоді ж місцеві підприємці почали розробляти проект відкриття в Криму відділення Українського банку [28].

А 18 жовтня 1918 року робітничий з'їзд у Сімферополі ухвалив постанову про приєднання Криму до України. Через три дні про таке ж рішення заявило велелюдне зібрання української громади Севастополя [29].

Такий рух з низів пояснювався, насамперед, усе ще важким економічним становищем Криму, зокрема недостатнім запасом продовольства на зиму. Скажімо, закуплені 100 тисяч пудів картоплі для населення півострова тривалий час залишалися невивезеними, обмаль залишалося й хліба. 23 жовтня в Сімферополі було зменшено норму видачі хліба на три чверті фунта [30].

Одержавши нові інструкції, кримська делегація здійснила кроки до відновлення українсько-кримських переговорів. Однак у дипломатичних колах Української Держави дали зрозуміти: відновлення переговорів можливе лише за умови рішучої зміни позицій представників Криму [28].

30 жовтня 1918 року до керуючого МЗС Української Держави Палтова прибули нові члени кримської делегації – генерал Ізвєков і сенатор Никифоров, котрі продовжили розмови про взаємовідносини України і Криму.

Але в той же час, користуючись погіршенням справ у німців і цілком можливим залишенням ними півострова, прихильники «единой и неделимой России" всупереч досягнутим домовленостям у Києві, таємно пішли іншим шляхом: голова губернської управи В. Оболенський скликав її членів, на якому управа, як він пише, «прийняла на себе рішення виняткової відповідальності: звернутися від Таврійського земства до генерала Денікіна з проханням зайняти своїми військами Крим негайно після виходу німців» [22, с. 25].

Обманом діяв і сам Сулькевич. Невдовзі після повернення кримської делегації з Києва він звернувся до Азербайджанського уряду з листом, у якому, повідомивши про ймовірний прихід в Чорне море ескадри союзників, запропонував «вступить в переговоры по предмету дальнейшего развития сношений и отношений между Крымом и Азербайджаном», зовсім не згадуючи про щойно парафований договір щодо входження півострова до складу Української Держави [31, с. 1].

Сімнадцятого листопада 1918 року гетьман України одержав телеграму із Сімферополя: «Сегодня вступило управление Крымом новое правительство запятая которое задачей выше всех стоящей считает возрождение единой великой России» [3, с. 52].

Але це вже не впливало на позитивний для України розвиток подій у Криму. Нічого не одержали втішного для себе й кримські татари. Хіба що моральну підтримку від Уряду Азербайджанської Демократичної Республіки, яка в особі свого керівника Ф. Хойського 14 січня 1919 року повідомляла: «Правительство Азербайджанской Республики по техническим условия не было в состоянии осуществить до сего времени свое стремление войти в более близкое с Директорией общение в целях согласования своих действий в такой важный по своему значению исторический момент, когда благоприятное разрешение вопроса о судьбах народов, жаждущих светлаго дня свободы во многом, если не во всем, зависит от солидарнаго их выступления на защиту идей самостоятельности» [3, с. 2].

Крім того, Хойський інформував, що «в целях крайней необходимости установлении тесной связи между Азербайджанской Республикой и родственной ей Крымской Директорией, я, согласно постановления Правительства от 1-го ноября истекшего 1918 года, поручил Дипломатическому Представителю Азербайджана в Украине Мир Юсуфу Везирову быть Представителем Азербайджанской Республики при Крымской Республике» [3, с. 2].

Відповідь на цей лист давали керівники Кримсько-Татарської Національної Директорії вже в лютому 1919 року. Зокрема, вони писали, що «хотя в силу разыгравшихся в последнее время на юге России обстоятельств, сложившихся не в пользу самостоятельности Крыма, Крымские татары в лице их представительнаго органа, Национального Парламента, фактически нашли невозможным и неудобным для себя играть первую скрипку в политической жизни Крыма и отказались войти в состав кадетского правительства, сменившаго правительство Сулькевича, но, тем не менее, они морально продолжают оставаться на прежней своей точке зрения. Идея самостоятельности Крыма для нас священна. Бывшему Министру иностранных дел Крымскаго Правительства Джафер эфенди Сайдамету дан мандат для защиты и отстаивания самостоятельности Крыма перед Великими державами. Он уже выехал в Константинополь. Чрезвычайным Крымско-Татарским Парламентским Бюро решено также отправить с той же целью делегацию в Париж и на Принцевы острова» [3, с. 4].

Провідники кримських татар запевняли азербайджанську владу, що їхні представники «будут работать в полном контакте с вашими, в этом можете не сомневаться, но нас очень удручает то обстоятельство, что проникший в значительном размере в наш край элемент «единой и неделимой России», фактически захвативший власть в Крыму, с одной стороны, надвигающаяся с севера большевистская стихия с другой – не дадут нам возможности осуществить наши предположения» [3, с. 4].

Щоправда, їх втішало лише, що «родственный нам Азербайджан, уже ставший на путь самостоятельности, не примнет заступиться за своих Крымских братьев там, где это заступничество понадобиться и где такое заступничество Высокое Правительство Азербайджана найдет для себя возможным» [3, с. 4].

У наступних зверненнях до влади Азербайджану кримськотатарські провідники, які вже не покладали ніяких надій на допомогу з боку України, повідомляли, що «оскорбительные действия Добровольческой Армии, служащей опорой кадетского Правительства, не прошли мимо тех, которые идут против стремления. Наши организации и деятели подвергаются ими большим унижением и гонениям» [3, с. 6].

Водночас кримські татари передбачали, що «разорвав такие области, как Кубань и Украина, которые долго боролись за свою самостоятельность, двигаются на Крым большевистские силы, задавшиеся целью возсоздать Россию, только в ином виде» [3, с. 6].

Усе, що запропонували кримські татари в тій ситуації, – «подать мысль о созыве конференции, состоящей из представителей тюрко-татарских народностей, чтобы обез-

печить себе возможность стройно, как одно целое, выступить на защиту своих законных прав» [3, с. 8].

Що стосується позиції більшовицької Москви в період українсько-кримських переговорів, то вона знову дозволяла комуністам Криму бути під крилом ЦК КП(б)У. Так, 8 вересня 1918 року на пленумі ЦК КП(б)У в Орлі доповідалася заява комуністів Криму про підтримку. Було доручено «Одеському обласному комітету об'їхати Крим, допомогти зібрати кримську конференцію і подати всіляку допомогу кримським товаришам, у тому числі й грішми. Тим, хто приїде, без перевірки на місці грошей не давати» [32, с. 13].

До речі, на ІІ з'їзді КП(б)У, який відбувся в жовтні 1918 року, делегат від Криму Моршин, зокрема, наголошував у своєму виступі: «Мы получили от Одесской области к-та 3000 р. И немного литературы. Это нам помогло» [32, с. 20].

На пленумі ЦК КП(б)У 23 жовтня 1918 року, коли зачитали заяву комуністів Криму про їхнє «бажання працювати під керівництвом ЦК КП(б)У», то було ухвалено його задовольнити. При цьому наголошувалося, що «Крим в організаційному відношенні творить самостійну область» [32, с. 2].

Тоді ж було вирішено питання про роботу в Дніпровському, Бердянському і Таврійському повітах обговорити на наступному засіданні з представниками Одеського обласного комітету. А для організаційних витрат кримських більшовикам виділялося 50 тисяч карбованців [32, с. 2].

Таким чином, після ІІ з'їзду КП(б)У Кримська парторганізація була включена в число обласних організацій України [32, с. 34]. Відтак з України направлялися на півострів відповідні кадри. Так, Севастопольський комітет більшовицької партії 27 травня 1919 року повідомляє ЦК КП (б) У, що прислані з Харкова Голембіовський і Крупчицький уже працюють у місті [32, с. 171].

У квітні 1919 року на території Криму, за винятком Керченського півострова, відновилася радянська влада. Щоб запобігти можливості Українській Народній Республіці претендувати на територію Криму, Політбюро ЦК РКП(б) 23 квітня 1919 року ухвалило рішення про створення Кримської Радянської Республіки у складі РСФРР. Але це не було актом волевиявлення населення Криму і не могло бути юридичним документом, на якому б грунтувалися права Росії на Крим.

Треба наголосити, що ЦК КП(б)У тоді рішуче виступив проти спроб окремих кримських комуністів відірватися від української парторганізації. Скажімо, коли Ф. Артем (Сергеев) доповів 1 лютого 1919 року на засіданні президії ЦК щодо позиції проживаючих у Харкові вихідців з Криму, які хочуть створити самостійну партію і уряд, то було ухвалено: «Беручи до уваги, що на партійних з'їздах постановлено входження кримських організацій до складу К.П.У., що Крим має самостійний обл. К-кт, Ревком, вважати виділення кримських працівників у Харкові в самостійну організацію недопустимим» [32, с. 2].

7 лютого 1919 року на президії ЦК КП(б)У знову розглядається кримське питання. Зокрема, ухвалюється рішення «послати в Крим надійну людину з грішми і повноваженнями для організації обласного К-ту». 12 лютого Президія ЦК КП(б)У вирішує «послати до Криму т. Чорноусова». При цьому зазначається: «Запропонувати всім радянським організаціям ніяких працівників не приймати без попередньої реєстрації в секретаріаті ЦК» [31, с. 12].

А 13 лютого 1919 року Чорноусову було таки запропоновано виїхати до Криму представником ЦК КП(б)У [32, с. 12].

Сімферопольський професор М. Дементьев наголошує, що в перші роки радянської влади ЦК РКП(б) багаторазово доручав ЦК КП(б)У надавати допомогу Кримському областкому партії в проведенні ряду політичних кампаній. Практика, за якої партійні органи України відігравали роль шефів стосовно партійних органів Криму, значною мірою сприяла перенесення досвіду коренізації з України в Крим [33, с. 31].

На засіданні Оргбюро ЦК РКП 18 липня 1919 року обговорювалося питання Ліквідаційного бюро Криму. Як свідчить протокол: «2. Тов. Д.И. Ульянов докладывает: 1) об организации Ликвидационного бюро Крыма, 2) руководстве подпольной работой в Крыму, 3) о дальнейшем существовании Крымского правительства, 4) о Крымской территории. – Ликвидационное бюро в составе Ульянова, Вульфсона, Гавена утверждено. Задачи бюро – помочь эвакуировавшимся крымским работникам стать здесь отче, оказать нуждающимся первую материальную помощь, с каковой целью взять взаимнообразно в Комиссариате внутренних дел 50 тыс. рублей. Зарегистрировать эвакуировавшихся. Руководить нелегальной работой должен орган, находящийся ближе к Крыму. Вопрос о дальнейшем существовании Крымского правительства и о территории Крыма переносится в Политбюро» [34, с. 149].

А 19 липня 1919 року нова ухвала: «6. О правительстве и партийной работе в Крыму: а) Утвердить решение Оргбюро в организационной части. б) Признать необходимым ликвидировать правительство, создав ликвидационную комиссию из тт. Ульянова, Гавена и Вульфсона с тем, чтобы эта комиссия немедленно распустилась по выполнении ликвидационной работы. в) Всех работников Крыма направить в распоряжение ЦК РКП» [34, с. 150].

Втручання Польщі в російські справи і дії генерала Врангеля зруйнували плани більшовиків. Час звільнення Криму ними був перенесений. 17-18 січня 1920 року відбулося засідання політбюро ЦК РКП, на якому розглядається питання про форми державних взаємовідносин між РСФРР і УСРР, про внутрішню організацію ЦК КП (б) У і Крим [35, с. 189].

Кримську обласну партійну організацію знову передали комуністам України. 3 липня 1920 року ЦК КП(б) України черговий раз (вкотре?!) прийняв у свої обійми безпритульних більшовиків Криму. При ЦК КП(б) України був створений Кримський підвідділ, яким керував Ю. Гавен. Для зміцнення своїх позицій у Кримській організації туди направили 9 тисяч політпрацівників, виділили відповідні кошти. Однак після звільнення Криму обласна партійна організація ще раз була передана до складу РКП(б).

Про Крим, як плацдарм для майбутньої агресії більшовицької Росії на південь, за Чорне море, досить чітко виразився на V Всеукраїнській конференції КП(б)У в листопаді 1920 року один з керівників УСРР Григорій Петровський: «окончательно освобождая и защищая Крым от наших цивилизованных варваров и прокладывая этим себе еще большие и большие пути для коммунизма на побережьи малой и большой Азии» [31, с. 1].

«Крым для РСФСР имеет особое значение, – говорив на І Всекримському з'їзді Рад у листопаді 1921 року представник Наркомнацу більшовицької Росії Б. Монатов. – Наша Крымская республика является окном, через которое смотрят на Советскую Россию многие народности Ближнего Востока и Юга Европы, а также Севера Африки. Не-

смотря на то, что Крым имеет небольшую территорию, он имеет огромное политическое значение. Он является показательным примером для наших друзей и врагов, которые ждут, какую политику мы будем проводить здесь, в Крыму» [36, с. 24].

Ось так вирішувалося питання «самовизначення» більшовиками. Такі ж можливості «самовизначитися» були і в населення Криму.

На жаль, цих багато в чому конструктивних порад на території колишньої Російської імперії не дотримувалися. При створенні вже згадуваної Кримської радянської соціалістичної республіки державність будувалася не за національними, а за територіальними ознаками. Офіційно це пояснювалося тим, що на Кримському півострові проживає багато національностей і важко визначити їх волю. За переписом 1897 року лише українців у Таврійській губернії було 42,2 відсотка. Якщо врахувати 13 відсотків кримських татар, 3,8 відсотка євреїв, 2,8 – болгар, 5,4 – німців, представників інших народів, то неважко було передбачити наслідки референдуму [36, с. 37].

Ось тому в хід запустили викрутаси демографічної статистики. З офіційних даних зникали показники щодо окремих націй, а з'явився показник – «кількість росіян і українців». Звичайно, в сумі їх було більше, аніж інших народів Криму. Щоб ще більше заплутати справу, ввели показник «росіян, білорусів і українців». І хоч білорусів у Криму проживало менше одного відсотка, такий підхід ніби ставив у рівні умови три братніх народи, а насправді спритно приховував перевагу українського населення. До речі, коли, внаслідок масових виселень і переселень, кількість росіян у Криму перевершила кількість українців, статистика чітко вказала кожному народові своє місце і свої права. А до того часу державною було проголошено тільки російську мову (татарську – для кримських татар). Ясно, що коли не було можливості вивчати свою мову, українці змушені перейти на російську, а не татарську мову. З 1917 року постійно проводилися опитування населення: якою мовою батьки бажають навчати своїх дітей. Звичайно, цифра прихильників російської мови була значно більшою, ніж бажаючих навчати татарською мовою. Так, у статистичних даних з'явився показник «російськомовне населення», який значно переважав інші показники. Але в центрі чудово розуміли, що то за «російськомовне» населення і скільки серед них росіян [36, с. 37].

У квітні 1921 року було вирішено провести в Криму перепис населення. Уже до травня 1921 року стали відомі перші дані, і картина вимальовалася не вельми втішна. Тому, попереджуючи публікацію офіційних даних, центр у травні 1921 року скликав пленум ЦК РКП(б), який прийняв рішення про створення Кримської АРСР як складової частини РСРФР. Знову центр не врахував думку кримського населення. Кримська автономія була затверджена за територіальною, а не національною ознакою. Про всяк випадок правовий акт з цього питання не був прийнятий. Плекалися надії, що можливо, остаточні дані будуть більш-менш привабливими. Проте сподівання виявилися марними, незважаючи на всі ті заходи, до яких удався центр, аби мати необхідні результати перепису населення. Вказівки центру кримчанам тоді нагадували військові накази.

Заради справедливості треба зазначити, що і на початку проведення перепису інструкції центру не відрізнялися від наказів НКВС. Наприклад, 24 березня 1921 року до Криму надійшло «Розпорядження Голови РНК В.І. Леніна і Центрального статистичного управління Кримському революційному комітетові прискорити проведення професійно-демографічного, сільськогосподарського перепису і обліку промислових

підприємств Криму». У розпорядженні зазначалося: «Пропоную вжити всіх заходів прискорення проведення професійно-демографічного, сільськогосподарського перепису і обліку промислових підприємств Криму. Перепис необхідний Робітничо-селянському урядові. Дані перепису будуть покладені в основу радянського будівництва. Усувайте в революційному порядкові всі перешкоди, які зустрічаються. Жодного дня зволікання у справі величезної державної ваги. Крим повинен бути обстежений і обстежений у встановлений планом роботи термін. Нагадую, що Робітничо-селянський уряд в першу чергу притягне вас до відповідальності за брак енергії у проведенні перепису і погане його виробництво. Повідомляйте Центральне статистичне управління, починаючи з 1 квітня щоденно, для доповіді мені ходу роботи» [36, с. 38].

Офіційні дані засвідчили, що в Криму такий склад населення: росіян і українців – 51,5 відсотка (інші дані вказують на цю ж цифру, але стосовно росіян, українців і білорусів разом), татар – 25,9 відсотка, євреїв – 6,87, німців – 5,88, греків – 3,31, вірмен – 1,67, болгар – 1,57, поляків, караїмів, естонців і представників інших народностей – 3,31 відсотка.

Враховуючи ці дані, Голова Ради Народних Комісарів В. І. Ленін і Голова ВЦВК М. І. Калінін підписали 18 жовтня 1921 року постанову про утворення Кримської АРСР у складі РСРФР. На цьому практично завершилося довоєнне «самовизначення» кримського населення. Із дня утворення республіка за статусом мало в чому відрізнялася від області, що згодом, 30 червня 1945 року, й було відповідним чином оформлено [36, с. 39].

Треба зазначити, що одним із ініціаторів більшовицької автономії Криму був Сталін. Саме він як народний комісар РСФРР у справах національностей на засіданні РНК 10 травня 1921 року вніс пропозицію про створення автономної області в Криму. Рішення ж з цього приводу передбачало: «Визнати за необхідне створення Автономної Кримської республіки й доручити НКНацу розробити проект декрету для внесення в РНК-ів. Просити Президію ВЦВК послати в Крим повноважну комісію для розв'язання конфліктних питань на місці» [37, с. 277].

На засіданні Політбюро ЦК РКП(б) 24 травня постанову про створення Автономної Кримської Республіки було підтверджено [37, с. 277].

До речі, Керченський повітовий комітет більшовицької партії наполягав на включенні Криму до складу Української республіки, «беручи до уваги географічне положення й економічні зв'язки» [36, с. 8].

Проте тоді ця пропозиція не була взята до уваги.

Література:

1. Газета «Утро России» (Москва). – 1917. – 14 апреля.

2.Іванець А. Кримський вектор політики Української – Центральної Ради / А. Іванець // Культура народов Причерноморья. – Симферополь, 1998. – № 3. – С. 143-152.

3.Російський державний архів військово-морського флоту, Ф. 183. – Оп. 1. – Спр. 46-89. – Арк. 94-194.

4.Винниченко В. К. Відродження нації [Текст]. У 3 ч. Ч. 1. Доба Української Центральної Ради / В.К. Винниченко // Репринт. відтвор. вид. 1920 р. – К.: Політвидав України, 1990. – 348 с.

5.Зарубин А. Г. Без победителей. Из истории Гражданской войны. в Крыму / А.Г. Зарубин, В.Г. Зарубин // Симферополь, «Таврия», 1997. – 351 с.

6.Зарубин, А.Г.: Крымскотатарское национальное движение в 1917-1920 гг. А.Г. Зарубин, В.Г. Зарубин // Новый град. Симферополь, 1995. – С. 50-59.

7.Сергійчук Б.В. Спогади Джафера Сейдамета як джерело до українсько-кримськотатарських взаємин у 1917-1918 роках / Б.В. Сергійчук // Науковий Вісник дипломатичної академії України, 1999. – Вип. 2. – С. 117-119.

8. ..Державний архів Автономної Республіки Крим, Ф. Р-1694. – Оп. 1. – Спр. 70. – Арк. 58.

9. Газета «Вольный Юг» (Севастополь). – 1917. – № 13.

10.Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі, ЦДАВОВУ), Ф. 3956. – Оп. 2. – Спр. 28. – Арк. 10–20.

11. ЦДАВОВУ, Ф. 2592. – Оп. 1. – Спр. 66-37. – Арк. 21–23 зв.

12. ЦДАВОВУ, Ф. 1064. – Оп. 1. – Спр. 5-14. – Арк. 5-62.

13.Сергійчук В.І. Етнічні межі і державний кордон України / В.І. Сергійчук // Вид. 3-є, доповнене. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2008. – 560 с.

14. Газета «Відродження» (Київ). – 1918. – 23 квітня.

15. ЦДАВОВУ, Ф. 3766. – Оп. 1 – Спр. 132. – Арк. 2 зв.-52.

16.Бененсон М.Е. Экономические очерки Крыма / М.Е. Бененсон // [Симферополь]: Юж. кооп. изд-во, 1919. – 77 с.

17. Газета «Відродження» (Київ). – 1918. – Ч. 131.

18. Газета «Приазовский край» (Ростов). – 1918. – 17 вересня.

19. Газета «Приазовский край» (Ростов). – 1918. – 12 вересня.

20. Газета «Відродження» (Київ). – 1918. – Ч. 134.

21.Краткий отчет о деятельности Делегации Крымского Правительства в Киеве с 28 сентября по 16 октября 1918 г. – С. 69-74

22.Оболенский В.А. Крым в 1917-1920-е годы. Крым при немцах. «Война Крыма и Украины» (Предисловие, подготовка текста В.В. Лаврова, комментарии А.В. Мальгина) / В.А. Оболенский // Крымский Архив. – 1996. – № 2. – С. 24.

23. ЦДАВОВУ, Ф. 3696. – Оп. 2к. – Спр. 6. – Арк. 1.

24. Газета «Відродження» (Київ). – 1918. – 9 жовтня.

25. Газета «Відродження» (Київ). – 1918. – 3 жовтня.

26. Газета «Відродження» (Київ). – 1918. – Ч. 158.

27.Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914-1918). Ч. 1: Галицька Руїна 1914-1917 років / Д. Дорошенко. – Львів: Червона калина, 1923. – 131 с.

28. Газета «Відродження» (Київ). – 1918. – Ч. 162.

29. Газета «Відродження» (Київ). – 1918. – Ч. 164-165.

30. Газета «Відродження» (Київ). – 1918. – Ч. 168.

31.Центральний державний історичний архів Республіки Азербайджан: Ф. 970. – Оп. 1. – Спр. 40-42. – Арк. 1, 1 зв.

32.Центральний державний архів громадських об'єднань України: Ф. 1. – Оп. 1-53. – Спр. 5-27., 5132. – Арк. 2-171.

33.Дементьев Н.Е. О политике татаризации в Крыму / Н.Е. Дементьев // Известия Крымского республиканского краеведческого музея, 1993. – № 2. – С. 30-35.

34. Известия ЦК КПСС. – 1990. – № 2. – 222 с.

35. Известия ЦК КПСС. – 1990. – № 8. – 189 с.

36.Брошеван В.М. / В.М. Брошеван, А. А. Форманчук Крымская республика. Год 1921-й. // Симферополь, 1992. – 128 с.

37. Декреты Советской власти. – М., 1949. – Т. XV. – 626 с.

Шевченко Володимир Федорович,
доктор історичних наук, професор,
Заслужений працівник народної освіти України,
головний науковий співробітник Інституту
історії аграрної освіти, науки і техніки ННСГБ
Національної Академії Аграрних Наук України

ЛЕГІТИМІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Крах Російської та Австро-Угорської імперій обумовили піднесення і новий етап визвольних змагань українства на початку XX ст. Утворена навесні 1917 р. представниками різних політичних сил Українська Центральна Рада (далі – УЦР) вже у першій своїй відозві від 9(22) березня ц. р. звернулась до українського народу як єдиного етнічного цілого [4, с.38. – Тут і далі документи цитуються із збереженням стилю і орфографії оригіналів]. Україна на початку XX ст. займала площу близько 750 тисяч кв. км і мала понад 40 мільйонів жителів, з яких понад 75% (тобто 32 млн. – В.Ш.) були етнічними українцями [15, арк. 236]. Вони становили цілісний український народ, який має, вказувалось у згаданій відозві, «сам за себе сказати, хто ти і як хочеш жити, як окрема нація». УЦР закликала українство до єднання, рішуче домагатися «всіх прав, які тобі природно належать і які ти повинен мати, великий народе». В цьому документі після сотень років заборони знову прозвучали поняття «Україна», «український народ», вперше останній названо «великим» і «окремою нацією», чітко викладено головну стратегічну мету – домогтися, щоб він почав «сам собі кувати кращу долю», був «сам хазяїн на своїй землі». Пролунав заклик «до гуртування», складати гроші «на Український національний фонд» (прообраз національного бюджету), вибирати «своїх українських людей на всі місця», «організовуватись», домагатись «заведення рідної мови» в усіх навчальних закладах, урядових установах, судах, церкві [4, с. 38]. 10 березня УЦР визначає найближчу і подальшу мету своєї діяльності заявою про те, що її «політично-національним мінімумом…є домагання демократичної республіки для України, себто навіть Гетьманщини і цілковитої самостійності, коли се можливо»[4, с.40].

Але ситуація була надзвичайно складною. Подолання наслідків багатовікових приниження і експлуатації українства різними державами потребували величезних і об'єднаних зусиль всього народу. До того ж на значній території України продовжувались бойові дії Першої світової війни з її численними жертвами, руйнуванням економіки і культури, масами біженців, стражданнями мільйонів людей. Хвилі насильства і грабежів захльостували міста і села. Повсюдно спостерігались численні випадки ігнорування загальноприйнятих норм моралі. Зокрема нормативно закріплена в 40-х рр. XIX ст. повеліннями російського царя Миколи I проституція, як легальна професія, потрапила з будинків терпимості на вулиці.

УЦР виникла як громадське об'єднання, що «бере на себе працю координуючу» [4, с. 39]. Відтак вона була дорадчою структурою без владних повноважень, без державно-політичних функцій і засобів їх здійснення. Самозваний Тимчасовий уряд, який

підступно захопив владу в Росії*, спочатку й слухати не хотів про «якусь» там Україну, самовизначення її народу. Недружелюбно поставилась до національних домагань українства загальноросійська т.зв. революційна демократія. А російські шовіністи відкрито протидіяли українському національно-визвольному руху. Деякі представники другої гілки двовладдя на теренах колишньої імперії – рад, в особі голови, створеної 4 березня 1917 р. Київської ради робітничих депутатів російського есера П. Незлобіна всіляко залякували ініціаторів українського національного відродження, обіцяючи штиком покарати їх. І ніхто з російських «демократів» не обурився такими заявами, не вжив заходів до усунення цього «штикового соціаліста» від керівництва згаданим радянським органом [6, с. 21; 7, с. 89]. На міжнародній арені панували незнання самого факту існування українського народу, його багатовікової історії, культури, мови, а відтак і несприйняття широким загалом і урядами зарубіжних країн будь-якої діяльності щодо вирішення його нагальних справ. Показовим у цьому відношенні було, наприклад, те, що нерідко під час визвольних змагань М.Грушевський і його соратники були змушені писати звернення до міжнародної спільноти російською мовою, бо багато хто з іноземців не знали української мови і не знаходилося перекладачів з української на інші мови [16, арк. 235-242; 17, арк. 153].

В цій надскладній ситуації центр нації, що народжувався, – Центральна Рада – «потребував тривкого, міцного опору й підкріплення своїх позицій. Авторитет голосу всієї землі української мав зміцнити силу й вираз голосу Центральної Ради» [7, с.91]. УЦР були необхідні легітимізація, тобто надання їй законного характеру, делегування народом цьому органу повноважень представляти його, правового отримання владних повноважень для здійснення прагнень українства, захисту інтересів останнього.

Очільники Української революції, яка розпочалася, знайшли тоді єдино вірний в тих умовах спосіб для цього – виявлення волі народу демократичним шляхом, а не через використання сили, «штикового бою». Вони обрали демократичний інструмент – скликання всеукраїнського форуму народних представників. Вже 10 березня 1917 р. УЦР ухвалила «робити кроки до скликання українського конгресу в Києві» [4, с. 40], а 15 березня доручає своїй агітаційній комісії «розробити проект» Всеукраїнського національного з'їзду [4, с. 43]. 25 березня оприлюднюється повідомлення про скликання останнього, порядок обрання його делегатів, орієтовний перелік питань і доповідей для обговорення, загальна програма його роботи [4, с. 50-51]. На засіданнях УЦР 30 і 31 березня розглядалися проекти ряду рішень, які передбачалось винести на обговорення і затвердження майбутнього з'їзду. В чотирьох останніх документах і в матеріалах самого форуму усталюється більш точна офіційна його назва – Всеукраїнський національний з'їзд, тобто зібрання обраних народом повноважних представників українства [4, с. 51-52]. Адже термін «конгрес», який використовують автори ряду публікацій про цей форум, застосовується, як правило, до міжнародних, які нерідко мають дорадчий

* Російський Тимчасовий уряд було самочинно утворено 2 березня 1917 р. на приватному зібранні 13 депутатів (із загальної їх кількості 441) Державної думи, діяльність якої було зупинено царським указом 25 лютого 1917 р., і більше вона не збиралась. До того ж, навіть у повному складі Дума була дорадчою структурою і не мала права формувати уряд. Це була виключна прерогатива імператора. Ніякого ж представницького виборного органу (форуму), який би представляв всі народи, а не окремі прошарки тодішньої Росії, надав би легітимного характеру Тимчасовому уряду, так і не було скликано.

характер, зібрань уповноважених від різних етносів, країн. Скликання ж, робота і склад Всеукраїнського національного з'їзду 6-8 (19-21 квітня) 1917 р. стали виразом могутнього потягу саме українства до створення повноважного законодавчого органу своєї нації, до її об'єднання, до власної державності.

З'їзд справедливо можна вважати апогеєм демократії Української революції 1917-1921 рр. Таке значення цього повноважного форуму обумовлювалось, перш за все, тим, що його скликання уособлювало небачене піднесення суспільної активності українців, їх прагнення до правового оформлення свої кращої долі, до здобуття мирними демократичними засобами власної державності, національної і соціальної свободи. Результатом співпраці політичних і громадських сил стало утворення УЦР, розуміння необхідності її легітимізації повноважним форумом демократично обраних народом представників. Тому і зустрів гарячий відгук в масах її заклик 19 березня: «Українці! Скільки де вас є, організуйтесь, виберіть одного чи двох ваших представників від кожної організації, і хай вони їдуть у Київ, на Всеукраїнський з'їзд…» [4, с. 46]. Такий можливий в тих умовах демократичний порядок формування складу його учасників дав єдину за всі роки революції 1917-1921 рр. можливість взяти участь в обговоренні і вирішенні на найбільшому виборному форумі, який би в сукупності складу його учасників представляв весь народ України, а не окремі його частини, класи, прошарки, організації, питань про напрями національного будівництва, склад, повноваження та зміст діяльності УЦР. На з'їзд прибуло 700 делегатів з правом вирішального і 200 – дорадчого голосу, обраних від різних політичних сил, громадських утворень, військових частин, підприємств, міст і сіл всієї України та поза її межами. В роботі цього обраного українством повноважного форуму взяло участь також 600 запрошених представників.

Від самого початку роботи з'їзду у приміщенні Київського купецького зібрання (нині Будинок філармонії), який вступною промовою відкрив обраний почесним головою цього форуму керівник УЦР М. Грушевський, і на подальших його засіданнях неодноразово вшановувалась пам'ять борців за свободу України. Адже духовний спадок і приклад героїчної боротьби пророків національного і соціального визволення народу, в першу чергу Тараса Шевченка, відігравали визначну роль в українізації всіх галузей життя народу, його гуртуванні у боротьбі за краще життя, за соборність. У 1917 р. саме на Великого Кобзаря рівнялось українство, скрізь лунало полум'яне його слово, поруч з національними стягами виднілись його портрети. Зал засідань з'їзду прикрашав, зокрема, прапор з його портретом і написом: «Слава невмирущому Кобзареві!». Делегати з'їзду, як було прийнято тоді повсюдно в Україні, не раз виконували «Заповіт» та інші пісні на його слова. Твори найвидатнішого українця, його ідеї, що втілювали багатовікові прагнення народу, об'єднували останній, повсюдно сприймались як незаперечний дороговказ до дії, надихали і делегатів з'їзду на творчу роботу, ухвалення доленосних для українства рішень. До того ж в умовах, коли три чверті населення були неграмотними і не вміли навіть читати, тогочасні газети, листівки, промови на численних мітингах і зборах проголошувались малознаними або й зовсім невідомими широкому загалу людьми, саме думки і пророцтва «Кобзаря» (ця книга була майже в кожній українській хаті), які передавались із покоління в покоління, співзвучні їм заклики політичних сил користувались найбільшим авторитетом. Саме цей з'їзд ухвалив «поставити пам'ятник Т. Шевченку у Миколаївському садкові проти університету, на місці пам'ят-

ника цареві Миколі І» [4, с. 53]. Принагідно зазначимо, що споруджене там в 1919 р. на виконання цього рішення погруддя поета було зруйноване денікінцями. А в 1939 р. саме на цій, визначеній з'їздом місцині (хоча тоді вже ніхто не згадував його ухвалу) було відкрито нині широко відомий бронзовий пам'ятник Кобзарю.

На з'їзді було заслухано 9 доповідей-рефератів, в їх обговоренні виступило близько 100 чол. [18, с. 659-660]. У 13 прийнятих з'їздом резолюціях важливе місце займають ухвали щодо визнання права всіх націй на «політичне самоопреділення» національно-територіальної автономії України, вироблення проекту її статусу, захисту прав національних меншин, представництва на міжнародній мирній конференції, єднання українських земель, кордонів майбутнього державного утворення, рішучий протест проти зазіхання на них чужоземців тощо [4, с. 54-55, 58-61]. З'їзд обрав склад УЦР в кількості 115 членів, надавши їй право кооптації нових членів. Головою УЦР таємним голосуванням було обрано М. Грушевського, його заступниками – В. Винниченка та С. Єфремова. Доленосним стало рішення з'їзду про надання УЦР доручення представляти український народ, здійснювати на законних, делегованих цим найвищим його форумом, підставах заходи щодо задоволення інтересів українства [4, с. 52-66]. Цим самим УЦР було надано легітимного характеру [11]. Такий її статус було підтримано постановами багатьох інших загальноукраїнських, регіональних, міських, сільських професійних зібрань в Україні, З'їздом народів в Києві [4; 5; 6].

Рішення з'їзду значною мірою змінили ситуацію в Україні і навколо неї. Одержавши демократичним шляхом владний мандат від найвищого на той час народного форуму, УЦР навесні 1917 р. стала практично єдиним (був ще сейм у Фінляндії) на теренах колишньої Російської імперії легітимним, обраним народом загальним національним органом, а не представником окремих прошарків чи груп. Це дозволило їй значно динамічніше продовжити свою діяльність, подаючи приклад демократичного вирішення проблем українства іншим етносам царської «тюрми народів». Нелегітимний Тимчасовий уряд Росії був змушений почати переговори з представниками Центральної Ради. Так звана російська революційна демократія (Ради робітничих і солдатських депутатів), яка не представляла селян – абсолютну більшість населення країни, і до Всеукраїнського з'їзду навіть погрожувала «самостійникам» штиками, була змушена в ході і після його проведення зрозуміти безперспективність відкритої конфронтації з організованим українством [4, с. 57; 6, с. 23].

Особливу роль відігравала проголошена відразу після з'їзду і здійснювана УЦР політика українізації, про необхідність і напрями якої йшлося у виступах його учасників. Саме на з'їзді прозвучало і було введено в широкий обіг запропоноване М. Грушевським ще в 1907 р. поняття «українізація» [15, с. 178]. З'їзд і УЦР започаткували ті процеси, що складали її зміст [6, с. 171]. Сутність її визначалась одностайною вимогою постанов і резолюцій всіх товариств і організацій: «українізація всіх галузів життя» [7, с. 77]. УЦР, відповідно до настанов Всеукраїнського з'їзду, впроваджувала ці вимоги в життя. Вже у своїй резолюції від 22 квітня 1917 р. УЦР визначила, що всю свою діяльність вона проводить, «стоячи на принципі українізації (розрядка наша. – В.Ш.) всього життя на Україні» [4, с. 70]. Отже, йшлося про українізацію як всеосяжний процес національного, політичного, державотворчого, соціально-економічного і духовного розвитку всього соборного українського народу. Цей термін використовувався нею як для позначення змісту і форм широкого поступу загалу, так і для окремих ділянок на-

родного життя, конкретних структур і організацій. В доповідній записці УЦР Тимчасовому Уряду від 22 квітня 1917 р. йшлося про широке розуміння процесу українізації: «…Домагання національної школи, армії, українізації всього життя на Україні мають у корені головним чином …відроджене та визволене почуття й достоїнство людини» [4, с. 96-97].

Політика українізації була стрижнем, головним напрямом, надавала системний характер діяльності УЦР, перебігу всієї Української революції 1917-1921 рр. Вона була спрямована на, як цього вимагав з'їзд, відновлення і забезпечення гідного місця об'єднаного українського народу серед інших націй, його вільний і всебічний розвиток, відродження і розбудову національної державності, здійснення соборності українських земель, демократизацію всього суспільного життя, піднесення культури, вирішення гострих соціально-економічних проблем в інтересах корінного етносу і всього населення України. В 1917-1921 рр. йшлося про українізацію не народу (він був і залишався українським), і не тільки про дерусифікацію, тобто припинення штучної підміни його власного єства російськими (чи якимось іншими) мовою, культурою, державністю, а про приведення у відповідність до національної сутності переважної більшості населення – українства – змісту і форм діяльності тих інституцій, які його обслуговують, – соборної держави, її структур, посадовців, політичних і громадських організацій, закладів освіти, науки, різних видів мистецтв, засобів масової інформації тощо.

У зв'язку з викладеним, процес, позначений терміном «українізація», його появу і зміст з огляду на історичні факти необхідно пов'язувати передусім з діяльністю УЦР. У цьому сенсі навряд чи доцільно замінювати цей термін на поняття «дерусифікація». Адже «українізація» запроваджено у широкий вжиток в 1917 р. як відображення головного напряму і змісту тодішніх революційних подій в Україні, діяльності національних політичних сил. Пізніше цей термін використала (з 1923 р., а в Україні – з 1920 р.) і радянська влада для позначення політики, значно вужчої за змістом (без створення національної незалежної держави із власною армією, дипломатичною службою, грошовою системою тощо, без плюралізму політичних сил, без самостійної економіки тощо).

При цьому УЦР розглядала процес українізації в тісному зв'язку із забезпеченням прав національних меншин, які були закріплені законом «Про національно-персональну автономію», ухваленим 9 січня 1918 р. [5, с. 99-101]. Тобто в процесі українізації ніхто не збирався дерусифікувати, наприклад, росіян, які проживали в Україні. Поряд з вільним використанням ними російської мови, інших здобутків рідної культури йшлося про збагачення їх духовного світу відповідними надбаннями українців, які складали абсолютну більшість населення краю проживання перших.

Доцільно мати на увазі й іншу сторону питання: що ж приходило на зміну «русифікації». Польська влада в 20-30 рр. XX ст. «дерусифікацію» Волині та Галичини здійснювала як їх «полонізацію», румунські можновладці «дерусифікували» Буковину, Бессарабію, Ізмаїльщину шляхом їх «румунізації» тощо.

Українізація втілювалась перш за все в складі, національному змісті роботи і рішень Всеукраїнського національного з'їзду, в діяльності самої УЦР, яка започаткувала цей процес і очолила його. Особливу увагу УЦР приділяла відродженню національного змісту і форм духовного життя, що, в свою чергу, було важливим чинником розвитку українізації в інших сферах. Широко запроваджувалась рідна мова в освіті, державних і недержавних установах, політичному житті, в церкві тощо. Повсюдно в школах, вишах

почали вивчати українознавчі науки – історію України, українські мову, літературу, право, географію, етнографію, малярство тощо. Розгортались національна преса, книговидання, музейництво, просвітницька діяльність. Після проголошення Третім Універсалом Української Народної Республіки цим питанням було присвячено 15 спеціальних законів, ухвалених УЦР.

Знаменним явищем процесу українізації стали розбудова органів молодої держави, створення чи відновлення діяльності національних політичних партій, яких до кінця 1917 р. налічувалось вже 19, численних громадських об'єднань (кооперативних, освітніх, правоохоронних тощо). Активна українізація відбувалась у військових частинах (у тодішній російській армії служило 4 млн. українців).

Характерною була й еволюція назв і змісту документів УЦР. Якщо, спочатку, вони були закличними та рекомендаційними – «відозви», «ухвали», «резолюції», то після надання УЦР легітимності Всеукраїнським національним з'їздом (квітень 1917 р.) вона вже видає суто українські правові акти «накази», «постанови» з обов'язковими приписами. А з червня 1917 р. за досвідом Б. Хмельницького та інших гетьманів починає видавати «універсали», які виконували функції актів конституційного характеру. В першому Універсалі прямо говорилось: «Хай порядок і лад на Вкраїні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські збори (Сейми). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські збори». В документі вперше вживається термін «закони» щодо актів української інституції, йдеться про найвищий законодавчий орган – «Всеукраїнські збори», про розподіл гілок законодавчої та виконавчої влади [4, с. 101-105]. Тоді ж було обрано комісію по підготовці Статуту, тобто конституції України. 16 липня 1917 р. УЦР затверджує Статут Генерального секретаріату, «який являється вищим органом управління на Україні». Стосовно конкретних правових актів назва «закон» почала широко використовуватись з листопада 1917 р., після видання видатного акта українізації – ІІІ Універсалу, яким вперше в ХХ ст. було відновлено українську державність – проголошено Українську Народну Республіку. Всього після утворення УНР було ухвалено понад 90 її законів і законодавчих актів, включаючи і Конституцію. Власні українські законодавчі акти викликали повсюдно загальне піднесення, розуміння того, що саме народ є джерелом влади.

Зокрема третім Універсалом Української Центральної Ради, оприлюдненим 7(20) листопада 1917 р., було втілено одвічні прагнення багатьох поколінь, вічна національна ідея українства, яку обґрунтував геніальний Кобзар, закликаючи наш народ розбудовувати власну домівку – об'єднану рідну країну, соборну справедливу державу, їх невід'ємні складові – свої місто, село, садибу, сім'ю, бо «в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» [1, с. 224]. В Універсалі говорилося: «Народе Український і всі народи України. Тяжка й трудна година стала на землю Республіки Російської . На півночі в столицях іде межиусобна і кривава боротьба. Центрального Правительства немає і по державі шириться безвластя, безлад і руїна.

Наш край так само в небезпеці. Без власти – дужої, єдиної, народньої Вкраїна теж упасти може в безодню межиусобиці, різні, занепаду... Оповіщаємо: Однині Україна стає Українською Народною Республікою» [2].

«Ми стояли на межі обітованої землі, землі визволення, української державності, задоволення одвічних мрій трудящого українського народу, – говорив М. Грушевський, –

ми заткнули на сій межі наш побідний прапор – наш третій універсал – мабуть найважливіший акт, який коли-небудь з'являвся на нашій землі» [3, с. 71]. В умовах відсутності «центрального правительства», руйнації старої держави ІІІ Універсал де-факто проголошував утворення незалежної соборної УНР. В Універсалі висловлювалось прагнення «помогти усій Росії, щоб уся республіка Російська стала спілкою вільних і рівних народів» [2]. Як бачимо, в архівному оригіналі універсалу немає навіть терміна «федерація». У виступі на засіданнях УЦР 16 грудня 1917 р. М. Грушевський зазначав, що Центральна Рада – найвищий революційний орган самостійної України. «Обставини склались так, – однозначно заявив він, – що Україна на ділі стала самостійною, незалежною державою. Це уже безперечно» [5, с.37]. Своїм Четвертим Універсалом (січень 1918 р.) УЦР ще раз юридично закріпила фактично відновлену Третім Універсалом незалежну державність і поставила завдання «якнайскоріше», «за кілька тижнів» скликати Українські Установчі Збори, «які б закріпили свободу, лад і добробут, Конституцію нашої незалежної Української Народної Республіки на добро всього трудящого народу» [12, с. 104].

Слід зазначити, що на подіях в Україні в 1917 р. позначалось протиборство різних сил в Петрограді і в усій тогочасній Росії. Цей вплив був неоднаковий в окремі відрізки часу. Йдеться, зокрема, про те, що російський Тимчасовий уряд не сприймав прагнення українства до самовизначення і намагався всіляко протидіяти цьому. А особливо після Всеукраїнського Національного конгресу і З'їзду поневолених народів у Києві та проголошення ними права на самовизначення всіх етносів, поневолених царською Росією, він взяв курс на ліквідацію УЦР як ініціатора і приклад здійснення такого права. В жовтні 1917 р. членів Генерального Секретаріату було викликано в Петроград нібито на переговори, а насправді, як виявилося, для затримання і арешту (для їх ув'язнення вже були підготовлені камери в Петроградській тюрмі). В цей же час передбачалось рішучим силовим наскоком розігнати в Києві всю УЦР. Повалення Тимчасового уряду в результаті повстання революційних мас в Петрограді (одні дослідники називають це «Жовтневою революцією», інші – «переворотом») врятувало УЦР від таких дій збанкрутілих самозваних «тимчасовців» [8, с. 58-60]. Подальша політика тих, хто прийшов до влади в Росії (Рада Народних Комісарів на чолі з В.І. Леніним), і сприяв такому для УЦР повороту подій, підтвердив висновок: «Демократія, соціалізм, комунізм кінчаються там, де починається українське питання». Адже через місяць, не дивлячись на постанову Всеукраїнського з'їзду рад селянських, робітничих і солдатських депутатів 4-6 грудня 1917 р. в Києві про визнання і цим форумом легітимності та повноважень УЦР, а відтак – проголошеної Української Народної Республіки, почалась тепер вже більшовицька контрреволюція.

Таким чином, створена демократичним шляхом навесні 1917 р. Українська Центральна Рада рішеннями представницьких форумів швидко отримала легітимність як законна представниця українства. За трохи більше року свого існування в надзвичайно складних історичних умовах УЦР зуміла, попри всі свої невдачі і прорахунки, здійснити стільки корисного для народу, скільки ніхто не зробив для нього протягом такого короткого відрізку часу за всю його історію. Рішення, теоретичні напрацювання і досвід УЦР в справі українізації всього життя вже не змогли ігнорувати й наступні форми державності, в т.ч. і радянська.

У зв'язку з цим важливе значення мало б видання багатотомного збірника всіх матеріалів і документів Всеукраїнських національних, регіональних, професійних зібрань

й Української Центральної Рад, З'їзду народів в Києві, що відбувся у вересні 1917 р., включаючи стенограми їх засідань за 1917-1921 рр.

Література:

1. Шевченко Т.Г. Кобзар / Т.Г. Шевченко. – К.,1997. – 368 с.
2. Центральний державний архів вищих органов влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 18.
3. Грушевський М.С. На порозі нової України / М.С. Грушевський. – К.,1991. – 128с.
4. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах. – Т. 1. – К., 1996. – 590 с.
5. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах – Т. 2. – К., 1997. – 424 с.
6. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917р. Документи і матеріали. – К., 2003. – 1024 с.
7. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – К.,1990 – Ч. 1. – 348 с.
8. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – К.,1990 – Ч. 2. – 328 с.
9. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – К.,1990 – Ч. 3. – 542 с.
10. Ежегодник России.1909 г. – СПб.,1910.
11. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. – Т.1. – К., 2006. – 753 с.
12. Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. – Т.2,- К., 2006 – 744 с.
13. ЦДАВО України. – Ф.1115 – Оп.1 – Спр.11 – Арк.97.
14. Грушевский М.С. Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки / М.С. Грушевський. – СПБ., 1907. – 200 с.
15. ЦДАВО України. – Ф. 1429. – Оп. 1. – Спр. 29.
16. ЦДАВО України. – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 235-242.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1 – Оп. 1. – Спр. 15. – 153 арк.
18. Хміль І.В. Всеукраїнський національний конгрес. 1917 / І.В. Хміль // Енциклопедія історії України. – Т.1. – К., 2003. – С. 688.

Шевченко Анатолій Євгенійович,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
завідувач кафедри теорії, історії
права і держави та конституційного права
Університету державної фіскальної служби України;
Кудін Сергій Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, історії права і держави та конституційного права
Університету державної фіскальної служби України

СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА УНР (1917-1918 РР.)

Сучасна Українська держава, її право знаходяться у перехідному стані, отже, існує низка проблем, пов'язаних із упорядкуванням системи її законодавства. Відтак, є закономірним прагнення дослідити законодавство у період існування Української Народної Республіки, адже як перша українська національна держава XX ст. і її право також перебували у перехідному періоді, який відрізнявся драматизмом історичної ситуації.

Основним джерелом права у період існування УНР були нормативно-правові акти, а серед них – закони. Універсали Центральної Ради містили ряд найважливіших нормативних приписів конституційно-правового характеру. Так, у III Універсалі містились зокрема положення щодо скасування права власності на панські, удільні, церковні та інші землі; встановлення 8-годинного робочого дня, скасування смертної кари; забезпечення прав і свобод громадян тощо [1]. IУ Універсал проголошував незалежність УНР, підтверджував всі права і свободи громадян, закріплював положення, що всі нації користуватимуться правом національно-персональної автономії, встановлював, що ліси, води і надра, як «добро українського трудящого народу», переходять у підпорядкування держави тощо [2].

Іншим важливим джерелом була Конституція УНР від 29.04.1918 р. У ній отримав закріплення принцип поділу державної влади на три гілки, що означало: існує єдиний орган законодавчої влади, яким було визнано Всенародні Збори (пр. 23). Саме їм доручалося ухвалювати закони. Конституція УНР встановила і виключне право парламенту на ухвалення законів щодо таких питань, як-то: збір податків, державні позики, обов'язкова військова або міліцейська служба громадян, оголошення війни, підписання миру, встановлення «одиниці міри, ваги і монети» (пр. 44-49) [3].

Вища виконавча влада в УНР мала належати Раді Народних Міністрів, до компетенції якої входило вирішення питань, що залишались поза межами діяльності органів місцевого самоуправління, або які стосувались інтересів всієї держави (пр. 24) [3]. Вищий орган виконавчої влади мав право видавати в межах свої компетенції відповідні підзаконні акти.

Отже у процесі нормотворчості було проведено чіткий розподіл між законами і підзаконними актами. Свідчення цьому знаходимо у Законі УНР «Про правонаступництво» від 25.11.1917 р. Так, у р. I визначено, що «виключне і неподільне право видавати закони для Української Народної Республіки належить – Українській Цент-

ральній Раді», а у ст. 2 р. ІІ закріплено положення, що «право видавати розпорядження в обсягу урядування, на основі законів, належить Генеральним Секретарям Української Народної Республіки» [4].

Слід зазначити, що з проголошенням УНР Центральна Рада рішуче взяла курс на розбудову власної законодавчої бази. У першу чергу увага приділялась прийняттю актів, що безпосередньо торкалися у різних галузей публічного права. Так, у сфері конституційного законодавства були прийняті такі закони як «Про вибори до Установчих Зборів УНР» від 11 та 17.11.1917 р., «Про національно-персональну автономію» від 9.01.1918 р., «Про громадянство» від 2-4.03.1918 р., «Про поділ України на землі» від 6.03.1918 р.

Значна увага Центральною Радою приділялась нормативному забезпеченню функціонування фінансової системи УНР. Для цього були прийняті закони «Про Головну скарбницю і Держбанк УНР» від 9.12.1917 р., «Тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів УНР» від 19.12.1917 р., «Про грошову одиницю, биття монети та друк державних кредитових білетів» від 1.03.1918 р., «Про тимчасові розписи видатків на 1918 р.» від 11.04.1918 р.

Законодавча діяльність Центральної Ради поширювалась і на інші сфери. Зокрема, у галузі трудового законодавства було прийнято важливі закони «Про робітничі комітети» від 28.11.1917 р., «Про 8-годинний робочий день» від 25.01.1918 р., «Тимчасовий статут громадських робіт» від 2.03.1918 р., «Про фабрично-заводські комітети» від 22.04.1918 р. та інші. У сфері земельного законодавства було ухвалено «Тимчасовий земельний закон УНР» від 18.01.1918 р. та поправку до цього закону від 29.04.1918 р.; у галузі кримінального законодавства – закони «Про амністію» від 19.11.1917 р., «Про покарання учасників воєн і повстань проти Української держави» від 5.03.1918 р., «Про недоторканість членів Центральної Ради» від 16.04.1918 р., циркуляр «Про затримання і притягнення до відповідальності чужинців-спекулянтів, які не мають документів на право в'їзду на територію УНР» від 13.04.1918 р.

Проте складна суспільно-політична ситуація в країні, війна з більшовицькою Росією та деякі інші причини гальмували розвиток законодавчої бази УНР. За цих умов повністю скасувати чинність імперського законодавства було не можливо. Саме тому у законі «Про правонаступництво» містились положення, що «всі закони і постанови, які мали силу на території Української Народної Республіки до 27 жовтня 1917 року, оскільки вони не змінені і не скасовані Універсалами, законами і постановами Української Центральної Ради, мають силу і надалі, як закони і постанови Української Народної Республіки» (ст. 1 р. ІІ), а також, що до видання розпоряджень генеральними секретарями УНР «зостаються в силі розпорядження Російського Правительства, які були видані до 27 жовтня 1917 року» (ст. 2 р. ІІ) [4].

Отже факт наявності таких положень свідчив, що Центральна Рада включила до законодавчої бази УНР акти колишньої Російської імперії та Тимчасового уряду, але у тій частині, яка не суперечить новому законодавству. Саме тому продовжували діяти закон Тимчасового уряду «Про розпорядок розвитку і прикладення діючих законів про охорону праці» від 22.06.1917 р., Звід законів Російської імперії (Х том), Кримінальне Уложення 1903 р., імперські статути, що визначали порядок утримання у в'язницях, різноманітні тюремні інструкції, постанова Тимчасового уряду «Про вжиття заходів проти осіб, що загрожують обороні держави, її внутрішній безпеці та завоюванням революції 1917 року» від 2.08.1917 р., ухвала Тимчасового уряду «Про відповідальність за ображення дипломатичних представників іноземних дружніх держав», Статут кримінального судочинства 1864 р., Статут цивільного судочинства 1864 р. та низка інших нормативно-правових актів.

Таким чином, із сказаного вище можна зробити певні висновки. Основним з них є те, що на Україні головним джерелом права стали нормативно-правові акти. Серед законів слід виділити ІІІ та ІУ Універсали Центральної Ради, Конституцію УНР від 29.04.1918 р. Було прийнято низку важливих законів у сфері конституційного, кримінального, земельного, фінансового, трудового законодавства. На території УНР визнавалась дія тих нормативно-правових актів колишньої Російської імперії та Тимчасового уряду, які не були скасовані Центральною Радою і не суперечили чинному законодавству.

Література:

1.ІІІ Універсал Української Центральної Ради: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html

2.ІУ Універсал Української Центральної Ради: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001300-18

3.Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18

4.Закон Української Центральної Ради «Про правонаступництво» від 25 листопада 1917 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://textbooks.net.ua/content/view/993/17/

Iurii Berlach,
PhD, Universität Wien, Österreich

DAS PROBLEM DER AUERKENNUNG DURCH DEN ZENTRALRAT DER UKRAINE (УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА) DEN STATUS DER UKRAINISCHEN SPRACHE ALS DER STAATSSPRACHE

Am Anfang des zwanzigsten Jahrhunderts erschien die Verwirklichung der Idee der Einführung und der Verwendung der eigenen Sprache für viele Ukrainer nicht weniger wichtig als die Durchsetzung des Rechts der Existenz und der Souveränität der Nation. Die Sprache verband man ausschließlich mit der nationalen Selbstbestimmung, sie wurde als ein einzigartiges Kriterium der nationalen Zugehörigkeit angesehen und die Verwendung der ukrainischen Sprache – die sog. Ukrainischsprachigkeit (nicht zu vergessen – das russ. Zarenreich verbat die Ukrainische Sprache im öffentlichen Raum – etwa im wissenschaftlichen Verkehr und Schrifttum – schlechthin – Anm. des Übers.) galt als das wichtigste Segment im Status des ukrainischen Menschen schlechthin.

In der Zeit der Ukrainischen Revolution zwischen 1917 und 1921, und insbesondere in der Anfangsphase, war das Sprachproblem kaum weniger als das wichtigste in der Tätigkeit sowohl der breiten Öffentlichkeit, als auch der einzelnen politischen Parteien, Gruppen und Bewegungen bewertet. Dies wird durch zahlreiche Beschlüsse, Aufrufe, Berufungen, Ansprachen und andere Botschaften bewiesen, die auf Kongressen, Tagungen und Treffen in Städten, Städtchen und Dörfern der Ukraine und der Gebiete der kompakten Siedlungen der Ukrainer verabschiedet, beschlossen oder angenommen wurden. Der Zentralrat der Ukraine hatte am 9. März 1917 in einem der ersten Dokumente – im Aufruf „Ans Ukrainische Volk" – zur Aufforderung aufgerufen, von der neuen republikanischen föderalen Macht zu verlangen, dem Ukrainischen Volk „alle Rechte zurück anzuvertrauen, die Ihm naturgemäß angehören [...] und in der allernächsten Zukunft der Einführung der Muttersprache in allen Schulen, von den elementarsten bis zu den höheren, in Gerichten und allen Regierungsstellen [...] des Rechts der ukrainischen von den Hirten der Kirche, von den Landkreisen sowie von allen nichtstaatlichen Institutionen in der Ukraine zu verlangen" [1]. Der Zentralrat der Ukraine hatte gleich bestimmt: „Die Sprache, in der der Rat anspricht, ist die ukrainische Sprache" [2]. Zur Bestätigung dessen wurden im einführenden Artikel der ersten Ausgabe der Veröffentlichung des Zentralrats der Ukraine (weiters – ZRU) „Nachrichten des Zentralrats der Ukraine" vom 19. März 1817 die Hauptaufgaben des ukrainischen revolutionären Parlaments klar formuliert: „Die Aufforderung der territorialen Autonomie der Ukraine mit der staatlichen ukrainischen Sprache, unter der Wahrung der Rechte der nationalen Minderheiten" [1].

Jedoch, weiter als die Absichten kundzutun, ist der Zentralrat nicht gegangen. In keinem der vier „Universale" (Allgemeinverfügungen – Anm. des Übers.) des ZRU ging es um die Staatlichkeit der ukrainischen Sprache. Die Universale gingen auf die Frage der Sprache überhaupt nicht ein. Der Entwurf der Verfassung der autonomen Ukrainischen Volksrepublik,

der von einer speziellen Kommission des Zentralrates vorbereitet wurde und am 10. Dezember 1917 in die Veröffentlichung ging, enthielt auch keine Hinweise auf die Staatssprache.

Nur am 6. März 1918 hatte der Ministerrat eine Entscheidung getroffen, den Innenminister anzuweisen, „dem Zentralrat einen Gesetzentwurf über die ukrainische Staatssprache vorzulegen in der Eilordnung zur ersten Sitzung des Kleinen Rates (ukr. – „Мала Рада") [3, S. 180]. Dann hatte der Rat der Volksminister nach unten in die Amtsstuben eine Rundschrift verschickt, alle Dekrete und Befehle der bolschewistischen Regierung „wegzunehmen", und anstatt deren den Dritten Universal und den Vierten Universal auszuhändigen, gleichzeitig „diejenigen Beschlüsse der Provisorischen Regierung zu belassen, die von der Regierung der Ukrainischen Volksrepublik nicht aufgehoben wurden, diese ins Ukrainische zu übersetzen und in den jeweiligen Orten auszuhändigen. Alle Inschriften und Schilder sollten sofort in der Ukrainischen Sprache gemacht werden" [3, S. 182].

Das Gesetz über die Staatssprache, das vom Ministerrat vorbereitet wurde, war nicht allumfassend, es hat den Gebrauch der ukrainischen Sprache nur in bestimmten Bereichen der Lebenstätigkeit des Staates geregelt, insbesondere wurde darin die pflichtgemäße Verwendung der ukrainischen Sprache im Bankwesen, Handel, Industrie, etc. vorgesehen, dass „aller Art Etiketten, Schilder usw. auf den Industrie- Handels-, Bank- und ähnlichen Einrichtungen und öffentlichen Ämtern in der staatlichen ukrainischen Sprache geschrieben werden sollen" [3, S. 229], diese Anforderung galt auch für Verpackung von Produkten und die Etikettierung der Waren im Staatsgebiet der Ukrainischen Volksrepublik. Die Fristen für die Einführung des Gesetzes betrugen von drei Wochen bis zu drei Monaten. Bei der Verweigerung der Umsetzung von gesetzlich festgelegten Anforderungen wurde eine Geldstrafe von 1000 bis 3000 Hryvnja festgesetzt, und unter den schwerwiegenden Umständen – die Bestrafung mit Freiheitsentzug von 2 bis zu 3 Monaten. Um das Verständnis der Empfindlichkeit der Strafe zu schildern, sei angemerkt, dass der Direktor des Departments des Ministeriums zu der Zeit mit dem Gehalt von 5400 Hryvnja auskam und der unterste Beamte (der Klasse 12) – mit 1200 Hryvnja [4, S.188].

Das beschlossene Gesetz über die Staatssprache, wie bereits bemerkt, umfasst einzelne Bereiche des Staatslebens wie die der Armee, der Polizei, der Bildung, der lokalen Selbstverwaltung und dergleichen. Sei angemerkt, dass die Einführung der ukrainischen Sprache ins Bildungssystem parallel ablief und zwar ziemlich aktiv. Ohne ein spezielles Gesetz zu verabschieden, wandte sich, besonders am Anfang der Tätigkeit, die Obrigkeit dem Problem der Ukrainisierung der Bildung, sowohl der höheren als auch der schulischen, des Verwaltungssystems, der Vorbereitung von neuen pädagogischen Kadern, der Erstellung von Lehrbüchern und so weiter zu.

Die Vertreter der nationalen Minderheiten im Rat haben auf das Gesetz über die Staatssprache geteilt reagiert. Etwa der Abgeordnete S. Goldelman wandte sich an mit der Anfrage, ob das Gesetz nicht die Rechte der nationalen Minderheiten verletze und dem Gesetz über die national-persönliche Autonomie zuwiderlaufe. Es wurde aber klargestellt, dass das Gesetz über die ukrainische Sprache keine Neuerungen hinsichtlich der Sprachen der nationalen Minderheiten im gesamtstaatlichen Ausmaß enthält, somit verletzt es nicht die Normen des genannten Gesetzes. Mit dem Hinblick auf die wichtigeren und dringenderen Angelegenheiten, die der Zentralrat zu beraten hätte, war die Frage für abgeschlossen erklärt.

Die Notwendigkeit, die Regeln der Sprache zu normalisieren, hatte Anstrengungen hinsichtlich der Standardisierung der offiziellen Rechtschreibung ins Leben gerufen. Als erstes

hatte an diesem Thema das Generalsekretariat für Bildung unter dem Vorstand von Ivan Steschenko gearbeitet. Philologen hatten eine Reihe von Fragen ausdiskutiert, sind aber zu keinerlei vereinbarten Lösung gelangt, es wurde mit der Sache hin und her gezögert und nur am 16. April 1918, bereits unter der Macht von Hetmann der Ukraine P. Skoropadsky, endlich die Kommission zur Rechtschreibung gebildet worden [5, S. 8]. Dieser wurde die Aufgabe gestellt, offizielle Rechtsschreibung zu beschließen. Die Kommission arbeitete nicht allzu lange und, basierend auf dem verfügbaren Material, bereits am 24. Mai die erste Version des Dokuments mit dem Titel „Die wichtigsten Regeln der ukrainischen Sprache, die von der Rechtschreibkommission beim Ministerium für Bildung am 24. Mai 1918 in Kiew angenommen wurde", auch beschloss. Im Vorwort wurde angemerkt, dass diese Regeln, im Auftrag der Kommission, der Privatdozent die Abteilung für russische Sprache und Literatur der Kiewer Universität I. Ohienko zusammengestellt hatte.

Am 17. Januar 1919 hatte das Ministerium für Volksbildung „Die wichtigsten Regeln der ukrainischen Rechtschreibung, die vom Ministerium für Volksbildung für die schulische Verwendung im gesamten Gebiet der Ukraine gelten" beschlossen. Danach, unter der Macht der Ukrainischen Sozialistischen Sowjetrepublik im März 1919 wurde von der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften die Kommission für Rechtschreibung und Terminologie gebildet. Diese hatte die Regeln von 1918 unter Berücksichtigung der „Wichtigeren Regeln" von 1919 weiterentwickelt. Mit den kleineren Änderungen im Februar 1920 wurden für den Generalgebrauch ihre „Regeln" angenommen, und im Jahr 1921 wurden diese neuen Regeln unter dem Titel „Die wichtigsten Regeln des ukrainischen Rechtschreibung" auch veröffentlicht.

Abschließend sei darauf hingewiesen, dass mit dem Beginn der Ukrainischen Revolution von 1917 bis 1921, die das Staatsleben der ukrainischen Nation wiederhergestellt hatte, setzte sich die ukrainische Sprache sofort als die Sprache des Parlaments, die Sprache der Gesetze, der Bildung, in der Tat die Sprache des Staates durch.

Literatur:

1. Нова рада. – 1917. – 1 жовтня.

2. Робітнича газета. – 1918. – 12 квітня.

3. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: Т. 1.: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – Київ, 1996.

4. Кучерук О. Питання функціонування української мови в діяльності Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918) / О. Кучерук // Науковий вісник національного музею історії України. – 2016. – №1. – С. 187-191.

5. Шумлянський Ф. Найголовніші правила українського правопису Української Академії Наук видання 1921 року (Розвідка). – Відбиток з «Записок Херсонського Інституту Народньої Освіти ім. Н.К. Крупської» / Ф. Шумлянський. – Ч. ІІ. – Херсон, 1927.

Mykhaylo Kazarenko,
PhD, Board of Directors of the
Ukrainian Free University Foundation (USA)

ELECTION MODEL UNDER THE CONSTITUTION OF THE UNR FROM APRIL 29, 1918

The current Ukrainian constitutional legislation needs a radical update, primarily in the legislation on the election of people's deputies, which does not correspond to the principles of European democracy. According to our observations, it was closer to the values of Europe at the beginning of the 20th century than to today's Ukraine. Is it not time to use the achievements of the past in today's constitutional practice? In our opinion, it is.

So, the peak of legislative activity of the Ukrainian Central Rada was the Constitution of the UNR of April 29, 1918, adopted in its last hours, which recognized the people of Ukraine as the primary source of power, paying particular attention to the protection of democratic rights and freedoms, namely: nobody could restrict the freedom of speech, press, religion, right to strike; proclaimed freedom to choose place of residence and freedom of movement, equality of men and women before the law, inviolability of private life, secrecy of correspondence; affirmed the right of national minorities to nationalpersonal autonomy. In addition, the division of state power into three branches was carried out: legislative – the National Assembly of the UNR, the executive – the Council of People's Ministers, the judiciary – the General Court of the UNR, and established one of the most democratic forms of government – a parliamentary republic. However, a number of researchers express serious doubts about the correctness of the introduction of this form of government, since under wartime conditions it is ineffective because of its inability to promptly pass legislative decisions.

The Constitution of the UNR or the "Statute on the state system, rights, and freedoms of the UNR" consisted of 8 sections and 83 articles. In Art. 22 of this document it proclaims that the power in the UNR "comes from the people." The supreme body should be the one-chamber National Assembly, and local self-government should be through elected councils and councils of communities, volosts and lands, which "hold the only immediate local government" [1]

By guaranteeing the rights of the people of the UNR to participate in the management of the state through the electoral process, the Constitution defined the procedure for the formation of the parliament and local self-government bodies. Article 21 of the Constitution of the UNR guaranteed: "All citizens of the UNR have an active or passive right to participate in elections, both to the legislative bodies of the UNR, and to all electoral bodies of local self-government, when they reach twenty years before the day of the election act. Exclusions are created by law for insane or insane persons who are under guardianship. Which criminal offenses lead to the deprivation of the right to vote is decided by the National Assembly under the ordinary legislative procedure. Other restrictions on electoral law can not exist "[1].

It was noted that the National Assembly had to be elected by all citizens who enjoyed civil and political rights in Ukraine not limited by law (Article 27). The Basic Law established that deputies are elected by universal, equal, direct and secret ballot. The constitution defined a proportional election system that effectively proved itself during the elections to the All-Russian Constituent Assembly, but not everyone agreed. Thus, the well-known Canadian historian

of the sociopolitical thought of Ukrainian descent, I. Lisyak-Rudnitsky, argued that at that time a proportional system of elections "in practice contributed to party fragmentation and inter-party struggle, and because of this, the legislature was very labor-intensive" [2, p. 48].

One representative was elected from 100 thousand voters for a term of 3 years. This election system was supposed to provide at that time the quantitative composition of the All-Ukrainian Assembly at the level of 300 deputies, which were declared untouchable. "He (the deputy) can not be held accountable for his political activities," proclaimed Art. 29 of the Constitution of the UNR [1].

Election verification and approval of mandates were entrusted to the General Court and the General Assembly. The Ukrainian parliament should have been professional and only he (Article 30) was endowed with the exclusive right to recognize the deputy's mandates invalid, to cancel elections, and to determine the place and time of holding new elections. National Assembly (Article 32) could be dissolved early at the will of the people (on the basis of a statement signed by at least 3 million voters). Validity of signatures was entrusted to the judicial authorities. According to Art. 33 new elections were to take place within a three-month period between the adoption of a resolution on elections and the convening of new National Assembly.

It should be noted that the procedure for early termination of the authority of the National Assembly was rather complicated and largely depended on the Assembly itself. In addition, the Constitution of the UNR in 1918 did not provide for control over the activities of the parliament by the judicial and executive authorities.

It is not surprising that modern law historians and lawyers of other branches of legal knowledge give high praise to the Basic Law of the UNR. This is due to the fact that the document is devoid of ideological color, and it is based on the philosophy of human and civil rights. As noted by a well-known researcher in the history of the law of the era of the liberation struggle of 1917-1921, O. Kopylenko, the list of human rights, written in the Constitution of the UNR, is no different from that which is now included in the Constitution of modern Ukraine [3, c. 79].

Consequently, UCR, having acquired the status of a legislative body after the proclamation of the Third Universal of the Statehood of the UNR, determined for her the parliamentary path of development, which became more and more popular in Europe. The formation of legislative and municipal authorities should be carried out on the basis of popular will through voting in a proportional system of elections. On the eve of the day it was tested throughout Russia at the elections to the Constituent Assembly and did not give any reason to doubt its validity whatsoever.

Literature:

1. Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний вебсайт. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18. – Назва з екрана. – Дата перегляду: 10.04.17.

2. Лисяк-Рудницький І. Українська революція з перспективи сорокаліття / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе: в 2 т. Т. 2 / І. Лисяк-Рудницький; [пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака]. – К., 1994. – С. 39–51.

3. Копиленко О. Л. Держава і право України. 1917–1920: навч. посіб. / О.Л. Копиленко, М.Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.

Трофанчук Григорій Іванович,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри загальнотеоретичної юриспруденції, конституційного та адміністративного права Київського інституту інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОВИЗНАЧЕНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921 РР.)

Період з 1917 по 1921 рр. був надзвичайно складним для церковно-державних відносин, а Україні, де блискавично змінювалися політичні режими. В самому тільки Києві влада змінювалась одинадцять разів. І в цьому політичному калейдоскопі Української революції знаходив своє місце і церковно-визвольний рух.

Політичні зміни викликали активізацію релігійного життя в Україні. В результаті паралельно з боротьбою за державну незалежність України, яку відстоювала Центральна Рада, розпочалася боротьба за створення Української автокефальної православної церкви.

Всім відомий вислів Михайла Грушевського «Обійдемося без попів» розійшовся по всьому Києву і справив негативний вплив на ставлення церковного кліру до Центральної Ради. Фактична зневага уряду до церковного питання була продемонстрована створенням департаменту сповідань, на чолі якого поставили колишнього єпископа Никона (в миру – Миколу Безсонова), який сам зрікся єпископства і тим самим опорочив святість цієї посади. Тепер він повинен був регулювати відносини держави з церквою. Хто з церковників принизив би себе спілкуванням з тим, хто опорочив святість одного із семи церковних Таїнств?

Як зазначає І. Власовський, відразу після Лютневої революції у багатьох українських містах стихійно, іноді без благословення єпископату, почали скликатися пасторські зібрання, на яких миряни не лише відверто критикували існуючі в Росії порядки, а й ставили вимоги щодо необхідності церковної реформи [2, с. 11]. Зокрема, на одному з таких зібрань у Києві було створено Виконавчий комітет духовенства і мирян, на засіданні якого обговорювалися питання церковної реформи [2, с. 11, 12]. А в середині листопада 1917 р. в Києві без благословення московського патріарха створюється Всеукраїнська православна церковна рада, яка очолила національно-церковний рух в Україні. Першим документом ради було звернення до всіх православних парафій України «молитись за нашу боголюбну державу і владу та всеукраїнське військо» [5, с. 251].

Досить бурхливо проходили в українських містах збори єпископів, на яких ставилися вимоги щодо українізації церкви. Зокрема, на Полтавському єпархіальному з'їзді (травень 1917 р.) у прийнятій постанові зазначалося, що «…церква на Україні, підлягаючи голосу життя і історії, повинна була б українізуватися» [2, с. 14], а служба Божа мала б вестися українською мовою. Також категорично вимагалося припинити прак-

тику призначення на кафедри в українські єпархії єпископів з числа великоросів. Навіть на одному з військових з'їздів після постанови про незалежність України було прийнято ухвалу про незалежність Української церкви від Російської [2, с. 14].

Справедливості ради варто зазначити, що Центральна Рада не мала чіткої державницької політики щодо Української церкви. Більше того, провідні національно зорієнтовані партії, що входили до її складу, наголошували лише на традиційному для лівих партій лозунгові відокремлення держави від церкви [7, с. 41]. І тільки партія соціалістів-федералістів та Українська національна партія виступили за українізацію церкви [6, с. 226].

В добу Гетьманату в Українській Державі була проголошена свобода віросповідань. При цьому не можна не зазначити цікаву деталь: у поширеному по всіх церквах обіжнику Міністерства внутрішніх справ про оголошення «Грамоти до всього українського народу» усі православні священики і миряни закликалися до єднання в єдину Українську національну церкву задля спільної розбудови української державності [4, с. 254]. Доказом того, що гетьманська влада мала намір гармонізувати стосунки між світською владою і церквою, було створення Міністерства сповідань, головним завданням якого було визначення державної політики щодо конституційного визнання Української православної церкви як традиційної церкви України [8, с. 26].

В цілому гетьманське правління намагалося балансувати між консервативним церковним кліром і прихильниками національного відродження церкви. Це знайшло свій прояв у роботі Всеукраїнського Собору (червень-грудень 1918 р.), котрий підтримав ідею православної державності і розбудову незалежної від РПЦ канонічної української церкви. Але сам гетьман не виголошував своєї позиції стосовно ідеї автокефалії Української православної церкви. На думку В. Ульяновського, Скоропадський вважав, що населення ще не може визначитися із цією ідеєю. Але на фоні антиукраїнської позиції вищої церковної влади на чолі з митрополитом Антонієм глава держави відійшов від політики невтручання держави у внутрішньоцерковні справи і перейшов до твердих вимог щодо проголошення автокефалії та підтримки національно-самостійницьких рухів у середовищі церкви [8, с. 11].

Взагалі в добу Гетьманату практично були перекреслені всі дотеперішні змагання за автокефалію православної церкви в Україні. Свідчення цього – настанови вже згадуваного Всеукраїнського Собору, який, з одного боку, декларує незалежність української церкви, а з іншого – проголошує, що «Українська Церква і надалі мусить лишитися під зверхністю Московського патріарха Тихона і мусить задовольнятися лише автономією» [3, с. 47]. Очевидно, тут далися взнаки особисті політичні уподобання гетьмана – прихильника автономії України у складі Росії. Саме цим пояснюється той факт, що після жахливого вбивства Київського митрополита Володимира Богоявленського на вакантну кафедру було обрано Харківського архієпископа Антонія (Храповицького), завзятого українофоба, в майбутньому одного з організаторів РПЦ за кордоном.

Заяви про наміри та обережні спроби Центральної Ради і Гетьманату відокремити українську православну церкву від російської поставила на більш прагматичний грунт Директорія. Провідною метою Міністерства сповідань нової влади було створення Українського Патріархату [1, с. 47]. Подальшим кроком у цьому напрямку було прийняття Радою Народних Міністрів УНР 1 січня 1919 р. Закону «Про верховну владу в Українській автокефальній православній миротворчій церкві», за яким верховна церковна влада в Україні має належати Всеукраїнському церковному Собору. Закон проголошував не відокремлення церкви від держави, а співпрацю між ними. Проте, на жаль, він так і залишився на папері. Не можна не погодитися зі словами І. Власовського, який цілком слушно зауважував: «…коли б українська національна влада в Українській Народній Республіці встояла, церковне життя в Україні вступило б на шлях фактичної автокефалії і повільного розмосковлення Православної Церкви…» [2, с. 67].

Таким чином, Українська держава у складні часи виборювання нею незалежності завжди відстоювала злагоджені стосунки із православною церквою, декларуючи свободу віросповідань. В добу Української революції вона ставила перед церквою питання її українізації, автокефалії та утворення Київського патріархату, який був би відокремленим від Російської православної церкви. Ці питання не втратили своєї актуальності і в теперішній час.

Література:

1. Андрусишин Б.І. Церква в Українській державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР) / Б. Андрусишин. – К.: Либідь, 1997.

2. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський. – В 4-х т. – Т. 3. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1998.

3. Квас Віктор. Церква і держава / Віктор Квас // Православний вісник. – К., 1999. – № 3.

4. Киридон А.М. Релігійно-церковне життя в період Гетьманату: проблемне поле взаємодії / А. М. Киридон // Національна та історична пам'ять: Збірник наукових праць. – 2013. – Вип. 7. – С. 252-259.

5. Трофанчук Г.І. Канонічне право. Курс лекцій: навч. посіб. / Г.І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2014. – 272 с.

6. Українське державотворення. Невитребуваний потенціал: словник-довідник / О.М.Мироненко, Ю.І. Римаренко, І.Б. Усенко, В.А. Чехович. – К.: Либідь, 1997. – 560 с.

7. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст. Програмові і довідкові матеріали. – К.: [Без видавництва], 1997.

8. Ульяновський В.І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського): навч. посіб. / В.І. Ульяновський. – К.: Либідь, 1997. – 320 с.

Веклич Владислав Олександрович,
кандидат юридичних наук,доцент кафедри конституційного права,
історії та теорії держави і права
Навчально-наукового Інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом

РЕМОДЕЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ І БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ НАПЕРЕДОДНІ ПАДІННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПОДАЛЬШИХ ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ПЕРТВОРЕНЬ

Зорі тонуть в озерах
Люди тонуть у склянках
У дурманах зелених
Ці верленівські ранки
І рембовські світання
Тоне зірка остання
Чорні крила Монмартра
Сакре-керівські дзвони
Екзистенція Сартра
І його епігони
Чорний кіт, млин червоний
Софія Костицька *(«Парізьєн»)*

Державотворчі процеси, які тривали в Україні у 1917-1921 роках, значною мірою є похідними від тих, що мали місце у Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX століть. Відсутність належного урахування тенденцій, з якими стикалися українці в їхньому побуті й повсякденному житті, унеможливлює комплексне вивчення сучасних тенденцій і процесів у розбудові української державності, які часто несуть загрозу її існуванню.

Сучасні російські науковці вказують на наявність вагомого дестабілізуючого чинника у внутрішньому житті Російської імперії напередодні й під час Першої світової війни. Так зокрема, В. Устинов пише: «Другим злом, яке зламало хребет царській владі в Росії, були тотальна корупція з розкраданнями, що поширилась за царювання Миколи II до таких меж, що не тільки простий народ, але й буржуазія не могли далі існувати, а тим більше розвиватися, не покінчивши з цим злом. Царська влада примирилася з цим явищем, і тільки П.А.Столипін, котрий добре знав витоки корупції і шахрайства в країні, умовив царя створити при урядовому сенаті Верховний кримінальний суд для розгляду злочинів, скоєних державними посадовцями. Подальші десятки судів над колишніми міністрами, товаришами міністрів і губернаторами, звинуваченими за хабарі і казнокрадство, з конфіскацією неправедно нажитого майна, миттєво змінили ставлення державних вельмож до своєї роботи» [1, с. 9]. Отже, наведене свідчить про неприйняття як пересічними громадянами, так і окремими посадовцями правових цінностей і орієнтирів як таких, що завжди мали значення у їх повсякденному житті. На цю обставину звернув увагу Л. Млечін: «…революцію у жовтні здійснили не професійні революціонери, а вищі прошарки суспільства, генералітет» [2, с. 3]. Ця теза дисонує з усталеними штампами про народний характер жовтневого більшовицького перевороту, хоч слід враховувати вплив зовнішнього чинника на цей процес (у вигляді військових супротивників часів Першої світової), коли інтереси перших виражалися у збереженні активів і становища у суспільстві, а других – в укладенні так званого сепаратного миру. Так, І. Володський на основі виданого у США 1918 року збірника «Німецько-більшовицька конспірація» зазначає: «Документи засвідчують, що Брест-Литовський договір – зрада російського народу німецькими агентами – Леніним і Троцьким; що більшовицький уряд секретно прийняв німецьких офіцерів у ролі військових радників, як спостерігачів за посольствами союзників Росії» [3, с. 28].

До реформ, ініціатором яких був П. Столипін, ставлення до корупції було як до буденного явища, за які не передбачалося жорстоких санкцій. Проте, як пише К.Пахалюк, у «1899 році розгорівся скандал в 36-му драгунському Ахтирському полку. Будучи його командиром, Ренненкампф спробував вкрасти казенні гроші. Скандал вдалося зам'яти, проте з полком довелося попрощатися і відправитися... До Сибіру, щоправда, на посаду начальника штабу військ Забайкальської області» [4]. Наведений приклад є непоодиноким, ракова пухлина пустила метастази. У цьому разі слід звернути увагу, що реакція на можливість втрати привілеїв, становища або статків в колишній Російській імперії дивним чином нагадує ситуацію у сфері державного управління сучасної України, особливо з урахуванням зовнішньої військової загрози. На подібність та наслідки такого стану звернув увагу Л. Млечін: «У багатьох міністерствах, а передусім в МВС і в Міністерстві юстиції, утворювалися групи посадовців, згуртовані у банди, які визволяли упійманих на казнокрадстві держпосадовців і бізнесменів з обійм Феміди і за винагороду звільняли їх від покарання. Міцна будівля царської влади, століттями утверджувана самодержавством, від такого беззаконня стала хилитися набік, і ніхто не бажав взяти участь у зміцненні її фундаменту» [1, с. 9].

Як видається, власне неефективність публічної політики щодо запобігання і боротьби з корупцією через не притягнення до відповідальності вищих посадових осіб (відсутність дієвих заходів) призвела до зміни державного ладу. На цьому наголошує Д.Окунєв: «Зокрема, за кілька годин до кульмінаційного моменту на користь зречення – особисто або за допомогою телеграми – офіційно висловилися Брусилов, командувачі Західного і Румунського фронтів Олексій Еверт і Володимир Сахаров, командувач Балтійського флоту віце-адмірал Адріан Непенін й інші. Можна лише припускати про ступінь розчарування Миколи II своїми командувачами, адже переважна більшість домоглася становища і посад за прихильності, а часом і за особистою вимогою царя. Однак, піти проти думки ставки він не міг. Ці військові згодом не перейшли на бік Білого руху. Одні вважали за краще служити більшовикам (Брусилов), інші відійшли від справ і, як і Рузський, загинули внаслідок насильницьких дій (Еверт, Сахаров, Непенін)» [5]. За умови бойових дій це є непрямим свідченням на користь державної зради.

Фізичне знищення представників генералітету, котрі не захотіли співпрацювати з більшовицькою владою (як і царської родини), гіпотетично означала намагання влади

у будь-яких спосіб не допустити витоку інформації у частині можливого перерозподілу ресурсів після закінчення Першої світової війни. Як приклад, можна навести і такий історичний факт, про який пише Ю.Фельштинський: «…щодо особистої вірності секретарів Леніна Сталін не мав сумнівів у світлі того, що жодного нелояльного стосовно нього вчинку жоден з них не здійснив за небезпечних для нього часів. Знаючи Сталіна, можна сказати, що усе наведене стосується вірного помічника і секретаря Леніна В. Бонч-Бруєвича, котрий прожив довге життя, до 1955 року. Репресії не зачепили і його брата, М. Бонч-Бруєвича, царського офіцера, котрий займав до революції посаду Головкома Північного фронту. Михайло Дмитрович, котрого за логікою просто зобов'язані були розстріляти у 1936-1939 роках, дослужився до звання генерал-лейтенанта і помер 1956 року» [6, с. 307]. Частково це можна пояснити гіпотетичним фактом, згідно з яким саме останній очолював військову розвідку Російської імперії, ставши у подальшому керівником подібної структури вже у «радянському» державному утворенні («правонаступник» – Головне розвідувальне управління Генерального Штабу Російської Федерації), але офіційне підтвердження цього відсутнє.

У контексті наведеного історичного досвіду слід взяти до уваги особливості української сучасності. Так, О. Скіпальський міркує: «Четвертий рік іде війна, а частина людей заграє з ворогом, виправдовує його дії. І ніхто за це не покараний. Чому? Бо уся політична і владна еліта України і Росії переплітається між собою. І ще одна причина – у владі домінують матеріальні, а не моральні цінності» [7, с. 17]. Відповідно залучення представників умовної «еліти» держави до корупційних схем у підсумку дозволяє використовувати їх у деструктивних заходах проти української державності. У цьому разі, як видається, при розробці законодавства про державну службу необхідно брати до уваги і таку особливість у діяльності спеціальних служб різних країн: «деякі люди можуть обмежити свої потреби, мають силу волі відмовитися від спокус. Спецслужби «спеціалізуються» на безвольних і меркантильних людях» [7, с. 16].

У підсумку слід наголосити, в сучасній Україні існує нагальна потреба створення правових засад для забезпечення активної участі громадянського суспільства у заходах по запобіганню корупції та нещадної боротьби з нею. Мова йде про залучення саме громадянського суспільства, позаяк механізм української держави виявився неефективним у цій сфері. Нарешті слід усім усвідомити про необхідність подолання ідеології державоцентризму (що панує з часів Російської імперії) та переформатувати діяльність механізму держави відповідно до задекларованих на конституційному рівні принципів демократії і громадянського суспільства. За такої парадигми малоймовірною є можливість «дикого» накопичення вищими державними посадовцями матеріальних благ. Натомість складаються умови для протидії з боку громадянського суспільства будь-яким проявам корупції.

У випадку з сучасною Україною, збереження корупційних схем подібно до Російської імперії періоду її занепаду веде до наперед відомого результату – поглинання України вже Російською Федерацією. У цьому разі актуалізується проблема законодавчого закріплення стратегії цілісної політики запобігання та боротьби з корупцією. Вона має зафіксувати системні заходи досягнення практичних результатів у цій сфері з урахуванням доктринальних напрацювань науки кримінології.

Отже використання досвіду ремоделювання публічної політики запобігання і боротьби з корупцією наприкінці існування Російської імперії для сучасної практики в

Україні є актуальним у частині посилення моніторингу за діяльністю вищих посадових осіб держави, а також інших наближених до них осіб, задля забезпечення ефективної політики боротьби з корупцією на сучасному етапі трансформації українського суспільства. Правові інструменти і механізми, що їх може бути запропоновано у цьому контексті, подібно до тих, що їх було впроваджено на початку XX століття, мають базуватися на правовій основі.

За умов сучасного демократичного суспільства дієві «класичні» правові інструменти мають бути доповнені нормами про неприпустимість застосування до представників громадських формувань, яких долучено до антикорупційних ініціатив, законодавчого регулювання, яке стосується або є подібним до того, що використовується стосовно державних посадовців. Будь-яка правова зарегульованість у підсумку веде до блокування ефективних антикорупційних ініціатив. Таким чином, досвід доби занепаду Російської імперії має знайти своє практичне втілення вже на поточному етапі розвитку української державності.

Література:

1.Устинов В.И. Великая Армия, поверженная изменой и предательством. К итогам участия России в 1-й мировой войне / В.И. Устинов – М.: «Алгоритм», 2017. – 400 с.

2.Млечин Л. Вся императорская рать: охранка, полиця, жандармы... Отчего же спецслужбы России не смогли ее спасти / Л. Млечин // Газета «Тайны прошлого». – 2017. – № 31. – С. 3.

3.Володський І. Витоки зла (таємниця комунізму) / І. Володський. – К.: МАУП, 2003. – 64 с.

4.Пахалюк К. Генерал П.К. фон Ренненкампф / К. Пахалюк // Рейтар. – 2013. – № 2. – С. 71–92.

5.Окунев Д. «Отвергнутый страной, покинутый армией». Какую роль сыграл генералитет российской армии в отречении Николая II / Дмитрий Окунев // [Електронний ресурс: АО «Газета.Ру». – 2017. – 6 марта] – Режим доступу: https://www.gazeta.ru/army/2017/03/05/10559207.shtml (дата обращения 8.11.2017 г.).

6.Фельштинский Ю. Вожди в законе / Ю. Фельштинский. – М.: ТЕРРА. – Книжный клуб, 2008. – 384 с.

7.Балюк Н. Олександр Скіпальський: «Спецслужби часто використовують безвольних, а особливо – меркантильних людей» / Н. Балюк // Універсум. – 2017. – № 9-10. – С. 16-17

Вовк Олександр Йосипович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії права та держави юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МІСЬКА РЕФОРМА 1917 РОКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПРОВЕДЕННЯ В УКРАЇНІ

Для ефективного проведення реформи місцевого самоврядування в Україні до 2020 р. потрібна надзвичайна концентрація економічних, соціально – політичних та інтелектуальних зусиль усіх громадян держави. При цьому важливе значення має удосконалення існуючих та прийняття нових нормативно-правових актів для забезпечення належних виборів депутатів місцевих рад усіх рівнів та упорядкування представницьких органів на місцях. У цьому складному нормотворчому процесі безумовно слід використовувати вітчизняний історико-правовий досвід реформування місцевого самоврядування, у тому числі другої половини XIX – початку XX століть.

Загальновідомо, будь-якій реформі органів самоврядування як у минулому, так і на сучасному етапі розвитку держави передують об'єктивні та суб'єктивні чинники. До об'єктивних слід віднести: економічну неспроможність переважної більшості органів міського самоврядування здійснювати свої повноваження через існуючий дефіцит ресурсів у бюджетах міських громад; відчуженість органів самоврядування від населення; неефективне використання комунальної власності, корупцію та демагогічну політику; кризу кадрової системи підготовки службовців та депутатів органів міського самоврядування; недосконаліть або відсутність інститутів народної ініціативи та форм прямої демократії; відсутність солідарності у мешканців міст у справі вирішення проблем місцевого значення та захисту своїх прав і інтересів; надмірну централізацію органів державного управління, неефективну місцеву державну політику, яка не заохочує до розвитку міських громад; відсутність розмежування у повноваженнях органів виконавчої влади та міського самоврядування.

Економічні та соціально-політичні передумови реформи органів міського самоврядування у 1917 році в українських містах були докорінно суперечливі та складні. Вони визначалися рядом причин.

По-перше, поглибленими процесами урбанізації на початку XX ст. на всіх обширах Російської імперії. Особливо активно цей процес відбувався в Україні. Зростала роль міст, міської культури, питома вага міського населення, розростались міські поселення тощо. Урбанізація спричинила активність і бажання представників широких верств міського населення брати участь в управлінні міським господарством.

По-друге, незавершеністю реформи міського самоврядування другої половини XIX ст. в Російській державі, до складу якої входила більшість українських міст та земель. Якщо міська реформа і розпочиналась як один із демократичних заходів в Російській імперії, що підтверджується її юридичним закріпленням у Міському положенні 1870 року, то вже Городове положення 11 червня 1892 р. стало основою для контрреформи у сфері місцевого самоврядування в українських великих та середніх містах Волині, Поділля, Наддніпрянщини, Півдня та Сходу України. Згідно з цим положення уже

з 1892 р. було значно зменшено (майже в 8 разів) кількість активних виборців, а кількість депутатів (гласних) у міських думах скоротилася у два рази. Водночас, міські управи отримали більшу незалежність від дум, а також було розширено права міських голів при вирішенні в одноособовому порядку нагальних господарських питань, хоч і за рахунок обмеження прав гласних. У невеликих українських містах було запроваджено так зване спрощене правління.

Водночас «контрреформа» 1892 р. у цілому обмежила самоврядність міст та змінила пріоритети у діяльності дум. Стало обов'язковим адміністративне затвердження не тільки міського голови й членів управи, а також муніципальних кошторисів, що завдавало шкоди самостійній фінансово-економічній діяльності міст та відкривало шлях до корупції. Водночас погіршилися відносини між державними чиновниками та депутатами й службовцями органів самоврядування. Розширення прав місцевого самоврядування викликало невдоволення урядовців усіх рангів, а їх обмеження породжувало протести від простої публічної критики і до терористичних актів, навіть проти особи імператора [1]. Незавершеність реформ місцевого самоврядування вбачалась також у відсутності цих інститутів у волостях і містечках на низовому рівні, а також у відсутності центральних самоврядних координуючих установ.

По-третє, вимушено свідомим намаганням урядових кіл до скасування основних положень контрреформ місцевого самоврядування ще напередодні революційних подій 1905-1906 років. Це підтверджується низкою нормативних актів, ухвалених імператорською владою, зокрема Маніфестом від 26 лютого 1903 р. та Указом від 12 грудня 1904 р. Так, в Іменному найвищому Указі Урядовому Сенату «Про плани до вдосконалення державного порядку» зазначалося про бажання надати земським і міським установам можливо ширшу участь у завідуванні різними сторонами місцевого благоустрою, надавши їм необхідну для цього, в законних межах, самостійність і закликати до діяльності в цих установах зацікавленої у місцевих справах частини населення [2, с. 4]. Міністерство внутрішніх справ 7 лютого 1907 р. видало законопроект «Головні підстави перетворення земських і міських громадських установ» (частково затверджений Радою Міністрів у 1907 р.), в якому передбачалося звузити державно-адміністративний нагляд за міськими самоврядними установами та розширити їх компетенцію. Ці правові акти були серйозним сигналом урядовцям та думським депутатам, про початок важливих перетворенн у сфері міського самоврядування.

По-четверте, невпинною боротьбою представників ліберально налаштованих, у тому числі й українських верств міського населення (які вже у роки першої буржуазно-демократичної революції 1905-1907 рр. отримали початкові уроки демократії) за удосконалення роботи органів самоврядування. У 1907 р. при Міністерстві внутрішніх справ було створено «Особливу Нараду для перегляду Земських та Городових положень», куди поряд з чиновниками увійшли запрошені виборні представники від земств та міст [3]. До червня 1908 р. Особлива Нарада отримала низку пропозицій до нового проекту Міського положення від багатьох міських дум, у тому числі від Харківської, Полтавської та Кам'янець- Подільської. За ініціативою саме міських дум протягом 1904-1917 рр. реально зменшився виборчий майновий ценз у тих українських містах, які активно цього добивалися. Особливо багато уваги питанням міського самоврядування приділяли депутати Державної Думи, насамперед конституційні демократи та октябристи. Вони підготували власні законопроекти Міського положення, які містили

демократичні принципи організації місцевих виборів [4]. Крім вище перелічених, існували й інші причини проведення реформи органів міського самоврядування, але, як видається, вони мали другорядний характер.

Основні пункти державного та фракційних законопроектів нового Міського положення були узгоджені ще в середині 1916 р., але їх ухвалення та набуття законної сили було проблематичним. Йшла Перша світова війна. З одного боку, реалізація реформ місцевого самоврядування (земської, міської та селищної) потребувала величезних матеріальних витрат, а всі наявні кошти йшли на війну; з іншого – постійна та затяжна недовіра державної влади до демократичної самоорганізації підданих (що начебто загрожувала всьому самодержавному устрою) унеможливлювали будь-які спроби до позитивних змін за імперського режиму.

Суспільно-політичні обставини різко змінилися після революційних подій у лютому-березні 1917 р. та з утворенням Тимчасового уряду. Члени Тимчасового уряду (кадети, октябристи, соціалісти) чітко розуміли, що залучитися підтримкою широких верств населення можна лише за умови проведення популярних реформ і, насамперед, у сфері місцевого самоврядування. У цьому разі, до основних перетворень, які намічалося здійснити під час чергової спроби проведення Міської реформи, належали: 1) значне розширення кола міських виборців з активним та пасивним виборчим правом; 2) збільшення прав міських дум у сфері фінансової діяльності; 3) скорочення державного нагляду за діяльністю міських самоврядних органів; 4) докорінна зміна функцій міського самоуправління; 5) поступове перетворення державного управління містами у самоврядне. Для реалізації цих задумів за завданням Тимчасового уряду Міністерство внутрішніх справ створило «Особливу нараду з реформи місцевого самоврядування і управління», яка безпосередньо керувала проведенням названої реформи в усіх містах. Зі свого боку Українська Центральна Рада вже в першій своїй Відозві «До українського народу» від 9 березня 1917 р. закликала взяти участь у місцевих виборах усіх українців, що було фактичним закликом до демократизації діяльності дум в українських містах.

Юридичним забезпеченням Міської реформи 1917 р. в українських містах стали такі нормативно-правові акти: «Городове положення» (11 червня 1892 р.) в редакції від 17 березня 1915 року під назвою «Положення про громадське управління міст» [5-6]; Постанова «Про виробництво виборів гласних Міських Дум та про дільничних міських управлінь» (15 квітня 1917 р.) [7]; Постанова «Про зміни діючих Положень про громадське управління міст» (9 червня 1917 р.) [8]; Чотири Універсали Української Центральної Ради (УЦР); Закон УЦР «Про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР» (25 листопада 1917 р.) [9].

За новим нормативно-правовим актом Тимчасового уряду «Про здійснення виборів гласних Міських Дум та про дільничних міських управлінь» (15 червня 1917 р.), правом участі у виборах гласних користувалися російські громадяни обох статей всіх національностей і віросповідань, що досягли до часу складання виборчих списків двадцяти років, за умови, що вони на цей час мешкали, служили або мали домоволодіння у конкретному місті, чи виконували інші, пов'язані з життєдіяльністю міста, обов'язки [7, с. 164]. Міські вибори за новою виборчою системою в українських містах відбулися в червні – жовтні 1917 р., а нові думи були сформовані в 176 містах України.

Водночас, слід наголосити, що проведення Міської реформи 1917 р. в українських містах мало свої особливості. Насамперед, удосконалення діяльності органів міського самоврядування тут розпочалося ще задовго до ухвалення нових постанов всеросійського значення про впорядкування виборів та змін у громадському управлінні міст (цікаво, що в багатьох українських містах Київщини, Волині, Чернігівщини тощо лютнево-березневі революційні події були сприйняті як керівництво до дії у справі революційної перебудови органів самоврядування). Вже в березні 1917 р. розпочався активний процес з реорганізації міських дум шляхом довиборів та перевиборів гласних (про це тільки 20 квітня 1917 р. Тимчасовий уряд опублікував постанову про поповнення складу дум як тимчасовий захід у невідкладних випадках [10]). Реалізація названої постанови Тимчасового уряду у кожному окремому українському місті, зокрема в Києві, Житомирі, Чернігові, Херсоні, Харкові, Полтаві, Могилеві- Подільському, Одесі, Миргороді, Золотоноші, Пирятині, Прилуках, Кролевці, Острі, Балті, Луганську, Миколаєві, Умані, Перекопі мала свою місцеву специфіку, про що свідчать численні архівні матеріали.

Особливістю було і те, що після ухвалення Тимчасовим урядом нормативних актів про міську реформу під час нових виборів збільшилась кількість гласних у міських думах у державі в цілому та в 176 українських містах зокрема: у Житомирі – до 98 гласних, Рівному- до 47, Києві- до 120, Бердичеві – до 89, Кам'янці-Подільському – до 62, Вінниці – до 59, Полтаві – до 68, Чернігові – до 60, Воронежі – до 22, Харкові – до 116, Сумах – до 62, Слов'янську – до 36, Катеринославі – до 113, Луганську – до 75, Херсоні – до 101, Одесі – до 120, Тирасполі – до 46, Сімферополі – до 78, Геніческу – до 28 тощо [7, с. 172-184].

Важливою особливістю було і те, що в містах України до і під час реформи утворювались комітети представників громадських організацій (ради об'єднаних громадських організацій або комітети громадських організацій, громадські комітети), які виконували функцію представницьких органів місцевої влади Тимчасового уряду. Так, у Києві вже 16 березня 1917 р. за ініціативою міської думи було створено Комітет Київської ради об'єднаних організацій, що координував свою роботу з Тимчасовим урядом. Як наслідок, у місті утворилося двовладдя (але не подібне до двовладдя у Петрограді). З одного боку, функціонував Виконавчий комітет міської думи як інституція Тимчасового уряду, а з іншого – Українська Національна Рада. Отже, саме міські думи та їх комітети до жовтневого перевороту були представницькими органами Тимчасового уряду в українських містах.

Не менш важливою особливістю міської реформи в Україні було й те, що більшість нових гласних вважали себе, насамперед, членами саме українських політичних партій, тому їх інтереси реалізовувалися в руслі виконання програми Української Центральної ради, а не інтересів громад міста.

Слід наголосити, що саме в ході Міської реформи 1917 р. 16 українських селищ отримали статус міст – Біла Церква, Ірпінь, Сарни, Тульчин, Каменський, Амур, Нижньодніпровськ, Лозова, Синельникове, Яковлівське, Дебальцеве, Єнакієве, Гришине, Алушта, Джанкой та Юзівка. Згідно з Постановою «Про зміни діючих Положень про громадське управління міст» (9 червня 1917 р.), у губернських містах України крім вже існуючих міських дум, були створені ще й міські районні думи саме для покращення умов ефективного функціонування системи міського самоврядування [8].

Після жовтневого перевороту 1917 р. та поразки Тимчасового уряду, Українська Центральна Рада прийняла Закон «Про виключне право Центральної Ради видавати законодавчі акти УНР» (25 листопада 1917 р.), за яким: по-перше, підтверджувалась

чинність розпоряджень російського уряду, які були видані до 27 жовтня 1917 р., якщо вони не були змінені або скасовані УЦР та Генеральним Секретаріатом (у тому числі з реформи міського самоврядування. – Авт.); по-друге, вказувалось, що всі особи, обрані до органів самоврядування, «зостаються на своїх урядах без особливих прохань чи заяв» [9, с. 477]. Істотно, в нормативно-правових актах Тимчасового уряду та Української Центральної Ради органи місцевого самоврядування обрані у 1917 р., повинні були функціонувати до кінця 1919 р., але фактично проіснували до грудня 1920 року в містах, підконтрольних Директорії УНР.

У підсумку слід наголосити, що досвід проведення реформи міського самоврядування в українських містах протягом 1917 р. є важливим і корисним для формування сучасної правової системи України. Серйозної уваги заслуговують змістові положення документів, які юридично забезпечили вибори міських гласних та удосконалили функціонування міських дум і управ на демократичних засадах в українських містах і селищах.

Література:

1.Полное собраніе законовъ Российской имперіи. Собр. 3-е. – Т. XII. – № 8798. – С. 430-456.

2.Сборникъ законовъ, манифестовъ, указовъ Правительствующему Сенату, рескриптовъ и положеній комитета министров, относящихся к преобразованию государственного строя Россіи, с приложениемъ алфавитного предметного указателя. – Изд. 3-е, пересмотренного и дополненного по 1 сентября 1908 года / Под ред. пр.-доц. Н.И. Лазаревского. – СПб.: Юридическій книжный складъ «Право», 1909. – С. 3-6.

3. Российский Государственный исторический архив. – Ф. 565. – Оп. 13. – Д. 1756.

4.Государственная Дума, стенографические отчеты. – Созыв III. – Сессия 4. – СПб., 1916. –Ч. 2. – С. 811.

5.Полное собраніе законовъ Российской имперіи. – Собр. 3-е. – Т. XII. – № 8798. – С. 430-456.

6.Сводъ законовъ Россійской имперіи. – Т. II. Положенія объ общественномъ управленіи городовъ. – Петроградъ, Государственная типографія, – 1915. – 754 с.

7.Сборникъ указовъ и постановленій Временнаго правительства. Выпускъ № 1: 27 февраля – 5 мая 1917 г. / Составлен Отделеніемъ Законовъ Государственной Канцеляріи. – Петроградъ, Государственная типографія. – 1917. – 557 с.

8.Сборникъ указовъ и постановленій Временнаго правительства. Выпускъ № 2. – 5 мая – 2 июля 1917 г. Часть первая. Отделы I-VIII. / Составлен Отделеніемъ Законовъ Государственной Канцеляріи. – Петроградъ: Первая Государственная типографія, 1917. – 698 с.

9.Українська Центральна Рада. Документи і матеріали у двох томах: у 2 т. – Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К.: Наукова думка, 1996. – 589 с.

10. Вестник Временного правительства. – 1917. – 22 апреля.

Губанова Тамара Олексіївна,
кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України,
директор ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж» (м. Київ)

ЗАКОНОДАВЧИЙ ПРОЦЕС ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР. ТА СЬОГОДЕННЯ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Для розбудови сучасної України, як правової держави, дуже важливо вивчати і переосмислювати українську історію, особливо ті її нетривалі періоди, коли господарем на українській землі ставав, власне, український народ.

У 1917 р. склалися сприятливі умови для відродження української державності. Революції в Росії, Німеччині, Австро-Угорщині відвернули увагу цих імперій від України, уряди яких були змушені вирішувати свої внутрішні проблеми. І ось настав час Україні піднятися з колін і заявити світові про своє існування. Польща відразу виявила своє незадоволення, втративши Східну Галичину, і наважилась на військову агресію в західній Україні, потім війська Тимчасового уряду, деніківці, більшовики… Але, незважаючи на всі ці труднощі, все ж таки була зроблена заявка про українську націю, про українську державу і про українську Соборність. На жаль, втримати державну незалежність тоді не вдалося. УНР отримала політичну поразку, але не ідейну. Пошматована СРСР, Польською Республікою, Королівством Румунії, Чехословацькою Республікою, Україна знову встала з колін, щоб, нарешті, 16 липня 1991 року проголосити про свою незалежність [1].

Чинився жорсткий опір формуванню української нації, розбудові української держави, розвитку українського права, українському законотворчому процесу. Відбувався пошук оптимальної форми правління – від парламентської до президентської та форм політичного режиму – від антидемократичного до демократичного і навпаки. Суттєві зміни сталися і в законодавстві. Саме в буремні роки Української революції 1917-1921 рр. були прийняті ключові нормативні акти, закони, постанови, визначились основні напрямки державного будівництва, основні віхи законодавчого процесу.

Аналізуючи нормативно-правові акти за часів І і ІІ УНР, Української держави і ЗУНР, ми обов'язково враховуємо їх в новітніх, сучасних, наукових дослідженнях та в процесі законотворення і не забуваємо той факт, що буремні 1917-1921 рр. – трагічне попередження нашому сьогоденню. Сучасним політикам варто враховувати і досвід зовнішньополітичної діяльності українських урядів доби 1917-1921 рр. та міжнародне законодавство того періоду. Глибокий та всебічний аналіз особливостей державотворчих та правотворчих процесів у зазначений період, безсумнівно, має величезний вплив на такі самі процеси в українському сьогоденні, а зміст нормативних актів, постанов, законів періоду 1917-192 рр. не втратив своєї актуальності і нині.

Розглянемо законодавство зазначеного періоду, що регулювало певні міжнаціональні відносини, реформування військових частин, деякі питання власності, рефор-

мування судової системи, державотворення, національні інтереси. Простіше розглядати як державотворчі, так і законотворчі процеси в трьох етапах Української революції 1917-1921 рр.:

- утворення та діяльність УЦР (проголошення Універсалів УЦР) (березень 1917р. – квітень 1918р.);

- правління гетьмана Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918р.);

- встановлення влади Директорії УНР (грудень 1918р. – листопад 1921р.);

І Універсал – політична мета – здобуття української автономії у складі Російської федерації.

ІІ Універсал – створення Генерального Секретаріату, як виконавчого органу влади.

ІІІ Універсал – проголошення Української Народної Республіки.

IV Універсал – дипломатичне визнання Української Народної Республіки [2, с. 161].

За історичної доби гетьманату П. Скоропадського УНР визнали 30 країн світу. Цей час позначився розбудовою регіональної адміністрації, відкриттям Кам'янець-Подільського університету та Академії наук, не зовсім вдалою військовою реформою. Директорія відновила республіканський лад та демократичну форму правління. Акт Злуки УНР та ЗУНР – перше свідчення волі українського народу до Соборності, яке ми спостерігаємо і сьогодні [3]. Саме під час Української революції 1917-1921 р. разом з проголошенням незалежності України продемонстровано можливість демократичного, цивілізованого, мирного об'єднання територій в одну єдину державу – УНР. У цьому ми бачимо важливий хоча і трагічний досвід державної і правової розбудови України [4]. Незважаючи на постійні посягання більшовицької Росії та декінівців, УНР демонструвала героїзм і вела важкі бої за свою незалежність і територіальну цілісність. Та все ж у 1921 р. майже вся її територія опинилася під контролем держав: радянської Росії, Польщі, Чехословаччини, Румунії, Угорщини.

Аналізуючи події, які зараз переживає наша молода незалежна Україна, виборюючи собі територіальну цілісність ціною тисяч життів кращих своїх синів, з трагічним періодом, які окреслюють 1917-1921 рр. і які визначені в працях М. Грушевського, В. Винниченка терміном «Українська революція», ми не тільки віддаємо шану справжній історії нашої країни. Ми, покоління українців, український народ – вміємо цінувати і любити свою історію, яка більше століття фальсифікувалася радянською історіографією [5; 6; 7].

Порівнювати законотворчі процеси доби Української революції 1917-1921 рр. з законотворчістю сьогодення, насамперед, необхідно ще й тому, щоб не давати можливості нашій Верховній Раді виправдовуватись за недосконаліть законів, які вона часом приймає. Бо це дуже дивно, якщо зазирнути у минуле України, а саме, у початок 20-х років минулого століття, коли влада змінювалась майже щомісяця, коли не було єдиної окремої грошової одиниці і українці часом не знали, хто прийшов до влади, – законодавчий процес відбувався, без права на похибку чи помилку. Саме тоді було вперше вжито термін «державна мова», все діловодство переводилось на українську державну мову (Закон УЦР «Про запровадження української мови у банківській та торговій сфері» 24 березня 1918 р.). Перші кроки формування українського національного законодавства, звичайно ж, розпочалися з визнання мови законотворення [8].

Далі відбувся розподіл влади на законодавчу – УЦР та виконавчу –Генеральний секретаріат (пізніше – Рада Народних Міністрів). Процедура прийняття українських законів відбувалась шляхом санкціонування Тимчасовим урядом. Пригадаємо Закон «Про утримання ЦР за державний рахунок», Закон «Про недоторканість осіб членів ЦР». Чи не нагадують зазначені закони нині чинні Закон України «Про депутатську недоторканність» та Закон України «Про депутатську діяльність», відповідно? Подібно до УЦР у 1917р., Верховна Рада України, оголосивши незалежність у 1991р. і не маючи сформованого національного законодавства, прийняла таке саме рішення, як і УЦР: всі закони і постанови, які були прийняті до 1991 р., мали чинність, якщо вони не були змінені Верховною Радою після 1991 р. [9].

Цінність законотворчого процесу УНР у 1917-1921 рр. є дуже важливим ще і тому, що, не зважаючи на присутність законів російської влади в УНР, формувалось вітчизняне законодавство, а законодавчі процедури за своїм стилем і змістом були більш наближені до європейського законодавства, ніж до тоді існуючого, російського.

І навіть тепер, попри всі захоплення запозиченням практики державного будівництва та правотворчих процесів у інших країн світу: Західної Європи, США та ін., перебуваючи у такому непростому історичному часі, коли захист територіальної цілісності України, захист державного суверенітету ставить не прості виклики, слід не тільки вивчати, але і аналізувати та вміти враховувати досвід саме власних попередніх історичних періодів життя українського народу, щоб «не наступати на ті ж самі граблі». Вивчати, цінувати, аналізувати – щоб жити вільно, гордо, незалежно.

Література:

1.Узагальнена інформація про заходи з відзначення 90-річчя подій Української революції 1917-1921 років та вшанування памяті її учасників // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.memory.gov.ua/publication/content /927. htm

2.Тищик Б.Й. Історія держави і права України:[академ. курс; підр.] / Б.Й. Тищик, І.Й. Бойко. – К.: Ін Юрс, 2015. – 808 с.

3.Федоренко П. Історія революції. 1917-1921. Центральна Рада / П. Федоренко – Б.м., б.р. – 29 с.

4.Мироненко О.М. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917-1920 рр.: Теоретико – методологічний аспект / О.М. Мироненко. – К.: НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2002. – 260 с.

5. Юридична енциклопедія. У 6-ти т. – К., 1998-2004.

6.Політологічний енциклопедичний словник. А-Я. Вид. 2-е, доповнене і перероблене. – К., 2004. – 820 с.

7.Мала енциклопедія етнодержавознавства // НАНУ, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; [редкол.: Римаренко Ю.І. (відп. ред.) та ін.]. – К.: Вд-во «Довіра, Генеза», – 1996. – 942 с.

8.Пиріг Р.Я. Джерела історії Української революції 1917-1921 рр.: кінофотодокументи та інформаційно-довідкова література / Р.Я. Пиріг // Архіви України. – 2012. – № 1(277). – С. 111-116.

9.Указ Президента України № 297/2007 «Про заходи з відзначення 90-ї річниці подій Української революції та вшанування її учасників» 12 квітня 2007 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi

Губань Радим Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКИХ УРЯДІВ ЩОДО КРИМУ У 1917-1918 РР: ПРАВОВЕ ОСМИСЛЕННЯ

Відповідно до Третього універсалу, який був прийнятий Центральною Радою 7 листопада 1917 р., до території УНР належали землі, заселені здебільшого українцями, в тому числі Таврія (без Криму). Отже Центральна Рада включала до території УНР лише три материкових повіти Таврійської губернії, що підтверджується і змістом закону про вибори до Установчих зборів УНР (11 листопада 1917 р.). Відповідно до п. 2 цього закону утворювалась, зокрема, Таврійська виборча округа, в яку входили Бердянський, Дніпровський та Мелітопольський повіти Таврійської губернії [1, с. 43].

Відповідно до результатів Брестського договору й угоди України з Німеччиною, північні повіти – Дніпровський, Мелітопольський, Бердянський були вилучені з Таврійської губернії [2, с. 112]. Згідно із Законом «Про поділ України на землі», Крим також не входив до складу УНР. Мелітопольський та Бердянський повіти входили до складу землі під назвою «Запоріжжя», а Дніпровський повіт – до складу землі під назвою «Нове Запоріжжя». Проте в ст. 3 Закону було сказано, що остаточні кордони можуть бути змінені [1, с. 44]. Як зазначає р. Пиріг, тільки в процесі звільнення України від більшовиків навесні 1918 р. уряд УНР усвідомив важливість володіння півостровом і Чорноморським флотом [3, с. 385]. Так, у телеграмі міністра закордонних справ УНР М. Любинського посланникові УНР в Німеччині О. Севрюку від 22 квітня 1918 р. зазначалося, що спиратися в цій справі на Третій універсал, який вийшов за цілком інших політичних обставин, не можна. На цих днях, очевидно, вийде новий акт державної ваги, який визначить наші кордони, включаючи цілком Крим [1, с. 45]. Навіть більше, до Криму вже було відправлено військову потугу (група П. Болбачана), що взяла Сімферополь і Бахчисарай та готувалася увійти до Севастополя, однак 27 квітня вона була змушена відступити до Мелітополя [4, с. 194]. Посол УНР в Туреччині М. Левітський в листі до міністра закордонних справ України від 29 квітня 1918 р. зазначав: «Я офіційно заявив в розмові з Великим Візирем, що наш уряд дивиться на Крим як на частину Української Народної Республіки» [1, с. 45]. 10 травня 1918 р. П. Скоропадський направив послу Німеччини А. Мумму офіційну ноту, в якій наголошувалося на необхідності передачі Криму Україні [3, с. 389]. А 30 травня 1918 р. міністр закордонних справ України Д. Дорошенко надіслав ноту представнику Німеччини в Українській Державі барону А. Мумму, у якій наголошувалося, що Крим тісно пов'язаний з Україною економічним, політичним і етнографічним життям, а також, що Українська Держава не зможе нормально розвиватися без нього [5, с. 98]. Під час візиту у вересні 1918 р. до Німеччини гетьман П. Скоропадський фактично отримав принципову згоду на включення Криму до складу Української Держави та передачу їй Чорноморського флоту [3, с. 389].

12 червня 1918 р. відбувся губернський з'їзд землевласників та хліборобів Таврії, який підтримав приєднання Криму до України. Незважаючи на це, німецьке командування передало владу у Криму російському генералові М. Сулькевичу. Як з'ясував А. Іванець, на заваді гетьманській політиці приєднання Криму до Української Держави стала позиція частини істеблішменту німецького Рейху, яка розглядала можливість утримати, а за сприятливих обставин і колонізувати Крим як плацдарм для експансії в Азію [6, с. 16].

Всі ж спільні засідання української і російської комісій у справі кордонів (протягом червня – липня 1918 р.) потрапляли в глухий кут, як тільки поставало питання про Крим. Українська комісія на чолі з О. Шульгіним повторювала, що Росія повністю втратила свої права на Кримський півострів і що права України і Росії на Крим однакові. Натомість Д. Мануїльський наголошував, що Україна не має вагомих причин претендувати на півострів, оскільки питання про Крим не згадується в жодному міжнародному договорі Української Держави. Члени російської політичної комісії майже на кожному засіданні нагадували українцям про третій універсал і про існування Таврійської РСР [5, с. 99].

Однак гетьман не визнав правління М. Сулькевича, а 11 липня 1918 р. українське МЗС вручило німецькому послу в Україні барону А. Мумму офіційну ноту про необхідність приєднання Криму, а також прохання до німецької сторони не заважати цій справі [7, с. 124]. З огляду на те, що М. Сулькевич не погоджувався на переговори, гетьман розпочав блокаду Криму. Німці спробували втрутитись у цю ситуацію і попросили гетьмана розпочати поставку продовольства до Криму, однак гетьман заявив, що відповідно до договору Україна зобов'язана постачати продовольство до Німеччини, а не до Криму. В результаті М. Сулькевич змушений був погодитися і розпочати переговори про форму державного об'єднання з Українською Державою. На початку жовтня 1918 р. делегація з Криму прибула до Києва, а вже 12 жовтня вона, отримавши пропозиції гетьмана, попросила місяць на роздуми і відбула до Криму [7, с. 129].

Після капітуляції в світовій війні Німеччини уряд М. Сулькевича протримався лише 3 дні і був замінений проантантівським Кабінетом С. Крима, що відразу скасував курс на державну самостійність півострова. Далі вирішення цього питання перейшло до Директорії. Остання ж, наголошуючи на тому, що Крим економічно залежав від України, наполягала, аби Крим став федеративною, автономною частиною УНР [5, с. 102]. Однак, як слушно зауважує О. Дубрава, вирішенню кримського питання перешкодила висадка на півострові, як і по всьому Північному Причорномор'ю, військ Антанти. Справа в тому, що уряди Антанти не визнавали самостійності України і прагнули до відродження «єдиної і неподільної» Росії [8, с. 61].

Таким чином, ми спостерігаємо еволюцію правової політики українських урядів щодо Криму від відмови від нього до реальних кроків на включення до складу українських земель.

Література:

1.Іванова І. С. Крим в політиці Української Центральної Ради щодо визначення та формування території України / І.С. Іванова // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2013. – №2. – С. 38-47.

2.Редькіна О. М. Кримський крайовий уряд генерал-лейтенанта С. Сулькевича (червень-листопад 1918 р.): історико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Олена Миколаївна Редькіна; Тавр. нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2003. – 202 с.

3.Пиріг Р.В. Німецькі детермінанти Кримської політики гетьмана Павла Скоропадського (травень-грудень 1918р.) / Р.В. Пиріг // Крим від античності до сьогодення: Історичні студії / Відп. ред. В. Смолій. – К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – С. 385-395.

4.Головченко В. І. Кримське питання в Українській політиці гетьмана П. Скоропадського / В.І. Головченко // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – 2013. – Вип. 7. – С. 192-201.

5.Несук О.М. Українсько-російські відносини 1917-1922 рр.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Оксана Миколаївна Несук; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут міжнародних відносин. – К., 1998. – 219 с.

6.Іванець А. В. Кримська проблема в діяльності УНР періоду Директорії (кінець 1918-1920 рр.) / А.В. Іванець. – Сімферополь: Доля, 2013. – 176 с.

7.Борисенко С. А. Українсько-російські відносини: квітень – грудень 1918 року: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Сергій Анатолійович Борисенко; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2003. – 177 с.

8.Дубрава О. П. Формування державних кордонів України (1917-1925 роки): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Олександр Петрович Дубрава; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 202 с.

Гурняк Олександр Григорович,
кандидат юридичних наук, юрисконсульт Центральної військово-лікарської комісії Міністерства оборони України

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТРУДОВОГО ПРАВА В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РОКІВ

17 березня 2017 року відбулося Урочисте засідання Верховної Ради України з нагоди 100-річчя Української революції 1917-1921 років, яке відкрив Голова Верховної Ради України Андрій Парубій. «Сьогодні … ворог у нас той самий, і методи ті ж самі – розсварити, розділити, знищити», – заявив спікер українського парламенту. Варто було б, звичайно, говорити й про причини та умови, які призвели до знищення української державності у ті буремні роки, про конфронтацію українського суспільства та ідеологій, неузгодженість позицій по конституційному, військовому, адміністративному, соціальному та іншим напрямкам розвитку держави, її формам існування, боротьба з окупацією її території та про ведення тривалої і кровопролитної війни [1]. Проте ці слова із вуст Голови Верховної Ради так і не прозвучали.

Українська революція 1917-1921 років стала результатом розвитку українського національно-визвольного руху, який активізувався з кінця XIX – початку XX століть. Однією із причин, що зумовила її початок, стало не бажання українського етносу перебувати далі в залежному, упослідженому стані. Він століттями прагнув господарювати на власній землі, обирати свій власний шлях та долю, але в умовах повсюдного панування російського шовінізму, національний поступ був неможливий.

Українська Центральна Рада, що претендувала на статус виразника прагнень української нації, бачила Україну демократичною державою, в якій влада поділялася б за класичним принципом на законодавчу, виконавчу й судову. Провідною ідеологією українського національного державотворення за доби Центральної Ради була соціалістична [2, с. 15].

Першими документами, ухваленими УЦР, стали різноманітні декларації та універсали. На їхній основі, особливо після проголошення Центральною Радою Української Народної Республіки у листопаді 1917 року, фактично почалося формування власної правової системи та галузевого законодавства. Не стало винятком і трудове право, зміни до якого вносилися у відповідності з заявленою соціалістичною ідеологією.

Особливістю формування галузевого українського законодавства у трудовій сфері були найгостріші проблеми життєдіяльності тогочасного суспільства і спроба їх законодавчого врегулювання, враховуючи гостре протистояння між капіталістичним і соціалістичним світоглядом, політичними партіями та класами.

Законодавство у трудовій сфері започатковано Законом «Про 8-годинний робочий день» від 25 січня 1918 р. Ним, насамперед, визначалася тривалість робочого часу, передбачалися заходи щодо забезпечення охорони праці, соціального захисту та розв'язання трудових конфліктів. Згідно із цим законом, в Україні встановлювався не лише 8-годинний робочий день, а й 48-годинний робочий тиждень. Недільні дні визнавалися обов'язковими вихідними. Крім того, встановлювалось аж 17 святкових днів.

Закон зобов'язував власників та керівників підприємств протягом робочого дня, але не пізніше ніж через 6 годин від початку роботи, передбачити перерву (1-2 години) для відпочинку та їжі (у нічний час – від 21-ї до 6-ї год перерви могли бути скорочені до півгодинних), тобто загальна тривалість робочого дня з перервами не мали перевищувати 10 годин. При роботі у денний час найменша тривалість недільного або святкового відпочинку встановлювалась у 42 години, а у двох-трьох змінах – 30 годин. У безперервних виробничих циклах ця тривалість могла знижуватись до 24 годин, а зайнятим у недільні та святкові дні повинен був встановлюватися вихідний у будь-який інший день тижня. Тривалість понаднормових робіт не могла перевищувати 4 години на дві доби. Запроваджувалася охорона праці малолітніх та жінок. Відхилення від цих правил допускалося лише за згодою робітничих організацій або окремих робітників, а винні у їх порушенні притягувалися до відповідальності. У майбутньому закон передбачав створення національної Головної ради праці, на яку, з огляду на окремі статті закону, покладалася реалізація державної політики в цій галузі. Закон «Про 8-годинний робочий день» продемонстрував політику УЦР у трудовій сфері, яку хоч і повільно, але цілеспрямовано проводилася в Українській Народній Республіці.

Перші паростки цієї політики пройшли апробацію в умовах загострення проблеми безробіття, коли з метою надання роботи всім бажаючим, а також можливості повернутися на Україну тим, хто проживав за її межами, з травня 1917 року почало функціонувати Бюро праці. Одним із заходів боротьби з безробіттям воно вважало негайне звільнення військовополонених. Ці питання повинні були вирішувати комісії з представників Секретарства праці, Центрального бюро професійних спілок, Рад робітничих депутатів, Центральної ради фабрично-заводських комітетів та міські біржі праці.

Норми трудового права закладалися і в інших законах УНР. Мовимо про «Закон про робітничі комітети» від 11 грудня 1917 р., а з початку 1918 р. – «Про біржі праці», «Про місцеві комісаріати праці», «Про примирювальні камери» тощо. Зазначимо, що Генеральному секретаріатові доводилося впроваджувати у життя непопулярні у соціалістичних колах заходи, що стосувалися робітничої політики. Йдеться проте, що від імені генеральних секретарів військових справ С. Петлюри, праці В. Михайлова, торгівлі і промисловості В. Голубовича була видана низка наказів і розпоряджень про нормування економічного життя в Україні, порушеного і дезорганізованого війною та революцією. Зокрема, фабрично-заводським комітетам промислових підприємств під загрозою притягнення до воєнно-польових судів заборонялося встановлювати контроль за виробництвом, а власникам підприємств надавалися усі права і повноваження стосовно організації виробництва [3, с.40-42].

16 (29) квітня 1918 р. після силового розгону Центральної Ради, в м. Києві, на з'їзді хліборобів було обрано Павла Скоропадського Гетьманом України, що проводив свою внутрішню політику, насамперед, на користь фабрикантів, підприємців та великих землевласників, один з яких Ф. Лизогуб очолив уряд.

Гетьманський режим П.Скоропадського примусив робітників працювати більш інтенсивно, порушуючи при цьому законодавство про 8-годинний робочий день, прийнятий попереднім Урядом Центральної Ради. Тривалість робочого дня на багатьох об'єктах збільшилася до 9-10, а ще на деяких – до 12 годин. Функції профспілок різко обмежувалися, їм заборонялося втручатися в питання найму та звільнення робітників.

Заборона страйків, організація підприємцями локаутів стали характерною ознакою того часу, а їх проведення каралося смертю [3, с. 63-65].

Необхідно також вказати на роль і місце Директорії УНР у становленн трудового законодавства. Незважаючи на прийняті законодавчі акти, що мали за мету соціальний захист робітників у трудовій сфері, Директорія так і не змогла втілити їх у життя. Причиною цьому слугувало ведення бойових дій одночасно на кількох фронтах з різними антиукраїнськими силами та внутрішньополітичною боротьбою [4, с. 109].

Отже, проблемами цивільно-правового регулювання трудового законодавства за доби Української революції стали: складність тодішнього суспільно-політичного й економічного становища в Україні, недостатня національна свідомість мас, слабка підготовка національних кадрів та наявність чужонаціональних громадян серед робітників, для яких нічого не важили національні сподівання українського народу.

Література:

1. Урочисте засідання Верховної Ради України з нагоди 100-річчя Української революції 1917-1921 років [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/fsview/141727.html.

2. Мироненко О.М. Світоч української державності: політично–правовий аналіз діяльності Центральної Ради / О. М.Мироненко. – К., 1995. – 328 с.

3. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: посібник / І.Я. Терлюк. – К. : Атіка, 2011. – 944 с.

4. Кравченко Б.О. Національне відродження та робітнича кляса в Україні в 1920-х роках / Б.О. Кравченко // Сучасність. – Мюнхен. – 1984. – № 1-2 (273-274). – С. 104 –118.

Дудченко Оксана Сергіївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри політології, права та філософії
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАРОДНИХ КОМІСАРІАТІВ УСРР НА ПОЧАТКУ 1920-Х РР.

Одним із важливих напрямів ефективного функціонування сучасної незалежної, демократичної, соціальної та правової держави є налагоджена взаємодія між суспільством, громадянином, з одного боку, та органами державної влади, – з іншого. У зв'язку з цим важливе значення має вивчення історичного досвіду діяльності органів державного управління. Особливості формування органів влади та управління УСРР на початку 1920-х рр. вимагає неупередженого незаполітизованого вивчення, оскільки особливістю підходів радянської історико-правової науки до зазначеної проблеми була наявність обов'язкового набору ідеологічних постулатів, без яких не обходилася жодна праця.

Прийшовши до влади, більшовики почали формувати нову систему органів влади та управління. Так, згідно з резолюцією І Всеукраїнського з'їзду рад України «Про організацію влади на Україні» від 12 грудня 1917 р. центральними органами влади проголошувались: «Всеукраїнський з'їзд рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, його Центральний виконавчий комітет і ті органи, які він створить». Перший уряд радянської України було створено Постановою ЦВК Рад України від 17 грудня 1917 р. [1]. Проте зазначені нормативні акти не розмежовували повноваження між органами державної влади та управління, часто спостерігалося їх дублювання. Частково це питання було вирішене з прийняттям Конституції УСРР 1919 р.

Конституція УСРР 1919 р. містила структурну частину під назвою «Організація Центральної влади». Система та принципи діяльності органів державної влади були подібними до системи та принципів функціонування органів державної влади РСФРР [2]. Рада Народних Комісарів була створена за зразком Ради Народних Комісарів РРФСР. РНК УСРР була відповідальною як перед Всеукраїнським З'їздом Рад, так і перед ВУЦВК. Проте механізму такої відповідальності ні в Конституції 1919 р., ні в інших нормативно-правових актах передбачено не було, що свідчить про декларативний, політичний характер норм Конституції 1919 р. Конституцією 1919 р. зазначалося, що «завідування окремими галузями керування країною накладається на окремі відділи ВУЦВК, Народні Комісаріяти на чолі з Завідуючими, обраними ВЦВКР. Кількість, межі відання відділів і їх внутрішня організація усталюється ВЦВК» [3]. У зв'язку з цим, як слушно зазначає український дослідник В. Гошовський, у такий спосіб організаційно і функціонально поєднувалися ВУЦВК і «робітничо-селянський уряд» [4].

Отже, відповідно до Конституції УСРР 1919 р. Рада Народних Комісарів складалася з голови і народних комісарів. Повноваження та організаційна структура народних комісаріатів УСРР регламентувалися положеннями про відповідні наркомати. Аналіз зазначених положень свідчить про відсутність чіткого розмежування повноважень між народними комісаріатами, дублювання функцій тощо.

Керівником народного комісаріату був народний комісар, але на початку 1920-х рр. керівним ядром народного комісаріату були колегії, що свідчить про поєднання єдиноначальності та колегіальності в управлінні. Колегії народних комісаріатів створювалися або рішеннями народних комісаріатів, або декретами Ради Народних Комісарів, водночас у деяких випадках Рада Народних Комісарів робила це за пропозицією відповідного наркома. Конституцією УСРР 1919 р. діяльність колегії при народних комісаріатах не регламентувалася, тому вони продовжують функціонувати на основі Конституції РРФСР 1918 р. [5]. Крім того, не було прийнято і загального положення про утворення, компетенцію і порядок діяльності колегій при народних комісаріатах, джерелом визначення прав і обов'язків членів колегії була Конституція РРФСР 1918 р. [6].

У роз'яснювальному листі Народного комісаріату юстиції УСРР № 14 від 05.07.1919 р. відносно правового статусу колегії зазначалося, що колегії народних комісаріатів створюються та функціонують відповідно до Конституції РРФСР 1918 р., а внутрішній порядок діяльності колегій визначається положеннями про відповідні колегії, які прийняті в кожному народному комісаріаті [7]. На початковому етапі формування органів державної влади, положення про відповідні колегії народних комісаріатів були прийняті не в усіх наркоматах УСРР. У деяких народних комісаріатах були затверджені регламенти колегій, які, як правило, дублювали норми Конституції РРФСР 1918 р. [8].

Після утворення Радянського Союзу та прийняття Загального положення про народні комісаріати СРСР 1923 р., Загального положення про народні комісаріати УСРР 1924 р. керівником народних комісаріатів остаточно проголошується народний комісар, при якому створювалася колегія.

Таким чином, у зазначений період, по-перше, на законодавчому рівні не було закріплено правового статусу, організаційну структуру та повноваження народних комісаріатів УСРР, свідченням чого було дублювання окремих повноважень різними народними комісаріатами; по-друге, організаційна структура народних комісаріатів була недосконалою, про що свідчить дублювання повноважень наркома колегією народного комісаріату; по-третє, вся повнота влади належала комуністичній партії та її керівництву.

Література:

1.Хрестоматія з історії держави і права України: У 2-х т.: навч. посіб для студ. юрид. спец. вищ. закл. Освіти / за ред. В.Д. Гончаренка. – Вид. 2-ге, перероб. і доп.: Том 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. / Уклад.: В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. – С. 112.

2.Вовк Ю.Є. Законодавча діяльність урядів радянської України у 1919–1929 рр. / Ю.Є. Вовк // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – № 3. – С. 15-18.

3.Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність: [збірник НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького / упоряд.: І.О. Кресін; відп. ред. Ю.С. Шемшученко]. – К., 2006. – С. 57.

4.Гошовський В.С. Реформування системи виконавчої влади в Україні: концептуальні засади і правове регулювання: [монографія] / В.С. Гошовський. – К.: «Хай-Тек Прес», 2012. – С. 30.

5.Калиновський В.С. Правові та організацій засади діяльності колегій органів виконавчої влади України: [монографія] / В.С. Калиновський, О.С. Дудченко. – К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2011. – С. 50.

6.Собрание Узаконений и Распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства. – 20 июня 1918 г. – 3. 51. – Ст. 44–47.

7.Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр. 11. – 24 арк.. – Арк. 1.

8.Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 166. – Оп. 2. – Спр. 764. – 11 арк. – Арк. 1.

Єфремова Наталя Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави та права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОЕКТИ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 Р., ЇХ ПРАВОВИЙ ТА ГРАФОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У 2017 році в Україні святкують 100 років з початку національної революції. Однак, не звертаючи уваги на давність тих подій, інтерес до здобутків та прорахунків української революції сьогодні не зменшився. Як відомо, з поваленням у 1918 р. Української Центральної Ради закінчився перший етап відродження української державності, який охоплює шлях від вимоги національно-територіальної автономії до проголошення повної незалежності України. Проте, незважаючи на недосконаліть конституційних актів та Конституції УНР, вони залишаються яскравими пам'ятками права періоду української революції, знання яких дає нам можливість запобігти повторення помилок минулого та скористатися позитивним досвідом у галузі державного будівництва в Україні.

Навесні 1918 р. економічна розруха, невизначеність політики уряду, загострення анархо-кримінальної ситуації в УНР та німецько-австрійська окупація призвели до падіння авторитету УЦ Ради і розчарування населення у формах її правління. По всій Україні проходили збори землевласників та підприємців, на яких закликали до встановлення дієздатної влади і відновлення приватної власності на землю, заводи і фабрики. Фактично, невиразність юридичного тлумачення інституту власності в УНР відразу ж створила прецедент для замаху на майнові права її громадян, тому питання права приватної власності, особливо на землю, залишалось в Україні одним із головних невирішених питань того часу.

Процес конституційного будівництва в Українській Державі у 1918 р. відбувався в дуже складних умовах. Перший акт конституційного значення – «Закони про тимчасовий державний устрій» від 29 квітня 1918 р. [1] був розроблений на основі Зводу Законів Російської імперії 1905 р. [2, С. 174], що викликало відвертий протест серед українських патріотів.

Другого травня 1918 р. політичні противники П. Скоропадського – українські соціалісти відрядили делегацію до німецького генерала К. Гренера, яка представила йому умови співпраці соціалістів в уряді, який, на їх думку, мусив докорінно змінитися. Після отриманої відмови соціалісти передали йому ширший текст умов своєї співпраці з гетьманом, де зазначалось: «...щоб уникнути конфлікту, який може бути небезпечним для української державності, українські партії погодились між собою, що вони можуть визнати Гетьмана як тимчасового президента Української Народної Республіки під певними умовами» [3, с. 55-58.]. Головною умовою співпраці передбачалась затвердження П. Скоропадським нової Конституції. Тож делегація передала йому проект Основного закону, згідно з яким вища законодавча влада в Україні мала належати Народним Зборам [4, с. 145]. Виконавча влада в республіці віддавалась її президентові (Гетьману) і Раді Міністрів. Гетьман повинен був обиратися Народними Зборами, а до скликання

цих зборів гетьман обирається Державною Радою. У випадках крайньої необхідності і небезпеки, проектом передбачалось уповноважити гетьмана за згодою Ради Міністрів видавати тимчасові закони, представляти державу за кордоном, обирати Раду Міністрів «у тісному порозумінні з представниками українських політичних партій», вважався головою українських армії і флоту, призначав послів і вищих військових начальників з-поміж кандидатів, запропонованих Радою Міністрів.

За Радою Міністрів встановлювались такі повноваження: вести усі державні справи, які виходять поза межі діяльності місцевого самоврядування, і доглядати за законністю діяльності державних і громадських органів. Проект Конституції був вироблений головним комітетом української партії соціалістів-федералістів при участі представників партії українських соціалістів-революціонерів, соціал-демократів і соціалістів-самостійників. Він був підписаний Головою української партії соціалістів-федералістів С. Єфремовим, а за секретаря – О. Шульгіним [3, с. 57]. І хоча К. Гренер та П. Скоропадський визнали, що основи запропонованої Конституції принципово можуть бути прийняті, але домовитись українським соціалістичним партіям з німцями так і не судилось.

Аналізуючи політичну ситуацію, яка склалась між Українською Державою, Німеччиною та Австро-Угорщиною, доцільно порівняти умови німецької присутності в інших державах, що виникли на окраїнах колишньої Російської імперії. Як відомо, у 1918 р. німецькі війська увійшли ще до Фінляндії, Литви, Латвії, Естонії та Білорусії. Німці проголошували, що їхні війська залишаться там доти, доки громадська безпека не буде забезпечена власними інституціями держави і доки не буде встановлено державний лад. Оплатою за німецьку «допомогу» стали угоди про співробітництво з Німеччиною, значно важчі у політичному сенсі, ніж Брестський мир. Суттєві зміни очікували і державний устрій цих країн. Всі вони мали стати монархіями і запросити на престол німецьких принців: Фрідріха Карла Гессенського – до Фінляндії, Карла фон Ураха – у Балтію та Білорусію. На заваді здійснення цього плану стала поразка Німеччини в Першій світовій війні [5, с. 30-31].

Сам гетьман у своїх спогадах зазначав: «Погодитись на роль президента республіки в той час я вважав пагубним для всієї країни. ... Країна, на мій погляд, може бути врятована тільки диктаторською владою, тільки волею одної людини можливо повернути у нас порядок, вирішити аграрне питання і провести ті демократичні реформи, які так потрібні країні» [2]. Отже наведений вище проект Конституції було відкинуто. Однак, за часів правління П. Скоропадського існували йі інші спроби розробити Основний закон держави.

В ЦДАВО України у м. Києві зберігаються два нереалізованих проекти Конституції Української Держави. Проект Конституції Української Держави, який ми умовно назвемо «першим», зберігається в фонді 3766 (Оп. 1. – Спр. 42. – Арк. 28-29) ЦДАВО України. Він має вигляд машинописної чернетки без зазначення часу його вироблення та авторського підпису. Він складається з 39 статей і не має розподілу на розділи. Можливо, що в цьому документі не збереглось закінчення.

Зміст проекту свідчить про бажання автора утворити парламентарну демократично-правову державу, але термінологія і загальний зміст документа свідчить про брак професійного, юридичного досвіду автора (чи авторів). Припущення щодо до розробки цього проекту – причетний С. Шелухін, на наш погляд, є маловірогідним. На запрошення до співпраці з гетьманським урядом ще у травні він відповів відмовою. Причини

небажання співпрацювати з гетьманом він виклав у приватному листі, який знаходиться зараз у матеріалах особистого фонду С. Шелухіна у ЦДАВО України [6, арк. 6-19]. Матеріали вказаного фонду, спогади П. Скоропадського, праці Д. Дорошенка та спомини генерала Стеллецького [7], не містять жодного натяку на причетність С. Шелухіна до розробки будь-якого проекту Конституції Української Держави у 1918 р.

Згідно з «першим» проектом, Українська Держава проголошувалась державою суверенною і самостійною з неподільною територією. Повнота публічних прав належить всім її «горожанам» (громадянам, – Є.Н.) і позбавлення громадян їхніх прав було можливим лише за постановою суду. Усі громадяни держави вважалися рівними в усіх правах. Затверджувалось досить широке коло прав громадян. Окремі постанови щодо прав громадян передбачалось регулювати спеціальним законом. Верховним законодавчим органом Української Держави був парламент. Вища виконавча влада належала Раді Міністрів, а вищим судовим органом був Генеральний Суд. Рада Міністрів діставала свої повноваження від парламенту і перед ним звітувала. Припускалась можливість припинення громадянських свобод за дозволом парламенту не більш, ніж на 6 місяців, але не під час виборів до парламенту.

Проект передбачав наявність інституту глави Української Держави з переліком його повноважень. У проекті відсутні статті, які стосуються компетенції місцевих органів влади, армії, бюджету, державної символіки та загальних напрямків внутрішньої і зовнішньої політики держави, що свідчить або про відсутність подальшого тексту, або про його недосконалість.

«Другий» проект має назву «Проект Основних Законів Української Держави» [1, арк. 163-187]. Він представляє собою машинописну чернетку без посилання на час розробки та авторських підписів. Щодо процесу розробки документа, то справа містить матеріали, які прямо свідчать про використання авторами Проекту Основного Закону Російської імперії. Цікаво, що на екземплярі зазначеного документа присутні рукописні правки особи, яка брала участь у розробці цього проекту.

На підставі отриманого нами 07.11.2000 р. висновку Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства Юстиції України № 13173/02 встановлено: по-перше, рукописні правки на документі належать одній особі, а не декільком, як вважалось раніше; по-друге, зазначені правки виконані не П. Скоропадським, що ставить під сумнів висновки окремих дослідників про одноособове авторство гетьмана відносно цього проекту.

За проектом передбачалось утворення спадкової конституційної монархії на чолі з королем – верховним главою держави, особою священною і недоторканною. Йому надавалось право розпуску парламенту і встановлення терміна нових виборів, оголошення війни, укладення миру, призначення і звільнення міністрів та всіх інших посадових осіб, здійснення верховного командування збройними силами, жалування графських та інших титулів, дарування помилування тощо. У ст. 24 зазначалось, що «з королевським Українським престолом є нероздільними престоли і титули Великого Князя Київського і Гетьмана Всєя України і войск козацких». Пізніше, поверх друкованого тексту, було дописано: «титул Короля Галицького». У проекті є прямі посилання щодо тимчасового використання в Українська Держава першого тому Зводу Законів Російської імперії 1892 р. з питань врегулювання порядку спадкоємства престолу.

Жоден акт короля з питань управління державою не ставав чинним, якщо він не мав підпису міністра «який тим самим приймає на себе за цей акт відповідальність» (ст. 30). Згідно зі ст. 34 жоден закон не міг бути скасований чи призупинений інакше, як тільки силою закону, а відповідальність посадових осіб за його порушення не знімалась, якщо таке порушення сталося з розпорядження вищого керівництва (ст. 33). Парламент в проекті мав назву Сейм і поділявся на дві палати: верхню – Генеральну Раду з 150 осіб та нижню – Раду депутатів з 600 членів. Третину членів верхньої палати король мав призначати довічно, інші 100 обирались на шість років. Компетенція і порядок роботи Сейму у проекті не передбачались, як і порядок прийняття Конституції. Вірогідно, що Конституція вводилась королівською грамотою, а зміни в ній проводились згідно з загальним законодавчим порядком. Для управління державою король призначав Голову Міністрів – Державного Канцлера та міністрів, які в сукупності становили Раду Міністрів на чолі з Державним Канцлером. Вони повинні були відповідати перед Сенатом та Державною Радою за загальний рух державного управління.

П'ятий розділ був присвячений місцевому управлінню. Згідно з ст. 71 Україна поділялась на староства, повіти, волості та сільські общини. Місцеве управління складалося з органів центрального управління та органів самоврядування. У шостому розділі зазначалось, що Сенат реорганізується у якості верховного охоронця закону і має складатися з трьох Касаційних Департаментів: адміністративного, карного та цивільного. В загальному своєму зібранні Сенат вважався вищим верховним судом з правом оголошення законів, визначення відповідальності міністрів та загального нагляду за законністю дій судових установ та посадових осіб. Будь-яка залежність Сенату від міністра юстиції скасовувалась. Сьомий розділ містив перехідні положення.

Отже, обидва проекти Конституції Української Держави були пронизані ідеями парламентаризму та правової держави, але обидва вони не збігалися ні з поглядами гетьмана, ні з реаліями часу. У сукупності з іншими політико-економічними проблемами гетьман відкладав до «кращого часу» вирішення як питання утворення парламенту, так і проведення загальноукраїнських зборів, через що реалізація будь-якого з проектів Конституції у 1918 р. залишалась справою нереальною.

Література:

1.Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1064. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 19-23.

2.Скоропадський П. Спогади Кінець 1917- грудень 1918 / П. Скоропадський / Головний ред. Я. Пеленський. – К.: Філадельфія, 1995. – 493 с.

3.Дорошенко Д. Історія України, 1917-1923; в 2-х т.: Документально-наукове видання / Д. Дорошенко / Упоряд.: К.Ю. Галушко. – К.: Темпора, 2002. – Т.2. «Українська гетьманська держава» – 352 с.: іл.

4.Гунчак Т.Г. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії / Т.Г. Гунчак. – К.: Либідь, 1993. – 287 с.

5.Папакін Г.В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси / Г.В. Папакін. – К.: Державний комітет архівів України, Центральний державний історичний архів України, 2003. – 282 с.

6. ЦДАВО України. – Ф. 3695. – Оп. 1. – Спр.133. – Арк.6-19.

7. ЦДАВО України. – Ф. 4547. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 81; арк. 87.

Карпічков Віталій Олександрович,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри історії права та держави юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВОГО ПІЗНАННЯ

Осмислення природи та сутності історико-правового пізнання має надзвичайно важливе теоретичне й практичне значення. Від правильного розуміння сутності пізнавального процесу залежать його ефективність і результативність. Належне уявлення про методологічний базис та часові межі дослідження сприяє більш повному й глибинному пізнанню явищ правової реальності в історичній площині з урахуванням всієї багатоманітності, системності та випадковостей їхніх проявів.

Головною особливістю історико-правового пізнання є те, що воно виступає одночасно і процесом і результатом дослідження правової реальності. Історичне пізнання полягає у всебічному, глибинному дослідженні минулого, його систем та елементів у історичному розрізі, а також у порівнянні з сучасністю. Процес історичного пізнання права означає зведення великої кількості отриманих знань про правову реальність в єдине ціле. Джерелами пізнання при цьому можуть виступати різноманітні історичні події, явища, перекази очевидців, писемні пам'ятки права тощо. Результатом пізнавального процесу є отримання якісних об'єктивно-достовірних знань про право в окреслених часових межах [1, с. 39].

Варто зазначити, що сутність і результат пізнавального процесу залежать від самого суб'єкта пізнання, який визначає об'єкт та межі дослідження, обирає, які історичні джерела аналізувати, а які – ні, й відповідно робить власні висновки з проведеного ним дослідження. В цьому значенні процес історико-правового пізнання набуває суб'єктивного характеру, оскільки залежить від особи дослідника, його ідейних, правових, політичних переконань, кваліфікації, наукових здібностей та власне об'єктивності. Звідси випливає, що історична правова реальність як форма буття права у часовій площині існує незалежно від нашої волі, а отже – цілком об'єктивно. Однак історико-правова реальність, як продукт історичного пізнання, існує у свідомості суб'єкта пізнання, який її досліджує. Оскільки кожному індивіду притаманний власний світогляд, власне бачення реальності, то відповідно, одні й ті самі явища історичної дійсності можуть сприйматися й розумітися різними суб'єктами пізнання по-різному [2, с. 334]. При цьому варто зазначити, що суб'єктивний характер історико-правового пізнання настільки відчутний, що деякі науковці, аналізуючи по суті один і той самий історичний матеріал, роблять кардинально різні висновки. Тому цілком закономірним є те, що в процесі дослідження багатогранної та багаторівневої історико-правової реальності з'являються нові авторські теорії та концепції права різного рівня осмислення.

Як процес, так й результат історико-правового дослідження залежить від правильно підібраних методів і принципів наукового пізнання, які складають методологію науки. Методологія є своєрідним поєднанням мети та змісту методів пізнання,

що, у свою чергу, призначені забезпечувати отримання максимально точної, об'єктивної та достовірної інформації про ті процеси та явища, які складають предмет дослідження. Такі процеси та явища необхідно розглядати у певному науковому вимірі, певній системі координат, чим власне і є методологія. Під методологією правової науки прийнято розуміти систему методів, логічних прийомів та конкретних способів наукового дослідження, які використовуються для отримання правових знань, що є об'єктивним відображенням правової реальності в цілому [3, с. 48; 4, с. 43]. Дослідження правової реальності в історичній площині здійснюється за допомогою системи філософсько-світоглядових, загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання. Так, до філософсько-світоглядових методів належать діалектичний, метафізичний, аналітичний, інтуїтивний, феноменологічний та герменевтичний методи. Вони мають універсальний характер і забезпечують найвищий рівень абстрагування, а також задають найзагальніші напрямки дослідження, однак не замінюють спеціальні методи та не визначають остаточний результат наукового пізнання [5, с. 206].

Загальнонауковими є методи, які знаходяться на межі філософії та інших соціальних наук. На їх основі формується зв'язок методології із спеціально-науковим знанням та відповідно методами для його отримання. До загальнонаукових методів належать: системний, формально-логічний, структурно-функціональний, конкретно-історичний, соціологічний, статистичний, кібернетичний, метод моделювання та формалізації [6, с. 75].

Спеціально-наукові методи застосовуються в конкретній галузі науки. У нашому випадку – це приватноправові методи, до яких належить метод порівняльного правознавства, техніко-юридичного аналізу, конкретизації та тлумачення [6, с. 75].

Сукупність методів, які використовуються у процесі наукового пізнання, складають методологічний підхід, де один або кілька методів є головними, а решта їм підпорядковані та носять допоміжний характер [7, с. 78].

Не менш важливе значення для історико-правового дослідження мають принципи наукового пізнання, зокрема принцип історизму, науковості, об'єктивності, комплексності, всебічності та конкретності.

Таким чином, історико-правове пізнання є одночасно процесом й результатом дослідження правової реальності та її елементів у історичному розрізі.

Окрім часових меж, історико-правовому пізнанню притаманні певні суб'єктивні межі, що нерозривно пов'язані з особистістю дослідника, його історичним і правовим світоглядом, переконаннями та досвідом.

Повне й об'єктивне дослідження історико-правової реальності залежить від правильно підібраного методологічного інструментарію – методів і принципів наукового пізнання, які в комплексі складають методологію науки.

Основне призначення історико-правового пізнання виявляється в отриманні якісних достовірних знань про правову реальність, її систему, елементи та їх прояви в межах конкретної часової площини з урахуванням усієї багатоманітності, неповторності та випадковостей правового буття.

Література:

1.Есипчук Н.М. Историческая реальность как предмет познания / Н.М. Есипчук. – К.: Наукова думка, 1978. – 144 с.

2.Хайдеггер М. Пролегомены к истории понятия времени / Пер. Е.В. Борисова. – Томск: Водолей, 1998. – 384 с.

3.Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права): [моногр.] / Д.А. Керимов. – [2-е изд.]. – М.: Аванта+, 2001. – 560 с.

4.Козловський А. А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права / А.А. Козловський; Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. –Чернівці: Рута, 1999. – 295 с.

5.Машков А.Д. Проблеми теорії держави і права. Основи: [курс лек.] / А.Д. Машков. – К.: Атіка, 2008. – 464 с.

6.Зайчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс: [підруч.] / [за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко]. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

7.Гусарєв С.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): [навч. посіб.] / С.Д. Гусарєв, О.Д. Тихомиров. – К.: Знання, 2005. – 655 с.

Кернякевич-Танасійчук Юлія Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри трудового, екологічного та аграрного права
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧА ПОЛІТИКА ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921 РР.)

Кримінально-виконавча політика України, як складова частина політики у сфері боротьби зі злочинністю пройшла кілька періодів становлення та розвитку. Серед них:

1) кримінально-виконавча політика доби Руської держави і феодальної роздробленості (IX – XIV ст.);

2) кримінально-виконавча політика на українських землях у складі Польщі, Литви, Речі Посполитої (XIV ст. – середина XVII ст.);

3) кримінально-виконавча політика козацької держави (середина XVII ст. – середина XVIII ст.);

4) кримінально-виконавча політика періоду творення Української незалежної держави (1917 – 1921 рр.);

5) кримінально-виконавча політика Української РСР (1917 – 1991 рр.);

6) кримінально-виконавча політика незалежної Української держави до прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України (1991 – 2003 рр.);

7) сучасна кримінально-виконавча політика України (2003 р. – до наших днів).

З огляду на цьогорічний початок відзначення 100-річчя Української революції на особливу увагу заслуговує етап становлення кримінально-виконавчої політики у період з 1917 р. до 1921 р., який ознаменувався відновленням української державності і включає у себе три періоди: Українську Народну Республіку часів Центральної Ради, Українську державу гетьмана П. Скоропадського та Українську Народну Республіку часів Директорії, очолюваної С. Петлюрою.

На теренах України в цей період широко застосовувалися норми кримінального (у тому числі кримінально-виконавчого) законодавства Російської імперії. Такий стан речей М. Яцишин пояснює тим, що, по-перше, в короткий строк і в умовах воєнного часу створити нове кримінально-виконавче законодавство відразу було практично неможливо, а по-друге, 25 листопада 1917 р. Українська Центральна Рада ухвалила закон, який передбачав, що всі закони і постанови, які були чинними на території Української Народної Республіки (УНР) до 27 жовтня 1917 р., оскільки їх не змінено і не скасовано універсалами, законами і постановами Української Центральної Ради, мають силу і надалі як закони і постанови УНР [1, с. 59-60].

У час існування УНР доби Центральної Ради характерною була система покарань, яка включала позбавлення волі, конфіскацію майна, каторгу і висилку. Смертна кара скасовувалася III Універсалом Центральної Ради.

Під час правління гетьмана П. Скоропадського особливу увагу було приділено такому виду позбавлення волі, як тюремне ув'язнення. У спадщину від Центральної Ради гетьманський уряд одержав всі місця ув'язнення колишньої Російської імперії, розта-

шовані в українських губерніях. Вони входили до складу загальних штатних підрозділів, визначених повноваженнями міністра юстиції і начальника Головного тюремного управління царського уряду [1, с. 60-61]. Так, П.В. Гламазда дійшов висновку, що забезпечення надійної тюремної охорони розглядалося урядом П. Скоропадського як один із факторів ліквідації важкої анархічно-кримінальної ситуації в країні. Тому гетьман не став руйнувати добре налагоджений російський тюремний механізм. Реформування в цій галузі полягало у відновленні дієвого центру управління старими місцевими тюремними інституціями [2, с. 125].

У період Директорії серед покарань за злочини активно застосовувалася каторга та висилка, тюремне ув'язнення, а також майнові покарання у вигляді штрафу та конфіскації майна, заборона перебування у деяких місцевостях України. Крім того, відновилося застосування смертної кари як вищої міри покарання.

Таким чином, кримінально-правова політика, яку проводили українські уряди, що змінювались в ході розбудови української державності, була спрямована не на остаточне подолання злочинності як соціального феномена, а на її стримування в основному відповідно до законів Російської імперії, що не втратили чинності і зокрема тих правових норм, які формували кримінально-виконавчу політику держави в нових умовах.

Література:

1. Яцишин М.М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: [монографія] / М.М. Яцишин. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 440 с.

2.Г ламазда П.В. Стан тюремного відомства на момент приходу до влади Павла Скоропадського / П.В. Гламазда // Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція: зб. матеріалів міжнар. наук-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.) – К.: Ін-т крим.-викон. служби, 2015. – С. 122-125.

Протоієрей Віталій Клос,
доктор наук з богослов'я, професор,
проректор з наукової роботи
Київської православної богословської академії

ПРЕОСВЯЩЕННІШИЙ АГАПІТ ВИШНЕВСЬКИЙ ТА АВТОНОМНИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

З давніх часів Русь, а пізніше Україна, мала всі необхідні умови для отримання автокефального статусу для Православної Церкви, яка впродовж багатьох століть називалась Київською митрополією, хоча обсяг її територій набагато перевершував усі Східні патріархати: Константинопольський, Олександрійський, Антіохійський та Єрусалимський. У певні періоди Русь територіально також була набагато більшою від Візантійської імперії. Однак впродовж семи століть Київська митрополія перебувала в підпорядкуванні Константинопольської Патріархії, а її предстоятелі мали титул «митрополит Київський і всієї Русі».

Коли ми говоримо про те, що в адміністративному відношенні Руська Церква була підпорядкована Константинопольській, то не повинні забувати, що церковне управління має в собі два складових елементи – те, що є в ньому встановлене Богом, і те, що є в ньому звичайного людського. Богом встановленою у церковному управлінні є чітка ієрархічна структура, яка складається із єпископа, пресвітерів та дияконів, а все інше, що складає собою систему так званої адміністративної централізації, має цілком людське походження. На початках кожна окрема церковна община, якою б малою вона не була, знаходячись навіть у селі, коли вона мала свого єпископа, то була цілком самостійною Церквою і ні від кого не залежала, бо вона являла собою досконалу Церкву в усій своїй повноті. Вселенська ж Церква мала б являти собою єдність великої кількості таких, ні від кого не залежних самостійних Церков, об'єднаних тільки узами братньої любові. Через недосконалість людської природи та неможливість підтримувати належним чином в своєму середовищі мир і добре впорядкування одним духом любові, тобто те, що було встановлено Богом, досить скоро потрібно було доповнити людським, а саме: за зразком суспільних інституцій впровадити в Церкві систему підпорядкування й адміністративної централізації. Так, протоієрей Євгеній Голубінський стверджує: «…в Церкві в такому випадку діє не право Божественне, яке цього зовсім не торкається, а звичайне право людське. Таким чином, Церква Грецька мала таке ж право підпорядкувати собі Церкву Руську, яке право мала б держава Грецька (Візантійська) підкорити собі державу Руську, тобто не мала ні найменшого й ніякого права на це» [20, с. 257 – 259].

Наступні майже 300 років (починаючи з 1686 року) Київська митрополія після неканонічного підпорядкування Московській Церкві перебувала під впливом чи то патріархів, чи то Синоду (з 1721 року), які планомірно нищили всі права та відмінності Української Церкви, навіть перейнявши її назву «Руська», та її початкову історію. Внаслідок асиміляційної імперської політики навіть у 1917 – 1921 роках, коли розгорнулись процеси щодо відділення від Московської Патріархії та отримання автокефалії, серед

єпископату було мало тих, хто підтримав ці здавалося б цілком канонічні вимоги з точки зору церковного права.

У своєму дослідженні ми тільки частково торкнемося всіх цих питань крізь призму життя та архіпастирського служіння архієпископа Агапіта Вишневського, людини, яка відіграла значну роль як в історії Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря, так і в час набуття, згідно із згаданим законом, автокефалії Української Православної Церкви. Преосвященний Агапіт був одним з ініціаторів створення Української автокефальної Православної Церкви (УАПЦ).

Пропоноване для розгляду питання ще чекає своїх дослідників, які б охарактеризували не тільки постать архієпископа Агапіта, але й ті процеси, які відбувалися навколо нього. При аналізі цієї проблеми варто звертатися до джерел: тих, які відомі, та тих, які ще не оприлюднені і можуть відкрити нові сторінки з минулого. Коли ж торкатись попередніх публікацій, варто згадати праці О. Бойко [16], Д. Введенського [17], митр. Димитрія та прот. В. Клоса [21], Т. Євсеєвої [22, 23], О. Ігнатуші [25], А. Кострюкова [27], Ю. Скалозуба [32], Є. Сніди [33], А. Стародуба [34 – 37], О. Тригуба [38] та інших дослідників.

Народився Антоній Йосипович Вишневський (архієпископ Агапіт) у містечку Іскорость Овруцького повіту Волинської губернії (нині село в Коростенському районі Житомирської області) у сім'ї псаломщика (батько згодом служив дияконом у с. Вигів того самого повіту) 16 липня 1867 року. Після закінчення Житомирського Духовного Училища (1878 – 1882) і Волинської Духовної Семінарії (1882 – 88) його було призначено (з 15.07.1888 р.) псаломщиком Свято-Троїцької церкви с. Дідковичі Овруцького повіту, де він викладав у місцевій церковнопарафіяльній школі. 21 листопада 1889 року, після одруження, єпископом Острозьким Олександром (Заккісом) Вишневський був рукоположений на священика та звершував своє служіння у с. Бехи в тому самому повіті. Після смерті дружини, у серпні 1892 року поступив в КДА, де на третьому курсі навчання прийняв чернечий постриг, який було звершено 10 серпня 1895 року в Києво-Печерській Лаврі. Успішно захистивши кандидатську дисертацію «Морально-аскетичне вчення преподобного Ніла, подвижника Синайського», Агапіт у 1896 році закінчив КДА (ухвалу Ради КДА від 06.06.1896 р. затверджено митрополитом Київським і Галицьким Йоаникієм (Руднєвим) 26.06.1896 р.) [15, с. 81].

Згідно з постановою Синоду від 25 – 28.09.1896 року Вишневського призначено інспектором Полтавської Духовної Семінарії. 17 – 18.07.1898 року Синодом він був піднесений в архімандрити й переведений на посаду ректора Духовної Семінарії у м. Катеринославі (нині Дніпро), де викладав Св. Писання. У 1898 – 1902 роках він очолював Кирило-Мефодіївське та Свято-Володимирське братства при Семінарії, входив до складу комітету, що опікувався Катеринославською міською публічною бібліотекою, головував у єпархіальних, місіонерській та училищних радах, був членом відділу Імператорського Православного Палестинського Товариства та комітету Православного місіонерського товариства у Катеринославі. 22 березня 1902 року преосвященніший Агапіт (Вишневський) призначений єпископом Уманським, 3-м вікарієм Київської єпархії та настоятелем Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря [3, с. 551 – 552; 15, с. 81, 82; 29, с. 462 – 463].

У 1903 році за благословенням єпископа Агапіта відбулося обновлення мартирію св. великомучениці Варвари Іосифом Фомичом Ребенком та фарбування зовнішніх стін

соборного храму Київським маляром Іваном Яковичем Уткіним. Тим же майстром було пофарбовано зеленою клеєвою фарбою (в певних заштукатурених місцях) монастирську дзвіницю [9, арк. 11, 12].

У 1903 р. монастирське Правління звернулося до преосвященнішого Агапіта, єпископа Уманського, настоятеля Золотоверхої обителі з пропозицією розширення готельного комплексу, оскільки «монастирські кам'яні будівлі странноприїмного комплексу… згідно розмірів не відповідають вимогам свого призначення. Маловмістимість цих будівель насамперед досить сильно відбивається на бідних паломниках, що прибувають у Київ для поклоніння святим і тимчасово зупиняються на безкоштовну ночівлю тут. Досить часто стається так, що багато прочан, які прибули з далеких місць Росії, не знайшовши для себе кімнати в монастирському готелі, з жалем, поза своїм бажанням, вимушені шукати притулку в місті, серед мирської марноти та шуму. Тому цей недолік викликає справедливе невдоволення серед паломників. Будівництво пропонується провести господарським способом як більш вигідним з економічної доцільності під наглядом єпархіального архітектора та особливої комісії з монастирської братії: економа ієромонаха Леонтія, наглядача странноприїмного дому ієромонаха Сергія і контролера ієромонаха Іони». Внизу документа стоять підписи намісника ігумена Митрофана, скарбника ієромонаха Гавриїла, членів Правління ієромонаха Феофілакта й ієромонаха Глікерія. Преосвященний Агапіт своєю резолюцією від 10 березня 1903 року дав благословення на будівництво цього корпуса [10, арк. 2 – 3 зв.]. Будівництво закінчилося в серпні 1904 р. Були придбані меблі прекрасної якості віденської фабрики «Кон» тощо [10, арк. 4 – 357].

Згідно з віднайденими документами, виявляється, що срібна рака і сінь, пожертвувані княгинею Анною Орловою-Чесменською (1847 р.), піддавалась оновленню. У березні 1903 року до преосвященного Агапіта було направлено доповідь із Правління цієї обителі, в якій говорилося про потребу такого оновлення у зв'язку із їх потемнінням. Пропонувалось розібрати раку та сінь на деталі та заново «сребропозолотить последнія части чрезъ огонь», а мощі св. Варвари перекласти в раку, в якій знаходились часточки св. мощей в Катерининському приділі, та поставити для поклоніння на попереднє місце, часточки ж св. мощей передбачалось перенести на один із престолів соборного храму або ж помістити в один із запасних ковчежців і залишити на своєму місці, в Катерининському приділі. Також тут говориться про приблизні витрати на ці заходи. Так, відомий Київський майстер Іосиф Ребенок просив за це приблизно 3000 руб. [9, арк. 2, 2 зв.]. З Київської Духовної Консисторії прийшов відповідний указ про дозвіл на ці відновлювальні роботи від високопреосвященнішого митрополита Київського Флавіана [9, арк. 9, 9 зв.].

Для виконання роботи було обрано саме майстра-спеціаліста Іосифа Ребенка, який проживав на Андріївському узвозі у власному будинку [9, арк. 13, 14]. З договору ж від 13 травня дізнаємось, що Іосиф Ребенок зобов'язувався зробити поновлення раки, сіні і 4-ох великих лампад від цієї раки у власній майстерні і під особистим наглядом. Для позолоти названих речей він повинен використовувати чисте червоне золото 96-ї проби. Початок робіт планувався на 15 червня, а завершення – на 1 жовтня 1903 р. Крім того, майстер вніс під заставу 1000 руб. для збереження їх в монастирі до завершення названих робіт та прийому їх монастирською комісією [9, арк. 15 зв., 16 зв.].

Отже, у 1903 році за благословенням єпископа Агапіта відбулося оновлення мартирію св. великомучениці Варвари Іосифом Фомичом Ребенком та пофарбування зовнішніх стін соборного храму Київським маляром Іваном Яковичем Уткіним. Тим же майстром було пофарбовано зеленою клеєвою фарбою, в певних заштукатурених місцях, монастирську дзвіницю [9, арк. 11, 12].

Зрозуміло, що впродовж тривалого перебування чесних мощей св. Варвари в Золотоверхій обителі до настоятелів її неодноразово звертались різні особи, які бажали отримати хоча б невелику часточку чесних мощей для свого храму чи навіть для дому. Але всі ці прохання переважно цілком вмотивовано відхилялись. Так, у проханні священика Павловської Свято-Варваринської церкви Холмсько-Варшавської єпархії Євгенія Чайковського йдеться про те, що у 1903 році він хотів отримати часточку від св. мощей. Мотивував це отець Євгеній укріпленням та зміцненням православ'я на своїй парафії. Однак в цьому йому було відмовлено преосвященним Агапітом – настоятелем Києво-Михайлівської обителі, який наклав резолюцію «отказать» [11, арк. 1].

У 1904 році під час великої пожежі дуже постраждала трапезна церква св. апостола Івана Богослова. Стінопис в інтер'єрі був частково пошкоджений під час пожежі. Планували навіть розібрати церкву і збудувати нову, просторішу, за проектом єпархіального архітектора Єрмакова. Та врешті-решт було вирішено провести реставрацію й зберегти старий трапезний храм.

У 1905 році були перебудовані цегляна конюшня і господарські будівлі, які примикали до теслярської майстерні. У 1907 році було збудовано ще один триповерховий з підвальним приміщенням монастирський готельний корпус із південно-східного боку. У готельних корпусах розміщувались виключно богомольці, щоб отримати тимчасовий притулок [8, арк. 6]. Отож, впродовж 1903 – 1907 років було побудовано два корпуси нових готельних триповерхових приміщень із підвалами. Вони були розташовані з південно-східного боку за проектами єпархіальних архітекторів В. Ніколаєва та Є. Єрмакова.

Свято-Михайлівський монастир наближався до свого величного ювілею – 800-річчя з дня закладення кам'яного храму обителі. В цей час у Золотоверхій обителі проживала досить велика монастирська братія, яка разом із усіма послушниками нараховувала від 208 [5, арк. 1 зв.] до 237 осіб [6, арк. 3]. Земельні володіння монастиря на цей час складали 385 десятин 1663 сажнів [14, арк. 3].

Правління монастиря склало особливу програму святкувань, яка після розгляду єпархіальною владою була затверджена Св. Синодом указом (№ 15019) від 12 листопада 1907 року [30, с. 18]. З 3 січня 1907 року Агапіт став єпископом Чигиринським, залишаючись одночасно і вікарієм Київської єпархії [15, с. 82].

Для вшанування Золотоверхої обителі в Київ прибув цілий сонм православних ієрархів, на чолі із першосвятителем Російської Церкви митрополитом Санкт-Петербурзьким Антонієм і митрополитом Московським Володимиром. Разом із Київським першоієрархом високопреосвященнішим Флавіаном та іншими ієрархами вони здійснили цілий ряд святкових богослужінь і хресних ходів, зокрема в день ювілею Золотоверхої обителі (11. 07. 1908 р.) і в день пам'яті рівноапостольного князя Володимира Великого (15. 07. 1908 р.) [7, арк. 11; 12, арк. 1; 13, арк. 3 – 5; 18, с. 5 – 6; 24, с. 11 – 32; 30, с. 19; 31, с. 158 – 164; 39, с. 135 – 164].

Преосвященного Агапіта у тому самому році було призначено правлячим архієреєм Владикавказько-Моздоцьким (з 16.09.1908), а невдовзі – Катеринославсько-Маріупольським (з 04.10.1911). Проявивши себе діяльним та енергійним архіпастирем, він систематично відвідував парафії та монастирі, проповідуючи Слово Боже, деякі з проповідей були опубліковані в єпархіальних відомостях (Владикавказьких – за 1908 – 1911 роки та Катеринославських за 1911 – 1917 роки). Під час Першої світової війни опікувався збором коштів та благодійною допомогою постраждалим. У приміщенні архієрейського дому в Катеринославі ним було організовано військовий лазарет [26, с. 530 – 542].

Вихованець Київської духовної академії Агапіт був однією з тих постатей, котрі не лише формували релігійну атмосферу міста Катеринослава, але й впливали на стан його національно-культурного та громадського життя. Одночасно він був головою Свято-Володимирського та Кирило-Мефодіївського братства Комітету з керівництва Катеринославською міською публічною бібліотекою, головою єпархіального місіонерського комітету, керівником училищної ради і членом Православного Палестинського товариства. Як і більшість архієреїв після революції 1905 – 1907 рр., він очолював губернський відділ Союзу російського народу, проте керував цим осередком досить формально. Одним із доказів цього було поблажливе ставлення катеринославського єпископа до питання українізації освіти на Катеринославщині, яка почалася навесні 1917 р. [26, с. 530 – 542].

Преосвященніший Агапіт був відзначений орденами св. Анни (1 та 2 ступенів) та св. Володимира (2 і 3 ступенів). У серпні 1917 та вересні 1918 років, як правлячий архієрей Катеринославської єпархії, він брав участь у Помісному соборі РПЦ. У жовтні 1917 року висунув свою кандидатуру на патріаршество, але отримав підтримку лише 5 соборян. Ухвалою Патріарха Московського і всієї Росії Тихона (Бєллавіна) та Синоду від 25 квітня 1918 року Агапіт піднесений до сану архієпископа [4, кн. 1, с. 60, 98; кн. 3, с. 53, 55]. Він був одним з організаторів та активним учасником Всеукраїнського Церковного Собору 1918 року: головував у Передсоборній Раді, комісії з питань єпархіального управління та парафіяльного життя (з січня 1918р.) та Господарській комісії (з червня 1918 р.). Також владика входив до складу Соборної Ради. Підтримуючи процес українізації церковного життя, він навіть під час засідань Собору активно обстоював ідею автокефалії УПЦ [28, с. 15; 35, 37].

РПЦ мала в Україні 9 єпархій: Київську, Полтавську, Чернігівську, Харківську, Катеринославську, Херсонську, Таврійську, Волинську, Подільську, які територіально збігалися з адміністративними одиницями – губерніями. Київський митрополит, як постійний член Св. Синоду, по суті був керівником тільки своєї єпархії. Серед усіх архієреїв було тільки 3 українці: Канівський – Василій (Богдашевський), Уманський – Дмитрій (Вербицький), Катеринославський – Агапіт (Вишневський). Два з них були вікарними єпископами Київського митрополита, і тільки єпископ Агапіт був правлячим архієреєм.

19 грудня 1918 року на Софійській площі у Києві архієпископ Агапіт зустрічав та вітав війська Директорії УНР на чолі з С. Петлюрою. Після цього у Свято-Софійському соборі 22 січня 1919 року відправив урочистий молебень з нагоди встановлення української влади та проголошення Акта Злуки між УНР та ЗУНР. Досить показовим є те, що після прийняття закону УНР «Про верховне управління Української православної автокефальної синодальної Церкви» від 1 січня 1919 року саме він очолив новостворений вищий орган церковного управління на теренах України – Святий Синод УАПЦ, що не підпорядковувався Московському Патріархату (діяв у Києві в січні – лютому

1919 р.). Тож відповідно до цього Закону Українська Церква зі своїм Святим Синодом та ієрархією позбулася будь-якої залежності від Всеросійського Патріарха. Найвища законна влада (судова й адміністративна) переходила до Собору Всеукраїнської Церкви. Для постійного керівництва церковними справами, за законом, був необхідний Святий Синод із двох єпископів, одного протопресвітера, одного протоієрея, одного диякона та трьох мирян [22, 23].

Разом з тим владика активно впроваджував звершення богослужінь українською мовою із поминанням імен очільників УНР (замість імені патріарха Тихона і митрополита Антонія Храповицького). Для участі в першому Синоді уряд також запросив єпископа Кременецького Діонісія Валединського та протоієрея Василя Липківського.

Прихильники автокефалії поділяли ту принципову позицію, що «для УПЦ Російська Церква не є «Церквою-матір'ю», а отже остаточне врегулювання статусу має бути легітимізоване справжньою «Церквою-матір'ю» – «Вселенською патріархією». Показово, що архієреї, які підтримали український православний рух у 1917 – 1921 рр., – архієпископи Олексій (Дородніцин), Агапіт (Вишневський), Парфеній (Левицький) – та гетьманські урядовці це прекрасно розуміли. З ініціативи та за активної участі міністра сповідань В. Зіньківського Учений комітет міністерства напружено працював над виробленням церковно-історичного обґрунтування автокефалії УПЦ. До праці в ньому було залучено провідних науковців Київської духовної академії, передбачалося запрошення богословів з-за кордону, зокрема, з Росії. На сторінках друкованого органу міністерства Ісповідань «Слово» розгорнулася широка дискусія між прихильниками та противниками автокефалії. Внаслідок цього обміну думками було віднайдено певні компромісні засади, які публічно не ставилися під сумнів і російськими церковними ліберали (єпископ Сергій (Лавров), професор Б. Титлінов). УПЦ дійсно має церковно-історичні підстави для автокефалії, однак їх реалізація залежатиме винятково від подальшої політичної долі України.

Після падіння Директорії навесні 1919 року владика Агапіт виїхав до Одеси, а потім на Кубань, де знаходились війська під командуванням генерала А. Денікіна. Восени 1919 року в м. Ставрополі «ВВЦУ ЮВР (Временное высшее церковное управление на Юго-Востоке Росии)» розглянуло справу архієпископа Агапіта, звинуваченого в автокефалістській діяльності та припиненні церковного спілкування з патріархом Тихоном [2, с. 13 – 16, 27 – 29; 15, с. 82].

25 – 26 листопада 1919 року архієрейський собор у складі 12 єпископів у м. Новочеркаську за проукраїнську позицію засудив архієпископа Агапіта звільнивши його з кафедри та заславши до Балаклавського Свято-Георгіївського монастиря (на мисі Фіолент поблизу Севастополя). Преосвященніший Агапіт повернувся до активної церковної діяльності після припинення існування ВВЦУ ЮВР (у листопаді 1920) завдяки сприянню однокурсника по КДА архієпископа Таврійського Димитрія (Абашидзе). Спочатку він обіймав посаду настоятеля Свято-Георгіївського монастиря, а у 1921 році де-факто знову керував Катеринославською єпархією. Архієпископ Агапіт не підтримав 1 Всеукраїнського Православного Церковного Собору, що відбувся 14 – 30 жовтня 1921 року в Св. Софії в м. Києві та не визнав «пресвітерських хіротоній», звершених на ньому. Як очільник територіально найбільшої в Україні єпархії (Катеринославська, Запорізька та Донецька губернії), намагався протидіяти утвердженню на її теренах структур оновленої Церкви, погрожуючи позбавленням сану її прихильникам. Через це улітку 1922 року його було заарештовано органами ДПУ.

13 листопада 1922 року владика Агапіт був заарештований вдруге за доносом (згідно з припущенням дослідників – вікарного єпископа Йоаникія Соколовського) про приховування ним від держави значних церковних коштовностей (в архієрейському саду знайшли велику кількість церковного начиння, приблизна вартість якого вимірювалася у декілька трильйонів рублів). Суд над ним так і не відбувся, хоч влада й готувала показовий процес в Гувревтрибуналі. На пропозицію підписати публічне зречення від Бога відповів: «Якщо скажете, що відрубаєте одну руку за другою, то і тоді я не підпишу зречення». Високопреосвященніший владика Агапіт, невтомний працівник на ниві Христовій, упокоївся у Катеринославській в'язниці від висипного тифу на 56-му році життя (за іншими відомостями – на 57-му). Місце поховання архіпастиря невідоме [15, с. 83].

Так завершив свій земний шлях архіпастир, який все своє життя служив Богу та рідному народу, проповідуючи Слово Боже та піклуючись про зростання Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря, а пізніше – Катеринославської єпархії.

Сьогодні, коли ми маємо власну державу, Верховна Рада і Президент якої звертаються до Вселенської Патріархії про надання автокефалії Українській Православній Церкві, досить важливо згадати ті історичні уроки боротьби за автокефалію Української Церкви та пам'ятати про ті визначні постаті, які безпосередньо були дотичні до цього, хто, незважаючи на різні перешкоди та обставини часу, залишався вірним до кінця як Православній Церкві, так і українському народу.

Література:

1.Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту / В українському перекладі з паралельними місцями та додатками. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1407 с: іл.

2.Документы Юго-Восточного русского церковного Собора, относящиеся к учреждению Временного Высшего церковного управления // Крячко Н. Н., свящ. Учреждение Временного Высшего церковного управления на Юго-Востоке России в 1919 году // ВЦИ. – 2008. – Вып. 1 (9). – С. 13. – 16, 24 – 25, 27 – 29.

3.Наречение и хиротония ректора Екатеринославской духовной семинарии архимандрита Агапита во епископа Уманского, викария Киевской епархии // Приб.Ц.Вед. – 1902. – № 15 – 16. – С. 551 – 552.

4.Священный Собор Православной Российской Церкви. Деяния. – Кн. 1. Вып. 1. – М., 1918. – С. 60, 98, 120; Кн. 3. – Пг., 1918. – С. 53, 55.

5. ЦДІАК України. Ф. 127. – Оп. 1005(1911 г.). – Спр. 116. – Арк 1 зв., 2.

6. ЦДІАК України. Ф. 127. – Оп. 1005(1914 г.). – Спр. 156. – Арк 3.

7. ЦДІАК України. Ф. 169. – Оп. 4. – Спр. 7. § 2. – Арк. 11 зв.

8. ЦДІАК України. Ф. 169. – Оп. 6. – Спр. 315. – Арк. 6.

9. ЦДІАК України. Ф. 169. – Оп. 8. – Спр. 4384. (нач. 14 марта 1903 г.). – Арк. 2 – 16 зв.

10. ЦДІАК України. Ф. 169. – Оп. 8. – Спр. 4385. – Арк. 2 – 3 зв., 4 – 357.

11. ЦДІАК України. Ф. 169. – Оп. 8. – Спр. 4399. (5 августа 1903 г.). – Арк. 1.

12. ЦДІАК України. Ф. 169. – Оп. 8. – Спр. 4447. – Арк. 1.

13. ЦДІАК України. Ф. 169. – Оп. 8. – Спр. 4877. – Арк 3 – 5.

14. ЦДІАК України. Ф. 169. – Оп. 8. – Спр. 5387. – Арк 3.

15.Агапіт (Вишневський Антоній Йосифович) // Київська духовна академія в іменах : 1819 – 1924 : енциклопедія : в 2 т. / упоряд. і наук ред. М. Л. Ткачук ; відп. ред. В. С. Брюховецький. – Т. 1 : А – К. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. – С. 81 – 83.

16.Бойко О., Сніда Є. Постать архієпископа Катеринославського Агапіта на тлі церковно-політичних процесів післяреволюційної доби (1917 – 1924 рр.) // Придніпров'я : історико-краєзнавчі дослідження. – 2010. – №. 8. – С. 225 – 233.

17.Введенский Д. Под сенью Киевских святынь // Въ память 800-летія Кіево-Михайловскаго Златоверхаго монастыря 11 іюля 1108 г. – 11 іюля 1908 г. – К.: Типогр. Кіево-Печерской Успенской Лавры, 1909. – С. 224 – 226.

18.Высочайшая телеграмма Его Императорскаго Величества Государъ Императора Николая Александровича // Въ память 800-летія Кіево-Михайловскаго Златоверхаго монастыря 11 іюля 1108 г. – 11 іюля 1908 г. – К.: Типогр. Кіево-Печерской Успенской Лавры, 1909. – С. 5 – 6.

19.Галайба В. Життя монастирське. Останнє століття // Пам'ятки України. – К., 1999. – Ч. 1. – С. 95 – 97.

20.Голубинский Е., прот. История Русской Церкви. – Изд. 2-е. – М.: Крутицкое патриаршье подворье; О-во любителей церковной истории, 1997. – Т. 1 (первая половина тома). – 968 с.

21.Димитрій (Рудюк), митр., Клос В., прот. Києво-Михайлівський Золотоверхий монастир. – К. : [Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату], 2013. – 416 с.

22.Євсєєва Т. Боротьба Директорії УНР за церковну самостійність... – Режим доступу: https://www.religion.in.ua/main/history/25838-borotba-direktoriyi-unr-za-cerkovnu-samostijnist-chastina-ii.html

23.Євсєєва Т. Боротьба Директорії УНР за церковну самостійність: український, загальноправославний та всехристиянський контексти. – Режим доступу: https://www.religion.in.ua/main/history/25836-borotba-direktoriyi-unr-za-cerkovnu-samostijnist-ukrayinskij-zagalnopravoslavnij-ta-vsexristiyanskij-konteksti.html

24.Извещеніе верующей православной Россіи отъ Кіево-Михайловскаго Златоверхаго монастиря, въ древнемъ соборе котораго почиваютъ цельбоносныя мощи святыя великомученицы Варвары // Въ память 800-летія Кіево-Михайловскаго Златоверхаго монастыря 11 іюля 1108 г. – 11 іюля 1908 г. – К.: Типогр. Кіево-Печерской Успенской Лавры, 1909. – С. 11 – 16, 31 – 32.

25.Ігнатуша О. Православна церква і російська агресія в Україні (1919 – 1920 рр.) : Ч. 1. Ідейні орієнтири та характер діяльності // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип. XXXVIII. – Запоріжжя, 2014. – С. 126, 128; Ч. 2. Суперечності взаємодії церкви та політичних режимів // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип. XXXIX. – Запоріжжя, 2014. – С. 88, 90.

26.К пятилетию архипастырского служения преосвященнейшего Агапита, епископа Екатеринославского и Мариупольского, в Екатеринославской епархии // Екатеринославские Епархиальные Ведомости. – 1916. – № 35. – Отд. Неофиц. – С. 530 – 542.

27.Кострюков А. Старопольский Собор 1919 г. И организация Временного церковного управления на Юго-Востоке России // Уральский исторический вестник. – 2008. – № 4 (21). – С. 73 – 74.

28.Краткие биографические сведения о кандидатах на кафедру киевского епархиального епископа, выставленных различными учреждениями и организациями // Киевский епархиальный вестник. – Прибавление. – 1918. – № 4. – С. 15.

29.Новое назначение на епископскую кафедру // Приб.Ц.Вед. – 1902. – № 13. – С. 462 – 463.

30.Празднованіе 800-летія Кіево-Михайловскаго Златоверхого монастыря // Въ память 800-летія Кіево-Михайловскаго Златоверхого монастыря 11 іюля 1108 г. – 11 іюля 1908 г. – К.: Типогр. Кіево-Печерской Успенской Лавры, 1909. – С. 17 – 30.

31.Приветственныя телеграммы // Въ память 800-летія Кіево-Михайловскаго Златоверхого монастыря 11 іюля 1108 г. – 11 іюля 1908 г. – К.: Типогр. Кіево-Печерской Успенской Лавры, 1909. – С. 158 – 164.

32.Скалозуб Ю. История Екатеринославской епархии 1775 – 1917. Днепропетровск, 2001. – С. 410 – 413.

33.Сніда Є. Рефлексія катеринославського православного духовенства на лютневу революцію 1917 р. та політику тимчасового уряду // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – 2014. – Вип. 12. – С. 236 – 242.

34.Стародуб А. «Считаясь моим викарием, не находит нужным считаться с моим мнением…»: конфлікт між єпископами Агапітом (Вишневським) та Йоаном (Поммером) (березень–серпень 1917 року). – Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11129/Starodub_%20Schytaias_moym_vykaryem.pdf?sequence=1

35.Стародуб А. Всеукраїнський православний церковний Собор 1918 року : огляд джерел. – К., 2010. – С. 30, 45, 46, 68, 72, 109, 129, 139, 219.

36.Стародуб А. Київська кафедра в 1917–1921 роках: архиєпископ Алексій (Дородніцин). – Режим доступу: https://risu.org.ua/article_print.php?id=67821&name=studies_of_religions&_lang=ua&

37.Стародуб А. Агапіт // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2004. – Т. 1 : А – Й. – С. 23.

38.Тригуб О. Російська Православна Церква в Радянській Україні 20 – 30-х рр. : інституційний розкол та міжконфесійні відносини : дис. … д-ра історію наук : 07.00.01. – К., 2009. – С. 116 – 124.

39.Юбилейныя приветствія Кіево-Михайловскому Златоверхому монастырю, выраженныя въ адресахъ, письмахъ и телеграмахъ // Въ память 800-летія Кіево-Михайловскаго Златоверхого монастыря 11 іюля 1108 г. – 11 іюля 1908 г. – К.: Типогр. Кіево-Печерской Успенской Лавры, 1909. – С. 135 – 164.

Протоієрей Георгій (Юрій) Коваленко,
ректор Відкритого православного університету Святої Софії-Премудрості

ПОЛІТИЧНІ, ІСТОРИЧНІ ТА КАНОНІЧНІ УМОВИ ЗНЯТТЯ АНАФЕМИ З ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ ІВАНА МАЗЕПИ В КОНТЕКСТІ ПОДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1918 РР.

Загальновідомо, що анафему гетьманові Івану Мазепі було виголошено за наказом російського царя-імператора Петра І в українському місті Глухові в листопаді 1708 року через кілька днів після кривавої розправи над гетьманською столицею Батурином і, на думку Миколи Костомарова, було складено самим царем. Але навіть у Російській імперії ставлення до цієї анафеми було неоднозначним.

«І молимося, і проклинаємо...»

Показовою є історію про те, як російський імператор (за одними даними, це був Микола І, за іншими – Олександр ІІ) під час відвідин Києва завітав до храму, історія якого була пов'язана з Мазепою (за однією версією, це був Миколаївський військовий собор, зведений коштом гетьмана, за іншою версією – це був Михайлівський Золотоверхий монастир, відновлений і перебудований в стилі українського барокко коштом Мазепи). Імператор запитав, чи моляться священнослужителі (монахи) за упокій будівничого і благодійника храму і несподівано отримав ствердну відповідь. Тоді він запитав, чи виголошується в цьому храмі анафема Мазепі, і отримав також ствердну відповідь. Чи була така розмова насправді, наразі невідомо, але цей міф про Мазепу і ставлення до нього в церковному середовищі є показовим.

Як би там не було, але в 1869 р. у виданні, яке затверджувалося цензурою Російської імперії на найвищому церковному і державному рівні, зникла інформація про анафему щодо Мазепи.

Помісний собор РПЦ 1917 – 1918 рр.

Наступним етапом цієї історії можна вважати Помісний Собор Російської православної церкви 1917 – 1918 років, який відомий не тільки тим, що на ньому після 200-річного т.зв. синодального періоду, який розпочався за часів і з ініціативи того самого Петра І, нарешті було обрано Патріарха. На цьому Соборі також жваво обговорювалося і планувалося прийняття документа про скасування усіх політично-мотивованих анафем, які проголошувалися за наказом держави. Як приклад такої дії згадувалася анафема Івану Мазепі. Але Громадянська війна і початок репресій проти Церкви перервали роботу Собору і залишили багато питань недорозглянутими.

Про можливість і необхідність скасування цієї анафеми говорив і тодішній Київський митрополит Антоній (Храповицький), майбутній першоієрарх Російської православної церкви за кордоном (РПЦЗ), який аж ніяк не підтримував ідею незалежності України, але який публічно заявляв, що анафема Мазепі «наложена по приказу Петра и по чину, которого Церковь совершенно не знает».

Панахида на Софійській площі (1918 р.)

Саме у біографії митрополита Антонія, де згадується і про події в Києві у 1918 р., ми знаходимо чергову важливу деталь для нашого дослідження: «Самостійники звернулися до Владики з петицією, в якій, заявляючи, що вони вважають день Полтавської битви днем національного трауру, просили Владику в цей день відслужити на Софійській площі панахиду за гетьмана Івана Степановича Мазепу. Владика Антоній, який цінував Мазепу за його церковноправославну народну діяльність і не співчував Петру І за антиканонічні і антицерковні реформи в Росії, відповів, що він попередньо відправить телеграму патріарху Тихону з проханням зняти з Мазепи анафему як незаконно накладену не за єресь, а за політику. Телеграма була послана, і патріарх зняв заборону».

Як результат, 10 липня 1918 року на Софійській площі вікарій Київського митрополита єпископ Черкаський Назарій (Блінов) звершив панахиду за гетьманом Іваном Мазепою. Напередодні, 9 липня о 22:00 відбулося засідання Уряду Української держави Гетьмана Павла Скоропадського, де першим (!) питанням була саме панахида за Мазепою. Результатом розгляду стало твердження, що націонал-патріотична роль Мазепи є спірною, а участь членів уряду в панахиді є небажаною.

З одного боку, розгляд цього питання на засіданні Уряду свідчить про те, що на початку ХХ століття релігійні питання були невід'ємною частиною політичних процесів і державного управління. З іншого боку, ми бачимо наскільки контроверсійними та суперечливими були дії і рішення політичних і церковних еліт в той час. Врешті-решт все завершилося окупацією більшовиками Києва і значної частини України та атеїстичними гоніннями на церкви, які на той момент вже перебували у непримиренній конфронтації між собою.

Молитва за Мазепу у Польській православній церкві (1933 р.)

Знову питання про Мазепу постало на початку 30-х років ХХ ст. в Польській православній Церкві, яка отримала автокефалію від Константинопольського патріарха у 1925 році.

Для початку варто пояснити, що таке Польська православна церква і яке відношення вона має до України і православних українців. По-перше, православними в Польщі здебільшого були українці, а, по-друге, більшість з них проживали в тій частині України, яка на той час була частиною території Другої Речі Посполитої. Слід зауважити, що українці також складали більшість православного єпископату, а Предстоятель Польської Церкви був ще й священноархімандритом Почаївської Лаври.

Наближалося святкування 300-річчя Мазепи і греко-католицьке духовенство розпочало активно і публічно звершувати заупокійні богослужіння за Гетьманом. Це змусило православних українців звернутися до Синоду Польської православної церкви з відповідним запитом. А 17 лютого 1933 року відбулося засідання Синоду, на якому було прийнято рішення дозволити православному духовенству і вірянам молитися за упокій Івана Мазепи. Ось як повідомляє про це тодішньому архієпископу Холмському і Підляському Іларіону (Огієнку) Предстоятель Польської православної церкви митрополит Діонісій (Валединський): «...не передрікаючи питання про знесення анатеми, уважати для вірних нашої Святої Автокефальної Православної Церкви кинуту Російським Святійшим Синодом анатему на блаженної пам'яти Гетьмана Івана Мазепу не обов'язуючою і дозволив та благословив молитися в православних храмах за спокій

душі спочилого слуги Божого Гетьмана Івана Мазепи, нехаий буде ийому милостивим Судією Господь, нехаий простить Він ийому провини вільні і невільні, і нехаий дарує ийому відпочинок в оселях своїх, де праведні спочивають. Ухвала ця в відписах була розіслана для виконання всім Єпархіяльним Архиєреям Святої Автокефальної Православної Церкви в бувшіий Польщі. Таким чином, справа знесення анатеми, кинутої Росіийським Священним Синодом чи Росіийською Церквою на блаженної пам'яти Гетьмана Івана Мазепу для нашої Церкви і для Української Православної Громади, зістала полагоджена з гідністю».

Молитва за Мазепу в православній діаспорі і Константинопольському патріархаті

Саме від ієрархії Польської православної церкви бере свій початок Українська автокефальна православна церква, яка утворилася на теренах України в часи Другої світової війни (1942-1944 рр.) і яку очолив митрополит Полікарп (Сікорський), який продовжував звершувати заупокійні богослужіння за Мазепою.

Після окупації України і Польщі радянськими військами ця церковна інституція продовжила своє існування в діаспорі (в Європі, а потім в США і Канаді). Саме до складу ієрархії цієї Церкви входив митрополит Іларіон (Огієнко).

У 1959 р. відзначалося 250-річчя смерті Гетьмана Івана Мазепи, а 6 липня Собор єпископів Української греко-православної церкви в Канаді затвердив текст послання, у якому, зокрема, зазначалося: «Анафему, кинуту року 1708-го на гетьмана Івана Мазепу, вважаємо недіийсною та неіснуючою, а самого гетьмана Івана Мазепу визнаємо за одного з наийбільших церковно-державних мужів. І тому благословляємо всьому нашому духовенству та всім нашим вірним молитися за блаженної пам'яті гетьмана Івана Мазепу, як вірного ий благочестивого сина Української Православної Церкви». Відомо, що текст цього звернення був написаний безпосередньо митрополитом Іларіоном (Огієнком).

Саме ця церковна юрисдикція у 1990 р. увійшла до складу Константинопольського патріархату і зараз іменується Українською православною церквою Канади. А в контексті нашого дослідження це означає, що і в Константинопольському патріархаті сьогодні анафема Мазепі вважається недійсною і звершуються заупокійні богослужіння за Гетьманом.

Молитва за Мазепу в Україні

Православні церкви в Україні так само офіційно визначилися зі своїм ставленням до анафеми Мазепі. Українська автокефальна православна церква зробила це у 1990 році, а Українська православна церква Київського патріархату – у 1994 році. В цих юрисдикціях не виникає жодних питань і панахиди звершуються без жодних застережень. 14 листопада 2007 року свою позицію офіційно оприлюднила і Українська православна церква, що перебуває у єдності з Московським патріархатом. Священний Синод цієї Церкви, з одного боку, бажаючи знайти рішення, а з іншого, – не бажаючи загострювати внутрішнє протистояння між патріотично налаштованою частиною пастви і адептами «руського міра», прийняв «соломонове» рішення і відправив це питання на вивчення до Богословської комісії. Одразу після завершення Синоду на запитання, поставлене Блаженнішому митрополиту Володимиру (Сабодану), тодішньому Предстоятелю УПЦ і голові Синоду, чи означає це рішення, що відтепер ті, хто вважає анафему недійсною, можуть молитися за упокій Івана Мазепи, було отримано позитивну відповідь.

Висновки

Отже, є всі підстави вважати, що анафема, застосована до гетьмана Івана Мазепи за наказом російського царя Петра І, є не тільки неканонічною і недійсною, але й такою, яку було скасовано не тільки на рівні Вселенського православія (Константинопольський патріархат), але й в Російській православній церкві та Українській православній церкві, що перебуває в єдності з Московським патріархатом. За відсутності офіційних рішень РПЦ і УПЦ про скасування анафеми, але враховуючи все вищенаведене, можна вважати її такою, що не була підтверджена церковною владою і, що найголовніше, не була рецепійована (підтверджена і прийнята, як правдива) православним духовенством і вірними в Україні. А це, згідно з традицією Православної церкви, є дуже важливим фактором, який, зокрема, дає право церковним історикам і каноністам називати одні церковні собори «святими», а інші – «розбійничими», а також одні рішення церковної влади – правдивими і дійсними, а інші – помилковими і недійсними.

Єдина причина, яка і досі спонукає деяких православних продовжувати наголошувати на дійсності анафеми українському гетьманові Іванові Мазепі, це – політична заангажованість (або щира віра у неоімперські проекти сучасної російської влади і російської церкви), а також дія пропаганди «руського міра».

Крижевський Антон Васильович,
кандидат історичних наук,
асистент кафедри історії права та держави юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКА В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917 – 1918 РР.)

Після затвердження на державному рівні плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років у вітчизняній науці активізувалася робота з дослідження державо- і правотворчих процесів цього періоду. Однак, незважаючи на стійкий інтерес науковців до першого досвіду українського державотворення у XX ст., ціле коло проблем не набули належного висвітлення. До таких проблем можна віднести й початковий етап створення національного війська навесні 1917 року.

Відразу варто зазначити, що серед українських політичних сил існували два абсолютно протилежні підходи до створення війська. Як згодом показали подальші історичні події, це завдало значної шкоди військовому руху і, що найголовніше, всій національно-визвольній боротьбі. Товариство полуботківців на чолі з М. Міховським вважало, що військовий рух необхідно використати для створення сильної національної армії, яка зможе стати головною запорукою самостійності України.

Інший підхід відстоювала соціалістична більшість, яка керувала Центральною Радою. Вона заперечувала необхідність національної армії, доводячи непотрібність регулярного війська за умов демократизації суспільства, а українську державність зводила лише до автономії України у складі федеративної Росії. Відповідно до концепції лідерів Центральної Ради, військо мало існувати для загальноросійських потреб лише доти, доки Росія не переможе у війні.

Революційні процеси навесні 1917 р. викликали політизацію російської армії. Частина українців в імперських формуваннях захопилася ідеєю власної державності й виявила бажання зі зброєю в руках здобувати незалежність України. Піднесення українського руху в армії спонукало групу, яка активно відстоювала позицію активної розбудови національного війська на чолі з М. Міховським, до подальших кроків щодо створення українських військових формувань.

Вже 6 березня 1917 року М. Міховський скликав перше українське підготовче віче Київського гарнізону, яке ухвалило рішення розпочати роботу, спрямовану на організацію українського війська. 9 березня відбулися перші збори українських офіцерів і солдатів Київського гарнізону, які проголосили себе Установчою Військовою Радою. 11 березня в Києві відбулося військове віче, на яке прибуло більше тисячі солдатів і офіцерів. За інформацією «Вістей з Української Центральної Ради», віче прийняло ухвалу про організацію Українського охочекомонного (на добровільних засадах) полку та обрало Тимчасове Військове Бюро із 7 членів [1, с. 8-9].

Ідея М. Міховського про організацію українських військових частин отримала широкий розголос. 16 березня, у День свята революції, під час наради військових Київського гарнізону було прийнято рішення про заснування товариства «Український військовий клуб імені гетьмана Павла Полуботка».

На засіданні клубу вирішили приступити до створення національної армії й розпочати формування українських добровольчих полків, а першому з них присвоїти назву – Перший Український козачий ім. гетьмана Б. Хмельницького полк. Одночасно з військовим клубом було утворено Український Військовий Організаційний Комітет, що мав безпосередньо займатися формуванням національних збройних сил. Очолював його полковник М. Глинський [2, с. 32].

Однак реалізувати подібні плани було неможливо без дозволу вищого російського командування. Одержавги повідомлення про ініціативу Полуботківського клубу, російське командування зволікало з принциповим вирішенням питання. Та поки в російській ставці вагалися, як бути з вимогами українців, заклик Полуботківського клубу до створення в Києві української військової частини був почутий на фронті. Чимало офіцерів і вояків-українців стали звертатися до свого начальства з проханням перевести їх до українського полку, який, як вони гадали, мав формуватися в Києві. Бажання служити в українській частині виявили й вояки розташованих в Україні тилових частин та новобранці. Вже до середини квітня 1917 р. на етапно-розподільчих пунктах Києва зібралося близько 3 тис. вояків та новобранців, які прагнули служити саме в українській частині.

Не маючи підтримки й дозволу на організацію полку з боку російського командування, Рада клубу Полуботка ухвалила рішення сформувати його самочинно, застосовуючи тактику «доконаних фактів», щоб створити прецедент організації першої української військової частини. У вівторок 18 квітня 1917 р. на Сирецькому полі під Києвом Полуботківський клуб влаштував українське військове свято «перших квітів». Саме тут на пропозицію М. Міховського вояки самостійно зорганізувались у 1-й Український імені гетьмана Богдана Хмельницького полк, розподілившись на батальйони, роти та відділення. Командиром полку обрали штабс-капітана Д. Путника-Гребенюка. Для офіційного визнання організатори звернулися до головнокомандувача Південно-Західного фронту О. Брусилова. Він, хоча й був роздратований київськими подіями (ще 18 квітня віддав наказ ліквідувати повстання, проте згодом його відкликав), все ж прийняв і вислухав українську делегацію, що прохала про затвердження вже сформованого українського полку.

У п'ятницю 21 травня в Києві стало відомо, що військовий міністр після наради з Верховним головнокомандувачем дав дозвіл на формування окремого українського полку з запасних частин Київського військового округу. Генерал О. Брусилов відразу ж дав відповідні розпорядження начальнику КВО генералу М. Ходоровичу сформувати трьохбатальйонний український полк. Кадри для нього набирали з числа наявних на розподільчому пункті вояків і офіцерів. Для формування кадрів дозволено було залишити до 500 вояків, а інші мали бути негайно відряджені на фронт. Командиром полку призначили підполковника Ю. Капкана.

І лише тоді Центральна Рада опублікувала заяву, в якій підтримала прагнення вояків-українців сформувати український полк. Водночас у заяві категорично заперечувалася причетність УЦР чи інших національних організацій до руху за створення українського війська: «Рух виник цілком стихійно, без якої-будь участі організованої частини українського громадянства. […] Оскільки малася змога ви-

яснити, утвореній серед солдатів-українців течії сприяв, головним чином, всім відомий факт про сформування на Україні і в Росії з поляків-солдатів національних польських частин» [3, с. 69].

Наведена передісторія організації національного військового руху свідчить, що підвалини українського війська заклали не найвпливовіші тогочасні партії, а політичні сили правого «самостійницького» табору. Їхнім кредо було будівництво міцної національної держави із сильним військом, яке б гарантувало її суверенітет. У той же час Центральна Рада не могла не зважати на динамічний розвиток українського військового руху, який визнавав її за свою вищу установу. Ігнорування такого руху в армії було б її політичним самогубством. Тому невдовзі соціалістичні партії усвідомили важливість підсилення своїх позицій у війську. Для керівництва військовими справами Центральна Рада 26 квітня 1917 р. створила Військову комісію, яка пізніше поповнилася представниками від військових організацій, а також підтримала ініціативу клубу імені П. Полуботка провести на початку травня військовий з'їзд для об'єднання військового патріотичного руху та заснування загальновизнаного військового органу, який би мав функції керівного центру для формування українських військових частин.

Отже створення у травні 1917 р. українського охочекомонного полку ім. Богдана Хмельницького стало результатом швидкого розгортання національного руху серед вояків-українців у російській армії, що розпочалося після Лютневої революції. На початковому етапі ідейно керувала цим рухом група патріотично налаштованих офіцерів Київського гарнізону, а активна участь членів клубу ім. Полуботка надала діям останніх послідовності й організованості.

Література:

1. Ковальчук М. Створення 1-го українського імені Богдана Хмельницького полку (травень 1917 р.) / М. Ковальчук // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху. – Львів, 2009. – Збірник 13. – С. 5-44.

2. Литвин С. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин. – Київ: Вид-во ім.і Олени Теліги, 2001. – 639 с.

3. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: У 2 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – Т.1: 4 березня- 9 грудня 1917 р. – К.: Наук. думка, 1996. – 589 с.

Мацелюх Іванна Андріївна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії права та держави,
докторант юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ЗАКОНІ РАДИ НАРОДНИХ МІНІСТРІВ ДИРЕКТОРІЇ УНР ВІД 1 СІЧНЯ 1919 Р.

Процеси становлення державності нерозривно пов'язані із проблематикою здобуття церковної автокефалії. Як і нині, так і на початку XX століття означені питання стояли гостро на політичній та міжнародній арені, а громадські діячі минулого століття це чітко усвідомлювали. В зміст української незалежності вони вкладали не лише державність, а й ввесь спектр суспільного життя, в тому числі і церковне. Яскравим представником національно визвольного руху початку XX ст. є знаний кантоніст, історик церкви, письменник, публіцист, громадський і державний діяч – Олександр Гнатович Лотоцький.

Постать означеного українського дослідника є багатогранною. Він залишив по собі неоціненну наукову, творчу спадщину, яка присвячена проблемам становлення української церкви, її права, висвітленню особливостей джерел церковного права. Зміст його творів нині звучить по-особливому, а праці наповнені зримою актуальністю, відкривають очі на суспільно-політичні процеси минулого, дозволяючи читачу пізнати невідомі сторінки історії української церкви, зрозуміти сутність церковного права.

Народжений в сім'ї сільського священика на Поділлі, Олександр отримав у спадок любов до української землі, мови, людності, а твори Тараса Шевченка загартували незламний дух юнака до боротьби за своє, рідне, національне. Отримавши освіту у Київській духовні академіїй, О. Лотоцький здобув необхідний багаж знань, що допоміг йому відстоювати канонічність Української церкви [1].

Лютнева революція в Росії 1917 року, процеси національного відродження та державотворення в Україні не могли пройти осторонь. Після обрання до складу першої Української Центральної Ради О. Лотоцький і у публічних виступах, і у своїх мемуарах повсякчас наголошував на необхідності творення не лише української самостійної державності, а й незалежної автокефальної церкви. Втілити свої ідеї в життя О. Лотоцький намагався, перебуваючи на посаді міністра сповідання уряду Української держави гетьмана П. Скоропадського. Ідея автокефалії подавалася як невід'ємна складова державної самостійності. «Основна засада української держави полягає в тому, що в самостійній державі має бути самостійна церква, – говорив міністр, – цього однаково вимагають інтереси і держави, і церкви, тому жоден уряд, що усвідомлює свої державні обов'язки, не може погодитись на те, щоб осередок церковної влади перебував в іншій державі…, а відтак, автокефалія Української церкви – це не лише церковна, але й національно-державна необхідність» [1].

Зміна політичного курсу української держави не змінила церковно-національний вектор О. Лотоцького. Із приходом до влади Директорії питання про автокефалію вирішувалося Законом «Про вищий уряд Української Автокефальної Православної Церкви» від 1 січня 1919 р., фундаментальні положення якого були розроблені О. Лотоцьким [2].

Відповідно до Закону, вища церковна влада належала Всеукраїнському церковному Собору. До його компетенції належали адміністративні, судові та законодавчі функції. У випадку ухвалення нормативних актів, що мали державно-церковне значення або потребували фінансування, вони передавалися на розгляд і затвердження до законодавчого органу УНР. Для здійснення виконавчих функцій керівництва поточними справами церкви створювався спеціальний орган – Український церковний Синод. До його складу входили двоє єпископів, двоє протоієреїв, один ієрей, один диякон, троє мирян та духовний представник від військового відомства. Їх повинні були обирати на Всеукраїнському Соборі та затвердити склад рішенням Уряду УНР. До компетенції Синоду належали релігійні, адміністраційні, господарські, освітні, фінансові, судові функції у сфері православної церкви. Рішення церковного Синоду відображалися у відповідних наказах, які набирали законної сили та набували загальнодержавного значення після їх затвердження Урядом УНР.

З метою дотримання національного законодавства, інтересів держави у засіданнях Синоду брав участь її офіційний представник, призначений міністерством. До його обов'язків належало інформування членів Синоду про державну політику, тлумачення чинного законодавства, представлення у Раді Міністрів ухвалених Синодом наказів чи опротестування їх [2].

Важливим елементом діяльності церкви є фінансова складова. Так, утримання Української церкви покладалося на державні кошти. Даний принцип мав подвійне значення. З одного боку, церква переходила у фінансову юрисдикцію і підпорядкування державі, з іншого – вона отримувала гарантію грошового забезпечення, тим самим застерігаючи себе від внутрішніх та зовнішніх політичних загроз [2].

Ключовою у даному нормативно-правовому акті є ст. 6. Вона проголосила незалежність, самостійність православної церкви. «Українська Автокефальна Церква з її Синодом і духовною ієрархією ні в якій залежності від Всеросійського Патріярхату не стоїть», – йдеться у приписах Закону [2]. Відтак, ми переконані, що означений нормативно-правовий акт має таке саме значення, як і III Універсал УНР. Одним документом проголошено незалежність України, а іншим – її церкви.

Утвердження автокефалії неодмінно вимагало її визнання з боку Константинопольського патріархату. За цю справу взявся автор Закону – О. Лотоцький [3, с. 288]. Незважаючи на те, що посольство зазнало невдачі через вакантність патріаршої посади, О. Лотоцький усіляко популяризував і обґрунтовував право українців мати свою незалежну державу та помісну церкву [4, арк. 1031]. На жаль більшовицька агресія, втрата національної державності, на століття відкинули питання і державної, і церковної незалежності. Через десятки років першу повернути вдалося, а друга – нині породила питання іншого змісту, без вирішення яких неможлива консолідація української людності.

Література:

1.Олександр Лотоцький / Ізборник // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/cultur/cult31.htm

2.Закон УНР про автокефалію Української Церкви / Українська православна церква Карпатська єпархія // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://keuapc.org/publicacii-uapc/152-z-istoriji-uapts/264-zakon-unr-pro-avtokefaliyu-ukrajinskoji-tserkvi.html

3.Швидкий В.П. Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890-1930-ті рр.) / В.П. Швидкий. – К.: Інститут історії НАН України, 2002. – 366 с.

4.Звіт про діяльність посольства за січень 1919 – березень 1920 р. / ЦДАВО України. – Ф. 4465. – Оп. 1. – Арк. 1031.

Омельченко Вікторія Юріївна,
кандидат філософських наук,
асистент кафедри української філософії та культури
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІДЕАЛ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ У ТРІАДІ ПРИНЦИПІВ НАРОДОВЛАДДЯ, ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ ТА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ПОЛІТИЧНИЙ МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ? М.ГРУШЕВСЬКИЙ VS Є.СПЕКТОРСЬКИЙ.

«Добре робити історію важливіше, ніж гарно писати її»
Михайло Грушевський, 1918 р.

Ця влучна та разом з тим метафорична квінтесенція смислу стосується не лише обрію історії, але й обрію правознавства. Адже ідеально написані норми законодавства не завжди виконуються, а подекуди «ідеальність» правових кодексів корелює з «потворністю» правової реальності. Про це, слушно зазначає, Ю.С. Шемшученко: «…в нашому суспільстві спостерігається глибокий розрив між конституційними нормами, що проголошують людський вимір права та держави, та реальними суспільними відношеннями, станом відповідальності держави перед людиною за свою діяльність» [1, с. 8]. Говорячи мовою таких філософів права як І. Кант та Г. Гегель, ми не можемо подолати лакуну між «світом ідей» і «світом реальним», між «ідеальними законодавствами» і «потворною» правовою реальністю. Ми не можемо приступити до осмислення питання українського права й законодавства за доби Української революції (1917-1921 рр.) без відтворення не просто історичного контексту, а головне без згадки про таку Особистість в історії як – Михайло Сергійович Грушевський (1866-1934), який був і є не просто професором історії, Головою Центральної Ради Української Республіки (1917-1918), багаторічним головою Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові (1897-1913), а й Творцем історії України. Зі спогадів студентів про свого Вчителя відомо, що: «М. Грушевський не тільки писав історичні праці – він сам творив історію, був творцем українського життя» [2, с. 130]. Окрім того, М.Грушевський відбувся ще й як політичний діяч, муж Державності з ідеологією та Особистість з переконаннями в історії. Про високу культуру і масштабність його мислення, енциклопедичну ерудованість і фахову приналежність свідчить видання «Історія України-Руси» у X томах, яке було написане протягом 1895-1933 років та неабияк вплинуло на формування української історіографії новітнього часу.

Відновлення народовладдя, забезпечення політичних прав українського народу, широка децентралізація на місцях, саме такою є тріада ключових постулатів, які М. Грушевський намагався втілити у життя як Державник. Така тріада ідей М. Грушевського свідчить про апріорну обумовленість наявності правової держави, в межах якої можна реалізувати політичні права та свободи.

Політичні права з'являються не лише там, де проходять межі кордонів, а, головне там, де є самоусвідомлення приналежності до певної спільноти, там і є усвідомлення

своїх прав і обов'язків, меж свободи та ціни відповідальності. Лише там, де є повага до права, постають справжні Держави, Правові держави. У даному аспекті варто пригадати, визначення «нації» у інтерпретації В. Липинського. Нації з'являються там, де є згуртованість довкола національної ідеї, що виголошується елітою Думки, Репутації, Слова. Лише там, де визначена і усвідомлена така спільність цінностей і переконань, виникає та стає самоочевидною підстава до утворення держав. Педантичною мовою про поняттєву визначеність категорій «спільнота» (нім. – Gemeinschaft) та «суспільство» (нім. – Gesellschaft), слушно сказав Ф. Тьоніс [3]. «Спільнота» позначає спільність переконань і свідчить про рівновагу та баланс цінностей. Натомість «суспільство» позначене атомарністю індивідуального та дисбалансом переконань. М. Грушевський був поборником відновлення народовладдя, що, до речі, корелює із 5 статтею КУ «Україна є республікою. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Ніхто не може узурпувати державну владу» [4]. Окрім того, що М.Грушевський обґрунтовував доцільність широкої української автономії, він ще й закликав до об'єднання громадянської спільноти, до творення інституції громадянського суспільства. В даному аспекті можемо пригадати поборника італійського національно-визвольного руху – Джузеппе Мадзіні (іт. Guissepe Mazzini) (1805-1872), погляди якого ґрунтуються на принципах демократії та національного самовизначення, які були досить рішучою вимогою в той час, коли у більшості країн континентальної Європи зберігалася спадкова влада та імперії [5].

Зрештою, Дж. Мадзіні, як і М. Грушевський чинили політичний та моральний спротив таким імперським проектам. Вони усвідомлювали, що політичні зміни слід починати зі зміни культури мислення шляхом просвіти громадян. Культура мислення громадян безпосередньо впливає на тонкощі юридичної практики. Сміливість переконань М. Грушевського віддзеркалюється у наступному заклику: «Організовуватися дійсно й треба українському народові міцно й негайно! Так, щоб об'єднавсь увесь, без різності партій, верств і станів, під проводом Центральної Ради – щоб ся єдність і організація пройшла вглиб і вшир до самого споду українського народу, обхопила його, як залізним обручем, щоб він, наш народ, став він міцною зав'яззю, твердим цементом української землі і охороняв її від розвалу і анархії» [6, с. 9]. Такий заклик до єдності без партійної приналежності, до братерства без ознак расової і релігійної приналежності, до спільності цінностей та переконань в контексті сьогодення може скептично сприйматись як політичний міф. Більше того, може підсилюватись аргументами І. Канта: «…природа послуговується двома засобами, задля того, аби стримувати народи від змішування і роз'єднувати їх, – розмаїттям мов та релігій» [7, с. 287]. Разом з тим, самоочевидно, що попри вище наведені скептичні зауваги, М.Грушевський все ж таки вірив, як справжній Державець, у виголошені смисли, підсилюючи їх цінність достеменністю історичних фактів. Без спільної колективної пам'яті про події історичного минулого ми не можемо сформулювати візію того, хто ми такі і куди ми йдемо.

Питання, «хто такі українці, і куди ми йдемо», що було сформульоване М.Грушевським, ще в 1917 р. в однойменній роботі є настільки ж актуальним, риторичним, міфічним, «одвічним» питанням у контексті сьогодення вітчизняної суспільно-політичної думки, як і сто років потому. Більше того, це питання переконує нас у циклічній моделі історичного процесу України. Так, М. Грушевський виголошує: «Теперішнє Українство се те, що було од віків на українській землі: домагання для українського народу рівного права з іншими народами – права бути господарем на одвічній своїй землі» [6, с. 39].

Читаючи ці рядки, втрачаємо відчуття часу, адже політичний дискурс сучасності обертається довкола тих самих питань, застерігаючи від спроби узурпувати великі історичні перемоги, спростовуючи фальсифікації історичних передсудів, рішуче нівелюючи штучні та подекуди конспірологічні теорії щодо того «хто старший, а хто молодший брат». М. Грушевський вважав, що період Київської Русі був еталоном державності, значущість якого трималася не лише на силі князів, а й на громадянстві [6, с. 41].

Як поборник національної ідеології М.Грушевський ніколи не дозволяв собі різких висловлювань. Він говорив, що від'єднатись від Росії неможливо (принаймні, географічно), саме тому, він боронив межі рівноправних стосунків в канві міжнародного публічного права. В контексті сьогодення такі погляди можуть оцінюватися як дипломатичні прорахунки, адже мова дипломатії працює там, де визнають правила гри, де готові до діалогу, а не монологу сили.

Сучасна ж міжнародна політика є ареною боротьби між варварською свободою та свободою розумною, між свавіллям обраних та ціннісно-нормативними засадами уніфікованого міжнародного права, які не мають географічних меж і регіональних кордонів, але, на жаль, уповільнюються «хиткими» експериментами відновлення «імперій» у XXI ст.

Говорячи про розвиток правової думки у період 1917-1921 рр., не можемо залишити поза увагою сторінки історії Університету св. Володимира, у стінах якого протягом 1917-1918 рр. посаду декана юридичного факультету обіймав Б.О. Кістяківський, який в своїх численних роботах, зокрема в таких як: «Соціальні науки і право», «До історії російського конституційного руху», підіймав правдиві питання щодо правового нігілізму та «дефіциту» правової культури, адже право – це не лише права, але і обов'язки, а там, де є місце свободі, має знайти свій прихисток і відповідальність [8, с. 299].

Окрім Б. Кістяківського, варто приділити увагу «найвідомішій вольовій і працездатній особі юридичного факультету» того періоду, а саме – Євгену Васильовичу Спекторському, який 1917 року здобув науковий ступінь доктора державного права, був призначений деканом юридичного факультету та ординарним професором університету по кафедрі енциклопедії права та історії філософії права, а з 1918 по 1919 роки був ректором Університету св. Володимира» [8, с. 301].

Життєпис вченого свідчить про те, що він був адептом європейської освіченості, у період з 1893 р. навчався на юридичному факультеті Варшавського університету, у стінах якого отримав ступінь магістра за дослідження: «Жан – Жак Руссо як політичний діяч» (у 1898 році), але справжнім місцем розквіту його наукового потенціалу і визнання академічною спільнотою став Університет Св. Володимира. Згодом, після еміграції з Києва був професором Белградського та Люблінського університетів, викладав у Карловому університеті, був запрошений до Нью-Йорка з метою організації Духовної академії.

Філософсько-правові погляди Є.Спекторського представлені в численних роботах, серед яких: «Юриспруденція і філософія» (Москва, 1913), «Посібник до лекцій з історії філософії права» (Київ, 1918). Є.Спекторський досить рішуче, але разом з тим обґрунтовано критикує сучасний йому стан правознавства за догматизм і «спрощений світогляд», за домінування «імперативної юриспруденції – юриспруденції велінь» [9, 383], яка перешкоджає якісному розвитку права. Відповідно, Є.Спекторський пропонує замінити догматичну, «імперативну юриспруденцію» на «юридичну справедливість», що концентрується на соціальних відносинах. Такі погляди Є. Спекторського близькі до позиції О. Гьоффе, який вважав, що «імперативна теорія права», «радикальний позитивізм», згідно з яким «не правда, а авторитет творить закон» («nicht die Wahrheit, sondern eine Autorität macht ein Gesetz») [10, с. 35] є неприйнятними для досягнення ідеалу правової впорядкованості («Rechtsordnung»).

Логіка «імперативного правознавства» зводиться до самообгрунтування сили норми, що кодифікується у формі повелінь, підсилена авторитетом і має викликати страх перед законом та сприяти послуху. Натомість логіка «юридичної справедливості» тримається не на силі і санкціях, а на дотриманні закону через самоусвідомлення. Джерело обґрунтування та логічну підставу для дотримання законів мислитель знаходить у джерелах філософії. Є.Спекторський вважає, що будь-який банальний різновид юридичного ремесла має своїми підвалинами філософську значущість і глибину, оскільки «в діяльності суду є і етика, і метафізика, і навіть теорія пізнання, словом, уся філософія» [9, с. 385].

Таким чином, дослідник приймає до розгляду філософію у трьох фундаментальних розділах, а саме: етичному, метафізичному і гносеологічному. Право, згідно з поглядами мислителя, має не стільки культурне, скільки моральне забарвлення. Відповідно реальність правової норми виявляється в тому, що вона діє не в «сенсі wirken, а в сенсі gelten», право має працювати лише з дійсністю моральною (das Geltende) [9, с. 403].

Філософсько-правові погляди Є. Спекторського органічно корелюють з ідеалами, виголошеними М. Грушевським. Цілком очевидно, що право – це не лише кодекси нормативних зведень, а й «дзеркало» усіх суспільних процесів, що віддзеркалює культуру мислення спільноти, як її позитивні сторони, так і усі можливі патології. Вивчаючи сторінки історії минулого, ми осмислюємо не просто історичні контексти, але передусім актуалізуємо значущі смисли та цінності в філософсько-правовому дискурсі сьогодення.

Література:

1.Шемшученко Ю.С. Актуальні проблеми філософії права / Ю.С. Шемшученко //Проблеми філософії права. – 2003. – Т.1. – К.:Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – С. 7-9.

2.Ленцик В. Михайло Грушевський в оцінці своїх учнів / Василь Ленцик // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://shron1.chtyvo.org.ua/Lentsyk_Vasyl/Mykhailo_Hrushevskyi_v_otsintsi_svoikh_studentiv.pdf.

3.Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство / Ф.Тьоніс [пер. з нім.] – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. – 262 с.

4.Конституція України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i

5.Haddock B. State and nation in Mazzini's political thought / B. Haddock // History of polit. thought. – Exeter, 1999. – Vol. 20, iss. 2. – P. 313-336.

6.Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К.: Т.-во «Знання» України, 1991. – 240 с.

7.Кант И. Сочинения в шести томах / И. Кант. – Т. 6. [Ред. Т.И. Ойзерман]. – М.: Мысль, 1966. –743 с.

8.Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка / В.В. Різун, М.С. Тимошик, А.Є. Конверський та ін..; Передм. В.В. Скопенка. – К.: Наша культура і наука, 2004. – 440 с., іл.вкл.

9.Спекторский Е. Юриспруденция и философия: [Текст] / Е.В. Спекторский // Філософія та енциклопедія права в Університеті святого Володимира: у 2 кн. – Кн. 2; за ред. І С. Гриценка. – С. 381 – 406 с. – (Пам'ятки правничої думки Київського університету).

10.Höffe O. Gerechtigkeit. Eine philosophische Einführung: [Text] / Otfried Höffe. – Beck Verlag; 2010.; Auflage: 4. – 126 s.

Прус Віталій Зіновійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

ЗАКОНОДАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

18 жовтня 1918 року відповідним Статутом Українську Національну Раду (надалі – УНРада) визнано органом із законодавчими функціями [1-2]. До складу УНРади увійшли: українські депутати обох палат австрійської Державної Ради (Парламенту і Палати Панів), Краєвих Соймів Галичини й Буковини та по три представники від українських політичних партій з цих земель. Крім делегатів, зазначених у Статуті, у засіданнях УНРади брали участь ще й делегати від українського студентства Галичини, а також журналісти [3, с. 71].

УНРада проголосила Українську державу на всій українській етнічній території Галичини, Буковини і Закарпаття, тобто установила законодавчу і контрольну владу на території українських земель, які були зазначені на етнографічній карті Австрійської Монархії Карла барона Черніга [4, с. 256] та надала їй назву – Західноукраїнська Народна Республіка (надалі – ЗУНР).

Оскільки ЗУНР виникла на території колишньої Австро-Угорської імперії, перед керівництвом новоутвореної держави постало завдання щодо створення нормативно-правової бази, яка б представляла і захищала інтереси населення ЗУНР. Творення законів у ЗУНР, на відміну від Австро-Угорщини, відбувалося на засадах демократії. Нормативно-правові акти закріплювали волю більшості народу [5, с. 112]. Порядок оприлюднення законів передбачав «Закон про спосіб оповіщення законів і розпорядків». Суть така: одразу після підписання закону Президентом Ради він мав бути опублікований у «Віснику законів та розпорядків», а набирати чинності – з вказаної у законі дати, а якщо у публікації дата не зазначалася – на восьмий день з дня його публікації.

Крім законодавчого органу, було створено вищий орган виконавчої влади – Державний Секретаріат (назва прийнята за аналогією з урядом Української Центральної Ради – Генеральним Секретаріатом) [3, с. 83]. До його складу увійшли: президент (голова) Державного Секретаріату (К. Левицький) та державні секретарі (міністри), які очолювали галузеві секретаріати (з функціями міністерств). Обрані особи обіцяли Державного Секретаріату зобов'язувались «берегти добра і права Західно-Української Держави…, забезпечити лад, спокій і добробут держави» [6]. Законодавча діяльність ЗУНР розпочалася з моменту ухвалення Тимчасового Основного закону про державну самостійність українських земель колишньої Австро-Угорської монархії, тобто з 13 листопада 1918 року [6, с. 236] . Останній нормативно-правовий акт мав конституційний характер і був доповнений законами «Про адміністрацію ЗУНР» (16.11.1918); «Про виділ Української Ради» (4.01.1919) тощо.

Протягом 257 днів свого існування (з 19 жовтня 1918 року до 15 липня 1919 року) ЗУНР видала низку нормативно-правових актів, зокрема у листопаді 1918 року: про організацію війська, за яким відбувалася мобілізація усіх військовозобов'язаних; про тимчасову організацію судів і влади судейської, за яким діяли попередні суди у колишньому складі, при чому, слід зауважити, судді і технічні працівники присягали на вірність українському народові і державі, відповідно до цього закону, вся територія держави поділялася на 12 судових округів і 130 судових повітів. У січні-березні 1919 року УНРадою ухвалено інші, не менш важливі, закони, зокрема: про основи шкільництва (13.02.1919), у якому зазначалося, що українська мова є основною в усіх державних школах; окрім цього, дозволялося створення приватних шкіл; публічні школи ставали державними, а вчителі – державними службовцями; при цьому не обмежувалися права національних меншин, оскільки вони мали право на навчання рідною мовою; про вживання української мови у внутрішньому і зовнішньому урядуванні державних властей і урядів, публічних інституцій і державних підприємств у Західній області Української Народної Республіки (15.02.1919), за яким державною мовою в Західній області Української Народної Республіки визнано українську мову; про земельну реформу (14.04.1919), за яким передбачалася конфіскація монастирських, поміщицьких, церковних та земель інших великих землевласників, якщо вони перевищували встановлений максимум (ці землі, згідно із законом, переходили у власність земельного фонду ЗУНР, з якого після війни мали наділятися малоземельні та безземельні селяни, військовослужбовці-інваліди). До того ж у новоутвореній державі ще функціонували закони Австро-Угорської імперії, однак лише ті, які збігалися з інтересами політичної влади та суспільства ЗУНР. Закони, що перечили порядку урядування в ЗУНР, поступово змінювались, чимало законодавчих рішень мали тимчасовий характер, оскільки видавалися в умовах ведення військових дій, але, тим не менше, органи державного правління намагались прийняти необхідну для урядування кількість постійних законів для утвердження правопорядку в усіх сферах суспільного життя.

Обговорюючи законодавчу діяльність ЗУНР, окремі науковці виокремлюють нормативно-правову діяльність ЗУНР у просторі, обґрунтовуючи свої думки тим, що, окрім функціонування уряду в період існування ЗУНР (потім ЗО УНР), свою роботу він продовжував виконувати в екзилі (з середини червня 1919 до березня 1923 року) [5, с. 112-113].

Отже, аналізуючи законодавчу діяльність УНР ЗУНР, можна констатувати, що на українській етнічній території Галичини, Буковини і Закарпаття в ході розбудови національної державності велика роль відводилась законодавчому процесу. Прийняті закони конституційного характеру закладали правову основу розбудови демократичної держави, закріплювали волю більшості народу. Вказаний досвід має бути важливим критерієм законодавчої діяльності Української держави на сучасному етапі трансформації українського суспільства.

Література:

1.Статут Української національної ради, прийнятий у Львові 18 жовтня 1918 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918%20%2810%29%2018.php

2.Заприсяження Державного Секретаріату, прийняте у Львові 12 листопада 1918 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918%20%2811%29%2012.zaprysyazgennya.php

3.Павлишин О. Львівщина в добу Західно-Української Народної Республіки (1918-1919): [навч. посіб.] / О. Павлишин. – Львів: Літопис, 2008. – 224 с.

4.Мацькевич М.М. Конституційне законодавство у ЗУНР: історико-правові аспекти / М.М. Мацькевич // Право України. – 2011. – № 2. – С. 255-261

5.Кульчицький П. Законодавство Західноукраїнської Народної Республіки: проблеми дослідження / П. Кульчицький // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юридична. – 2012. – №56. – С. 111-116.

6.Смогоржевська І. Законодавча діяльність Української Національної Ради/ І. Смогоржевська // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2009. – Вип. 18. – С. 236-239.

Степанюк Анатолій Германович,
кандидат юридичних наук,
суддя Київського апеляційного адміністративного суду

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО СЕНАТУ ЯК КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (1918 Р.)

Діяльність судових установ в нинішніх українських реаліях перебуває в полі зору не лише громадянського суспільства, а й західноєвропейських донорів, які виділяють великі кошти на формування в Україні справедливого суду. Досвід створення і функціонування національних інститутів судочинства за доби Української революції 1917–1921 рр. має право не лише на вивчення, а й на впровадження, насамперед, в частині організаційно-правового забезпечення діяльності касаційного суду в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського.

8 липня 1918 р. П. Скоропадський підписав ухвалений Радою Міністрів законопроект «Про утворення Державного Сенату», який запроваджувався в Українській Державі з 1 вересня 1918 р. Ним визначалися порядок формування, структура, повноваження найвищого органу судової влади Української Держави, вимоги до сенаторів, порядок їх призначення та зміщення з посад тощо [135, арк. 18–29].

Відповідно до арт. 1 та 2 Закону встановлювалося, що Державний Сенат мав складатися із Загальних зборів Сенату та трьох генеральних судів, а саме: Адміністративного, Цивільного та Карного. Крім того, у складі Сенату, у передбачених нормами Закону випадках, мали діяти: Загальні збори Сенату, Загальні збори цивільного та карного генеральних судів, Об'єднана присутність усіх генеральних судів, Об'єднана присутність адміністративного та цивільного генеральних судів, Об'єднана присутність адміністративного та кримінального генеральних судів, а також Вища дисциплінарна присутність [135, арк. 23– 23 зв.]. Перелік названих інституцій у складі Державного Сенату абсолютно тотожний ст. 119/4 Статуту кримінального судочинства Російської імперії від 20 листопада 1864 р.

Сенаторів уперше призначав гетьман. Згодом вони мали обиратися самим Державним Сенатом і затверджуватися главою держави. До кандидатів ставилися такі вимоги: наявність вищої юридичної освіти і не менше 15 років трудового стажу в судових органах на посадах, не нижчих від судового слідчого чи товариша прокурора окружного суду, на адвокатській службі чи викладацькій роботі. Для претендентів на посаду сенаторів Цивільного Генерального суду до трудового стажу зараховувався 5-річний термін перебування на посаді секретаря цивільного департаменту судової палати, а для кандидатів на посаду до Адміністративного Генерального суду – особи, що мали вищу освіту і працювали не менше 15 років на державній чи громадській службі. «Немає жодного сумніву, що таке збільшення у цьому законі стажу попередньої служби в судовім присуді та адвокатської діяльності є гарантією того, що посади сенаторів будуть обсаджуватися особами, цілком підготовленими до такої відповідаль-

ної діяльності» [136, арк. 36], – так прокоментував цю частину проекту свого міністерства його очільник М. Чубинський.

До складу сенаторів Загальних зборів Державного Сенату могли призначатися не лише особи, що відповідали поставленим вимогам, а й колишні державні службовці, котрі перебували на посадах міністрів. Сенаторам заборонялася будь-яка інша діяльність, окрім наукової і викладацької, та дозволялося виконувати тимчасові доручення. Крім того, законодавець передбачив, що сенатори могли «іменуватися» на посади міністрів, державних секретарів чи їхніх заступників. У такому разі за останніми зберігалися їхні посади в Сенаті вакантними до того часу, поки вони не будуть усунуті із займаних державних посад і не повернуться до роботи у вищій судовій інстанції держави.

Відповідно до Закону передбачалася посада Голови Державного Сенату або Президента, якого, як і сенаторів Загальних зборів, призначав гетьман за поданням Ради Міністрів. Ст. 6 визначала, що Президент Державного Сенату головує на Загальних зборах, підзвітний гетьману і разом з Міністром юстиції доповідає перед останнім за поточну діяльність вверено йому органу.

На звільнену посаду сенатора генерального суду кандидатів могли пропонувати Міністр юстиції, Президент Сенату чи один із сенаторів того суду, до якого балотується кандидат. Вибори мали проводитися за участі Президента Сенату у Загальній присутності генерального суду з персональним голосуванням усіх членів, у тому числі й Президента. Особа, яка набрала найбільшу кількість голосів, вважалася обраною на посаду сенатора після погодження з Радою Міністрів і затвердження «ясновельможним» паном гетьманом.

Особа, затверджена на посаді сенатора, отримувала достатньо широкі прерогативи. Тимчасове усунення сенатора від посади могло бути здійснене лише за ускладненою процедурою, а саме – у разі притягнення його до кримінальної відповідальності з дозволу Загальних зборів Сенату. Законодавець також ускладнив процедуру цілковитого звільнення сенатора з посади і позбавлення звання сенатора (ст. 11). Це могло статися лише за вироком дисциплінарного чи кримінального суду (ст. 12). У разі здійснення посадового злочину член Державного Сенату притягувався до відповідальності за письмовою згодою Ради Міністрів, затвердженою гетьманом (ст. 13), а до дисциплінарної – винятково Загальними зборами Сенату (ст. 14). Порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності судді генерального суду врегульовувався не власним законом Української Держави, а запозиченими положеннями із «Устава судебных установлений» Російської імперії від 20 листопада 1864 р. Існувала, крім того, і законодавча заборона, котра унеможливлювала переведення сенаторів із одного генерального суду до іншого, без їхньої згоди.

Регламентувався Законом також порядок звільнення сенатора у разі його недієздатності та унаслідок хвороби. Ініціатива подання про звільнення з посади також мала виходити від сенатора. Якщо останній упродовж одного року не мав можливості за станом здоров'я виконувати сенаторські обов'язки, то він повинен був звернутися з поданням про своє звільнення до відповідного генерального суду. Коли ж такого звернення не надійшло, то Президент Сенату зобов'язаний був письмово витребувати відповідь від такого сенатора. І лише після цього член Державного Сенату міг бути звільнений з посади постановою Загального зібрання, затвердженою гетьманом, при

чому за ним продовжувало довічно зберігатися звання сенатора (ст. 17-18). Щоправда, статус довічності міг бути втрачений за наявності кількох обставин. Законодавець визначив, що у разі, «коли заняття, пожиття та вчинки особи, яка має повагу сенатора, будуть визнані за невідповідні гідності сеї великої поваги», за рішенням Загальних зборів Сенату, підтриманого гетьманом, сенатор міг бути позбавлений свого високого звання [136, арк. 21 зв.]. Без сумніву, фактор суб'єктивності займав певне місце при вирішенні питання позбавлення довічного статусу звання сенатора, проте він був мінімізований ухваленням остаточного рішення двома незалежними інстанціями, з одного боку, та колегіальністю рішення Загальних зборів Сенату, – з другого.

Обрання кандидата на посаду, позбавлення звання, звільнення та тимчасове усунення сенатора від посади здійснювалося шляхом голосування, за наявності кворуму у дві третини присутніх від усіх членів Державного Сенату або членів генерального суду за приналежністю. У разі, коли голоси поділилися порівну, навіть тоді, коли за одну із пропозицій голосував Президент Сенату чи Голова окремого генерального суду, вибори вважалися такими, що не відбулися.

Таким чином, член Державного Сенату був достатньою мірою захищений від втручань у свою діяльність як з боку гетьманської адміністрації, так і самого гетьмана. Правові норми, що містяться в Законі «Про утворення Державного Сенату» від 8 липня 1918 р., забезпечували недоторканність сенаторів, сприяючи їм об'єктивно і незаангажовано розглядати кримінальні, цивільні чи адміністративні справи в найвищій судовій інстанції країни, виконувати інші, передбачені чинним законодавством функції. Як бачимо, в умовах Першої світової війни, перманентно триваючого конфлікту з більшовицькою Росією, розрухи, завданої невдалими експериментами Центральної Ради, Українська Держава гетьмана П. Скоропадського ставила перед собою завдання розбудови ефективного механізму здійснення правосуддя на засадах відокремлення судочинства від органів державної влади, запобігання можливим стороннім впливам з метою ухвалення неправосудних рішень.

Література:

1.Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 2207. – Оп. 1. – Спр. 1616. Матеріали до утворення законопроектів про створення Державного Сенату, ухвалений Радою Міністрів Закон «Про утворення Державного Сенату». – Арк. 18-29.

Черняхівська Вікторія Валеріївна,
кандидат наук з державного управління

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЖІНКИ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921 РР.)

Сучасна українська держава проходить період становлення та розвитку громадянського суспільства, однією з основних ознак якого є забезпечення гендерної рівності в усіх сферах суспільного життя. Тому саме революційні події 1917-1921 рр. слугували поштовхом в галузі статевої рівності у поступі українського суспільства.

15 квітня 1917 р. Тимчасовий уряд видав Постанову «Про проведення виборів гласних міських дум» і «Тимчасові правила щодо проведення виборів гласних міських дум» [9, с. 323]. Як наголошують О. Ярмиш і О. Головко, «уперше в колишній Російській імперії впроваджувалось демократичне, пряме і рівне виборче право. Обирати й бути обраним до органів міського самоврядування могли всі громадяни чоловічої та жіночої статі усіх національностей та віросповідань, які досягли 20 років. Під час складання списків ці особи повинні були мешкати у цьому місті, або мати в ньому домівку, або інші заняття, пов'язані з містом. Кожен виборець мав один голос» [14, с. 41]. Міські вибори, у яких брали участь жінки, відбулися влітку 1917 р. в умовах політичної та соціальної нестабільності. Російська імперія припинила існування. У вересні того самого року Росію було проголошено республікою, але декларовані демократичні свободи важко було забезпечити. Неефективність гендерної політики царату, зокрема у галузі державного права, стала суттєвим чинником входження Російської імперії в системну кризу, яка врешті-решт і завершилася крахом самодержавства [8, с. 7].

Починаючи з середини XIX ст., жіноча активність за гендерну рівність помітно зростає, хоча вагомої участі в політичній діяльності українське жіноцтво в Західній Україні ще не набуло. Водночас усвідомлення необхідності звільнення особистості незалежно від статі було притаманним як чоловікам, так і жінкам. Всі вони однаково схвально ставилися до ідей фемінізму – політичного руху за зрівняння жінок в правах з чоловіками.

Скасування кріпацтва, перехід до капіталістичного способу виробництва, всебічна трансформація суспільного життя стали основними передумовами оформлення жіночого руху як соціально-політичної сили. Всі ідеї формувалися в руслі соціальної модернізації і трансформації, становлення демократичної громадянської свідомості. Щоправда серед основних цілей було відстоювання права жінок на освіту, на участь у духовному житті, в суспільному виробництві.

Український жіночий гендерний рух на Галичині переростає в історичну реальність з початку 1864 року зі створенням першого жіночого товариства у Станіславі. Згодом феміністичний (емансипаційний) рух жінок став невід'ємним складником громадсько-культурного життя українок, про що свідчить подальше кількісне зростання жіночих організацій («Клуб русинок», «Гурток українських дівчат», «Товариство руських жінок на Буковині», «Жіноча громада», «Союз українок») та видове урізноманітнення їхньої

діяльності (доброчинна, культурно-освітня, видавнича, політична). Особлива роль в поширенні освіти юних галичанок належить Першій жіночій гімназії (гімназії святого Василя) у м. Львові, відкритій у 1906 р. на базі школи для дівчат, створеної для львівської еліти, яка діяла в 1881 – 1888 рр. Із часом Василівська академія стала центром патріотичної освіти у Львові. Окрім державних навчальних закладів, зростала кількість і приватних, які пропонували освітні послуги у сфері юриспруденції, медицини, культури, комерції, техніки та ін. Завдяки демократизації освіти та професійної зайнятості все більше жінок ішло в науку, культуру, мистецтво, медицину. Однак, незважаючи на високий рівень освіти, знайти належне місце в службовій ієрархії жінкам було дуже важко. Деяке полегшення настало після об'єднання жінок-вчителів у Педагогічне товариство Галичини і створення у 1881 р. власної української організації «Українське педагогічне товариство». Це була перша громадська організація, яка мала представництво у виконавчому комітеті, а вже в 1897 р. В. Ліщинська виконувала обов'язки скарбничого [7, с. 14].

Проблемні питання щодо рівних прав чоловіків і жінок, які аналізувалися крізь призму змісту та закономірностей розвитку національної свідомості і формування моральної культури, знайшли відображення в роботах тогочасних українських учених. Так, у своїй доповіді І. Франко в місті Перемишлі (березень 1903 р.), зазначив: «Поява цілого ряду українок на літературній ниві, під стягом української мови і нових демократичних і народолюбних ідей, була першим доказом, що національне почуття прокидається вже в самому ядрі українського народу, доходить до тих кругів, де воно звичайно доходить найпізніше і найтяжче. Від тепер можна було сподіватися кращого, швидшого росту нашого розвитку» [7, с. 17]. Саме так І. Франко писав про одну з найвідоміших активісток жіночого руху того часу в Україні – Н. Кобринську: «В Галичині на перший план виступає Наталя Кобринська, що визначає собі за мету розворушити наше жіноцтво, працює не тільки на полі белетристики, але організує жіноче товариство, агітує за подання петицій з метою поширення жіночої освіти й жіночих прав. Зв'язує відносини з жінками інших національностей, одним словом, намагається втягти наше жіноцтво в сферу ідей та інтересів передового європейського жіноцтва» [3, с. 20].

Ідея ґендерної рівності в українському конституціоналізмі на Західній Україні була закріплена у Програмі першої легальної української політичної партії – Русько-Української Радикальної партії (1890 р.). В ній чітко було диференційовано завдання по забезпеченню ґендерної рівності. В «Програмі мінімальній» серед інших ставилася задача: «Можливість користування з науки в школах народних, середніх, і університетах для всіх без різниці пола» [3, с. 12; 10, с. 9]; а в «Програмі максимальній» окреслювалась мета: «В справах політичних хочемо повної волі особи, слова, сходин і товариств, печаті і сумління, забезпечення кожній одиниці, без ріжниці пола, як найповнішого впливу на рішення всіх питань політичного життя» [10, с. 9]. Такі самі ідеї соціальної рівності чоловіків і жінок були закріплені у програмах інших західноукраїнських партій, що утворилися наприкінці XIX – на початку XX ст. Проте українські радикальні демократи, на відміну від представників інших партій, виступали не тільки за надання жінкам права займатися усіма «чоловічими» видами діяльності, але й підкреслювали нерозривний зв'язок між проблемою емансипації і необхідністю радикальних соціально-економічних змін існуючого державного ладу та суспільного устрою. Проте, на жаль, до кінця

розпаду Австро-Угорської імперії у жовтні-листопаді 1918 р. ці програми так і не були реалізовані на державному рівні.

Конкретно юридичне закріплення гендерної рівності в державному управлінні та фактична реалізація цього соціального явища розпочинається з революційних демократичних подій в Україні 1917 – 1918 рр. та створення основ української національної держави і права. Вперше у Розділі ІІ. «Права громадян України» (ст. 10) Конституції Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 р. зафіксовано: «Актова, громадянська і політична правомочність громадянина УНР починається з 20 літ. Ніякої ріжниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає» [12, с. 52]. Такого конституційного положення на той час не мала жодна країна світу. Видатним гендерним ідеологом періоду національного державного відродження в Україні була С. Русова, яка стверджувала: «Жіноче питання одне з найскладніших, які ставить перед нами наше культурне життя, яке може розвиватися правдивими шляхами в залежності від багатьох економічних, етичних і культурних умов громадського життя. Воно вимагає зростання почуття правди й волі в людях, воно не вкладається ні в які законодавчі постанови, бо воно цілком залежить від моральних відносин людей між собою, від розвитку пошани людини до людини, від самоутримування своєї розбещеності заради гуманного почуття до жінки» [11, с. 70]. Як член Центральної ради, С. Русова здійснювала керівництво департаментом дошкільної та позашкільної освіти при міністерстві освіти УНР. Крім того, вона була однією із засновниць української національної школи, видавництва «Українська школа» та організувала І та ІІ з'їзд українського товариства «Просвіта», метою якого було створення національної системи освіти [6, с. 292]. Поряд з С. Русовою у роботі Центральної Ради та створених нею установ брали участь й інші жінки-інтелектуалки, зокрема Л. Старицька-Черняхівська, М. Грушевська, З. Мірна, М. Ішуніна, В. О'Коннор-Вілінська, Л. Яновська, С. Любинська, О. Пащенко, В. Ничаївська, Н. Захарченко, О. Клер, М. Лисиченко, Ю. Шевченко, О. Андрієвська та інші [7, с. 12]. У «Законах про тимчасовий державний устрій України», виданих 29 квітня 1918 р. Гетьманом Української держави П. Скоропадським, практично поновлюється станова структура суспільства, виокремлюючи два суб'єкти прав і обов'язків – козаків і громадян. Про гендерну рівність у державному управлінні ні в конституційних Законах 29.IV. 1918 р., ні в іншому законодавстві Гетьмана не йдеться, хоча фактично соціальні права жінок було значно розширенно. Так, у «Проекті Конституції основ державних законів УНР» доби Директорії професора Київського університету О. Ейхельмана відроджуються громадівські погляди М. Драгоманова про соціальну рівність жінок і чоловіків у державному самоврядуванні; проте цей проект не було затверджено з об'єктивних історичних причин.

З утворенням Західноукраїнської Народної Республіки наприкінці 1918 р. відразу ж виникло питання щодо гендерної рівності чоловіків та жінок. Воно було вирішено у Тимчасовому основному законі про державну самостійність українських земель колишньої австро-угорської монархії, ухваленому Українською Національною Радою на засіданні 13 листопада 1918 р. В Артикулі IV цього конституційного акта було закріплено: «Права влади іменем Західно-Української Народньої Республики виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього тайного і пропорціонального права голосування без ріжниці пола. На цій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народньої Республіки. До часу зібрання установчих зборів виконує всю власть Українська Національна Рада і Державний Секретаріат» [5, с. 96]. Жінки Західно-Української Народної Республіки брали участь у виборах до парламенту, займали владні та судові посади, були вояками Галицької армії, після Злуки УНР та ЗУНР разом з жінками Української Народної Республіки створили в м. Кам'янці-Подільському об'єднану українську жіночу організацію та спільно включились у міжнародний жіночий Рух, брали участь у міжнародних з'їздах Міжнародної жіночої ради, Міжнародного суфражистського союзу та Міжнародної жіночої ліги за мир та свободу [1, с.27]. Після приєднання Західної України до Польщі політична діяльність українських парламентаристок у Другій Речі Посполитій (1922-1935 рр.) із захисту національних та соціально–політичних інтересів була досить значною.

З революційним закріпленням радянської влади в Україні починається нова доба у боротьбі за рівні соціально-політичні права жінок та чоловіків. Так, у Конституції УСРР 10 березня 1919 р. опосередковано закріплено за жінками, як громадянами, тільки право обирати та бути обраними. Чітко вираженого формулювання про статеву рівність у цьому акті не зафіксовано, а, насамперед, йдеться про класову пролетарську єдність. Проте вже у ст. 66 Конституції УСРР 1929 р. зазначається: «Право обирати і бути обраним до рад мають, незалежно від статі, віри, раси, національності, осілості тощо, такі громадяни Української Соціалістичної Радянської Республіки, що їм до дня виборів минуло 18 років» [12, с. 285]. А вже в Конституції СРСР 1936 р. саме жінці було присвячено ст. 122, в якій зазначено, що жінці в СРСР надаються рівні права з чоловіком у всіх сферах господарського, державного, культурного та суспільно-політичного життя. Можливість здійснення цих прав жінками забезпечується наданням жінці рівного з чоловіками права на працю, оплату за працю, відпочинок, соціальне страхування та освіту, державною охороною інтересів матері та дитини, наданням жінці при вагітності відпусток зі збереженням утримання, широкою низкою пологових будинків, дитячих ясел та садочків [12, с. 361]. Аналогічною за змістом була ст. 121 Конституції УРСР 1937 р. Усі ці конституційні нововведення були прогресивними, оскільки на той час жодна країна світу законодавчо не закріплювала вичерпне коло рівних прав для чоловіків та жінок. Надалі конституційне закріплення гендерної рівності в Україні відбулося в Конституціях СРСР 1977 р. та Конституції УРСР 1978 р. [12, с. 644].

Однак політика партії не дала тих результатів, яких від неї очікували. Так, І. Кон називає великою помилкою більшовиків те, що «соціальну рівність» статей, як і будь-яку інша рівність, вони розуміли механічно, як їх однаковість і можливість знищення всіх соціально-групових і навіть природних відмінностей. Звільнення жінок обговорювалося, насамперед, і, навіть виключно, в соціально-економічних і політичних термінах. Вважалось, що варто лише зрівняти жінку в правах з чоловіком, дати їй можливість вільно розвиватися, і вона робитиме все те ж саме і не гірше, ніж чоловік. Крім того, на думку І. Кона, більшовики надто недооцінювали ті об'єктивні і суб'єктивні труднощі, з якими було пов'язане часткове здійснення їхньої програми. Всі історичні, культурні, національні і релігійні фактори традиційної статевої стратифікації ігнорувались чи розглядались просто як «реакційні пережитки», котрих можна і треба було позбутися насильницькими адміністративними заходами [4].

У другій половині 1950-х – на початку 1960-х років обмежена лібералізація суспільства і «приватизація» особистого життя поступово послабили дію більшовиць-

кого гендерного кодексу й підштовхнули до появи альтернативної інтерпретації жіночності й чоловічності в СРСР. Радянська пропаганда завжди пишалася тим, що жінки вперше в історії були залучені до суспільно-політичного і культурного життя країни. Дійсно, до часу завершення радянської історії жінки становили 51 відсоток всієї робочої сили. Дев'ять десятих жінок працездатного віку працювали або вчилися. За своїм освітнім рівнем радянські жінки практично зрівнялися з чоловіками. Так, за радянських часів, наприклад, В. Шевченко не один рік була Головою Президії Верховної Ради України, М. Орлик, Д. Проценко, Л. Хоролець, інші жінки працювали в уряді на посадах міністрів, голів облвиконкомів та їхніх заступників. Завдяки державній політиці щодо пропорційного представництва жінок у владних структурах відсоток жінок-депутатів у місцевих органах влади становив 50%, а у Верховній Раді – більше третини [6, с. 40].

Проте, звісно, не можна стверджувати, що ці показники свідчать про дотримання принципу рівності та рівноправності в державному управлінні. Наприкінці 1980-х років кожен другий чоловік з вищою освітою займав яку-небудь адміністративну посаду, а серед жінок таких було тільки 7%. Така сама ситуація склалась і в політиці. До початку перебудови, коли все вирішувалося зверху партійною бюрократією, жінки були, хоча б номінально, представлені на всіх сходинках політичної ієрархії, за винятком Політбюро (за всю історію КПРС цієї честі були удостоєні тільки дві жінки – К. Фурцева і О. Бірюкова). На перших же більш-менш вільних виборах це формальне представництво зазнало поразки [13, с. 41].

Після розпаду СРСР, попри структурні зміни й виникнення нових гендерних практик, трансформація гендерних відносин супроводжувалася поверненням до патріархатних уявлень про ролеві статуси чоловіків та жінок у суспільстві [2]. На думку О. Кулачек, зміни в політичній системі та встановлення ринкових відносин в Україні зумовили зміни у соціально-політичних відносинах жінок і чоловіків. В ейфорії проголошеної незалежності України були знехтувані ідеї рівноправної участі жінок і чоловіків у державному будівництві, що й стало фундаментальною помилкою з погляду використання могутнього наукового, творчого і практичного потенціалу жінок, а в результаті певною мірою до теперішніх сумних наслідків. Це насамперед виявилося на рівні змін соціокультурного контексту подальшої політичної та управлінської діяльності українських жінок, що усуває їх від державотворчого процесу, обмежує роль жінок при розробці та прийнятті управлінських рішень [6, с. 41]. Тому одним із заходів широкого залучення жіноцтва до державного управління, що пропонуються деякими вченими і політиками, – є пропозиція повернутися до радянської системи квотування, насамперед при виборах до представницьких органів влади.

Усе вище сказане дозволяє зробити висновок, що жінки, поступово стверджуючись через освіту та професійну, інтелектуальну діяльність, здійснюють активний перехід від пасивної ролі у суспільстві до розуміння необхідності здобуття статусу рівноправного громадянина через боротьбу за політичні права. Встановлено, що в умовах перебування українських земель в складі інших держав із домінуванням інститутів патріархального суспільства було насаджено патріархальну модель гендерних відносин з відповідними стереотипами щодо нерівності чоловіків та жінок, ставлення до жінки як до інтелектуально нижчої істоти. Саме отримання жінками виборчого права стало

нормативним свідченням того, що більша частина населення нарешті стала дійовим та впливовим чинником політичного життя країни. Після відкриття доступу до участі у політиці через активне та пасивне виборче право жінки здобули нові соціальні привілеї, громадянські права і можливості.

Література:

1.Богачевська-Хомяк М. Дума України – жіночого роду / М. Богачевська-Хомяк. – К.: Воскресіння, 1993. – 57 с.

2.Гендер по-радянськи: навантаження жінки в СРСР звужувало коло обов'язків чоловіка [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://tyzhden.ua/History/44370

3. Книш І. Іван Франко та рівноправність жінок / І. Книш. – Вініпег, 1956. – 185 с.

4.Кон І. Бесполый сексизм: Сексуальная культура в России / І. Кон // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://sexology.narod.ru/chapt608.html

5.Конституційні акти України. 1917-1920: Невідомі конституції України / відп. ред. Ю.Д. Прилюк. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 271 с.

6.Кулачек О. Роль жінки у державному управлінні: старі образи, нові обрії: [монографія] / О. Кулачек. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. – 301 с.

7.Морщакова О.С. Історико-соціальні та правові аспекти гендерної рівності / О.С. Морщакова // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/571/

8.Нестерцова-Собакарь О.В. Державно-правовий статус жінки в Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст.: На матеріалах українських губерній / О.В. Нестерцова-Собакарь// [Електронний ресурс] – Режим доступу: file:///C:/Users Downloads/29448.pdf.

9.О производстве выборов гласных городских дум: Постановление Временного правительства. Приложение: Временные правила о производстве выборов гласных городских дум // Городское дело. – 1917. – №8.

10.Програма Русько-Української Радикальної партії // Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. 1. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – С. 9-13.

11.Смоляр Л. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогоденні: моногр. / за заг. ред. Л. Смоляр. – Одеса: Астропринт, 1999. – 440 с.

12.Хрестоматія з історії держави і права України – Том 2. Лютий 1917 р. – 1996 р.: навч. посіб. для юридичних вищ. навч. закл. і фак.: У 2 томах / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький; за ред. члена – кореспондента Академії правничих наук україни В.Д. Гончаренко. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 1997. – 800 с.

13.Шостак Н.В. Гендер і його репрезентація в капіталістичній і соціалістичній рекламі / Н.В. Шостак //[Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle

14.Ярмиш О. Н. Харківське міське самоврядування на зламі століть: XIX-XX і XX-XXI. Досвід історії та сучасності / О.Н. Ярмиш, О.М. Головко. – Харків: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 372 с.

Чубата Марина Валеріївна,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри історії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УНІВЕРСАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД НАУКОВОЇ СПАДЩИНИ ПРАВОЗНАВЦІВ

Протягом сторічного періоду дослідження універсалів Української Центральної Ради (УЦР) накопичено величезний пласт літератури, проте деякі аспекти, що стосуються вивчення, узагальнення та осмислення цих важливих законодавчих актів, ще й сьогодні залишаються дискусійними. Серед них – проблеми їх авторства, автентичності, сутності, доцільності, історичного значення тощо.

До перших публікацій, присвячених аналізу універсалів УЦР, слід віднести статті в газетах та брошурах-агітках безпосередньо за 1917 рік. Щодо українських видань, то це були переважно статті вітального та обнадійливого характеру, проте самостійники, зокрема члени Союзу української державності, критикували ідею автономії, вважаючи, що «раб з паном федеруватись не можуть» [1, с. 12] і перспективу України вбачали в проголошенні самостійності. Російські ж діячі поставилися до І Універсалу інакше, в основному різко негативно: нехтували його значенням, кепкували, називали його «зрадницьким». Так, кадетська газета «Речь» наголошувала, що «вчинок українців є злочином проти закону, що викликає проти себе негайне застосування суворих законних покарань» [2], а есерівське «Дело народа» розцінювало проголошення І Універсалу як «акт безвідповідальної політики» [3]. В той же час більшовицька газета «Правда» зазначала, що «жоден демократ, не говорячи вже про соціаліста, не наважиться заперечувати повної законності українських вимог» [4]. Вважаємо, що таку заяву більшовиків варто розцінювати як черговий політичний трюк в боротьбі з Тимчасовим урядом, а не підтримку державотворчих прагнень українців чи їх дійсне розуміння, адже подальший хід подій, зокрема війна червоної Росії проти УНР у 1917–1918 рр., покаже справжнє відношення більшовиків до української національної державності.

Одним з перших серед науковців стисло охарактеризував зміст та значення І та ІІ Універсалів УЦР М.Грушевський [5-6]. Згодом всі чотири Універсали проаналізували, оприлюднивши їх повні тексти у своїх монографіях, В. Винниченко [7] та П. Христюк [8-9]. Слід зазначити, що, на жаль, тексти ІІ і ІV Універсалів, «що надруковані в книзі «Відродження нації» неавтентичні, вони перекручені й спотворені» [10, с.172]. Так, лише в тексті IV Універсалу нараховується аж 650 змін і невідповідностей з автентичним текстом [11].

Певний внесок в осмислення досвіду законодавчої діяльності Центральної Ради здійснив історик права А.Яковлів, зокрема ним ґрунтовно проаналізовано IV Універсал УЦР [12].

Дискусійним в літературі залишається питання про дату ухвалення IV Універсалу. За версією С.Шелухіна, проголошення IV Універсалу, а отже і незалежності України «22/І є фальшивим – у цей день не було ще й проекту. … Вотум був уночі з 24 на 25 січня

– це і є датою» [13, с. 72]. Ми поділяємо позицію автора і вважаємо, що справжньою датою прийняття IV Універсалу та проголошення незалежності УНР є 25 січня 1918 р.

Аналітичному огляду конституційного законодавства УНР присвятив своє дослідження П.Баский. Жодного примірника його брошури в бібліотеках України немає, нам вдалося її відшукати лише за кордоном. Ця змістовна публікація П.Баского стала першою в юридичній науці працею, де здійснено стисле узагальнення конституційного законодавства УНР. З восьми законів, які за переліком автора, становлять конституційне законодавство УНР, перші три стосуються доби УЦР: ІІІ і IV Універсали та Конституція УНР [14, с. 4]. П.Баский не аналізує І та ІІ Універсали, вважаючи, що «говорити про працю Центральної Ради від часу Національного Конгресу до ІІІ Універсалу УЦР не є темою огляду конституційного законодавства» [14, с. 14]. Аналізуючи зміст ІІІ Універсалу, автор виокремлює 12 основних його положень, вважає, що це була велика програма подальшої праці, а сам «Універсал має надзвичайну вагу тим, що він оголосив УНРеспубліку, яка фактично уже існувала і яку треба було оформити юридично» [14, с. 21-22]. Характеризуючи IV Універсал, автор виокремлює шість пунктів і зазначає, що цей документ здебільшого повторював ІІІ Універсал, до якого додано офіційне проголошення самостійності УНР. Через призму національного державотворення оцінює значення ІІІ Універсалу і М.Стахів, наголошуючи, що «Україна уконституювалася як держава дня 20-го листопада 1917 р.» [15, с. 4].

«Українську Народну Республіку як самостійну державу, – на думку правознавця В. Лисого, – відновлено фактично і правно 20 листопада 1917 р. ІІІ Універсалом, а IV Універсал тільки підчеркнув повну й абсолютну незалежність і самостійність Української Республіки» [16, с. 41]. Охарактеризувавши формулювання щодо визначення самостійності та територіальних меж УНР, В. Лисий зазначає, що інші розділи Універсалу «мають тільки програмовий характер евентуальної дії», зокрема, саме так автор охарактеризував розділ про евентуальний федеративний зв'язок з Росією, який мав характер побажання, адже «федеруватися не було з ким, бо совєтської влади Україна не визнала» [16, с. 41-42].

Цей аспект проблеми знайшов обґрунтування у низці досліджень П.Захарченка. Підтримуємо точку зору вченого, що «саме для того, щоб завуалювати факт збройної інтервенції та нелегітимності своєї присутності в Україні й був уведений до обігу термін «громадянська війна» [17, с. 113]. Дослідник обстоює і популяризує думку про необхідність більш детального аналізу ІІІ Універсалу як такого, що юридично оформив факт незалежності УНР [17, с. 113; 18, с. 3-9]. На наш погляд, цей аспект проблеми сьогодні набув надзвичайної актуальності, враховуючи той факт, що деякі дослідники знову спотворюють історію вітчизняного державотворення. Так, правознавець Ю.Мірошниченко та політолог С.Удовік, аналізуючи події в Україні кінця 1917 – початку 1918 рр., зазначають, що «сучасні українські історики трактують зазначені події як війну Росії проти України, але юридично для цього немає ніяких підстав», … «ці події можна однозначно кваліфікувати як громадянську війну у межах Російської імперії» [19, с. 200-201]. Ці «українські науковці» стверджують, що «роль УЦР у становленні України як держави сильно перебільшена», Харківщину називають «історичними землями Великоросії», «IV Універсал був прийнятий купкою узурпаторів», «УЦР – нелегітимний орган», «уряд УНР – самозванці», «традиційним зрадництвом українців» пояснюють «нелегітимне прийняття М.Грушевським IV Універсалу, яке завдало величезної шкоди справі побу-

дови незалежної держави й внесло розкол в українське суспільство» [19, с.187, 195, 200, 202-205].

Ці та інші антинаукові інсинуації безперечно потребують критичного аналізу та викриття їх антидержавної сутності в окремому більш ґрунтовному дослідженні.

Література:

1.Автономія чи самостійність? Ідейна програма Союзу української державності. – К.: Труд, 1917. – 14 с.

2. Речь. – 1917. – 14 июня.

3. Дело народа. – 1917. – 15 июня.

4. Правда. – 1917. – 15 июня.

5.Грушевський М. Українська Центральна Рада і її Універсали / М. Грушевський. – К., 1917. – 16 с.

6.Грушевський М. Українська Центральна Рада й її Універсали: Перший і Другий / М. Грушевський. – К.,1917. – 16 с.

7.Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – К.; Відень, 1920.– Ч.1. – 348 с.; Ч.2. – 328 с.; Ч.3. – 535 с.

8.Христюк П. Замітки і матеріяли до історії української революції. 1917 – 1920 рр. / П. Христюк. – Відень, 1921. – Том І. – 154 с.

9.Христюк П. Замітки і матеріяли до історії української революції. 1917 – 1920 рр. / П.Христюк. – Відень, 1921. – Том ІІ. – 204 с.

10.Одарченко П. Автентичні й неавтентичні тексти Універсалів Української Центральної Ради / П. Одарченко // Український історик. – 1991. – Число 1-2. – Т.28. – С.160 – 175.

11.Більш детально про це див.: Чубата М.В. Володимир Винниченко та Універсали Української Центральної Ради: проблеми автентичності текстів / М.В.Чубата // Юридичний факультет Університету Святого Володимира в персоналіях його викладачів та вчених: збірник матеріалів Першої Міжнародної науково-практичної конференції, м.Київ, 27 листопада 2015 року. – К.: Талком, 2015. – С.386 – 390.

12.Яковлів А. Наше державне свято 9/22 січня / А Яковлів // Гуртуймося. – Прага, 1930. – №4. – С.6-11.

13.Шелухін С. Україна. Назва нашої землі з найдавніших часів / С. Шелухін. – Прага, 1936. – (Перевид. в Україні: Дрогобич: Бескид, 1992). – 249 с.

14.Баский П. Огляд конституційного законодавства Української Народної Республіки / П. Баский. – Новий Ульм: «Українські вісті», 1959. – 34 с.

15.Стахів М. Гетьманський режим у 1918 р. та його державно-правна якість / М. Стахів. – Нью-Йорк; Скрентон,1951. – 60 с.

16.Лисий В. ІІІ Універсал УНРеспубліки / В. Лисий // Вільна Україна. – Нью-Йорк, 1965. – Ч. 48. – С. 40-45.

17.Захарченко П.П. Третій Універсал Української Центральної Ради як акт проголошення державної незалежності України / П.П. Захарченко // Наук. часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. – 2013. – Вип. 23. – С.112-118.

18.Захарченко П.П. До питання про правову природу ІІІ Універсалу Центральної Ради / П.П. Захарченко // Актуальні проблеми національного законодавства. – Кіровоград, 2013. – Вип. 32. – С.3-9.

19.Мірошниченко Ю.Р. Русь – Україна: Становлення державності / Ю.Р. Мірошниченко, С.Л. Удовік. – В 2-х т. – Т.2. – К.: Ваклер, 2011. – 772 с.

Чумак Василь Арсенович,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та історії
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

КОНСТИТУЦІЯ КРИМСЬКИХ ТАТАР 1917 Р.: ШЛЯХ ДО ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Лютнева народно-демократична революція в Росії викликала бурхливе піднесення національного руху на її окраїнах, в тому числі в Україні і Криму. Характерно, що провідні діячі кримськотатарського народу Н. Челебієв, Дж. Сайдамет, А. Азенбашли з симпатією і надією стежили за національно-визвольною боротьбою в Україні. Відомо, що Центральна Рада з початку своєї діяльності багато робила для перетворення Росії у федеративну державу. Це в повній мірі проявилось уже в квітні 1917 р. під час роботи українського національного конгресу. У виступах делегатів, рішеннях конгресу вказувалось на необхідність встановити дружні контакти з усіма народами, що населяли колишню Російську імперію, з метою об'єднати зусилля для перетворення її на федерацію автономних областей.

Кримські татари і їх лідери гаряче підтримали цю ініціативу українців. У другій половині липня 1917 року до Києва прибули керівники визнанного Тимчасовим урядом Мусвиконкому Криму Д. Сейдамет і А. Озенбашли. Відбулася зустріч з головою УЦР М. Грушевським, секретарем міжнаціональних справ О. Шульгіним, головою Генерального секретаріату В. Винниченком. Під час відвідин засідання Центральної Ради, за словами Д. Сейдамета, прояснилася політична ситуація в Україні. Делегація Кримських татар у складі 10 чоловік брала активну участь у з'їзді поневолених народів Росії 8-15 вересня 1917 року. Почесним головою з'їзду було обрано М. Грушевського, а секретарями представника кримськотатарського народу А. Сеттарова і українця А. Пісоцького. Варто наголосити, що і в доповідях, і в виступах представників ЦР особливо підкреслювалось, що всі народи Росії мають право не лише на вільний національно-культурний розвиток, але й на активну участь у державному будівництві нової Росії. Звертає на себе увагу заява голови українського військового генерального комітету С. Петлюри на з'їзді народів: «Я твердо переконаний, що Росія стоїть на краю загибелі, коли вона не звернеться до живого джерела сили народів, які її складають. Всі ми –українці, татари, грузини і всі інші народи, є хазяї Росії і всі повинні нею правити. В цьому порятунок нашої долі» [8, с. 155]. Представники кримськотатарського народу рішуче захищали права народів, у тому числі і свої національні права. Так, Ідрісов звернув увагу, що росіяни відмовляють недержавним народам в праві на самоуправління через те, що вони ніби-то ще некультурні, і наголосив: «Кожний малокультурний народ може скоро стати висококультурним, коли він житиме вільно і незалежно». Як відомо, в резолюції з'їзду вказувалось, що Росія має стати федеративною демократичною республікою. А кожна з національностей має право на отримання національно персональної автономії там, де вона становила меншість.

З проголошенням 7 листопада 1917 року Центральною Радою Української Народної Республіки, а Курултаєм – 13 грудня 1917 року Національної державності кримськотатарського народу взаємини двох сусідніх народів стають міцнішими і більш довірливими. Робота Курултаю, що проходила в Бахчисараї з 26 листопада по 13 грудня 1917 р. мала вікопомне зна-

чення як для Криму, так і для кримських татар. В останній день його роботи було проголошено Кримську Народну (Демократичну) Республіку і прийнято першу в історії Криму Конституцію («Кримськотатарські основні закони»). Ст. 1 Конституції проголошувала право усіх народностей на повне самовизначення, виходячи з того, що закони, які регулюють життя кожного народу, в тому числі і вирішення національних проблем, гарантуються насамперед національним самоврядуванням. Ст. 2 Конституції надавала такі можливості татарському народові через утворення постійного парламенту (меджліс-і-мубусану), що обирався б усім кримськотатарським населенням на засадах вільних, рівних, прямих виборів шляхом таємного голосування. Звертає на себе увагу ст. 12 про те, що форма правління в Криму може бути встановлена лише рішенням Установчих зборів – органу конституційного, обраного усіма жителями Криму на основі вільних, рівних, прямих таємних виборів. Ст. 16 проголошувала утворення Кримської Народної (Демократичної) Республіки, виходячи з того, що демократичні права і свободи, захист національних і політичних прав національних меншин та здійснення конституції можуть бути забезпечені лише у демократичній республіці. Ряд статей присвячені структурі та функціям виконавчого органу татарського національного уряду та його окремих підрозділів – директорій. Конституція мала статтю, яка скасовувала станові звання і привілеї, що існували в кримськотатарському середовищі та проголошувала цілковиту рівноправність чоловіків та жінок [3, с. 22-25]. Водночас викликає жаль, що одна з найбільш демократичних у тогочасному світі конституцій так і не була застосована на практиці. І ще одне міркування: як співвідноситься стаття, яка проголошує вимогу розв'язувати спірні питання між татарами на підставі шаріату, національних звичаїв, традицій громадського життя і моралі татар з тим, щоб стати нормативною основою законодавства Криму. Це є основною проблемою цього документа.

Не можна не порівняти Конституцію УНР, прийняту 29 квітня 1918 року в останній день існування Центральної Ради з кримськотатарською Конституцією. По-перше, звертає на себе увагу, що конституція УНР – це виважено юридичний документ, позбавлений пропагандистського або/чи ідеологічного забарвлення. Як зазначають спеціалісти, лише перша стаття «прив'язана» до тодішніх реалій [4, с. 273]. Наступні статті послідовно визначали соціально – політичну організацію українського суспільства, а саме, загальні постанови, права громадян України, органи влади УНР, Всенародні збори УНР, Суд УНР, національні союзи, часове припиненя громадянських свобод. Так ст. 26 приголошує, що місцеве самоврядування представлене «виборними Радами» й «Управами громад, волостей і земель», причому лише їм належить єдина безпосередня місцева власть: міністри УНР тільки контролюють і координують їх діяльність, безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, а всякі спори в цих справах вирішує Суд Української Народної Республіки.Наголосимо, що одне з центральних місць у Конституції займають права людини. Ці положення Конституції УНР практично повністю перенесені в нині діючу конституцію України [7, с. 79-85]. Споріднює обидві конституції – кримськотатарську і українську – глибокий демократизм і права людини. Обидві конституції претендують на звання найдемократичніших для свого часу.

Додаток:

НАЦИОНАЛЬНАЯ КОНСТИТУЦИЯ

Основной закон крымскотатарского народа принят на 2-м общекрымском Курултае (съезде) 13 (26) декабря 1917 г.

Статья 1. Курултай признает право каждого народа на формирование своей национальной жизни и свого самоуправления.

Статья 2. Курултай считает, что законы, регулирующие жизнь каждого народа и решение национальных проблем, гарантируются прежде всего национальным самоуправлением, и для предоставления такой возможности татарскому народу постановляет учредить постоянный Парламент (Меджлис-и Мебурсан), который избирается всем населением (женщинами и мужчинами) посредством свободных, равных, прямых выборов при тайном голосовании.

Статья 3. Курултай полагает, что законы, регулирующие общественную жизнь, могут быть плодотворны только в том случае, если они рождены из бытия и духа нации, и по мере изменений, которые происходят в жизни наций, они также должны изменяться или отменяться. Поэтому Курултай считает необходимым, чтобы Парламент (Меджлис) заново переизбирался каждые три года.

Примечание 1. Понимая, что новые парламентские выборы при нынешнем тяжелом положении страны будут сопряжены с большими трудностями, Курултай решает образовать в данный момент Парламент (Меджлис) сроком на один год из депутатов Курултая.

Примечание 2. Курултай определяет норму представительства: 1 член татарского Парламента (Меджлиса) от 5000-7000 избирателей.

Статья 4. Очередные парламентские заседания проводяться по решению самого Парламента (Меджлиса). Для созыва внеочередного заседания требуется официальное обращение в Президиум не менее чем одной трети депутатов.

Статья 5. Члены татарского Парламента (Меджлиса) пользуются правом погной неприкосновенности и освобождаются от исполнения военных обязаностей и воинской службы, если таковая им предстоит.

Статья 6. Парламент обязан издавать законы, которые касаются научных, религиозных, юридических, воинских, финансовых, политических и, при необходимости, коммерческих, земледельческих, индустриальных проблем татарського народа. Для каждой из этих сторон деятельности Парламент создает особые комиссии.

Статья 7. Курултай признает полную независимость законодательной власти, исполнительной власти, судебной власти и равно считается с каждой из них в системе национального самоуправления.

Примечание 1. Курултай принимает решение об образовании Совета национального самоуправления и утверждает состав его членов.

Примечание 2. Провозглашая как принцип, что каждый отдел, или дирекцию (Мюдюрлюк) будет возглавлять один директор, Курултай допускает возможность избрания одного директора на две дирекции и уполномачивает директоров к выполнению их обязанностей на основе решения Совета Директоров.

Статья 8. Для упорядоченного и систематического управления национальными делами татарского народа необходимо образовать по отдельным национальным задачам особые управления (Даиры) и предоставить им специальные законы. Татарское национальное правительство состоит из следующих дирекций (Мюдюрлюк даирелер): 1. Просвещения, 2. Религиозных дел, 3. Финансов и вакуфных земель, 4. Юстиции, 5. Внешних сношений и 6. Президиума Совета директоров (Баш Мюдюрлюк).

а) управление просвещения (Мааріф Идареси):

определяет разумное отношение татарского народа ко всем школам, медресе и культурно-просветительским и научным учреждениям, находящимся в компетенции

Крымской Демократической республики, и совместно с избирательными научными учреждениями вырабатывает проекты автономизации всего дела науки и просвящения;

б) религиозное управление (Динийе Идареси):

опираясь на магометанское религиозное право (Шариат-и Мухамеийе), занимается вопросами веры и вероисповедания татарского народа,способствует укреплению культа и распространению религии;

в) управление финансов и вакуфных земель (Малийе ве Вакиф Идареси):

занимается вопросами сбора налогов, подготовкой национального бюджета, с последующим представлением в парламент. В этом управлении формируется особый отдел по земельной (вакуфной) реформе, который разрабатывает меры по улучшению положення татар, проживаючих в деревнях на вакуфных землях.

Примечание. Курултай для покрытия расходов татарскогонационального правительства вводит национальный налог на татарский народ; размер налога определяется парламентом;

г) управление юстиции (Адлийе Идареси):

имеет своей задачей решать спорные вопросы татарского народа, имеющие отношение к гражданскому праву, на основе шариата, национальных обычаев, традицій общественной жизни и нравов татар. В связи с этим Муфтият (Мюфтюлюк) упраздняется, его заменяет управление юстиции;

д) управление внешних сношений (Хариджийе Идареси):

состоит из отделов, которые занимаются следующими вопросами:

1. отношения татарского народа с городскими и земскими органами; 2. военная обязанность, если таковая возникает; 3. политические, культурные, экономические общественные отношения с другими народами;

е) Президиум Национального Правительства (Идаре-и Миллей Рейслиги): контролирует соблюдение и исполнение принятых законов в различных областях национального самоуправления, обеспечивает гармоничное взаимодействие в работе всех управлений, и претворения в жизнь национальных идеалов.

Статья 9. Каждаю дирекция татарского национального правительства обязана представлять в Парламент для утверждение подготовленные собственные законопроекты, касающиеся сферы ее деятельности.

Статья 10. Руководители дирекций национального правительства, образующие органы исполнительной власти, избираются из числа депутатов – членов парламента Президентом национального Правительства, назначенным по решению большинства парламента. Они подотчены только парламенту и ответственны перед ним.

Статья 11. Парламент имеет право по желанию одной четвертой части депутатов или отдельной фракции, состоящей не менее, чем из десяти членов, в любое время требовать разъяснений от Национального правительства и органов исполнительной власти.

Статья 12. Курултай считает, что форм правения в любой стране определяется решением конституционного органа, который избирается абсолютным большинством народа на основе свободных, равных, тайных и прямых виборов, и заявляет, что форма правления Крымом может быть установлена только на пути созыва такого конституционного органа – учредительного собрания – всеми жителями Крыма; Курултай обязывает Татарский парламент в кратчайший срок обеспечить созыв Учредительного собрания.

Статья 13. Курултай признает, что все касающиеся жизни края хозяйственные, финансовые, аграрные вопросы и вопросы отношения между нациями, могут быть решены только Всекрымским Учредительным собранием.

Статья 14. Курултай считает, что его представители должны принимать участие во всех решениях, которые касаются политической судьбы Крыма, и выступать с инициативами постановлений Крымского учредительного собрания и Крымского парламента относительно формы правления и правительственных структур.

Статья 15. Курултай признает за основу принцип, по которому судьбу любой страны и любого края в первую очередь и в большей мере, чем заключения мирных конференций и дипломатов, решают голоса живущого в этой стране народа; поэтому Курултай настаивает на участии представителей заинтересованных стран и народов в мирных и прочих подобных международных конференциях.

Статья 16. Курултай исходит из убеждения, что необходимая для общественной жизни свобода личности, местопребывания (выбора места жительства), свобода слова, совести, религии, союзов, собраний, свобода печати, а также безопасность жизни, защита национальных и политических прав национальных меньшинств и осуществление жизни татар Конституции могут быть обеспечены лишь в Демократической Республике. Поэтому Курултай признает и провозглашает Демократическую Крымскую Республику.

Статья 17. Курултай аннулирует существовавшие у татар в Крыму титулы Мирза, Бей, Челебей, Князь и другие сословные звания дворянства, духовенства, буржуазии и крестьянства вместе со всеми их прерогативами.

Статья 18. Признавая в качестве основного принципа равенство всех людей, Курултай провозглашает абсолютное равноправие женщин и мужчин и поручает Парламенту принять в соответствии с этим специальный закон [3].

Література:

1.Гошуляк І.Л. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки) / І. Гошуляк. – К.:УП і ЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2009. – 467 с.

2.Гошуляк І.Л. Українська державність і кримські татари (З досвіду взаємовідносин 1917-1918рр.) І.Л. Гошуляк // Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ – 13-14 травня 1994р.). – Київ, 1995.-С. 154-157.

3.Губогло М.Н. Крымскотатарское национальное движение. Т. II. Документы. Материалы. Хроника. 1992 / М.Н. Губогло, С.М. Червонная. – М.:УОП Инст. этн. и антр. СССР, 1992. – С. 22-25.

4.Історія держави і права України: Підручник / А.С. Чайковський (кер. авт. кол.), В.І. Батрименко, Л.О. Зайцев, О.Л. Копиленко та інші; за ред. А.С. Чайковського. – К.: Юрінком, 2006. – С. 273.

5.Іщенко Н.. World Press Photo – знаряддя гібридної війни? / Н. Іщенко // День. – 2017. – 15 лютого.

6.Наш Крим: неросійські історії українського півострова: зб. ст./ упорядник та вступне слово С.В. Громенко. – Київ: К.І.С., 2016. – С. 144.

7.Слюсаренко А.Г. Історія української конституції / А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко. – К.: Т-во «Знання» України, 1993. – С. 79-85.

8.Кримські татари: історія і сучасність (До 50-річчя депортації кримськотатарського народу). Матеріали міжнародної наукової конференції (Київ 13-14травня 1994р.). – К., 1995. – С. 155.

Шармар Ольга Михайлівна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ

ЗАПОБІГАННЯ ТА БОРОТЬБА ІЗ ЗЛОЧИННІСТЮ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Службові злочини у кримінальному законодавстві періоду українського державотворення 1917–1921 рр. зосереджувалися у розділі V Уложення про покарання кримінальні та виправні, який називався «Про злочини і проступки по службі державній і громадській» та містилися в одинадцяти главах [1, с. 409-515]. Аналіз цих глав дозволяє стверджувати, що існували загальні норми, які передбачали відповідальність службових осіб (глави I-X) і включали різні види порушень службовими особами обов'язків по службі та спеціальні норми (XI глава), які містили формально визначений характер складу службового злочину із вказівкою на конкретну службову особу.

До загальних норм, які передбачали відповідальність за службові злочини, відносилися: невиконання наказів, приписів, законних службових вимог, перевищення влади, недбалість, протизаконні вчинки службових осіб при збереженні та розпорядженні ввіреного їм по службі майна, службове підроблення, хабарництво, порушення встановлених при вступі на посаду і залишенні її правил, порушення порядку при призначенні на службу та звільненні, злочини у відносинах між керівниками та підлеглими, недотримання встановленого порядку переведення зі служби.

До спеціальних складів злочинів відносилися зокрема ті суспільно небезпечні діяння, які вчинялися слідчими, суддями, поліцейськими, нотаріусами, особами, яким ввірено зберігання майна (грошей).

Суб'єктом службового злочину визнавалися представники влади та посадові особи, зазначені в статуті про цивільну службу і в положеннях про різного роду установи урядові та громадські як особи, діяльність яких відноситься до галузі охорони державного порядку й управління.

Проаналізуємо деякі службові злочини з перелічених. Перевищення влади передбачалося ст. 338 Уложення про покарання, ним визнавалися дії службових осіб, які: перевищили межі своїх службових повноважень всупереч чинному законодавству та встановленому порядку; на власний розсуд без узгодження самовільно прийняли рішення по справі; видали розпорядження, яке без дозволу керівництва заборонене [1, с. 411].

Відповідно до ст. 339 Уложення про покарання передбачалася відповідальність за бездіяльність влади, щодо попередження або припинення зловживання або безпорядку, які завдавали збитків та шкоди державі, суспільству або ввіреній особі по службі частині [2, с. 92].

Згідно зі ст. 354 Уложення про покарання відповідальність за привласнення або розтрату службовою особою ввіреного їй по службі майна та грошей передбачалося настання кримінальної відповідальності незалежно від того, яке майно та гроші було привласнено або розтрачено – державне чи приватної особи [1, с. 439].

Стаття 362 Уложення про покарання передбачала відповідальність за службове підроблення, а саме дії службової особи, які полягали у підробці документів, зокрема підпису, підробка актів, відданих особі на збереження; приховування істини у доповідях, протоколах, договорах [1, с. 448-449].

Щодо визначення хабарництва, то воно містилося в ст. 372 Уложення про покарання, ним визнавалося прийняття службовою особою подарунка за вчинення або невчинення службових обов'язків [2, с. 95]. Крім того, закон прирівнював випадки особистого одержання подарунка до одержання подарунка через інших осіб або дозвіл одержати його родичам.

За службові злочини передбачався особливий порядок судочинства. Це зумовлено тим, що суб'єкт злочину – службова особа порушувала не лише права і свободи особи, а й не виконувала чи неналежно виконувала свої службові обов'язки всупереч інтересам служби. Визнання ж особи відповідальною за службові злочини в особливому порядку судочинства залежало не від того, знаходилась ця особа на державній чи на громадській службі і яку посаду обіймала, а від того, чи було вчинене діяння внаслідок порушення службових обов'язків, передбачене спеціальною або загальною нормою. Якщо в діях посадової особи був склад службового злочину, то порядок притягнення до кримінальної відповідальності передбачався розділом III «Про судочинство, про злочини посадові» книги III Статуту кримінального судочинства [3, с. 1048-1114]. Особи, які не перебували на державній службі, а служили за вільним наймом, підлягали притягненню до кримінальної відповідальності і переведенні суду в порядку, встановленому для службових злочинів лише за умови існування тієї урядової посади, в межах якої було вчинено протизаконне діяння особою, яка займала цю посаду за наймом. Тобто, для притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка служила за вільним наймом, за службовий злочин, були необхідні дві умови: 1) перебування особи при виконанні обов'язків, віднесених законом до відомства даної установи; 2) вчинення протизаконного діяння всупереч державній службі, на якій ця особа перебувала при виконанні цих обов'язків.

Таким чином, можна дійти висновку, що нормативна база, спрямована на регламентацію службових злочинів у кримінальному законодавстві періоду українського державотворення 1917–1921 рр., містила в значній мірі правильну диференціацію кримінальної відповідальності за службові злочини, що зберегло своє правонаступництво в чинному Кримінальному кодексі України.

Література:

1.Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. – Издано Н.С. Таганцевым. – Санкт-Петербург, 1912. – 1218 с.

2.Кісілюк Е.М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.): [монографія] / Е.М. Кісілюк. – К.: Текст, 2011. – 232 с.

3.Устав уголовного судопроизводства / [составлен М.П. Шрамченко и В.П. Широковым]. – Петроград, 1916. – 1412 с.

Шкуратенко Олена Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри історії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО НА РОЗБУДОВУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Українська політико-правова думка на початок XX ст. виробила дві основні форми політичного самовизначення української нації, де пануючими напрями стали: ідея федералізації імперії і утворення автономної частини у її складі (Кирило-Мефодіївське товариство, М. Драгоманов, М. Грушевський) та ідея самостійної України у формі суверенної української держави (Ю. Бачинський, М. Міхновський, І. Франко). В ідейному протистоянні українських політичних сил було сформовано сутність таких дефініцій як «незалежність», «самостійність», «суверенітет».

В політичних ідеях найгострішими були суперечності між «самостійництвом» і «федералізмом», між республіканською та монархічною формами правління і, відповідно, між одноосібною і колегіальною владою, між ідеологіями консерватизму, соціалізму, націоналізму та більшовизму. Ключовою для розуміння суті федералістської концепції була теза М. Драгоманова, що незалежність певної області чи нації може бути досягнуто або її повним відділенням в окрему державу (сепаратизм), або забезпеченням її самоуправління без цього відділення (федералізм).

Розвиток Української революції спонукав до того, що в українців усе більше викристалізовувалося і ставало домінуючим прагнення здобути політичні права для своєї нації. Саме цей чинник став найвагомішим у визнанні подій 1917-1921 рр. Українською революцією як за формою, так і за змістом.

29 квітня 1918 р. у її історії розпочався другий етап, що отримав назву Гетьманат Павла Скоропадського. Він, як глава держави, на початку своєї каденції заявив, що «моя Батьківщина не повинна стати ґрунтом для соціалістичних експериментів». Права приватної власності проголошувались фундаментом культури та цивілізації. Згідно з грамотою «До всього Українського Народу» та «Законом про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918 р. гетьманська влада наділялася диктаторськими повноваженнями, які зберігали чинність до моменту скликання Українського державного Сейму. Характер державної системи, до якої прямував гетьман, тяжко визначити однозначно – найімовірніше, це мала бути конституційна монархія, з визначеною українською історичною традицією: самостійництва та суверенності [1, с. 127].

Погляди П. Скоропадського на державний суверенітет України, суттєво змінюючись і трансформуючись, досягли чи не найвищого рівня свого втілення в державотворчій практиці. Сам гетьман зазначав, що «я пішов тим шляхом, до якого ближче було моє серце. Цей шлях вів до України. Ішов я без честолюбних замислів, від етапу до етапу, поступово, все більше й більше приймаючи той український світогляд, який і привів мене до ідеї української державності» [2, 129]. Розуміння гетьманом свого українського патріотизму полягало в національному питанні, де він «вважав потрібним найсильніше

підтримувати українські національні змагання… Засвоєння українцями шовіністично-націоналістичних тенденцій я вважав з державного боку шкідливими, бажаючи натомість розвитку територіально-державницького патріотизму» [2, с. 130].

Велике значення для міжнародного права має факт зовнішньополітичного представництва після перевороту, зміни влади чи зміни устрою. «Закон про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918 р., встановлював: «Гетьман є вищий керівничий всіх зносин Української Держави з закордонними» [4, с. 342]. Дотримуючись загальносвітової практики, гетьман не відмовився від правонаступництва взятих зобов'язань своєї попередниці – Української Народної Республіки. Брестський договір, укладений між УНР та Центральними країнами, також не було денонсовано. За період правління гетьмана П. Скоропадського Україна поглибила й зміцнила своє міжнародне становище. Так, Законом від 14 червня 1918 р. установлено штати посольств Української Держави. 21 червня 1918 р. вийшла постанова про тимчасові дипломатичні представництва Німеччини, Болгарії, Фінляндії, Румунії, Швейцарії, Туреччини, Австро-Угорщини [5, с. 104]. На той час Україна мала 11 дипломатичних і близько 50 консульських представництв у 20 країнах, а на своїй території – 12 дипломатичних і 42 консульських представництва з 24 держав. Із налагоджуванням міжнародних відносин постало й питання про запровадження громадянства Української Держави. У зв'язку з цим 2 липня 1918 р. був ухвалений «Закон про українське громадянство» [5, с. 108].

Зміцнити свою незалежність у 1918 р. Українська Держава могла лише за умов входження до світового співтовариства на правах рівноправності і партнерства, перетворюючись на активного суб'єкта міжнародного права. Такого визнання не мала жодна новостворена держава напередодні укладення Версальського мирного договору 1919 р. «Гетьманат, як форма Української Держави, став суб'єктом права народів і гетьман виступав її найвищим представником на міжнародній арені», – цілком слушно стверджувала історіографія української еміграції напередодні Другої світової війни [6, с. 112]. Інший автор віддавав належне зусиллям П. Скоропадського, що спрямовувалися на розширення кордонів України з включенням до її складу етнічних територій. Саме гетьман проводив активний зовнішньополітичний курс щодо повернення українських земель, які перебували у складі більшовицької Росії, Польщі та Румунії (північних повітів Чернігівщини, західних і південно-західних повітів Воронезької й Курської губерній, Холмщини, Підляшшя, північної Бессарабії). «Велика заслуга Гетьмана у приєднанні назад до України, до Києва Одеси; підписання прелімінарної угоди, на підставі якої Крим мав увійти до складу України, причорноморських степів, частини відвойованого Чорноморського флоту» [3, с. 268]. Також урядом П. Скоропадського проводились переговори з Державою донських козаків та Кубанню з приводу можливості входження до Української Держави на автономних засадах.

Погляди П. Скоропадського на суверенітет та форму державної влади формувалися і реалізовувались в умовах геополітичного протистояння. Гетьман зобов'язаний був враховувати тогочасне міжнародне становище. Крім того, проблеми в середині країни і, зокрема, діяльність «Національного Союзу» на чолі з В. Винниченком, який шукав союзу з червоною Росією, також впливали на ухвалення П.Скоропадським остаточних рішень на зовнішньополітичному напрямку. П. Солуха зазначав, що «прохання українців допомогти їм розвалити їхню державу ... було для Москви щастям ..., [адже] по-

магати українцям руйнувати українськими руками українську справу це давня стратегія Москви» [3, с. 36-37]. Антанта також не була налаштована на існуванні незалежної України.

Перебуваючи в еміграції, діяльність П. Скоропадського продовжувала спрямовуватися на обстоювання суверенітету України та звільнення її від більшовицької окупації. Ідея побудови суверенної держави у набуде таких рис, як «…всенаціональна, отже понадкласова і понадпартійна». Проживання в Німеччині, дещо трансформувала погляди українського гетьмана. «Держава виключає абсолютизм і диктатуру, а основана на співпраці всіх державно-творчих чинників Нації», – таким словами П. Скоропадський ставить останні штрихи у своїй нереалізованій ідеї побудови Української Держави [7, с. 392].

Таким чином, ідея державності України займали особливе місце у політичному світогляді П. Скоропадського впродовж його активного політичного і громадського життя. Він пройшов типовий для української еліти шлях – від усвідомлення українства як національного і політичного явища через різні форми співіснування з Росією (автономія, федерація), до ідеї самостійної України. Щоправда, хиби і помилки, допущені П. Скоропадським у процесі розбудови держави, не дозволили зберегти їй свій суверенний статус.

Література:

1.Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної Української нації XIX-XX століття / Я. Грицак. – К.: Ґенеза, 1996. – 361 с.

2.Крип'якевич І. Історія українського війська / І. Крип'якевич. – Львів: Каменяр, 1992. – 702 с.

3.Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського (Володимир Винниченко та Микита Шаповал по допомогу до Москви – до Леніна) / П. Солуха. – Нью-Йорк, накладом автора: Хутір діда Петра, 1973. – 380 с.

4.Хрестоматія з історії держави та права України: навч. посіб. / [А.С. Чайковський, О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 657 с.

5.Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр.: у 2 Т. / Д. Дорошенко. – К.: Темпора, 2002. – Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 352 с.

6.Гец М. Українська Держава 1918 р. як підмет міжнародного права / М. Гец. // За велич нації. У двадцяті роковини відновлення Української Гетьманської Держави. – Львів, 1938. – С. 80-91.

7.Павло Скоропадський. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський. – К.: Філадельфія: АТ «Книга», 1995. – 492 с.

Яблонський Василь Миколайович,
кандидат історичних наук., доцент, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРОЕКТИ ПЕРІОДУ ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Директорія УНР, що виникла як керівний орган повстання проти гетьмана, за весь період своєї діяльності надавала перевагу питанням військової політики. Попри розуміння усієї важливості, конституційному процесові приділялася недостатня увага. Реальна робота розпочалася через півтора року після приходу Директорії до влади.

6 травня 1920 р., на першому засіданні новопризначеної Ради Народних Міністрів (РНМ), «Симон Петлюра дав урочисте обіцяння виробити і прийняти конституцію» [1, с. 6]. 9 травня міністр внутрішніх справ М.Білінський розпочав практичні консультації з опозиційною Всеукраїнською національною радою (ВНР). 1 червня у Вінниці президією ВНР було презентовано проект Конституції. Наступного дня в урядовій декларації йшлося про необхідність скликання передпарламенту, а згодом і постійного законодавчого органу [2, спр. 88, арк. 1-2].

Конституційна комісія на чолі з новим міністром МВС О. Саліковським була утворена вже через місяць, але безпосередньо підготовкою Конституції не займалася. Вона підготувала досить важливі закони «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» та «Про Державню Народну Раду» (ДНР). Логіку уряду можна було зрозуміти – спочатку прийняти закон і скликати передпарламент (про нього говорилося в Декларації РНМ [2, спр. 88, арк. 1-2]), який би приступив до вироблення Конституції.

Перший закон було схвалено 16 серпня і, на думку комісії, «основна мета законопроекту полягає в тому, щоби точно накреслити, безсуперечними правничими нормами визначити верховне тимчасове управління та порядок законодавства, яке склалося в процесі безперервної боротьби за самостійну Україну» [2, спр. 296, арк. 18.].

Закон «Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці» мав термін чинності до прийняття Конституції УНР і обрання парламенту. За цим законом, верховна влада в УНР належала Директорії, Державній Народній Раді і Раді Народних Міністрів. Директорія в особі її голови виконувала функції президента: затвердження законів, призначення вищих урядовців, репрезентацію держави тощо [2, спр. 263, арк. 1].

Важливо зазначити, що цим документом визначався порядок заміщення голови Директорії. Рада Народних Міністрів ставала підзвітною Державній Народній Раді, але до часу обрання останньої виконувала «законопідготовчі» функції.

Після вироблення цього закону комісія почала розробляти наступний – про передпарламент, тобто про Державну Народну Раду. Півторамісячна робота над законопроектом в основному зводилася до узгодження двох проектів – Всеукраїнської Національної ради і уряду. На 30 вересня комісія «поповнила знайдені нею пропуски в обох проектах новими артикулами, переробила в багатьох артикулах самий зміст одер-

жаних проектів, та зовсім виправила форму виклада артикулів, взятих зі двох проектів» [2, спр. 295, арк. 46].

За законопроектом, Державна Народна Рада мала бути покликана виконувати свої повноваження до обрання парламенту. Якщо після одного року діяльності парламент з тих чи інших причин не було обрано, то обиралася нова Державна Народна Рада. Вона мала б складатися «з представників населення, політичних, громадських, наукових, професійних і кооперативних організацій і установ» [2, спр. 52, арк. 104]. Порядок виборів від населення повинен був визначатися окремим законом.

Досить відповідально виписувались положення, які стосувалися політичних партій. Широке партійне представництво свідчило про демократизм закону, про спробу примирення українського суспільства, мало сприяти об'єктивному вирішенню покладених на Державну Народну раду завдань.

Крім законотворчої роботи, на Державну Народну Раду покладалися питання бюджету, контролю діяльності уряду (аж до висловлення недовіри окремим міністрам, чи усій Раді Народних Міністрів). Передпарламент мав право ратифікувати міжнародні угоди, оголошувати війну чи укладати мир.

Законопроекти були затверджені головою Директорії 12 листопада 1920 р. і стали важливим кроком у розвитку конституційного процесу як «мала конституція» УНР. Важливо зазначити, що ці закони разом із рішеннями Трудового Конгресу творили правове підґрунтя існування Державного центру УНР в екзилі.

З огляду на завантаженість комісії О. Саліковського роботою над вищезгаданими законами, 30 серпня було створено конституційну комісію на чолі з міністром закордонних справ А. Ніковським. На початку роботи комісії автор проекту Конституції С. Баран проголосив основні принципи проекту: устрій держави визначався як республіканський, унітарний (як виняток, допускалася автономія певних територій); встановлювалась автокефалія Православної Церкви в кордонах УНР з осібним патріархом. Визнавалися всі релігійні вірування, які не суперечили інтересам держави. Державі заборонялося втручатись у внутрішні справи церкви; у частині про права людини проголошувалася рівноправність усіх громадян, скасовувалися привілеї шляхетських титулів, урівнювалися права жінок і чоловіків, визнавалося право приватної власності; до скликання парламенту законодавча влада мала належати передпарламентові (Державному Сойму); визначалася досить широка компетенція голови держави (президента). Саме президент мав право формувати і контролювати уряд, забезпечував самоврядування на місцях, організовував судову владу і здійснював верховне керівництво військовими силами [2, спр. 294, арк. 3-3зв.].

У процесі обговорення проекту визначилися й основні проблеми дискусії: права та обов'язки голови держави, форма державного устрою, проблема референдуму як законодавчого права народу, а також права національних меншин. Попри активні дискусії, робота комісії успішно завершилась, і проект було передано Раді Народних Міністрів для розгляду й ухвалення. Однак повна втрата території Директорією призвела до того, що цей проект так і не зреалізувався. Попри все, він досить точно відбиває рівень державотворчого потенціалу і вплив різних політичних партій цього періоду.

Цікавим варіантом конституції, який не можна не згадати, аналізуючи конституційні процеси того часу, був проект товариша міністра закордонних справ О. Ейхельмана. Проект було відхилено переважною більшістю голосів членів комісії через закладений

у ньому «принцип народнього суверенітету». Цей принцип базувався на двох положеннях: федеральній формі державного устрою України і праві референдуму народу. Федеральний устрій, на думку автора даного проекту, мав «усю державність по можливості найтісніше зв'язати з народом». Принцип прямої демократії, референдум, мав вирішувати не тільки питання змін в Основному Законі, але й застосовувався «для вирішення питань звичайного законодавства, а також деяких питань з обсягу державного правління» [3, с. 149].

Відображенням лівих ідей в суспільстві є «Начерк проекту Державного законоладу для «Української Трудової Республіки» [4] за підписом О.Галичанського. Цей проект був схвалений «Табором Гайдамаків-повстанців в Холодному Яру» у червні 1919 р. За «Проектом Державного законоладу» влада в Українській Трудовій Республіці розподілялася «на репрезентаційну (Посадник і Верховна Рада), законодатну (Республіканська Рада), виконавчу (Державне правительство) і судейську (Громадські суди)» [5, с. 2-5]. Суспільний лад визначався як некапіталістичний з «регуляцією земельної власності, соціалізацією фабрик, опідацією мешкальних домів, централізацією торгівлі, новоорганізацією суспільности і продукцій, фінансів, податків і закордонної торгівлі» [5, с. 8]. Цей проект не розглядався Конституційною комісією.

Проблеми з прийняттям Конституції в період Директорії виникали не лише через недостатню зацікавленість лідерів і несприятливу внутрішню ситуацію, викликану постійними воєнними діями. Головна причина полягала в тому, що майже протягом усього цього часу в УНР був відсутній законодавчий орган – державна інституція, яка покликана виробляти й ухвалювати Основний Закон.

Література:

1.Устрій Української держави. Проекти Конституції Української Народної Республіки. – Львів, 1920.

2.Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 1065. – Оп. 2.

3.Прилюк.Ю. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України / Ю. Прилюк, Д. Яневський. – К., 1993. – 272 с.

4.Яблонський В. Невідомий проект конституції України / В. Яблонський // Нова політика. – 1996. – № 1. – С. 55-64; №2. – С. 7-60.

5.Начерк проекту Державного законоладу для «Української Трудової Республіки». – Кам'янець на Поділлю, 1919. – 16 с.

Дубовик Ольга Ігорівна,
здобувач кафедри історії права та держави юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Революційні події в Російській імперії, що активізувалися в лютому 1917 р., відкрили шлях до вирішення питання про самовизначення України та відродження її державності. Еволюція політичного світогляду лідерів української держави, специфічні геополітичні умови розвитку спонукали до активного пошуку ефективних і оптимальних моделей українського національного права [1, с. 271].

Формування системи судочинства Української Народної Республіки (УНР) здійснювалося в рамках реалізації цілісної політичної реформи української держави і формування правових засад її функціонування. Основоположні функції контролю за організацією системи судочинства, формування її правової бази були покладені на національний уряд – Генеральний секретаріат, створення якого було передбачено І Універсалом Української Центральної Ради (УЦР), а кількісний склад – затверджено постановою Малої Ради УЦР від 29 липня 1917 р. Необхідність організації системи судочинства на нових демократичних і національних засадах декларували і українські юристи, які 13-14 червня 1917 р. провели у Києві з'їзд, на якому було прийнято рішення про необхідність формування власної системи судочинства, що повинна була базуватися на наукових засадах, принципах національної правосвідомості [2]. Безпосередня робота з організації системи судочинства розпочалася з Декларації Генерального секретаріату, оголошеної 9 липня 1917 р., зміст якої визначав загальні функції Генерального секретаріату як виконавчого органу Української держави та окреслював завдання Секретаріату судових справ. Основним завданням, яке ставилося перед профільним секретаріатом, була «підготовка судових інституцій в Україні до тих форм і до того стану, в якому вони повинні бути в автономній Україні» [3, с. 191].

Розбудова органів юстиції відбувалась у досить складній ситуації. Не в останню чергу це пов'язувалося з браком коштів, приміщень для урядових структур і недостатньою кількістю фахівців. Впродовж часу формування нової судової системи УНР доби Центральної Ради центральним органом в цій галузі був Секретаріат судових справ. У структурному відношенні він складався з кримінального і цивільного департаментів (поділялись на відділи), кодифікаційної комісії (загальний перепис чинного в УНР російського законодавства; вироблення плану видання загального зводу законів УНР; підготовка й редагування законопроектів), канцелярії (реєструвала справи і розподіляла їх між департаментами) та деяких інших підрозділів [2].

Українська Центральна Рада 2(15) грудня 1917 р. прийняла Закон «Про утворення Генерального суду». Відповідно до цього закону Генеральний суд складався з 3 департаментів: цивільного, карного і адміністративного та виконував усі функції, належні до того Сенату у справах судових і справах нагляду над судовими установами і особами судового відомства. Генеральний суд виконував свої функції на території всієї України і мав здійснювати нагляд за судовою діяльністю суддів УНР в межах, установлених законом. Члени Генерального суду мали звання генеральних суддів. Керівництво Генерального суду належало старшому за віком генеральному судді. Згідно із законом, на всій території України на Генеральний суд покладалися усі судові функції, що раніше належали Сенату у справах судових, нагляду над судовими установами й особами судового відомства [4, с. 407-408]. На думку дослідника В. Німченко, особливістю спеціалізації Генерального суду було надання йому права розглядати справи, пов'язані зі скоєнням злочинів не тільки цивільними, а й військовими особами, тобто спеціальними суб'єктами судочинства [5, с. 114].

Генеральний суд УНР складався з 15 суддів, цивільного, карного й адміністративного департаментів. Його члени обиралися Центральною Радою за поданням Генерального секретаріату на строк до створення Генерального суду на основі Конституції УНР, яка мала бути ухвалена Всеукраїнськими установчими зборами. Після формування персонального складу Генеральний суд мав розробити регламент і подати його через Секретаріат судових справ на затвердження Центральної Ради. Одночасно із визначенням основних напрямків реформування системи судочинства створювалися інститути прокуратури, які, відповідно до ст. 6 Закону «Про утворення Генерального суду», підпорядковувалися прокурору, обраному генеральним секретарем судових справ. Регламент діяльності прокуратури вироблявся нею і затверджувався генеральним секретарем судових справ.

Чималий вплив на організацію системи судочинства мав затверджений Центральною Радою у березні 1918 р. Закон «Про адміністративно-територіальний поділ України», що ліквідовував поділ країни на губернії і повіти, передбачаючи створення тридцяти земель. Закономірно, що новому адміністративно-територіальному поділу мала відповідати й нова судова система. Останній період функціонування УЦР та Малої Ради протягом березня-квітня 1918 р. позначився пожвавленням нормотворчої діяльності в сфері судочинства, були ухвалені закони про штати Генерального та апеляційного судів (24 березня), про розширення компетенції мирових судів (30 березня), про обрання суддів до Генерального і апеляційного судів (2 квітня). Однак часу для їх практичної реалізації у Центральної Ради не залишалося. Окупаційна німецька адміністрація не особливо рахувалася з правовими ініціативами та самоуправлінням українського уряду, що в кінцевому підсумку відобразилося в гетьманському перевороті [4, с. 410].

Отже, упродовж кінця 1917 – початку 1918 рр. відбувався процес розбудови вітчизняної судової системи. Процес формування системи судочинства і норм законодавства, що її регламентували, відбувався у складних політичних, воєнних, соціальних та міжнародних умовах, що не могло не позначитися на характері та змісті законодавчої бази. Посилання на нормативно-правову базу колишнього імперського законодавства поєднувалося зі спробою українізації та лібералізації судового процесу зокрема і законодавства в цілому. До жовтня 1917 р. система судочинства на українських землях була тотожною загальноімперській. Після Жовтневого перевороту за досить незначний час існування Центральної Ради було створено власну українську судову систему і велася робота, спрямована на забезпечення її повноцінного функціонування та вироблення

законодавчої бази для утвердження судової влади як однієї з рівноправних гілок державної влади.

Література:

1.Мироненко О. М. Світоч української державності: політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради / О.М. Мироненко. – К.: Б.в., 1995. – 328 с.

2.Ярош Д.В. Формування судової системи Української Народної Республіки періоду Центральної ради / Д.В. Ярош // Університетські наукові записки. – 2007. – № 1 (21). – С. 18–22.

3.Єфремова Н. В. Суд і судочинство в УНР, Українській державі, ЗУНР (1917-1920 рр.) / Н.В. Єфремова, Б Й. Тищик, В.Т. Марчук. – Одеса: Фенікс, 2007. – 280 с.

4.Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: у двох томах. Том 2. 10 грудня 1917 – 27 квітня 1918 р. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 2. – 424 с.

5.Німченко В. Військові суди в Україні у 1917 – 1919 роках (історико-правовий аспект) / В. Німченко, В. Сердюк //Право України. – 2000. – № 6. – С. 112-116.

Іванов Олександр Юрійович,
викладач кафедри теорії та історії держави і права
Національної академії Служби безпеки України

ПРАВОВИЙ СТАТУС КРИМУ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (1917 – 1918 РР.)

Українська Центральна Рада (далі – УЦР) на своєму засіданні 9 травня 1917 р. проголосила себе вищим органом крайової влади у межах 9 українських губерній, які раніше входили до складу Російської імперії. Сприйняття УЦР як єдиної легітимної влади на території України зумовлює необхідність дослідження її правових зв'язків із Кримом у цей період. Незважаючи на те, що становлення політико-правового статусу Криму за доби Української Народної Республіки (далі – УНР) заклало основу для динаміки його змін за доби Української Держави (Гетьманату П. Скоропадського) та Директорії УНР, це питання все ще залишається дослідженим фрагментарно і недостатньо.

Загалом за доби УНР не було вироблено власної системи місцевого самоврядування та відповідного законодавства. До ухвалення І Універсалу УЦР 10 червня 1917 р., яким проголошувалась рецепція адміністративно-територіального устрою Російської імперії, питання місцевого самоврядування не діставали правової регламентації взагалі. Характер правового зв'язку між Кримом та УЦР у березні – червні 1917 р. можна реконструювати на підставі аналізу першоджерел. Наразі архівні джерела, які б свідчили про наявність чи відсутність правовідносин між Кримом та УЦР у вказаний період, доволі обмежені або взагалі відсутні. Так, аналіз змісту протоколу засідання УЦР від 23 квітня 1917 р. дозволяє встановити, що на ньому був присутній інженер Неклієвич, який представляв громаду міста Сімферополя зокрема і Таврійську губернію загалом. На вказаному засіданні УЦР обговорювались питання українізації, а також формування територіальних військових підрозділів [1, арк. 23]. Обговорювана на цьому засіданні УЦР політика українізації стосувалася не лише армії, а й усіх сфер суспільства загалом, і була схожою до радянської політики коренізації.

Зі змісту протоколу не вдається встановити, якою саме була роль громадянина Неклієвича у роботі зазначеного засідання УЦР. Однак можна припустити, що оскільки він не був представником військової сфери, то його участь у засіданні УЦР була пов'язана з реалізацією у Криму політики українізації у широкому сенсі. Відтак, якщо УЦР поширювала на територію Криму загальнодержавну політику, то ця територія повинна була би знаходитись у прямому адміністративному підпорядкуванні УЦР. Іншим варіантом трактування названого документа може бути самостійна ініціативна участь Неклієвича у засіданні УЦР з метою порушення питання про встановлення правових зв'язків між Кримом та УЦР. Однак в обох випадках можна стверджувати про наявність відносин субординації між ними.

У той же час існують відомості щодо спроб Тимчасового Уряду як революційного органу влади у Петербурзі заручитися політичною підтримкою у Криму. Так, 28 травня 1917 р. було прийнято рішення про створення Центрального виконавчого комітету як вищого виконавчого та розпорядчого органу фронтового та обласного з'їзду Солдатсь-

ких, Матроських, Робітничих та Селянських депутатів Румунського фронту, Чорноморського флоту та Одеського округу (охоплював Херсонську, Таврійську, Бессарабську, Подільську та Волинську губернії) [4, арк. 1]. Цей орган повинен був підпорядковуватися постановам Тимчасового Уряду та створювати єдину систему з Всеросійською Радою Робітничих, Селянських та Солдатських депутатів. Однак сумнівною видається легітимність такого органу влади, оскільки, як було зазначено вище, УЦР уже на цей час проголосила себе вищим крайовим органом влади в українських губерніях. Також, виходячи з аналізу згаданого вище протоколу засідання УЦР від 23 квітня 1917 р., можна стверджувати про фактичну легітимацію збереження в цих губерніях адміністративно-територіального устрою та системи місцевого управління, що склалася та діяла ще за Городовим положенням 1870 р. Офіційне закріплення така система дістала у І Універсалі УЦР від 10 червня 1917 р. – відбулося фактично законодавче закріплення юрисдикції УЦР у Криму.

З аналізу першоджерел видно, що поряд зі збереженням старих імперських органів місцевого самоврядування за доби УЦР було запроваджено посади головних окружних та крайових комісарів. Серед іншого, було створено посаду Головного Окружного Комісара Херсонщини, Таврії і Катеринославщини, юрисдикція якого поширювалась і на територію Криму. Виходячи з аналізу документів, цю посаду було запроваджено не раніше дати ухвалення І Універсалу УЦР. До компетенції Комісара входило вирішення переважно адміністративно-господарських питань через підтримання зв'язків із відповідними посадовцями центральних органів влади [6, арк. 9, 15]. Про перебування Криму в адміністративному підпорядкуванні УЦР у період до проголошення УНР за ІІІ Універсалом 7 листопада 1917 р. свідчить також і діяльність УЦР із підготовки до проведення виборів до Установчих Зборів. Так, зокрема 31 червня 1917 р. на засіданні Комісії з виборів в армії та на флоті при Особливій нараді для підготовки проекту Положення про вибори до Установчих Зборів у доповіді О. Грузенберга та М. Добраницького було згадано про формування виборчих комісій Чорноморського флоту [5, арк. 122].

Окрім згаданих вище крайових та окружних комісарів, УЦР було запроваджено також і ради селянських депутатів на рівні губерній. Ці ради могли утворювати власні виконавчі органи – комітети. Не став винятком щодо запровадження цих органів влади і Крим. Так, у першоджерелах є згадка про діяльність Виконавчого Комітету Таврійської Губернської Ради Селянських Депутатів. Зокрема, у протоколі його засідання № 43 від 8 вересня 1917 р. йдеться про прийняття рішення направити уповноважених представників Пенькова та Заїку до м. Севастополя для з'ясування стану підготовки міської влади до проведення виборів до Установчих Зборів [4, арк. 26]. Відтак органи влади Таврійської губернії складали єдину адміністративну систему з УЦР.

7 листопада 1917 р. УЦР було видано ІІІ Універсал, у якому проголошувалось про утворення УНР. Окреслюючи її територіальні межі, автори Універсалу вказали, зокрема, що до її складу входить Таврійська губернія, але без Криму. З його тексту складно встановити мотиви такого рішення. Втім у проекті Конституції УНР від 10 грудня 1917 р. містилося таке схоже положення: «Територія Української Республіки обіймає … землі з переважно Українською людністю, які приналежали до Російської Держави … за виключенням частей неукраїнських (як Крим) і з прилученням сусідніх територій Українських» [4, арк. 32]. Це пояснюється тим, що політичне керівництво УЦР прагнуло довести перед Тимчасовим Урядом право українців на національно-територіальну автономію у складі Росії. Тому приймалося рішення про тимчасове залишення «спірних» територій поза кордонами УНР.

У той же час, окремі факти свідчать про збереження політичного контролю УЦР над Кримом навіть після ухвалення ІІІ Універсалу. Так, не припиняючи підготовки до проведення Установчих Зборів, представники відповідного підрозділу при Генеральному Секретаріаті УНР 8 листопада 1917 р. надіслали до м. Сімферополя урядову телеграму такого змісту: «Негайно сповістіть, чи встигнете провести вибори 12-14 [листопада 1917 р.]. Генсеквибори» [5, арк. 29]. Також згідно із Законом УЦР від 17 грудня 1917 р. «Про заведення апеляційних судів» визначалося позбавлення Сімферопольського Окружного Суду повноважень щодо апеляційного розгляду справ. Однак про його ліквідацію не йшлося [2, арк. 62]. А у згаданому вище проекті Конституції УНР у ст.65 було закріплено право окремих націй (у тому числі і татарської) на національно-персональну автономію у складі УНР за умови збору та подання до Генерального суду не менше 10 тисяч підписів на підтримку відповідного письмового клопотання.

Про наміри політичного керівництва Криму залишатись під юрисдикцією УЦР свідчать, зокрема, такі факти. Серед архівних матеріалів нами віднайдено лист «Виборчого бюро Генерального Секретаріату УЦР до Київської окружної по виборам у Установчі Збори Комісії», зареєстрований 4 жовтня 1917 р. У ньому зазначалося, зокрема, таке (авторську стилістику та орфографію збережено): «Телеграма одержана 03.10.1917 р. від губернського комісара Біянки м. Сімферополя з проханням надіслати йому 300 примірників «Положення о виборах в Установчі збори» на українській мові» [3, арк. 3]. Із цього випливає, що у Криму значна частина населення мала проукраїнські погляди. Причому це стосувалось як пересічних осіб, так і політичної еліти. Відтак, можна стверджувати, що представники Криму намагалися зміцнити правові зв'язки з УЦР, висловлюючи наміри залишатись у межах її юрисдикції, визнаючи дію українського законодавства на своїй території. Це положення свідчить також і про значну чисельність української громади у Криму. За різними даними, частка кримських татар та українців серед населення півострова у досліджуваний період становила приблизно по 20-25%.

Слід також зазначити, що незадовго після підписання Брест-Литовського мирного договору від 3 березня 1918 р. було укладено широкомасштабну господарсько-політичну угоду між УНР та Османською імперією. У ній, серед іншого, договірні сторони зобов'язувались поважати наявні кордони одна одної та не посягати на їхню цілісність. Відтак, якщо брати за основу позицію щодо декларативного характеру положень ІІІ Універсалу УЦР, то по суті можна стверджувати про міжнародне визнання факту територіальної приналежності Криму до УНР. Від часу припинення існування Російської імперії територіальні межі українських губерній змін не зазнавали. Однак у квітні 1918 р. Головний Окружний Комісар Херсонщини, Таврії і Катеринославщини у листі до Народного міністерства харчової промисловості УНР писав: «…Зараз поки Таврія і Катеринославщина не в наших руках і зносин з ними немає…» [2, арк. 14]. Тут ішлося про окупацію зазначених територій німецькими військами на порушення вимог Брест-Литовського миру. Однак не ставилася під сумнів юридична приналежність Криму до УНР. Про це, зокрема, свідчать численні бухгалтерські документи щодо постачання продовольства на цю територію.

Таким чином, після припинення існування Російської імперії територія Криму продовжувала залишатись у межах Таврійської губернії. За доби УНР, попри відсутність

чітко сформованої системи місцевого самоврядування, правові зв'язки між кримськими органами влади та УЦР все ж існували, про що свідчать численні архівні матеріали. Ці зв'язки зберігалися також і після проголошення ІІІ Універсалом УЦР території Криму поза межами УНР.

Джерела:

1.Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі-ЦДАВО України). – Ф. 1115. – Оп. 1. – Спр. 19.

2. ЦДАВО України. – Ф. 3156. – Оп. 1. – Спр. 1.

3. ЦДАВО України. – Ф. 799. – Оп. 1. – Спр. 1.

4. ЦДАВО України. – Ф. 799. – Оп. 1. – Спр. 1а.

5. ЦДАВО України. – Ф. 799. –Оп. 1. – Спр. 2.

6. ЦДАВО України. – Ф. 799. – Оп. 1. – Спр. 5.

Мельник Павло Олегович,
аспірант кафедри історії права та держави юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОНЯТЬ «ЗЛОЧИННІСТЬ» ТА «ОРГАНІЗОВАНА ЗЛОЧИННІСТЬ» У ІСТОРИКО-ПРАВОВОМУ ВИМІРІ

1. В українській кримінологічній науці склалася ситуація, коли активно використовується термін «організована злочинність», а чіткі межі його застосування не визначені, що свідчить про невирішеність і незавершеність теоретико-методологічного обґрунтування сутності організованої злочинності як негативного соціального, кримінально-правового системного явища.

2. Основні спірні моменти пов'язані з комплексом питань, що стосуються теоретичної інтерпретації видового (з меншим об'ємом) поняття «організована злочинність» у співвідношенні з родовим (з більшим об'ємом) – поняття «злочинність». Причина вбачається в тому, що ці поняття сформульовані переважно під кутом зору кримінально-правової, кримінологічної та оперативно-розшукової предметних сфер аналізу. Для розкриття ж сутності цих соціально-негативних явищ, які мають комплексний характер, таких досліджень замало.

4. Слід комплексно вивчити всі ознаки злочинності та організованої злочинності у співставленні і лише після цього здійснювати абстрактні узагальнення щодо їх сутності із застосуванням методологічного підходу та методів аналізу, адекватних предмету кримінологічного дослідження.

5. З посиланням на В.В. Василевича розглянемо основні ознаки родового поняття злочинності у кримінологічному вимірі [1]. Перша ознака. Злочинність – явище соціальне. Це означає, що злочинність перебуває у функціональному зв'язку із суспільством як системою. Отже, трансформація злочинності прямо залежить від трансформації суспільства. Друга ознака злочинності – це особливий вид соціально відхиленої поведінки людей, яка прямо суперечить всезагальному інтересу та інтересам окремих соціальних груп або конкретних осіб, індивідуально-особистісним інтересам і потребам та порушує стан балансу між суспільними, груповими та індивідуальними інтересами. Третя ознака. Злочинність – це особливий вид соціальної поведінки, що існує в окремих злочинах, проявляється у сукупності одноразових злочинних проявів. Проте як негативне соціальне явище злочинність не вичерпується ознаками, характерними для окремих злочинів. Вона інтегровано синтезує складники загального в злочині як в родовому понятті: антисоціальність, протиставлення індивідуально-особистісного всезагальному, суспільна небезпека діяння та його оцінка державою. Звідси випливає четверта ознака – злочинність – це кримінально-каране явище, складається із сукупності діянь, що містять ознаки злочинів, а також осіб, які їх вчинили, на певній території за певний проміжок часу. П'ята ознака злочинності – це явище самодетермінуюче, отже обумовлене внутрішньо структурними функціональними зв'язками, які послаблюють або підсилюють її відтворення в конкретних умовах місця й часу. І насамкінець, шоста ознака – це явище історично мінливе. Вона

виражається в діалектиці відношення об'єктивного характеру злочинності та суб'єктивного погляду законодавця на це негативне явище під кутом зору процесуальної динаміки злочинності в межах певної території та в певний історичний період розвитку суспільства.

З урахуванням перелічених ознак злочинність в кримінологічному вимірі слід розуміти, на думку В.В.Василевича, як «соціально-правове, масове, історично мінливе, суспільно небезпечне, протиправне, кримінально каране явище, що складається із сукупності злочинів і осіб, які їх вчинили, на певній території за певний проміжок часу та характеризується кількісними і якісними показниками. Як явище самостійне і специфічне злочинність являє собою досить стійке системно-структурне утворення з різноманітними внутрішніми та зовнішніми зв'язками» [2].

6. У нашому випадку, слід визначитись із поняттями «злочинність» та «організована злочинність» в історико-правовому вимірі та наголосити на їх функціональній ролі в системі кримінально-правових понять і категорій, які є інструментами пізнання злочинності і її детермінант у будь-якій сфері суспільних відносин, а особливо коли йдеться про дослідження самостійних напрямів кримінологічних досліджень, серед яких актуальним є кримінологія організованої злочинності.

7. Слід наголосити, що функціональна роль поняття «злочинність» в історико-правовому вимірі корелює з потребою вивчення в предметних рамках кримінології причин та умов (об'єднуються поняттям «криміногенних детермінант») злочинності в цілому як суспільно небезпечного, історично-перехідного, мінливого соціально і кримінально-правового явища, її тенденцій і закономірностей «…з урахуванням минулого, сьогодення й майбутнього»[2]. У цьому разі його визначають таким чином: злочинність – це історично обумовлене і мінливе соціальне явище, яке проявляє себе у вигляді множинності злочинів, має територіально-часовий та кількісно-якісний вимір [3, с. 52-56].

Запровадження у змістову характеристику злочинності категорій історичної обумовленості та мінливості орієнтує не на традиційно застосовуваний в кримінології аналіз ситуативних коливань її кількісно-якісних показників, а на основні усталені тенденції розвитку злочинності в процесі історичної генези суспільства і держави.

8. Поняття організованої злочинності в літературі також не подане у вичерпному обсязі. Як зазначають дослідники, існує понад 40 його визначень [4, с. 75]. Водночас аналіз існуючих в літературі визначень організованої злочинності дає підстави для висновків, що це соціально негативне явище на відміну від злочинності має системний характер.

Отже, в історико-правовому вимірі, керуючись наведеним у п. 7 визначенням злочинності, логічно поняття організованої злочинності можна було б визначити наступним чином: організована злочинність – це системне, історично обумовлене і мінливе соціальне явище, яке проявляє себе у вигляді множинності злочинів, має територіально-часовий та кількісно-якісний вимір.

Проте, на наш погляд, таке визначення не буде повним, позаяк залишає поза увагою його головну кримінологічну характеристику як суспільно небезпечного, кримінально-правового, караного явища.

З урахуванням кримінологічної характеристики поняття організованої злочинності у історико-правовому вимірі ми пропонуємо розуміти таким чином: організована злочинність – це історично обумовлене, суспільно небезпечне, протиправне, кримінально каране явище системного характеру, яке знаходить вираження у множинності злочинів, має територіально-часовий та кількісно-якісний вимір, постійно самовідтворюється під впливом криміногенних детермінант, а в організаційно-функціональному відношенні ефективно протистоїть єдиному державному механізму правової та інституційної протидії злочинності.

9. Запропоноване визначення поняття організованої злочинності дає змогу чітко визначити його функціональну роль в системі кримінологічних понять як інструмента дослідження проблеми організованої злочинності принаймні на таких рівнях: 1) політико-ідеологічному, що відображає цілісне ставлення держави до злочинності; 2) науково-теоретичному, що визначає основні закономірності і тенденції розвитку злочинності як соціального явища; 3) на методологічному рівні, який передбачає дослідження злочинності в універсальних світоглядних вимірах культурно-історичного процесу; 4) на юридичному, кримінально-прикладному, який визначає сутність, ознаки організованої злочинності, її відмінність від інших видів злочинної діяльності.

У підсумку слід наголосити: поняття «злочинність» і «організована злочинність» перебувають у логічному зв'язку, відповідно, як родове і видове поняття.

Родове поняття «злочинність» у історико-правовому вимірі вказує на конкретно-історичний зміст злочинності як суспільно небезпечного, історично-перехідного, мінливого соціально і кримінально-правового явища, її тенденції і закономірності з урахуванням минулого, сьогодення й майбутнього.

Видове поняття «організована злочинність» у історико-правовому вимірі, крім названих загальних родових властивостей злочинності, вказує на специфічні, які виражаються у здатності цього системного протиправного явища в організаційний спосіб ефективно протистояти єдиному державному механізму правової та інституційної протидії злочинності.

Література:

1. Злочин і злочинність як об'єкти кримінологічного аналізу. Поняття, основні ознаки і характеристики злочинності / В.В. Василевич. Кримінологія та профілактика злочинів [наст.лекції для слух. ННІЗДН КНУВС та слух. регіон. відд. ННІЗДН КНУВС]. – К., 2013 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://studopedia.su/9_9807_visnovok.html

2. Поняття кримінології як соціально-правової науки, її предмет, завдання та функції // В.В. Василевич. Кримінологія та профілактика злочинів [наст.лекції для слух. ННІЗДН КНУВС та слух. регіон. відд. ННІЗДН КНУВС]. – К., 2013// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://studopedia.su/9_9808_ponyattya-kriminologii-yak-sotsialno-pravovoi-nauki-ii-predmet-zavdannya-ta-funktsii.html

3. Поняття злочинності та основні наукові підходи щодо її розуміння і визначення // Голіна В.В., Головкін Б.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини [навч. посіб.]. – Х.: Право, 2014. – 513 с.

4. Куц В.М. Теоретичне визначення поняття організованої злочинності / В.М. Куц, Б.В. Лизогуб // Наукові записки ХЕПУ. – 2004 – № 1. – С. 66-78.

Александрович Віталій Олександрович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР.

Столітня річниця Української Революції як ніколи викликає неабиякий інтерес, неабиякий ажіотаж серед усього суспільства, зокрема і серед представників інтелектуальної еліти, що хоче пролити світло істини на одну із забутих, а точніше на одну із багатьох донедавна заборонених сторінок історії Української Нації.

Актуальність обраної теми ґрунтується не лише на простому і загальновідомому факті столітньої річниці Української Революції, а й на необхідності вивчення витоків і джерел українського права, а саме джерел того періоду, які все ще недостатньо досліджені. Одним із таких джерел можна вважати Конституцію Української Народної Республіки, яка разом із одвічними цінностями, звичаями і традиціями нашого народу, тобто зі звичаєвим правом, а також разом із Руською Правдою, Литовськими статутами, Пактами і Вольностями Війська Запорозького дає змогу простежити те, як розвивалось українське право.

Однак перед тим, як перейти власне до розгляду основної теми цих тез, варто згадати про Українську Революцію, про пролиту кров під час неї та після неї, про геноцид, про репресії, про колосальні людські втрати, від яких Українська Нація не може оговтатись і досі. Необхідно віддати належні почесті всім, хто боровся і загинув на полі брані за Україну, адже ця боротьба триває і нині, адже і нині гинуть за Україну, і всі вони заслуговують на почесті, як справжні герої.

Згадаймо трохи історії. Одразу ж після проголошення Першого універсалу Центральна Рада (далі – ЦР) створила конституційну комісію у складі 100 осіб, на чолі з Михайлом Грушевським; саме з цього моменту і розпочався конституційний процес [1, с. 460]. Через нестабільність, окупацію, революційні події та війну, Конституцію УНР було ухвалено 29 квітня 1918 року Малою радо, тобто лише верхівкою ЦР, а не всією ЦР, хоча, як планувалося раніше, її мали б ухвалити Всеукраїнські Установчі Збори [2, с. 6].

Конституція УНР мала підзаголовок – «Статут про державний устрій, права і вільності УНР» – і складалася з 83 статей, що були об'єднані у 8 розділів.

У першому розділі, що мав назву «Загальні постанови», проголошувався суверенітет УНР, а також зазначалось, що носієм суверенного права, тобто сувереном і самою владою є народ – громадяни, які здійснюють її через Всенародні Збори України. Також проголошувалась децентралізація.

У наступному розділі йшлося про права громадян. В ній описувався інститут громадянства, зокрема, хто міг бути громадянином, а хто – ні. Також встановлювався вік дієздатності, проголошувалась рівність прав та обов'язків чоловіка та жінки, більше того, всім громадянам надавалися рівні громадянські та політичні права, що було досить прогресивним на той час явищем. Громадянам гарантувалися свобода слова, друку, совісті, обирати і бути обраним, вільне місце проживання та пересування, недоторканність особистого життя та житла. Було встановлено мораторій на смертну кару, а також заборонено тілесні покарання.

В третьому розділі увага приділялася загальному переліку органів влади УНР. Варто зазначити, що саме в ній закріплювалось панівне становище Всенародних Зборів, які були вищим законодавчим органом і формували органи виконавчої та судової влади. Також встановлювались досить великі повноваження місцевої влади.

В четвертому розділі більш детально описувались права та обов'язки Всенародних Зборів УНР, а саме: термін та сфера повноважень, можливість дострокового розпуску за волі виборців, що свідчить про неабияке бажання створення демократичного суспільства. Також наводився перелік установ та осіб, які можуть вносити законопроекти.

В п'ятому розділі закріплено залежність і підпорядкованість Ради Народних Міністрів (далі РНМ) Всенародним Зборам, як зазначалося раніше, саме Всенародні Збори надають і відкликають повноваження РНМ. Варто зазначити, що встановлювалась норма притягнення до відповідальності за згодою Всенародних Зборів як всієї РНМ в цілому, так і кожного міністра зокрема.

В шостому розділі розглядалися повноваження Суду УНР. Встановлено принцип неможливості зміни судових рішень ні законодавчими, ні адміністративними органами влади. Цивільні, кримінальні та адміністративні справи повинні розглядатися виключно судовими установами. Окрім того, підтверджувалася залежність суду від Всенародних Зборів, адже Генеральний Суд УНР призначають саме вони строком на п'ять років.

У сьомому розділі йшлося про право націй на національно-персональну автономію, право створювати Національні Союзи – органи самоврядування, видавати певні закони, що не суперечили б Конституції. Хоч це досить прогресивно, але таке право відразу надавалося великоруській (московітській), польській та єврейській націям, решта повинні були пройти ряд процедур задля досягнення цієї автономії.

Особливе місце в Конституції УНР посідав останній розділ, в якому встановлювалась можливість обмеження або повного припинення громадянських прав і свобод у разі надзвичайної ситуації. Це положення могло бути введеним у дію лише Всенародними Зборами, терміном не більше ніж на три місяці [3].

Отже Конституцію УНР можна охарактеризувати таким чином:

1) вона була досить прогресивною та ліберальною на той час, особливо це стосується прав громадян;

2) за Конституцією, УНР мала б бути парламентською республікою, адже посада Президента відсутня, а виконавчу і судову владу призначає парламент;

3) можна вважати, що на основі Конституції мали б бути розроблені ряд важливих законів.

Безсумнівно, що Конституція УНР мала колосальне значення, адже своєю появою вона уособлювала вічні прагнення українців до власної демократичної держави. Правда ця Конституція не відіграла визначної ролі в становленні незалежної України, адже в період революції та війн вона не могла б бути ефективною, адже вона декларувала децентралізацію, верховною владою володів би парламент, а це в свою чергу уповільнювало б прийняття важливих рішень і не створило б систему організації державної влади, яка гарантувала б перемогу у війні за незалежність УНР.

Безперечно, нам необхідно використати досвід Конституції УНР та інших законодавчих актів того періоду. Більше того, варто проголосити Україну правонаступницею УНР. Проте нині ми маємо подібну ситуацію, що склалась сто років тому. Підтверджується відомий вислів: «Історія повторюється». І щоб не повторити помилок минулого, потрібно знати ці помилки. В цей важкий період для Української Нації – в період війни, в період великих звершень, децентралізація і розпорошення сил та повноважень на місцях – це втрата ефективності, а отже це гарантована поразка і безумовна втрата незалежності, що ставалося з Україною неодноразово, зокрема, і в 1917-1921 роках.

Література:

1. Політологічна енциклопедія: навч. посібник: у 9 т. / А.О. Карасевич, Л.С. Шачковська. – Умань: ФОП Жовтий О.О., 2016. – Т. 3: Ж-Л. – С. 459-461. – 768 с.

2.Мироненко О. М. Історія Конституції України / О.М. Мироненко. – К.: Ін Юре, 1997. – 60 с.

3. Конституція Української Народної Республіки (Статут про Державний устрій, права і вільності УНР) // Конституційні акти України. 1917-1920.Невідомі конституції України / відп. ред. Ю. Д. Прилюк. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – С. 73-79.

Андьонов Даниїл Сергійович,
студент І курсу ОС «Бакалавр»
ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Початок ХХ ст. приніс численні інституційні зміни в усі сфери державно-політичного буття. Не винятком стала і Українська Держава. Падіння російського імперіалізму породило національно-визвольний рух, що заклав підвалини для творення Української Народної Республіки. Зміна форми державного правління вимагала докорінних перетворень і в державних інститутах. Так, інститут підданства, що за умов феодального абсолютизму символізує повну залежність від монарха, трансформувався в новий – інститут громадянства.

Проблему врегулювання означеного інституту намагалися вирішити і в період існування Української Народної Республіки і в час проголошення Української Держави гетьманом Павлом Скоропадським. Так, відповідно до Закону «Про громадянство Української Держави» від 2 липня 1918 р., громадянство України набували наступні особи. По-перше, усі російські піддані, що проживали на території України в момент видання цього закону. У разі небажання отримати українське громадянство особа впродовж одного місяця мала можливість подати заяву місцевому старості для запису в реєстр підданих і громадян інших держав. У такому випадку строк їх перебування на території України обмежувався шістьма місяцями (ст. 4). По-друге, особам, що народилися на території України та на момент ухвалення закону проживали за її межами також надавалася можливість отримати громадянство батьківщини. Для цього їм необхідно було впродовж одного року подати заяву. Для неповнолітніх такий термін мав розпочатися після досягнення сімнадцяти років. Пропущення терміну подачі заяви не виключало можливості отримати громадянство. У випадку обґрунтування поважних причин, які унеможливили у встановлений строк подати документи, відповідна заява підлягала розгляду (ст. 6) [2].

Прийняття до громадянства Української Держави осіб, які постійно чи тимчасово перебували за кордоном, передбачало виконання певної процедури. Зокрема ці особи подавали своє прохання закордонним представникам українського уряду, які після розгляду справи видавали відповідне посвідчення. У разі їх приїзду до України заяву слід було подати до місцевого адміністративного відділу окружного суду (ст. 7). Особи чоловічої статі повинні були подавати посвідчення про виконання військової повинності на своїй батьківщині або звільнення від неї. Судом після розгляду клопотання приймалась відповідна постанова, яка повідомлялася заявникові з надсиланням копії губернському старості (ст. 13). Постанови суду у справах про громадянство могли бути оскаржені. У разі відсутності оскарження суд видавав особі посвідчення про українське громадянство. Прийняття громадянства супроводжувалося прийняттям присяги [2].

Громадянство Української Держави також набувалося за принципом «права крові» такими особами: а) народженими від громадян Української Держави; б) народженими

від шлюбу іноземки з українським громадянином; в) у випадку усиновлення іноземної дитини до 17 років громадянином Української Держави (ст. 8) [2].

Відповідно до ст. 9 Закону встановлювалася можливість набуття громадянства через натуралізацію (набуття громадянства за волевиявленням особи). Для цього необхідними були такі умови: правоздатність та дієздатність; перебування на території України впродовж трьох років; спроможності прогодувати себе й свою родину. Набуте таким чином право громадянства поширювалося і на дітей осіб, які ставали громадянами, коли їм не виповнилося сімнадцяти років [1, с. 106].

Громадянство Української Держави могли також набути такі особи: а) українка за походженням, що розірвала шлюб із іноземцем; б) діти, народжені від шлюбу української громадянки з іноземцем, якщо після розлучення вони залишаються з матір'ю; в) іноземці, які закінчили вищу чи середню школу на Україні та подали прохання про прийняття до українського громадянства не пізніше двох років після отримання освіти; г) іноземці, які зробили значний вклад для розвитку Української Держави (ст. 10). Вказані вище особи могли отримати українське громадянство у випадку постійного проживання на території України та після подання заяви про своє бажання бути українським громадянином [2].

Порядок та процедура прийняття до громадянства за принципом «права крові» у разі натуралізації та за наявністю інших підстав не була наведена в аналізованому законі. У прийнятті до громадянства могло бути відмовлено особі, якщо мали місце відомості про її ганебні вчинки чи професії, можливу від них шкоду для Української Держави.

Друга частина закону містила 5 статей, які встановлювали підстави втрати громадянства. Так, громадянство Української Держави можна було втратити у таких двох випадках. По-перше, у разі отримання громадянства або підданства іншої держави (ст. 17). За незаконний вступ до підданства іншої держави передбачалося покарання і встановлювалася заборона повернення в Україну (ст. 19). В Законі не пояснювалося, який перехід до громадянства іншої країни є незаконним. По-друге, громадянство Української Держави можна було втратити у разі зречення від нього (ст. 18). Зауважувалося, що зречення дозволялося не раніше, ніж після трьох років перебування в українському громадянстві. Після спливу п'яти років у разі виключення з громадянства особа мала право подати знову заяву про прийняття до громадянства Української Держави (ст. 21) [2].

Встановлювалася така процедура відмови від громадянства Української Держави. Заява про це мала подаватися до адміністративного відділу місцевого окружного суду з обов'язковою вказівкою громадянства або підданства держави, до якої заявник переходить. Особа втрачала громадянство Української Держави («увільнялася») при наявності: документального підтвердження проходження військової служби («повинності»); звільнення за законом від неї; відсутності недоплат за особистими податками (ст. 20) [2].

Прийняття Закону «Про громадянство Української Держави» не вирішувало проблем з його набуттям вихідцям з України, які проживали на території радянської Росії. З одного боку, російська влада офіційно визнала Україну і встановила з нею дипломатичні відносини. Українські представництва були в шести російських містах [3, с. 18–24]; з іншого – українське громадянство не визнавалося під час призову на

військову службу у Росії; українців безпідставно заарештовували; процедура виходу з російського громадянства була настільки ускладненою, що була практично неможливою [4, с. 371–374].

Громадянство України втрачалося за таких умов: прийняття громадянства чи підданства іншої країни; у разі відмови від нього. Подвійне громадянство на території Української держави заборонялося.

Хоча у спеціальній літературі Закон «Про громадянство Української Держави» визначається як юридично бездоганний, однак він мав і певні прорахунки, серед яких науковці виділяють такі: не було визначено порядку і процедури прийняття у громадянство усіх категорій населення, які бажали прийняти громадянство Української Держави, більшість статей Закону мали загальний характер [5, с. 102].

Таким чином, Законом «Про громадянство Української Держави» визначався механізм набуття громадянства, можливості його отримання, процедура відмови та підстави втрати. До останніх, зокрема, належало набуття громадянства іншої держави. Так, в Українській державі гетьмана Павла Скоропадського усувалася можливість мати подвійне громадянство.

Література:

1.Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: підруч. / В.М. Шаповал. – К.: АртЕк, 1998. – 264 с.

2.Збірка нормативно-правових актів з питань громадянства України (1918–2000) / упоряд. В. Андрієнко [та ін.]. – К., 2000. – 384 с.

3.Піскун В. Українсько-російські мирні переговори (травень-листопад 1918 р) / В. Піскун // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2000. – С.18–24.

4.Український соціум / Власюк О.С., Крисаченко В.С., Степико М.Т. та ін. / За ред. В.С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – 792 с.

5.Семененко В.І. Історія Східної України. Поновлення кайданів (1917–1922) / В.І. Семененко. – Х.: Основа, 1995. – 395 с.

Бакшеєв Олександр Сергійович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОКЛЯМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РАДИ ВІД 19 ЖОВТНЯ 1918 Р.: ЮРИДИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Початок ХХ століття був часом великих історичних змін. Історія відраховувала останні дні існування Австро-Угорської імперії. Українці, як й інші народи монархії, домагалися ліквідації влади Габсбургів. На землях Західної України ідея національної державності мала достатню традицію і впродовж другої половини XIX ст. сформувалися чинники для її реалізації. Прикладом та стимулом до правотворчої організації для галичан були національно-визвольні змагання Наддніпрянщини. Запах революції та змін витав у повітрі. Час вимагав рішучих дій.

Проклямація Української Національної Ради (далі – Проклямація) є спадком доби революційної боротьби за Українську державу. Важливість цього акту полягає в тому, що він легітимно заклав основу державності України, був фундаментом для подальших нормативних актів, які не змусили себе чекати.

Австрійський уряд намагався узгодити подальше існування Австро-Угорщини шляхом формування коаліційного уряду з представників усіх національних груп імперії, що викликало неабиякі протиріччя між сусідніми етнічними територіями. Неприйняття одного народу іншим, небажання ділити територію в майбутній державі були наріжним каменем всіх дискусій в Австрійському парламенті.

Наприкінці березня 1918 р. у Львові відбувся з'їзд представників політичних партій. Учасники вимагали від уряду реалізації досягнутих у Брестській мирній угоді домовленостей щодо виокремлення з українських земель Галичини коронного краю з власним сеймом, намісником і українською адміністрацією. Керівництво імперії усіма засобами намагалося відкласти впровадження в життя умов угоди, надаючи перевагу відновленню польської держави, до складу якої мала ввійти Східна Галичина, населення якої було в більшості українське. Натомість, у перемовинах з Українською парламентерською репрезентацією австрійський уряд пропонував лише національну курію, українську секцію в галицькій шкільній раді та заснування Українського університету у Львові, що ніколи не було реалізовано [1, с.151]. Українські політики не були задоволені таким рішенням і докладали зусиль для прийняття рішення на свою користь.

Після проголошення Польською радою незалежності Польщі, 10 жовтня 1918 р. відбулася нарада Української парламентерської репрезентації Галичини, на якій було обговорено політичну ситуацію та вирішено скликати ще один з'їзд «мужів довір'я» [2, с.142-143].

Відчуваючи настрої суспільства, Карл І видає маніфест від 11 листопада 1918 р.(далі – Маніфест) про перетворення імперії на багатонаціональну федеративну державу, що

надало «коронним землям» право на створення представницьких органів – «національних рад» [3]. Українські політики хотіли легітимного відновлення державності, тому підтримали цей маніфест.

19 жовтня 1918 року до Львова з'їхалися делегати політичних груп, які мали сформувати тимчасовий сейм, що мирним і законним шляхом перебрав би владу. Відповідно до затвердженого Статуту, Українську Національну Раду(далі – УНРада) було проголошено вищим представницьким органом «тієї частини українського народу, яка живе в австро-угорській монархії, на цілій його етнографічній території» [4]. Серед делегатів УНРади переважали націонал-демократи (62% складу), що визначало помірковано-центристський характер влади західноукраїнського уряду. Не мала свого представництва Закарпатська Україна, однак група закарпатських діячів надіслала листа до УНРади, в якому заявила про своє прагнення разом з галичанами належати до Української держави [1, с.152]. УНРада як вищий орган затвердила «Проклямацію», згідно з якою на всій етнографічній території Австро-Угорщини проголошувалась Українська держава.

Слід звернути увагу на чіткість та логічність пунктів цього акта. Даний акт можна умовно поділити на вступ та 6 пунктів. У вступі визначається причина прийняття даного акта та його автор (УНРада). Згідно з Маніфестом, всі народи отримують право на самоврядування шляхом створення представницьких органів. Перший пункт визначає етнічно українську територію, а саме: Східна Галичина з граничною лінією Сяну з вилученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини [5], тобто виокремлюється територія народу. Другий пункт об'єднує ці землі в українську державу. Третій пункт зобов'язує всі національні меншини вислати своїх представників до Української Національної Ради у кількості, що відповідає кількості їх населення, що є виявом представницького самоврядування. Четвертим пунктом Українська Національна Рада зобов'язується підготувати проект конституції держави на засадах загального, рівного, таємного і безпосереднього голосування з пропорційним заступництвом, з правом національно-культурної автономії та з правом заступництва в уряді для національних меншин. Проклямація також передбачала вжиття заходів для міжнародного визнання новоствореної держави. У п'ятому пункті висловлюється бажання Української Національної Ради мати представників вищевказаної території на мировій конференції. Згідно з Маніфестом, уряд, призначений імператором, був звільнений від виконання обов'язків. У зв'язку з цим шостий пункт відсторонює австро-угорського міністра закордонних справ гр. Бурянова від представництва вказаної території.

Проте акт хоч і був легітимно проголошений, не міг бути реалізований правовим шляхом. Імперія швидко розпадалась і спроби перемовин з урядом у Відні виявилися марними. Уряд вів подвійну гру, балансуючи між польськими та українськими політичними силами, віддаючи перевагу Польщі. 28 жовтня 1918 року було створено Польську ліквідаційну комісію, мета якої полягала в заміні всіх австрійських державних установ польськими. Українська делегація виборола від останнього австрійського прем'єра підписання постанови про призначення на всі урядові посади українців, яку надіслали намісніку Галичини, однак останній заперечив одержання таких розпоряджень. Того самого ранку газети повідомили, що 1 листопада прибуває Польська ліквідаційна комісія для прийняття влади над регіоном від австрійського уряду. У ситуації,

що склалася, львів'яни вирішили не чекати, схиливши голови, а підготувати збройне повстання. Подія, що відбулася наступного дня, ввійшла в історію як Листопадовий зрив. Пізніше УНРадою буде ухвалено Тимчасовий закон «Про державну самостійність українських земель колишньої австро-угорської монархії», який визначив Українську державу як Західно-Українську Народну Республіку [6].

Отже, цей акт заклав підвалини процесів державотворення Західної Української Народної республіки, консолідував національні політичні сили та спрямував їх на боротьбу за власну державу. Затвердження Проклямації активізувало та спричинило низку рішучих дій, як політичних, так і збройних. Цей акт має величезне історичне значення, оскільки з нього починає свій відлік ЗУНР у ХХ столітті.

Література:

1.Історія України. Новітня доба: навч. посіб. / [Литвин В.М., Колесник В.Ф., Слюсаренко А.Г. та ін.]; за ред. В.М. Литвина. – К.: Академвидав, 2012. – 479 с.

2.Нариси історії української революції 1917-1921 років: у 2 кн. / [О.Д. Бойко, В.Ф. Верстюк (кер.), В.І. Головченко та ін.]; редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка. Кн. 2. – 2012. – 460 с.

3.Маніфест імператора Австро-Угорщини Карла І від 11 листопада 1918 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до док.: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918.manifest_Karla_I.php

4.Статут Української Національної Ради прийнятий у Львові 18 жовтня 1918 року // Конституційні акти України. 1917-1929. Невідомі конституції України – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – С. 92-93

5.Проклямація Української Національної Ради у Львові від 19 жовтня 1918 року // Конституційні акти України. 1917-1929. Невідомі конституції України – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – С. 93-94

6.Тимчасовий закон «Про державну самостійність українських земель колишньої австро-угорської монархії», ухвалений Українською Національною Радою // Історія України: джерельний літопис. – К.:КВІЦ, 2012. – 832 с.

Бербат Марія Леонідівна,
студентка І курсу ОС «Бакалавр»
ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО СЕНАТУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА П.СКОРОПАДСЬКОГО

Новітня історія української державності відкриває нові горизонти для розбудови правової системи. Йдеться про інтеграцію України до європейського співтовариства, в процесі якої проводиться значна кількість реформ, в тому числі і в судовій сфері. Необхідність здійснення перетворень відчували і творці Української революції 1917-1921 рр., адже стара імперська правова система не могла відповідати новим умовам творення державності. Особливо гостро стояло питання реформування судової сфери в період діяльності гетьмана Павла Скоропадського. Прийшовши до влади 29 квітня 1918 р., гетьман не лише змінив форму державної влади, а й взявся до проведення серії реформ [1, с. 352].

Уже 20 травня 1918 року було створено комісію у справах Генерального, апеляційного суду та комісію по перегляду штатів установ Міністерства судових справ і головного тюремного Управління, мета якої полягала в підготовці законопроекту про утворення Державного Сенату і Судових палат [2, с. 59].

Домінантою судової реформи стало створення 1 вересня 1918 року вищого судового органу – Державного Сенату. Він започаткувався відповідно до Закону «Про утворення державного Сенату», ухваленого Радою Міністрів і затвердженого Гетьманом П. Скоропадським 8 липня 1918 р. Саме ця нова установа стала касаційною інстанцією в усіх цивільних, кримінальних та адміністраційних справах [3, с. 19].

Закон передбачив склад Державного Сенату, до якого ввійшли: Президент, сенатори Генеральних судів, сенатори загального зібрання. До компетенції Державного Сенату належав нагляд за діяльністю всіх судових установ держави у межах, встановлених законом. Окрім того, Гетьман П.Скоропадський призначив першого Президента Державного Сенату Української Держави. Ним став М.Василенко [2, с. 60] При цьому гетьман зауважив: «На мою думку, Сенат являє собою вищу державну установу, яка в критичний момент життя держави змогла б, якщо була на висоті, зіграти велику роль» [4, с. 170]

В Законі про створення Державного Сенату визначалася його структура, а також передбачалися вимоги до сенаторів. Загалом до складу Державного Сенату увійшли три Генеральні Суди: Адміністраційний Генеральний Суд, що складався з 19 сенаторів; Цивільний Генеральний Суд, до якого входили 15 сенаторів; Карний Генеральний Суд, який налічував 11 сенаторів, та Загальні Зібрання Сенату, до яких входили 10 сенаторів. Сенатори та Президент призначалися Гетьманом на підставі ухваленого Радою Міністрів подання Міністерства Судових Справ. Компетенція Державного Сенату визначалася поновленими юридичними актами часів Російської імперії: «Учреждением Российского правительствующего Сената», «Учреждением судебных установлений», «Уставами уголовного и гражданского судопроизводства».

Адміністраційний Генеральний Суд Української держави мав розглядати справи, які належали до компетенції 1-го, 2-го, 3-го і 4-го департаментів чинного Сенату та особливого присутствія щодо відчуження нерухомого майна на державну чи громадську користь. Цивільний та Карний Генеральні Суди повинні були розглядати касаційні справи та справи, порушені щодо військових злочинів [1, с. 373].

Законом про Державний Сенат було встановлений порядок призначення сенаторів, вимоги до кандидатів на посади. Так, щоб стати сенатором, необхідно було мати вищу юридичну освіту, 15-річний стаж роботи в органах юстиції (статті 3-5). Окрім іншого, закон передбачав порядок проведення засідань Сенату. Він встановлював необхідність присутності у кожному Генеральному Суді прокурора та товариша прокурора (ст. 43), які підпорядковувалися Міністру юстиції, що об'єднував повноваження Генерального прокурора [3, с. 19].

На думку Д. Дорошенка, до складу Державного Сенату Української Держави ввійшли тогочасні найкращі фахівці юридичної науки і практики колишньої Російської імперії, серед яких були вихідці і з України [1, с. 375].

Проведення реформи судової системи свідчить про прагнення П.Скоропадського на практиці забезпечити дотримання законів та встановлення правопорядку. Про ці події П.Скоропадський писав: «Я надав величезного значення Сенату, намагався, наскільки можливо, більше наблизити до свідомості народу, надав йому великі права з тим, щоб ця установа була чимось на кшталт живої совісті уряду» [5, с. 134] Проте за короткий період діяльності Державний Сенат не зміг повноцінно реалізувати сподівання, покладені на нього. Зміна курсу української державності на республіканські рейки спричиняла повну ліквідацію вищої судової установи Української держави Гетьмана П. Скоропадського у січні 1919 р. [5, с. 136].

Таким чином, за короткий період існування Української Держави гетьману вдалося створити нову модель функціонування судової сфери. Вищою інстанцією у ній став Державний Сенат. Організаційно-правові засади його діяльності передбачалися Законом «Про утворення Державного Сенату Української Держави». Нормативно-правовим актом регламентувався склад Державного Сенату, його функції, вимоги до сенаторів та порядок розгляду справ. Незважаючи на короткий період існування, Державному Сенату все ж вдалося налагодити роботу та розглянути значну частину кримінальних і цивільних справ.

Література:

1. Дорошенко Д. І. Історія України: 1917-1923 рр. / Дмитро Дорошенко. – К.: Темпора, 2002. – Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. – 522 с.

2. Кришина Н. Державна розбудова часів Гетьмана Павла Скоропадського / Н. Кришина, Н. Литвин // Вісник Державної Служби України. – 2007. – № 4. – С. 54 – 62.

3. Середа А. Становлення судової системи в Україні (1917-1918 рр.) / Анжела Середа, Олександр Середа // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 9. – С. 17 – 20.

4. Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський; АН Україні, Ін-т археограф. та джерелозн. іи. М.С. Грушевського, Ін-т східноєвропейських досл. НАН України, Східноєвроп. досл. ін-т ім. В.К. Липинського / Гол. ред. Я. Пеленський. – К.: Філадельфія, 1995. – 492 с.

5. Реєнт О. П. Павло Скоропадський / Олександр Петрович Реєнт. – К.: «Альтернатива», 2003. – 304 с.

Бердичевський Валентин Ігорович,
студент І курсу ОС «Бакалавр»
ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО ПРОЦЕСУ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО

Розбудова будь-якої держави не можлива без вирішення проблеми врегулювання механізму ухвалення законодавчих актів. Творці Української Держави минулого століття чітко усвідомлювали означену проблему. Так, прийшовши до влади, гетьман П. Скоропадський не лише перебрав на себе усю повноту законодавчої та виконавчої влади, але й ініціював ухвалення нормативно-правового акта, який встановлював процесуальні вимоги до нормотворення. Йдеться про Закон від 2 червня 1918 р. під назвою: «Про порядок складання законопроектів, внесення їх до Ради Міністрів, обговорення, затвердження їх та про форму і порядок оголошення законів». Нормативно-правовий акт не лише встановлював компетенцію Ради Міністрів, а й визначав повноваження Державної канцелярії, Державного секретаря в процесі законотворчості [1].

Так, усі законопроекти мали готуватися міністерствами. Розроблені законопроекти в кількості 20 примірників (для кожного члена уряду) надсилалися для експертизи до Державної канцелярії та вносилися на розгляд до Ради міністрів [2, с. 397]

У Раді Міністрів відбувалися розгляд, обговорення, голосування та ухвалення законопроектів. Процес обговорення законопроектів фіксувався у спеціальному журналі, до якого заносилися всі побажання, внесені при розгляді нормативного акта. Проекти законодавчих актів, що передбачали подальше асигнування із державної скарбниці, подавалися на попередній розгляд до фінансової комісії та з висновком останньої виносилися на розгляд і ухвалення Ради Міністрів. Приймалися нормативні акти простою більшістю голосів, а за їх рівності вирішальним був голос Голови Ради. Майже всі документи Радою Міністрів видавалися у формі постанов. Закони та постанови, ухвалені Малою Радою Міністрів, публікувалися від імені Ради Міністрів [2, с. 397].

Завершальною та найбільш значущою стадією законодавчого процесу було затвердження законопроекту Гетьманом Української Держави. Без цього жоден законопроект не ставав законом. Рішення щодо затвердження або відхилення закону приймав Гетьман одноосібно і без права перегляду іншим органом. Ця обставина применшувала значення інших стадій законодавчого процесу, хоча, водночас, підкреслювала абсолютні повноваження Гетьмана при здійсненні ним законодавчої функції. Після затвердження Гетьманом закон засвідчувався Державним секретарем, а потім оприлюднювався шляхом опублікування Радою Міністрів в офіційному виданні під назвою «Вісник Ради Міністрів» (пізніше «Державний Вісник») [2, с. 398].

Сучасні дослідники українського права, зокрема А. Іванов, звертають увагу на високий рівень законодавчої техніки законів Української Держави, їх грамотне оформлення. Це закономірно, адже при розробці проектів законодавчих актів значну увагу приділяли використанню юридичної мови та спеціальної юридичної термінології. Дана місія покладалася на комісію по відпрацюванню української правничої термінології,

яка діяла при Міністерстві юстиції. Основним напрямом її роботи був переклад законодавчих актів та судової документації на українську мову [3].

Незважаючи на досягнення, які вдалося зробити у даному напрямку, існували і недоліки, зокрема: не існувало вимог щодо форми нормативних актів; з питань ситуативного характеру приймалися закони, а питання загальнодержавного значення відображалися у постановах.

Таким чином, законодавча техніка у період Української держави перебувала на початковому етапі її формування, проте, зважаючи на короткий термін існування Української Держави, це було водночас і величезним досягненням. Загалом впродовж існування Української держави гетьмана П. Скоропадського було прийнято і опубліковано близько півтисячі нормативно-правових актів, що стосувалися усіх сфер суспільного життя та мали достатньо високий рівень законодавчої техніки.

Література:

1. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2 т. – К., 1995. – Т. 1. / Упорядн.: В. Ф. Верстюк та ін.. НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – К.: Наук. думка, 1996. – 590 с.

2. Терлюк І.Я. Історія держави і права України: навч. посіб / І.Я. Терлюк. – К.: Атіка, 2011.- 944 с.

3. Іванов В.М. Історія держави і права: навч. посіб. / В.М. Іванов. – К.: МАУП, 2002. – 224 с.

Білик Максим Володимирович,
студент ІІ курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КОНСТИТУЦІЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ АВТОНОМІЇ УКРАЇНЦІВ НА ДАЛЕКОМУ СХОДІ (30 ТРАВНЯ 1919 Р.): РЕАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ТРАДИЦІЇ

1. Можливість відновити власну національну державність український народ отримав завдяки краху самодержавства й розпаду Російської імперії на початку ХХ ст. Існує ґрунтовна історіографія цих подій. Проте окремі проблеми ще й досі залишаються малодослідженими. Серед таких актуальною є проблема збереження національної конституційної традиції у контексті самоідентифікації українського народу (або нації) у правовій географії світу. Ця проблема пов'язана з ідеями тяглості, компонентами якої є правонаступництво, спадкоємність права, народний суверенітет, збереження окремих правових інститутів, прагнення жити у своїй національній державі. Це питання потребує всебічного вивчення, оскільки збереження українцями на чужині українських правових звичаїв і правової культури є своєрідною формою усвідомлення ними успадкованих модусів української культури (успадкованих цінностей), як джерела натхнення для ідентифікації з автохтонами (українським народом) Великої Батьківщини, як наголошується в Конституції Української Далекосхідної Республіки – Наддніпрянської України, формою «…вільного рішення й перерішення своєї долі в свідомості її історичної та загальної відповідальності» [1, с. 64].

2. У 1917–1922 рр. під впливом загальнореволюційних подій та процесів національного відродження в Україні в Зеленому Клині (територія – від Байкалу до Берінгової протоки), де, за оцінкою науковців, 60% населення складали українці, розгортається справжній український національний рух, вінцем якого стало утворення Української Далекосхідної Республіки або Держави Зелений Клин (24.06.1918 р.) [3]. Напередодні 1917 р. тут мешкало 1 000 000 українців, а з урахуванням усурійських та забайкальських козаків, що родом були з Кубані, то майже 1 500 000 [4].

3. Українська далекосхідна державність почала формуватися майже одночасно з Українською Народною Республікою. Одразу після того як 17 березня 1917 р. в Києві було створено Українську Центральну Раду, вже 25 березня у Владивостоку постала перша українська «Громада» [5]. У квітні 1917 р. українські громади сформувались у всіх містах і селах з компактним проживанням українців (Владивосток, Хабаровськ, Благовіщенськ, Свободне, Імань, Микольськ-Уссурійськ, Харбін та ін.). Їх головною метою та ідейним сенсом існування проголошувались «національне об'єднання та надпартійність». Громади в структурі національного руху становили так званий перший рівень самоорганізації українства. Другий рівень складали органи національного

самоврядування (виникали шляхом об'єднання повітів та областей) з функціями координаційних центрів діяльності всіх громадських українських організацій – Українські Окружні Ради. Вони утворювались згідно з рішенням ІІІ Українського далекосхідного з'їзду (12 квітня 1918 р.). Саме на Українські Окружні Ради покладалась важлива функція реєстрації українського населення та видачі відповідних посвідчень. Про ці інституції згадується в мирному договорі, укладеному між Українською Народною Республікою та РСФРР (1918 р.). Відповідно до умов договору Українські Окружні Ради виконували функції консульських установ УНР на теренах Російської Федерації.

В структурі національно-представницьких органів українського населення – Громад та Окружних Рад у Зеленому Клину функції вищого українського представницького та законодавчого органу виконувала Українська Далекосхідна Крайова Рада (1918-1922 рр.) [2, с. 15-16]. 27-31 травня 1919 р. друга сесія Крайової Ради погодила й надрукувала «Конституцію Національно-культурної автономії (самоуправління) українців на Далекому Сході». Водночас передбачалося, що цю Конституцію буде передано на розгляд і затвердження V Українському Далекосхідному з'їзду та Всеазійському українському з'їзду [5, с. 59-60]. Проте через несприятливі міжнародні обставини Конституція так і не була прийнята. Утім окремі її положення знайшли закріплення в законодавстві Далекосхідної Республіки (1920–1922 рр.), проголошеної 6 квітня 1920 р. Установчим з'їздом трудящих Прибайкалля і офіційно визнаної РРФСР [6].

4. Конституція національно-культурної автономії (самоврядування) українців на Далекому Сході складалася з Преамбули та 25 статей (параграфів) [7]. Вона стала першим конституційним актом на далекому Сході, створеним саме українцями, а окремі її положення знайшли відображення в законодавстві маріонеткової, повністю підпорядкованої більшовикам Далекосхідної Республіки.

5. Конституція має неабияку історико-правову цінність, позаяк демонструє правову фіксацію як мінімум чотирьох постулатів української правової традиції в цілому і конституційної зокрема, що, як уже наголошувалося, пронизані ідеєю тяглості, компонентами якої є правонаступництво, спадкоємність українського права, народний суверенітет, збереження окремих правових інститутів, прагнення жити у своїй національній державі.

По-перше, встановлювався тісний зв'язок з ментальністю та традиціями населення материнської території – Наддніпрянської України. Зокрема Преамбула містила положення про те, що українці Далекого Сходу у кількості понад мільйон душ є частиною окремої української самостійної нації, територіями розселення якої визначались Забайкальська, Маньчжурська, Амурська, Приморська, Сахалінська і Камчатська області. Закріплювалися національні цінності та прикмети ідентичності українців, що населяли територію Української Далекосхідної Республіки: « … своя мова, усна словесність, письменство, звичаї, пісні, одяг, окрема культура та відмінний від інших народів національний дух-вдача». Зокрема зазначалося: «Для утримання і вільного розвитку усіх природніх скарбів національного обличчя і вдачі – мають завданням тутешні українці забезпечити собі волю на самостійне національно- культурне життя в новій батьківщині» [7].

По-друге, в параграфі 3 головна увага зосереджувалася на вирішенні проблеми установчої влади з метою забезпечення громадянського консенсусу у справі розбудови новоствореної держави. Зокрема зазначалося, що «…Конституція ся має бути передана на розгляд і прийняття V-м Українським Далекосхідним З'їздом, для скликання котрого Секретаріят Крайової Ради має ужити усіх заходів…»[7].

По-третє, в параграфах 5 та 9 закріплювався принцип народоправства, договірні відносини влади і народу, що було конкретизовано в §§ 7-20: «Всі українські громадяни мають рівні права і однакові обов'язки у відношенні до виконання і переведення у життя наведеної автономії і у обранні своїх органів самоврядування і тільки через ті органи мають зносини по усім згаданим питанням з крайовою владою і її місцевими установами» (п. 5); «Спираючись на право кожного народу на самовизначення, Крайова Рада у своїй діяльності керується підвалинами повного народоправства» (п.9). Особливо слід звернути увагу, що в § 11 Конституції закріплювався тип виборчої системи (пропорційна система), що не дозволяло у майбутньому змінювати систему під чергові вибори [7].

По-четверте, у § 6, найбільшому за обсягом, було викладено зміст автономії, яка визначалась відповідним чином: «а) закладання і утримання на крайові чи державні кошти українських шкіл: початкових, середніх, вчительських семінарій, інститутів з українською мовою викладання, професійних (фахових) шкіл різних категорій для української молоді у кількості, пропорційній кількості українського населення. … Повинно бути введено вивчення української мови як «предмета» в усіх крайових середніх і вищих школах з руською мовою викладання; б) українці-громадяни Далекого Сходу відбувають свою військову службу тільки в українських військових частинах, де вся наука, урядова мова, діловодство і команди – є українськими. Старшина військова повинна бути теж українцями…; в) визнання української мови як крайової і припущення її до уживання в уряді, пошті, телеграфі, залізниці і суді, себто: право вільних зносин української людності на своїй рідній українській мові з названими установами і обов'язковим знанням української мови для задоволення потреб українського громадянства державними установами. Місцеві обласні і крайові самоврядні виборні органи – земства повинні уживати українську мову у тих округах, де українців більшість як у внутрішнім діловодстві, так і в зовнішніх зносинах; г) організоване українство, в особі Крайової і окружних Рад, висилає своїх представників до крайової влади і обласних її органів для зв'язку і охорони національно-культурних інтересів українського населення; д) українці Далекого Сходу у своєму внутрішньому житті мають право організовуватись вільно як на місцях, так і по округах і у осередкові Далекого Сходу, при допомозі з'їздів, конференцій, періодичних нарад, делегацій, петицій, преси і інше, у такій мірі і засобами, які самі визнають потрібними і відповідними»[7].

У підсумку слід наголосити, що хоч Конституція національно-культурної автономії українців на Далекому Сході так і не набула чинності через втрату українством шансу на створення своєї національної державності, все ж вона має історико-правову цінність для сучасного процесу державотворення в Україні. По-перше, це потужний політико-правовий акт договірного характеру, в якому закріплено природне право народу на реалізацію установчої влади, що є вираженням ідеї суверенітету народу та виявленням його в установлених формах та компетенціях державної влади. По-друге, на конституційному рівні затверджувався правовий механізм самоврядування на основі принципу децентралізації державної влади. По-третє, зміст Конституції демонструє вагу збере-

женння національної конституційної традиції у контексті самоідентифікації українського народу у правовій географії світу.

Література:

1.Біломорець Ю.Ю. Ідеї М.М. Бахтіна і теорія PR // Ю.Ю. Біломорець, Ю.Ю. Саплін // Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки. – 2013. – № 2-3 (33-34). – С.63-66.

2.Зелений Клин: Енциклопедичний довідник [укл. В.А. Чорномаз]. – Владивосток: Вид-во Далекосх. федерал. ун-ту, 2011. – 288 с.

3.Українська Далекосхідна Республіка //Вікіпедія [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/ #cite_note-19.

4.Далекосхідна Українська республіка // [Електрон. ресурс] – Режим доступу: http://bandera.lviv.ua/dalekoshidna-ukrajinska-respublika/

5.Попок А. Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в XX ст. / Андрій Попок // Український історичний журнал. – К. – 1998. – № 6. – С. 54-68.

6.Дальневосточная республика // Википедия [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki

7.Конституція національно-культурної автономії українців на Далекому Сході [з збірника «ЦДАВО України: Ф.3696. – Оп.2. – Спр.381. – Арк 215-216 зв.». Створення: 25 жовтня – 1 листопада 1918 року.] // [Електр. ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikisource.org/wiki / Конституція_ національно культурної_автономії_(самоврядування)_українців_на_Далекому_Сході (Текст з екрану).

Бондаренко Ангеліна Вікторівна,
студентка І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗАКОНОДАВСТВО ДИРЕКТОРІЇ УНР: АНАЛІЗ ТА ЗНАЧЕННЯ В ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНИ 1919-1921 РР.

Дослідження основних законодавчих актів Директорії Української Народної Республіки (далі – УНР), до яких прийнято відносити: по-перше, Декларацію Директорії УНР; по-друге, Акт Злуки УНР та ЗУНР; по-третє, Закон УНР «Про автокефалію Української Православної Церкви», є досить актуальним, оскільки ця тема не достатньо висвітлена і вона знаходиться на задвірках історико-правової науки. Окрім того, дана тема є досить цікавою для юридичної науки, адже, ознайомившись більш детально з періодом правління Директорії, можна побачити певні паралелі з сьогоденням. Варто зауважити, що хоч і минуло вже близько ста років з моменту революції, гетьманського перевороту та антигетьманського постання із встановленням влади Директорії УНР, однак політична ситуація на міжнародній арені кардинально не змінилась. Як і тоді, так і сьогодні у нас є ряд загроз не лише зі сходу, насамперед з Московії, а й із заходу, в першу чергу, від шовіністичної Польщі, Угорщини та Румунії. Дана тема досить актуальна, оскільки її дослідження можуть допомогти при вирішенні ряду питань державної політики та державотворення України в сучасних реаліях [4, с.97-101].

Перед тим, як перейти власне до цих актів, варто пригадати дещо з історії нашої держави. Директорія УНР була найвищим органом державної влади на території Української Народної Республіки, відродженої внаслідок антигетьманського повстання, що тривало з 14 листопада по 14 грудня 1918 р. Саме ці дати можна вважати початком правління Директорії та початком творення законодавчих її актів.

Розглянемо більш детально Декларацію Директорії Української Народної Республіки. Загалом ця Декларація мала дванадцять пунктів, що охоплювали різні сфери. Зокрема, у преамбулі вказувалось, що власне зробила Директорія – повалила режим Скоропадського та скасувала дум та земств, відновила національно-персональну автономію та демократичні органи державної влади і місцевого самоврядування. Окрім того, в Декларації йдеться про те, кому належить влада, також мова йде про «гріхи буржуазії», Трудовий Конгрес, повернення контрибуцій, відновлення робітничого контролю, боротьбу зі спекуляцією, соціальні реформи, внутрішню та міжнародну політику, а також наявний «поклик до спільної праці», що стосувався трудової інтелігенції.

Дехто визначає, що Декларація Директорії УНР – це документ конституційного характеру. Проте з цим не можна повністю погодитись. Так, певною мірою її можна вважати документом конституційного характеру, адже там вказується, що сама Директорія – це тимчасовий орган верховної влади революційного часу, а також те, що після настання мирного часу мають бути скликані Установчі Збори та має відбутись обрання Трудового Конгресу. Водночас немає детальної інформації про виконавчу та судову владу, немає інформації про адміністративно-територіальний устрій, відсутня глава, що регулювала б права громадянина та людини, а також не визначається форма

держави. Натомість у Декларації наявні пункти, що стосуються соціальної реформи, міжнародних відносин та внутрішньої політики. Тобто, хоч Декларація і має конституційний характер, але вона також має і політичний характер, тому її можна деякою мірою вважати політичною програмою або маніфестом.

Розглянемо детальніше і Акт Злуки УНР та ЗУНР. Знову варто згадати історію. Державний секретаріат ЗУНР розробив попередній договір і відправив його Директорії, 1 грудня 1918 р. у Фастові він був підписаний, а вже 3 січня 1919 р. Українська Національна Рада ЗУНР прийняла Ухвалу «Про злуку УНР та ЗУНР». 22 січня 1919 р. під час святкування річниці прийняття IV Універсалу УЦР, яким УНР проголошувалась незалежною, на Софійській площі було проголошено Акт Злуки УНР та ЗУНР. Тоді було зачитано Ухвалу Української Національної Ради, а також Універсал Директорії УНР, після чого почалась робота Конгресу трудового народу, який ратифікував Універсал Директорії. Тоді ж було вирішено, що Декларацію про злуку мали затвердити Установчі Збори, які повинні бути скликані з усієї території України, а до того часу ЗУНР (або, як її згодом почали називати – ЗО УНР) залишалась із власними законодавчим і адміністративно-виконавчим органами. Окрім цього, було погоджено військове командування на фронтах, уведено спільну валюту, створено окреме міністерство у справах ЗО УНР, обрано спільну делегацію на Паризьку мирну конференцію [3, с. 32-36].

Однак попри рішучі дії і досить велике бажання досягнути соборності, остаточне об'єднання ЗУНР та УНР не відбулося. На це вплинули і політичні розбіжності урядів ЗУНР та УНР, оскільки одні вбачали загрозу з боку поляків, а інші з боку більшовиків та білогвардійців, і протиріччя між лідерами держав – Петрушевичем та Петлюрою. Варто згадати прислів'я: «На одного козака – два гетьмани». І дійсно, так воно і було, адже замість того, щоб відкинути особисті амбіції і поступитись заради розбудови Української Державності, всі тягли владу на себе. ЗУНР домовилася з білогвардійцями про спільні дії з поляками, а згодом армія ЗУНР стала під більшовицькі знамена, в той час УНР підписала Варшавську угоду і, по суті, віддала Східну Галичину і Західну Волинь, а також ряд інших українських етнічних земель Польщі. Це в свою чергу спонукало Петрушевича розірвати Акт Злуки, що й відбулося 20 грудня 1919 р . [3, с.32-36].

Хоч Соборна Україна не утвердилась і проіснувала лише менше року, проте Акт Злуки мав неабияке значення для української нації, адже це був прояв бажання єдності і бажання створення власної держави. Це мало неабияке значення тоді і має неабияке значення сьогодні, адже це надихало, надихає і надихатиме українців на боротьбу за свободц і незалежність.

Третім вагомим законодавчим актом періоду Директорії УНР, як уже зазначалося раніше, на нашу даумку, слід вважати Закон УНР про автокефалію Української Православної Церкви.

В цьому акті затверджувалось, що Українська Автокефальна Церква з її Синодом і духовною ієрархією не знаходиться в залежності від Всеросійського Патріархату. Також проголошувалось, що вища церковно-законодавча, судова та адміністративна влада належить Всеукраїнському Церковному Собору. Для керування Українською Автокефальною Православною Церквою утворюється Український Церковний Синод, на засіданнях якого має бути представник від Республіканського Уряду. Окрім цього, затверджувались фінансування та підтримка Української Автокефальної Православної Церкви та Українського Церковного Собору державною скарбницею, тобто бюджетом.

Цей закон мав колосальне значення, адже вперше за кілька століть українська нація отримувала власну, незалежну церкву, тобто вона ставала незалежною в релігійному та деякою мірою в ідеологічному аспекті, іншими словами звільнялася від диктату Московського Патріархату.

Підсумовуючи вищесказане, можна констатувати, що згадані раніше законодавчі та державотворчі акти варто взяти до уваги сьогоднішній владі. Нам необхідно єднатися, необхідно зробити наш народ і державу дійсно соборними, як це намагалися зробити у 1919 році. Не можна оминути реформи, можливо варто було б взяти щось із Декларації Директорії УНР. І, безумовно, нам необхідна незалежна церква.

Література:

1. Декларація Директорії Української Народної Республіки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0

2. Чорноус В.В. Юридичне оформлення Акту Злуки / В.В. Чорноус – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://siver.uct.ua/biblioteka/sobornist.pdf.

3. Луцький М.І. Правовий аспект акту злуки УНР та ЗУНР / М.І. Луцький // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2014. – №9. – С.32-36.

4. Скорич Л.В. Акт злуки 22 січня: передумови і наслідки / Л.В. Скорич // Львівська політехніка. Історичні науки. – 2008. – С. 97–101.

Буркацька Ірина Григорівна,
студентка І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВООХОРОННА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

У березні 2017 року виповнилося 100 років від початку Української революції 1917–1921 рр. – одного із найважливіших і найскладніших періодів в історії українського народу у XX столітті. І сьогодні, як ніколи, ця тема викликає увагу з боку суспільства і відповідно виникає багато питань з цього приводу, зростає інтерес до дослідження багатьох історичних постатей того часу. Розвиток Української Держави за гетьмана П. Скоропадського є одним із важливих етапів українського державотворення, тому закономірності становлення та функціонування основних державних інститутів, перш за все судової системи, – велика цінність для сучасного державного будівництва.

Актуальність дослідження цього періоду української історії пов'язана також з тим, що питання встановлення та існування Української Держави за гетьмана П. Скоропадського з 29 квітня до 14 грудня 1918 р. і його політика висвітлені в науковій літературі дуже суперечливо.

Зміни, що відбулися в Українській Державі у зв'язку з приходом до влади гетьмана П. Скоропадського, неминуче поставили на порядок денний проблему організації нових владних структур і, зокрема, судової системи. Тим більше триматись осторонь проблем суду і судочинства гетьман не міг, оскільки в «Грамоті до усього українського народу» задекларував намір розбудувати в Україні правову державу, а в «Законах про тимчасовий державний устрій України» зафіксував принципи судової недоторканності особи.

Таким чином, з перших днів правління гетьман П. Скоропадський приступив, як і обіцяв, до організації судової системи Української Держави.

За короткий час Гетьманату судова система Української Держави пройшла певну еволюцію. На початковому етапі її існування вона не зазнала істотних змін порівняно з Українською Народною Республікою. Так, у «Законах про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918 р. йшлося про те, що найвищою судовою інстанцією залишався Генеральний суд. Новація полягала лише в тому, що «Порядкуючий Генеральний Суддя та всі Генеральні Судді» призначалися гетьманом. 25 травня гетьман затверджує закон про титул, іменем якого твориться суд в Україні – «іменем закону Української Держави», а вже 2 червня приймає закон про Генеральний Суд. Цей закон, з одного боку, окреслював перспективи судової реформи, а з іншого – до її здійснення уточнював функції Генерального Суду, сформованого ще за часів Центральної Ради. Згідно з цим законом Генеральний Суд складався з трьох департаментів: цивільного, карного й адміністративного. Тимчасово, до завершення судової реформи, він мав виконувати касаційні функції Головного військового суду. Оголошувалося також, що зазначений закон зберігатиме чинність до видання нового закону про Державний Сенат,

підготовка якого й визначала кінцеву мету всієї судової реформи. Нарешті, 8 липня гетьман затверджує Закон про заснування Державного Сенату, який перебирав на себе функції «вищої в судових і адміністративних справах державної інституції». Закон визначав структуру Державного Сенату, вимоги до сенаторів і порядок їх призначення. Очолював Державний Сенат Президент [1, с. 103]. До його структури входили: Генеральний адміністраційний суд, Генеральний карний суд і Генеральний цивільний суд. На відміну від закону про Генеральний Суд, ухваленого Центральною Радою, гетьманський акт установлював значно суворіші вимоги до кандидатів на посади сенаторів: вони повинні були мати вищу юридичну освіту і не менш як п'ятнадцятирічний стаж роботи «в судовім відомстві на посадах судового слідчого чи товариша прокурора окружного суду» або «в стані присяжного адвоката, а також з числа тих, що мають учений ценз Магістра або Доктора, Лекторів юридичних наук у вищих школах, що виконували лекторські обов'язки в той саме час». Водночас закон містив і цілком сучасну заборону займатися будь-якою іншою діяльністю, крім наукової й викладацької. Той факт, що повноваження Державного Сенату регулювалися колишнім царським законодавством, тільки констатував орієнтацію П. Скоропадського на дореволюційну судову систему. Це підтверджує і Закон «Про Судові палати і Апеляційні суди» від 8 липня, який відновив діяльність Судових палат. Завершували систему загальних судів в Україні мирові суди. Так, 14 і 21 липня було затверджено дві постанови Ради Міністрів: про розширення підсудності кримінальних справ мировим суддям і про розширення підсудності їм за цивільними позовами [1, с. 105]. Крім системи загальних судів, в Українській державі функціонували й суди військові, які відповідно до закону «Про організацію військово-судових установ та їх компетенцію» поділялися на вищі військові суди (Київський і Катеринославський) та штабні суди (дивізій, корпусів, генштабу), у складі голови, обраних суддів, за участі слідчих, прокурора та захисника. Менш реформованою в Українській державі була система прокуратури. Відповідно до Закону «Про Державний Сенат» функції Генерального прокурора виконував Міністр юстиції. Посади прокурора і товариша прокурора були введені при кожному з трьох генеральних судів і при Загальному Зібранні Державного Сенату. Також створювався нотаріат. Головні нотаріуси діяли при судових палатах у Києві, Харкові та Одесі. Їх призначав міністр юстиції за поданням окружних судів через голів палат. Головним нотаріусам підпорядковувалася мережа нотаріальних контор у губернських та повітових центрах [2, с. 131].

Можна констатувати той факт, що за досить незначний час існування Гетьманату П. Скоропадського було створено власну українську судову систему і велася робота, спрямована на забезпечення її повноцінного функціонування.

У травні 1918 р. гетьман П. Скоропадський реформував створену Центральною Радою міліцію в державну варту (поліцію). Підрозділи державної варти в адміністративних одиницях (губерніях і повітах) підпорядковувалися старостам. Губернську варту очолював помічник-інспектор варти, а повітову – начальник варти. За законом на 400 осіб населення мав припадати 1 вартовий (поліцейський). Державна варта вела охорону громадського порядку, дізнання, слідство, оперативну роботу [2, с. 131].

Таким чином, на відміну від попередньої української влади 1917-1918 рр. Гетьману П. Скоропадському вдалося розробити найбільш виважену й забезпечену правоохоронну систему, основою якої стала Державна варта.

Отже, незважаючи на досить складні умови існування Української Держави, П. Скоропадському вдалося сформувати систему центральних органів, реформувати суди і міліцію, створити інші правоохоронні структури, які на деякий час, але забезпечили нормальну роботу держави, сприяли виконанню її функцій.

Державотворчий процес в сучасній Україні проходить з великими труднощами. Перешкоди на шляху утвердження України як незалежної і сильної держави багато в чому такі самі, як і за часів П. Скоропадського: нездатність політичної еліти дійти спільної думки, її невміння поліпшити життя народу реформами. Кожне покоління повинно опиратися на здобутки та досвід попередників. Тому напрацювання щодо створення і діяльності судових та правоохоронних органів Української Держави 1918 р. мають бути вивчені і осмислені як базовий матеріал вітчизняної історії держави і права XX століття.

Література:

1. Копиленко О.Л. Держава і право України. 1917-1920: навч. посіб. / О.Л. Копиленко, М.Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.

2. Заруба В.М. Історія держави і права України: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / В.М. Заруба; Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ; Кафедра теорії та історії держави і права. – К.: Істина, 2006. – 416 с.

Вахліс Інна Володимирівна,
студентка І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ АКТА ЗЛУКИ УНР ТА ЗУНР 1919 РОКУ ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

В історії України були періоди, коли нація була позбавлена власної державності. Нещадна політика Російської та Австрійської імперій на українських землях, експлуатація українського народу, їх гноблення та асиміляція не давали змогу створити єдину, цілісну та неподільну державу. І тільки з розпадом двох імперій в 1917 та 1918 рр. відповідно, передумови для об'єднання етнічних українських земель склалися.

Дана тема є актуальною, оскільки вивчення питань соборності всіх українських земель, їх цілісності та неподільності є однією з головних у сучасній історико-правовій науці. Об'єднання Української Народної Республіки (далі – УНР) та Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР) 22 січня 1919 р. в один державний організм стало найвищим піднесенням державотворчих змагань в період Української національної революції 1917-1921 рр. [1, с. 97-101]. Тобто події 22 січня 1919 р. стали кульмінаційними в державотворчій боротьбі періоду Української національної революції 1917–1921 рр. Проголошення Акта соборності УНР та ЗУНР було детерміновано низкою вагомих міжнародних і внутрішньополітичних причин і потягнуло за собою ряд наслідків, які в історико-правовій науці тривалий час викликають суперечності [2, с. 32-36].

Акту злуки УНР та ЗУНР передував передвступний договір, укладений у Фастові 1 грудня 1918 р., який передбачав майбутню злуку двох утворень. Зокрема, цитуючи пункт 1 цього договору, чітко встановлюється, що: «Західно-Українська Народна Республіка заявляє цим непохитний намір злитись у найкоротшім часі в одну велику державу з Українською Народньою Республікою – значить заявляє свій намір перестати істнувати як окрема держава, а натомісць увійти з усією територією й населенням, як складова частина державної цілости, в Українську Народню Республіку» [3, с. 528-599].

З іншого боку, УНР проголошувала, що вона «дає згоду прийняти всю територію і населення ЗУНР, як складову державної цілості в УНР». Загалом правовий статус українських земель до Акта Злуки визначався законом «Про адміністративно-територіальний поділ України», відповідно до якого територія УНР поділялася на землі, волості та громади. Проте даний проект не було втілено в життя. В реальності залишився адміністративно-територіальний поділ на губернії та повіти. За Актом Злуки передбачалося об'єднання земель УНР та ЗУНР. Враховуючи певні соціально-політичні, етнічні, історичні та духовні відмінності населення ЗУНР, угода зазначала також те, що Республіка галичан отримує територіальну автономію у межах УНР [4, с. 112-157].

Урочисте проголошення Акта Злуки (Великої злуки) відбулося в першу річницю четвертого універсалу УЦР – 22 січня 1919 року на Софійському майдані в Києві. На площі зібралися представники чи не всіх верств населення: військові, духовенство, представники Директорії, делегати від уряду УНР та ЗУНР, а також прості мешканці столиці та навколишніх міст і сіл.

Член Директорії Ф. П. Швець урочисто зачитав Універсал Директорії: «Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України Галичина, Буковина, Закарпаття і Наддніпрянська Україна. Здійснилися віковічні мрії, для яких жили і за які вмирали найкращі сини України. Віднині є тільки одна незалежна УНР. Віднині український народ, увільнений могутнім поривом своїх власних сил, має змогу об'єднати всі зусилля своїх синів для створення нероздільної, незалежної української держави, на добро і щастя українського народу» [5, с. 360].

Акт злуки було затверджено вищим законодавчим органом України. Відносини між ЗУНР та УНР мали носити конфедеративний характер: законодавча влада, як і раніше, належала Українській Національній Раді, виконавча і розпорядча – Державному Секретаріату. Єдиним державним гербом став тризуб, замість раніше затвердженого для ЗУНР золотого лева на голубому полотні [6]. De jure УНР та ЗУНР об'єдналися в одне державне утворення, а de facto, – і УНР, і ЗУНР проводили власний політичний курс.

Об'єднання земель УНР та ЗУНР так і не було завершене. На жаль, спроба воз'єднання двох українських народних республік в єдину соборну державу була приречена залишитися лише декларацією [7, с. 258-289]. Думки вчених щодо цього факту розділились. Достеменно відомо тільки одне: Директорія опинилася в скрутному становищі через натиск сил Червоної Армії й залишила майже всю територію України. Можна припустити, що досягти інтеграції двох державних організмів, погодження й синхронізації їхньої дипломатичної діяльності не вдалося, передусім, тому що керівники ЗУНР здебільшого не бажали поступатися регіональними інтересами заради загальноукраїнської справи [8, с. 440-449]. Не зважаючи на те, що в повному обсязі Акт Злуки так і не був втілений у життя, проте він є прикладом цивілізованого та демократичного, без застосування примусу, об'єднання двох самостійних державних одиниць. Враховуючи важливість та значущість цієї події, указом Президента України (№42/99) від 21 січня 1999 р. було встановлено: «Установити День соборності України, який відзначати щорічно 22 січня – у день проголошення в 1919 році Акта злуки» [9]. Важливість Акта злуки розуміють сучасники. Щороку в цей день проходять мирні демонстрації. Так, у 1990 році з нагоди святкування 71-річниці Акта злуки було встановлено «живий ланцюг» від Києва до Львова на знак соборності нашої держави.

Отже, з огляду на все вищесказане можна зробити висновок, що процес збирання та об'єднання етнічних українських земель в одну державу розпочався з Фастівського договору 1918 року. Саме цей договір заклав передумови та основу для проголошення Акта злуки 22 січня 1919 р. Об'єднання, хоч і залишилось лише юридичним, проте мало велике значення для подальших процесів державотворення, адже сприяло усвідомленню національної ідентичності українців, які тривалий час перебували під гнітом двох імперій. На сучасному етапі розвитку України правники мають спиратися на документи минулих століть, аналізувати їх, аби застерегти державу від помилок минулого.

Тема Акта злуки УНР та ЗУНР містить в собі цілий ряд напрямків для подальшого дослідження та подальшого вивчення.

Література:

1.Скорич Л.В. Акт злуки 22 січня: передумови і наслідки / Л.В. Скорич // Львівська політехніка. Історичні науки. – 2008. – С. 97-101.

2.Луцький М.І. Правовий аспект акту злуки УНР та ЗУНР / М.І. Луцький // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2014. – №9. – С. 32-36.

3.Винниченко В.К. Відродження нації. Ч. 3: (Історія укр. революції [марець 1917 р. – груд. 1919 р.]). / В.К. Винниченко. – Київ-Відень: [З друк. Христофа Райсера Синів у Відні], 1920. – 535 с.

4.Лозинський М. М. Галичина в рр. 1918-1920 / Михайло Лозинський. – [Відень]: [Укр. соціол. ін-т], 1922. – 228 с. – (Українська революція. Розвідки і матеріали; Кн. 5).

5.Акт Директорії про з'єднання всіх українських земель (22 січня 1919 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: Навч. посіб. / Упоряд.: А.С. Чайковський (кер.), О.Л. Копиленко, В.М. Кривоніс, В.В. Свистунов, Г.І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 360.

6.Чорноус В.В. Юридичне оформлення Акта Злуки / В.В. Чорноус. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://siver.uct.ua/biblioteka/sobornist.pdf.

7.Литвин В.М. Історія України: підручник / Володимир Литвин. – 5-те допов. вид. – К.: Наукова думка, 2010. – 828 с.

8.Головченко В. Соборна Україна на міжнародній арені 1919 р.: надії та втрачені шанси // Українська соборність: ідея, досвід, проблеми (до 80-річчя Акта Злуки 22 січня 1919 р.): збірник. – К.,1999. – С. 212-220.

9.Указ президента України від 21 січня 1999 року № 42/99 «Про День соборності України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=42%2F99.

Видриган Віталій Сергійович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВАРШАВСЬКА УГОДА 1920 Р. УКРАЇНИ З ПОЛЬЩЕЮ: ДО ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Події Української революції 1917-1921 рр. не втратили своєї актуальності і через століття. Питання і завдання, які не були вирішені в ті часи, постають перед сучасною Україною, тому повинні бути проаналізовані і усвідомлені помилки та невдачі минулого задля недопущення їх на теперішньому державотворчому процесі. Період 1917-1921 рр. надзвичайно складний і багатоаспектний, потребує детального об'єктивного дослідження, щоб з'ясувати деякі неоднозначні моменти і позбутися фальсифікації фактів.

Непростим питанням Української революції є Варшавська угода від 21 квітня 1921 року. Однозначних відповідей щодо правильності дій голови Директорії УНР С. Петлюри немає і навряд чи будуть. В українській історіографії панує два погляди на цю проблему. Але потрібний об'єктивний аналіз кожного із них, адже часто наводяться суб'єктивні оцінки цієї події. Тому в даній публікації наведемо аргументи обох сторін і спробуємо внести в це питання деяку ясність.

Варшавська угода – це політичні й військові конвенції, підписані представниками УНР і Польщі для боротьби з більшовиками, які становили небезпеку для обох країн. Передумови підписання договору всім відомі, тож не будемо акцентувати на них увагу, а наведемо основні найбільш спірні положення цієї угоди.

Пункт 2 політичної конвенції, в якому встановлюється кордон між державами: «на північ від Дністра вздовж ріки Збруч, а далі вздовж колишнього кордону між Австро-Угорщиною та Росією до Вишгородка…» [1, с. 19].

Пункт 8, тієї самої політичної конвенції оголошував її таємною, «за винятком першого артикула», забороняючи її оприлюднювати «в цілості чи почасти без взаємної згоди» [2, с. 439].

Пункт 8 військової конвенції про організацію влади на зайнятих в ході наступу територіях мав значні суперечності: «Український уряд організовує …свою владу й адміністрацію цивільну і військову», але при цьому: «Тили польських військ буде охороняти польська польова жандармерія і польське …військо». «Влада на дотепер зайнятих теренах, що мають відійти до УНР, залишається тимчасово в руках польських властей» [2, с. 206].

Тепер розглянемо позиції сторін щодо цієї угоди. Петлюра – зрадник інтересів українського народу, оскільки, підписавши цей договір він денонсує Акт злуки від 22 січня 1919 р., чим перекреслює здобутки Української революції. Український делегат на Паризькій мирній конференції заявляв, що цей договір – злочин державності, за який Україна заплатить свободою [4, с. 333]. Адже відрікшись від Східної Галичини, С. Петлюра не тільки «відтяв» частину території, а й вніс сум'яття в українське суспільство. Територія, де найбільше був розвинений національний рух, відходить до Польщі, тому реакція ЗУНР є відповідною. Відразу після підписання угоди у Львові відбулося засідання УНРади, на якому було прийнято декларацію згідно, з якою договір визнавався недійсним, оскільки очільник Галичини Є. Петрушевич був проти цього [5, арк. 71]. ЗУНР вбачала в С. Петлюрі зрадника, який заради збереження своєї влади знехтував національними інтересами, покинув напризволяще мільйони українців. Він і його однодумці зреклися ідеалів української революції, «підпорядкувались польській орієнтації, відійшли від незалежного курсу зовнішньої політики УНР та стали самозванцями» [6, с. 18].

Але не тільки галичани гостро критикували дії С. Петлюри. М. Шаповал звертає увагу на те, що договори з поляками готувалися в глибокій таємниці-«нишком», а про існування дипломатичних актів «ніхто не знав, окрім декількох змовників» [2, с. 176]. Тому ця угода представляє інтереси декількох чоловік, які хотіли залишитися при владі будь-якою ціною, адже заради підписання цього договору С. Петлюра йде на поступки, хоча, за словами І. Мазепи, «з таким поміркованим політиком як Ю. Пілсудський можна було домовитись і на значно почесніших умовах» [2, с. 23]. «Цей договір продиктований неповагою до української нації,він добре топче українське ім'я, і честь, і гідність» [7, с. 15].

Варшавська угода – це вимушений крок назад, задля збереження Української державності. Хоч договір і був підписаний зі значними поступками, дуже болючими для українського народу, але то був єдиний шанс для порятунку «Тільки нечесний демагог може дозволяти говорити собі про те, що «Петлюра продав» Галичину, Волинь і так далі. Петлюра, якщо говорити правду, несе відповідальність за історичні гріхи і недоліки української неорганізованості…» [8, с. 354]. В тій складній ситуації С. Петлюра не побоявся проявити політичну волю і прийняти складне рішення. бездіяльність в тій ситуації спричинила набагато гірші наслідки. Опоненти були здатні тільки на критику, не пропонуючи ніяких рішень, а Головний Отаман намагався за будь-яку ціну створити незалежну Україну.

Навівши аргументи обох сторін, можна зробити певні висновки. В їхніх точках зору наявний суб'єктивізм, оскільки людині притаманний індивідуалізм і вона передає події через своє світосприйняття.

Отже Варшавську угоду потрібно розуміти як політичну необхідність, викликану складною геополітичною ситуацією. Деякі дослідники повністю виправдовують дії С. Петлюри, деякі гостро критикують його діяльність. Хоч він і допускав багато помилок, але його метою справді була незалежна Україна. В його діях не має популізму, а тільки вольові політичні рішення, які часто були непопулярними серед населення. Тому не можна говорити, що Петлюра є «українським Бонапартом» і мав на меті тільки задоволення своїх владних амбіцій. Головний Отаман вів боротьбу до кінця, тоді коли опоненти критикували його із-за кордону. Ніхто не заперечує, що С. Петлюра припустився багатьох помилок, але він є одним з найбільших поборників Української державності.

Україна в період революції 1917-1921 рр. і на сучасному етапі державотворення знаходиться в подібній геополітичній ситуації. Наш «східний сусід» діє за сценарієм, що, по суті, повторює той, що був сто років назад. Тому необхідно не повторювати минулих помилок, а нарешті обрати правильний вектор розвитку.

Література:

1.Енциклопедія історії України: Т.1:А-В / Редкол: В.А.Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – 688 с.

2.Мазепа І. Україна в огні і бурі революції (1917-1921) / Ісаак Мазепа. – К.: Темпора, 2003. – 608 с.

3.Енциклопедія історії України: Т. 1: А–В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2003. – 688 с.: іл.

4.Шелухин С. Варшавський договір між поляками й Петлюрою 21 квітня 1920 року / Сергій Шелухин .– Прага: Вид-во «Нова Україна», 1926. – 40 с.

5.ЦДІАЛ України. – Ф.581(Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР). – Оп. 1. – Спр. 134.

6.Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма / Микита Шаповал.– Прага: Вільна спілка. – 333 с.

7.Нагаєвський І.Д. Історія Української держави двадцятого століття / Ісідор Нагаєвський . – К.: Український письменник, 1994. – 333 с.

8.Савченко В.А. Симон Петлюра / В.А. Савченко. – Харьков: Фолио, 2004. – 415 [1] с. – (Время и судьбы).

Гаврилюк Анастасія Дмитрівна,
студентка І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Діяльність Центральної Ради (надалі УЦР), її трагічна доля цікавлять наших сучасників не лише тому, що це був перший за тривалий час дійсно український орган, а й тому, що досвід їхньої діяльності важливий для розбудови сучасної української держави. Саме на їхніх помилках ми повинні вчитися, аби уникнути наслідків, до яких призвела політика наших попередників. Отож, земельне питання, або право власності на нерухоме майно, завжди гостро стояло в українському суспільстві. Не винятком був і період 1917–1918 рр., коли непослідовні і нерішучі кроки у земельній політиці призвели до трагічного фіналу Центральної Ради. Звісно це не єдина причина, але, на нашу думку, потрібно було якнайшвидше вирішувати це питання, аби заручитися підтримкою населення, а без цього подальша розбудова держави була приречена на крах. Дещо подібна ситуація склалася і в наш час. Сьогодні європейська спільнота вимагає від українців активної земельної реформи, адже на даний момент 7 мільйонів власників землі не можуть повноцінно розпоряджатися своїм майном. Мораторій на продаж та купівлю української землі гальмує загальний розвиток нашої країни і більше того, абсолютно не відповідає інтересам простого населення, оскільки українці завжди прагнули бути повноправними господарями свої власності, тим паче землі. Проте наші політики не хочуть цього помічати, навколо земельного питання досі точаться суперечки, тому ми на помилках Центральної Ради у сільськогосподарській сфері мпробуємо показати до чого може призвести така політика.

Отож, зробимо спробу визначити, яких саме суттєвих прорахунків припустилася Центральна Рада і як саме розгорталися земельні протиріччя. До помилок Центральної Ради передусім слід віднести недосить чітке вираження у законодавчих актах ставлення до проблеми приватної власності та націоналізації, відсутність положень про негайну передачу великої приватної власності, й особливо землі, у загальнонародне користування, на відміну від того, як це зробила нова влада у Петрограді. Це призвело до того, що свідомість українського населення стали опановувати гасла більшовиків, з боку яких чинився активний спротив політиці Центральної Ради.

Соціально-економічна політика Центральної Ради впродовж її існування була доволі непослідовною. Декларуючи перед народними масами, і перш за все перед селянством, що вони стоять на соціалістичних позиціях, лідери Центральної Ради тим не менш не йшли на реальні й радикальні соціалістичні перетворення ні в промислово-економічній, ані в сільськогосподарській галузях, не зачіпаючи інтересів ні промислового капіталу, ані крупнопоміщицьких землевласників, займаючи по суті позиції «національно–української дрібнобуржуазної демократії» [1, с. 326], що й стало основною причиною різкого несприйняття такої невизначеної політики Центральної Ради ні вже пройнятими ідеями більшовизму пролетарськими масами, ні безземельним се-

лянством. З іншого ж боку, несміливі кроки до «соціалізації» землі викликали впертий спротив цим крокам з боку аграрної буржуазії, невдоволеною була й промислова та банківська буржуазія [1, с. 179–193].

Як уже зазначалося, ні в Універсалах Центральної Ради, ні у виданих нею інших законах чи розроблюваних законопроектах, у тому числі й у проекті конституції УНР, чітко не були визначені економічні засади української держави, право власності, і особливо земельне питання, без чого немислимі державна розбудова та залучення до неї і підтримка народних мас.

Центральна Рада, зважаючи на настрої народних мас і усвідомлюючи необхідність проведення земельної реформи, неодноразово зверталась до цієї проблеми. Питання про проведення земельної реформи в Україні обговорювалося 29 вересня та 24 жовтня 1917 р. на засіданнях Малої ради, 5 жовтня було затверджено інструкцію секретарства земельних справ та статут Крайового українського земельного комітету з питань реформи. 30 жовтня Центральна Рада розглянула законопроект про передачу землі у розпорядження земельних комітетів, а 16 листопада було оприлюднено офіційне роз'яснення Генерального Секретаріату декларованої III Універсалом ліквідації поміщицького землеволодіння. 18 січня дев'яті загальні збори Центральної Ради затвердили земельний закон, яким передбачалося вилучення землі у крупних приватних власників. Однак хліборобський з'їзд України (25 березня 1918 р.), скликаний за ініціативи УДХП (Української демократично-хліборобської партії), визнав незадовільною, руйнівною аграрну політику Центральної Ради і висунув вимоги відновлення приватної власності, встановлення гарантованого мінімуму на землю, яка залишається за господарствами, передачі решти землі в оренду малоземельним селянам. 29 квітня 1918 р. Центральна Рада внесла зміни до земельного закону, передбачивши, що земельна власність до 30 десятин не підлягає вилученню («соціалізації») [3, с. 62].

Зі свого боку, німецька влада з числа представників закликаних на допомогу УНР військових сил була пройнята «турботою» про виконання Україною зобов'язань з постачання продовольства до Німеччини. Розпочався масований неконтрольований вивіз з України сільськогосподарської продукції. А 6 квітня 1918 р. було опубліковано наказ головнокомандувача німецьких військ генерала Айхгорна про засів полів, причому за умов невизначеності прав селянства на користування поміщицькими землями. Українська Центральна Рада, усвідомивши зрештою грабіжницький характер дій закликаних на допомогу у боротьбі проти радянської влади іноземних «заступників» та втручання у внутрішні справи держави, гостро прореагувала на цей наказ, висловивши свій протест. Але німецька влада вже визначила своє ставлення до Центральної Ради та її майбутнього. За розпорядженням окупаційної військової влади 28 квітня 1918 р. було заарештовано деяких членів Ради Народних Міністрів, а наступного дня німецьке командування підтримало державний переворот.

Слід нагадати, що в останні дні перед ліквідуванням Центральна Рада обговорювала і саме 29 квітня прийняла Конституцію Української Народної Республіки під назвою «Статут про державний устрій, права і вільности УНР». Проте ця Конституція, як і попередні законодавчі акти Центральної Ради, обходила питання економічної основи держави, власності, майнових прав громадян та їх правового захисту.

Таким чином, історична практика свідчить, що підтримка влади народом значною мірою залежить від вирішення державою проблеми власності на землю. УЦР стояла на

позиціях обережного ставлення до цієї проблеми, з одного боку, оголосивши про свій намір проводити політику соціалізації, тобто ліквідації великої приватної власності, у тому числі на землю, а з іншого, – не роблячи до того реальних кроків. Нерішучість УЦР щодо виконання проголошеної нею програми соціалізації власності, розв'язання економічних питань призвела до втрати її популярності серед трудових мас, особливо селянства. Ось так здавалося б незначний розділ права призвів до загибелі цілої держави, тому наші політики повинні приділяти більше уваги земельній політиці, адже саме земельна реформа – це те, що суттєво впливає на рівень життя населення, передусім українців, адже у нас традиційно склалося особливе ставлення до землі та приватної власності.

Література:

1. Винниченко В.К. Відродження нації. Ч. 3: (Історія укр. революції [марець 1917 р. – груд. 1919 р.]) / В.К. Винниченко. – Київ-Відень: [З друк. Христофа Райсера Синів у Відні], 1920. – 535 с.

2. Історія держави і права України [Текст]: підруч. для юрид. навч. закл. і ф-тів. У 2 ч. Ч. 1 / [А. Й. Рогожин, М. М. Страхов, В. Д. Гончаренко та ін.]; за ред. А.Й. Рогожина. – К.: Ін Юре, 1996. – 367 с.

Герасичева Вікторія Віталіївна,
студентка І курсу ОС «Бакалавр»
ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»

ЗАКОНОДАВЧА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Для побудови будь-якої демократичної держави республіканського типу обв'язковим є функціонування органу представницької влади. Не винятком стала і Українська Народна Республіка. В конституційному законодавстві, а саме в Законі «Про вибори до Установчих зборів» від 11 – 16 листопада 1917 року, було закріплено порядок підготовки і проведення виборів до Установчих зборів [1, с. 413].

Закон складався з двох розділів, ділився на 13 глав, які включали в себе 183 статті. У цьому документі був детально прописаний виборчий процес, гарантувалися права виборців, регламентувалися обов'язки і повноваження виборчих комісій, встановлювався порядок підготовки виборчих списків, механізм визначення результатів виборів, гарантії та відповідальність за порушення закону [2, с. 11]. Так, нормативно-правовий акт встановлював пропорційну систему виборів в Українській Народній Республіці, головні засади скликання Установчих зборів, виборчі округи, права суб'єктів виборчого права, механізм виборчого процесу. Право участі у виборах надавалось «громадянам республіки обох статей, котрим до дня виборів виповнилося 20 років» [3, с. 270].

Прийняття закону «Про вибори до Установчих зборів» слід розглядати як важливе досягнення Центральної Ради. Закон регламентував процес і принципи проведення виборів до головного представницького органу українського народу, який мав складатися з депутатів, обраних народом на основі загального виборчого права, через безпосередні вибори та таємне голосування, з додержанням принципу пропорційного представництва [1, с. 413].

Особливу увагу «Закон про вибори до Установчих зборів УНР» приділяв стадіям виборчого процесу, починаючи ще з моменту складання та уточнення списків виборців. До-прикладу: стаття 24 Закону передбачала, що списки виборців мають складатися по кожній виборчій дільниці окремо і ніхто не міг бути включений у списки більше як по одній виборчій дільниці. У наступній статті мова йшла про те, що повноваження по складанню списків осіб, що мали право голосу, надавалися міським, селищним та волосним земським управам. Були прописані їхні права і методи діяльності, можливі способи отримання інформації про жителів кожної виборчої дільниці [4, с. 85].

Закон не лише регламентував порядок складання виборчих списків, вказував термін їх оприлюднення, а й закріплював права виборців щодо оскарження та доповнення списків. Так, списки виборців мали бути оприлюднені не пізніше, ніж за 17 днів до виборів, а кожному виборцю, не пізніше ніж за 3 дні до виборів вручали іменне посвідчення.

Таким чином, Закон регламентував процес і принципи проведення виборів головного представницького органу українського народу на основі загального, рівного виборчого права, через безпосереднє, таємне голосування, з дотриманням принципу

пропорційного представництва [1, с. 413]. Закон забезпечував демократизм, рівність, гласність, відкритість, а разом з тим таємність і гарантував участь усіх уповноважених осіб у голосуванні. Окрім того, закон встановлював систему покарань за ті чи інші порушення, вчинені під час підготовки, організації та проведення виборів.

Таким чином, виборче законодавство Української Народної Республіки демонструє чіткі кроки на шляху до утвердження державності, яка могла бути повністю реалізована тільки через скликання парламенту – Українських Установчих зборів. На жаль, прагнення до самобутнього державного розвитку були негативно сприйняті північним сусідом, тому через більшовицьку агресію плебісцит проходили у складних умовах. Не зважаючи на це, уся виборча кампанія, що тривала упродовж другої половини 1917 р. – початку 1918 р., дала можливість для української людності вирішувати самостійно свою долю та продемонструвала рішучі кроки на шляху до становлення демократичної системи.

Література:

1.Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2 т. – К., 1995. – Т. 1. / Упорядн.: В. Ф. Верстюк та ін.. НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – К.: Наук. думка, 1996. – 590 с.

2.Іванов В.М. Історія держави і права: навч. посіб. / В.М. Іванов. – К.: МАУП, 2002. – 224 с.

3.Єрмолаєв В.М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження): дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, спеціалізація 12.00.01 / В.М. Єрмолаєв. – Харків, 2006. – 430 с.

4.Шумляк О. Еволюція інституту реєстрації виборців в аспекті становлення і розвитку виборчого процесу в Україні (дорадянський період) / О. Шумляк // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2007. – № 3 (9). – С. 81- 87.

Глоба Анастасія Олександрівна,
студентка І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСТВА В УНР І УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Громадянське суспільство є однією з найважливіших складових держави, адже воно функціонує, поєднуючи інтереси різних верств населення та забезпечуючи їх виконання. Тема дослідження є актуальною, оскільки в сучасних умовах особливо важливо дослідити формування та розвиток інституту громадянства і те, як на державному рівні вперше з'явилися такі поняття як «українець», «громадянин України», які офіційно закріпили основні права та свободи людини і громадянина, а також правовий зв'язок особи з державою.

Відомо, що до 1917 року в офіційній мові не існувало поняття «громадянин України». Це можна частково пояснити тим, що в цей час український народ ще не був сформований як нація. Саме з початком Української революції 1917 – 1921 рр. прискорюється процес перетворення українського етносу на сучасну політичну націю [1, с. 31].

До 1917 року українські землі перебували у складі Російської імперії, де правовий статус особи визначався наявністю підданства. У Російській імперії підданство означало не тільки виконання таких обов'язків, як служба у війську та сплата визначених законом податків, а й повне «пасивне» підпорядкування державній владі [3, с. 21]. Можна дійти висновку, що на територіях, які знаходилися під владою Російської імперії, людина не становила головну цінність, а повністю залежала від влади монарха, а інститутів, які б забезпечували захист прав і свобод особистості, взагалі не існувало.

Вважається, що вперше громадянство України було законодавчо закріплене за часів національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. [1, с. 31]. Це було зумовлено тим, що в ході революції в Україні було створено власні органи державної влади, які здійснювали законодавчу діяльність незалежно від уряду Російської імперії. Зокрема, вперше про українське громадянство йшлося у законах Української Народної Республіки (далі – УНР), які передбачали створення інституту громадянства та визначали права і обов'язки громадян УНР. На відміну від статусу підданства, який існував у Російської імперії, громадянство, окрім обов'язків сплати податків та захисту Батьківщини, передбачало надання всієї повноти громадянських і політичних прав.

За «Законом про громадянство УНР від 2 березня 1918» та «Законом про реєстрацію громадянства УНР від 4 березня 1918» громадянином УНР вважалася особа, яка народилася, постійно проживала на території України та отримала свідоцтво про належність до громадян УНР. За цими законами основним обов'язком громадян було коритися законам держави та підтримувати в ній «добрий лад, свободу, рівність і справедливість» [2, с. 219-220]. Крім того, громадяни користувалися усією повнотою громадянських та політичних прав, могли брати участь в управлінні державою в центральних органах влади та в органах місцевого самоврядування [5, с. 70]. Але ці закони були недосконалими – частину їх положень було сформульовано нечітко, тому залишалася можливість використання їх з недемократичними цілями [2, с. 219]. Незважаючи на це, закони становили підґрунтя для розвитку інституту громадянства і його подальше закріплення у нормативно-правових актах.

Наприкінці квітня 1918 р. було створено проект нового закону про громадянство, який було подано на розгляд законодавчої комісії УЦР. 29 квітня 1918 р. було прийнято Конституцію Української Народної Республіки («Статут про державний устрій, права і вільності УНР»). В ній два розділи були присвячені громадянству УНР. Зокрема у розділі «ІІ. Права громадян України» закріплювалася рівність всіх громадян у політичних правах, незалежно від віри, національності, освіти, майна тощо. Також в акті було визначено, що «ніякої річниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає». Скасовувалася смертна кара, встановлювався контроль над органами охорони порядку [7]. Загалом, нормативно-правові акти УНР мали велике значення у формуванні інституту громадянства, адже вони базувалися на принципі визнання людини найвищою цінністю, забезпечували захист її прав і свобод, незалежно від статі, національності та віросповідання.

Однак ці закони і проекти не були втілені в життя через гетьманський переворот 1918 року. Гетьман П. Скоропадський продовжив формування інституту громадянства. У період Української Держави закони, що визначали статус громадян, набули більшої визначеності й точності. Зокрема, у «Законах про тимчасовий державний устрій Української Держави» від 29 квітня 1918 р. було виокремлено цілий розділ, присвячений правам і обов'язкам «Українських Козаків і Громадян» [4]. Подібно до законів, ухвалених УЦР, у ньому йшлося про правове регулювання отримання та втрати громадянства, визначалися основні права та обов'язки громадян Української Держави. Зокрема зазначалося, що святим обов'язком кожного громадянина є захист Вітчизни. Водночас повинні були забезпечуватися недоторканність приватної власності та житла, свобода слова та віросповідання, свобода пересування, право обирати місце проживання та роботи, виїздити за кордон. Частина статей також обмежувала свавілля правоохоронних органів: переслідування, затримання, засудження і покарання особи дозволялося здійснювати лише у «випадках, законом визначених» [4].

Продовженням законодавчої діяльності гетьмана стало ухвалення Закону «Про громадянство Української Держави» 2 липня 1918 р. В ухваленому законі був детальніше прописаний порядок набуття та втрати громадянства. На відміну від законів, раніше ухвалених Центральною Радою, у цьому законі було чітко дано визначення громадянства: «Під громадянством Української Держави розуміється та державно-правна приналежність людини до неї, що надає особі права та обов'язки українського громадянина» [6]. Як відомо, гетьман виходив не з «національного, а з «територіального» розуміння держави, висловлювався за розвиток територіально-державного патріотизму [8, с. 83]. Цим пояснюється формулювання основної умови набуття громадянства, побудованої на основі «нульового варіанту», запропонованого П. Скоропадським. У законі було визначено, що: «усі Російські піддані, що пробувають на Україні під час видання цього закону, визнаються громадянами Української Держави» [6]. Закон також визначав порядок набуття громадянства жінками, дітьми та чужоземцями.

Таким чином, можна вважати, що нормативно-правові акти, ухвалені в 1918 р. Українською Центральною Радою та урядом Української Держави, зробили значний внесок у формування громадянського суспільства в Україні, оскільки вперше на офіційному рівні закріпили поняття «громадянин України». Крім того, законотворча діяльність вищезазначених органів заклала основу для формування сучасного інституту громадянства в Україні, адже у законах було втілено основні ідеї про цінність людини, недоторканність її природних прав, політична свобода та рівність громадян.

Література:

1.Трошкіна К. Становлення і розвиток інституту громадянства в період української революції 1917 – 1921 рр. [Електронний ресурс] / К. Трошкіна // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2017. – С. 31–35. – Режим доступу: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/4/7.pdf

2.Енциклопедія історії України: Т. 3: Е – Й / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2005. – 672 с.

3.Шандала О. О. Правове регулювання підданства в Російській імперії в кінці XIX – на початку XX століть [Електронний ресурс] / О. О. Шандала // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2016. – №19. – С. 20–22. – Режим доступу: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc19/7.pdf

4.Закони про тимчасовий державний устрій України (29 квітня 1918 рік) [Електронний ресурс] // Павло Гай-Нижник, доктор історичних наук, особистий сайт. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918(04)29.zakony.php

5.Лазарєв В. В. Громадянство УНР / В. В. Лазарєв // Тези виступів учасників Міжкафедрального круглого столу до Дня Соборності України. – Харків: ХНУВС, 2017. – С. 69–72. – Режим доступу: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/1737/Tezy%20vystupiv%20uchasnykiv%20Mizhkafedralnoho%20kruhloho%20stolu%20do%20Dnia%20Sobornosti%20Ukrainy_20.01.2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y

6.Закон «Про громадянство Української держави» (2 липня 1918 року) [Електронний ресурс] // Павло Гай-Нижник доктор історичних наук, особистий сайт. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918(08)02.zakon.php

7.Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) 29 квітня 1918 року [Електронний ресурс] // Ліцензії.Дозволи+. – Режим доступу: http://web.archive.org/web/20081206132214/http://vilegas.com.ua/content/view/1823/109/

8.Історія держави і права України: підручник: У 2 т. Т.1 / [В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін.]; за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 580 с.

9.Рева К.Є. Інститут громадянства в Українській державі / К.Є. Рева // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні Науки. – Вип. №5. – Том 1. – 2016. – Режим доступу: http://www.lj.kherson.ua/2016/pravo05/part_1/8.pdf

Гриценко Сергій Іванович,
студент І курсу ОКР «Молодший спеціаліст»,
ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ 1918 Р. – ПАМ'ЯТКА ПРАВА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Українська революція 1917-1921 рр. є одним із найскладніших періодів в історії України. Унікальність Української революції 1917-1921 рр., на наш погляд, виявляється в тому, що у цей період український народ отримав реальну можливість відновити українську державність. Вперше, після століть бездержавності, відбулось об'єднання в одній державі східних і західних українських земель.

Українська революція - це також період запеклої політичної боротьби, швидкої зміни державної влади, збройної інтервенції України, громадянської війни.

Особливе місце у цьому історичному періоді розвитку України займає Українська Центральна Рада. Незважаючи на те, що вона перебувала при владі лише з березня 1917 р. по квітень 1918 р., вона увійшла в історію України як національний представницький орган загальноукраїнського масштабу.

Серед офіційних документів, які ухвалила Центральна Рада за період свого існування, особливе місце посідають Конституція УНР або Статут про державний устрій, права і вольності УНР від 29 квітня 1918 р.[1].

Конституція УНР була проголошена в останній день перебування Центральної Ради при владі. Таким чином, Конституція УНР не мала можливості бути реалізована. Вона стала підсумком конституційного процесу, який почався одразу ж після проголошення Центральною Радою Першого Універсалу 10 червня 1917 р. Для розробки проекту Конституції УНР було створено конституційну комісію у складі 100 осіб на чолі з М. Грушевським [2]. Передбачалося, що майбутня Конституція УНР буде ухвалена Всеукраїнськими Установчими Зборами.

Конституція УНР складалася з 83 статей, об'єднаних у 8 розділів: I. Загальні постанови (статті 1-6); II. Права громадян України (статті 7-21); III. Органи влади УНР (статті 22-26); IV. Всенародні Збори УНР (статті 27-49); V. Про Раду Народних Міністрів УНР (статті 50-59); VI. Суд УНР (статті 60-68); VII. Національні союзи (статті 69-78); VIII. Про часове припинення громадянських свобод (статті 79-83) [1].

Конституція УНР визнавала народ України джерелом влади. Своє суверенне право на владу він мав здійснювати через Всенародні збори України, тобто через парламент. Парламент здійснював законодавчу владу.

За формою державного правління УНР проголошувалася парламентською республікою.

Влада в УНР поділялася на законодавчу, виконавчу та судову. Виконавча влада вручалася Раді Народних Міністрів, а судову очолював Генеральний суд.

Запроваджувалася система місцевого самоврядування.

Велика увага приділялася регламентації і захисту прав людини. Всі громадяни, незалежно від віку, віри, раси, статі проголошувалися рівними у своїх правах. Ніхто не мав права обмежити на території України свободи слова, друку, віросповідання, права на страйк. Проголошувалася свобода вибору місця проживання і пересування [3, с.252-253].

Окремо регламентувалися політичні права, зокрема активне і пасивне виборче право. Право обирати та бути обраним надавалося тільки громадянам УНР, яким на день виборів виповнилося 20 років.

Не оминули увагою прийняття Конституції УНР 1918 р. і видатні правознавці того часу. Серед них особливе місце займає Є. Спекторський. З однієї сторони, він був сучасником подій в Україні у 1917-1918 рр., а з іншого – був непересічною особистістю, відомим юристом, соціологом і філософом, до наукової позиції якого прислухалися політичні діячі того часу.

Доля цього вченого тісно пов'язана із Університетом св. Володимира. Так, у травні 1917 р. Є. Спекторського було обрано деканом юридичного факультету, а 5 квітня 1918 р. - ректором того ж Університету [4, с.115].

Особливу увагу у своїх наукових дослідженнях Є. Спекторський приділяв конституції, а також ідеї конституційної держави [5; 6; 7, с. 4]. Так, вчений вважав, що ідеальною організацією держави є саме конституційна держава, яка заснована на основному законі і на гарантіях дотримання взаємних прав та обов'язків між панівними верствами і підвладними [7, с. 4]. Саме конституція, на думку Є. Спекторського, була обов'язковою передумовою обмеження державної влади. На думку вченого, будь-яка необмежена влада, будь-яке самодержавство, безумовно, неконституційні [8, с. 14].

Отже, в результаті проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що Конституція УНР 1918 р. є визначною пам'яткою права доби Української революції 1917-1921 рр. Вона увібрала в себе передові ідеї того часу. Це виявлялося у тому, що вона всебічно захищала та гарантувала права людини, визнавала належність державної влади в УНР, закріпила принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, а також втілювала інші передові ідеї того часу.

Література:

1.Конституція Української Народної Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://web.archive.org/web/20081206132214/http://vi-legas.com.ua/content/view/1823/109/.

2.Мироненко О.М. Конституція Української Народної Республіки 1918 / О.М. Мироненко // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2009. – Т. 5: Кон-Кю. – С. 95.

3.Захарченко П.П. Історія держави і права України: підруч. / Петро Захарченко. – К.:Атіка, 2005. – 368 с.

4.Alma Mater: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917-1920. Матеріали, документи, спогади: [у 3 кн.] / упорядники: В.А. Короткий, В.І. Ульяновський. – К.: Прайм, 2001.- Кн.2. – Університет св. Володимира за доби Української центральної ради та Гетьманату Павла Скоропадського. – 697 с.

5. Спекторский Е.В. Что такое конституция / Е.В. Спекторский. – М.: Б.и, 1917. – 16 с.

6.Спекторский Е.В. Учредительное Собрание и конституція / Е.В. Спекторский. – К.: Типолитография И.И. Чоколов, 1917.-24 с.

7.Захарченко П.П. Конституційна держава і марксизм: проблеми співіснування в уявленнях Є.В. Спекторського / Петро Захарченко // Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Малинівські читання», м. Острог, 14-13 листопада 2015 року. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. – С.4-6.

8.Герасимчук О.П. Сутність конституційної держави у працях Є.В. Спекторського / О.П. Герасимчук / Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Малинівські читання», м. Осторог, 14-13 листопада 2015 року. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. – С.14-15.

Грицун Юрій Юрійович,
студент І курсу ОС «Бакалавр»
ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО

Добробут кожної держави, її соціально-економічне становище неможливі без виваженої політики держави, яка б спрямовувалась на стабілізацію і розвиток фінансової сфери. Прийшовши до влади 29 квітня 1918 року, гетьман Павло Скоропадський усвідомлював гостру необхідність налагодження економіки держави, адже в цій сфері Центральна Рада продемонструвала абсолютну бездіяльність. Прийнявши державу в період політичної та економічної кризи, гетьман П.Скоропадський вдався не лише до вирішення гострих державотворчих проблем, а й до врегулювання фінансової сфери [1, с. 272].

Першим кроком у даному напрямку стало створення Міністерства фінансів, яке повинно було з'ясовувати обсяги доходів та видатків країни. Виходячи з цього, можна було розробити і прийняти державний бюджет, що було одним з головних питань, що потребувало якнайшвидшого вирішення. Слід зауважити, що проблеми на цьому не закінчувались. Уряд не мав права закривати очі на високий рівень інфляції в країні, а тому повинен був реагувати відповідним чином [2, с. 403].

У зв'язку з неконтрольованим обігом іноземної валюти (російський рубль, німецька марка, «керенка», австро-угорська крона), був чітко встановлений другий напрям розвитку національної економіки в Україні – упорядкування обігу державної валюти [2, с. 404].

Гетьманський уряд негативно ставився до російської валюти, чого ніколи не приховував. 10 травня 1918 р. міністр фінансів Української Держави А. Ржепецький заявив, що створити добробут в Україні за теперішніх умов можна тільки відокремившись від фінансової системи Росії. У серпні апарат управління з виходу України із рублевої зони почав свою роботу [5].

Через те, що корупція в цей час в Україні процвітала, спроба П. Скоропадського (в серпні 1918 р. було ухвалено закон про заборону ввезення на її терени російських цінних паперів та обмеження на ввезення рублів на суму до 10 тис. на одну особу, чи 20 тис. – на сім'ю) контролювати обіг іноземної валюти була частково марною: закон виконувався неповністю.

Другим і основним кроком стало створення національної грошової одиниці – гривні. Третім кроком стало розроблення Міністерством фінансів програми щодо перебудову грошової системи та забезпечення її власними ресурсами. Важливим етапом в покращенні фінансової справи в країні було впровадження білетів державної скарбниці. Так, за законом від 12 травня 1918 р. «Про випуск 20 серій білетів Державної скарбниці» введено в обіг 1 мільярд грн. Існували білети Державної скарбниці різних номіналів, зокрема, – 50, 100, 200 та 1000 гривень. Заходом для запобігання новим емісіям був дохід з продажу облігацій, який мав покривати надзвичайні витрати. Слід за-

уважити, що також було випущено Державні кредитові білети з номіналами 2, 10, 100, 500, 1000 та 2000 гривень, якими продовжували користуватися за часів Директорії УНР [3, с. 107].

Однією зі складових частин налагодження економіки країни є створення державного банку та його функціонування. 10 серпня 1918 р. гетьман підписав Закон «Про затвердження Статуту Українського державного банку і асигнування коштів до його основного капіталу» (формально його утворила ще Центральна Рада, але фактично все звелося тоді лише до перейменування Київської контори відповідної імперської установи). Капітал банку складав 100 мільйонів карбованців та 10 мільйонів карбованців резерву. Створювати Український державний банк довелося, по суті, заново. Одночасно з діяльністю з виготовлення повного юридично-фінансового забезпечення головного банківського закладу країни вживалися й заходи щодо відновлення зв'язку з конторами й відділеннями, налагодження центральної бухгалтерії, призначення службовців тощо. Виконувачем обов'язків директора державного банку був Віктор Ігнатович. Український державний банк був емісійною установою, яка випускала кредитові білети (банківську валюту). Крім надання короткочасних кредитів і забезпечення діяльності грошової системи в країні, на Український державний банк було покладено завдання, за доходи від якого покривалися державні витрати: банк контролював засоби, за допомогою яких реалізовувалось майно, що залишилося у спадок від установ та організацій воєнного часу [4, с. 13].

Стабілізація фінансової сфери неможлива без правового регулювання митної та податкової політики. 10 вересня 1918 р. між країнами-сусідами та Україною було підписано угоду про мито, якою запроваджувався розмір платежів, що сплачувались на кордоні гетьманської держави. В кінці вересня цього самого року вже запрацювала митна служба та було відкрито прикордонні пропускні пункти. За часи правління П. Скоропадського Україна пережила дві митні війни: з Румунією та Кримом. Остання ж призвела до того, що в жовтні 1918 р. уряд півострова дав згоду щодо приєднання до Української Держави на правах автономії.

Отаман-міністр українського уряду Ф. Лизогуб зазначив, що за час революції населення достеменно відвикло від сплати податків. Недостатнє їх надходження потребувало створення більш твердої організації збору, для чого було видано закон про скарбових зборчих і розсильних та особливо про волосних зборчих для сільського населення.

Робітниче населення ставилось негативно до сплати податків: вважалось, що податки створені лише для класів, які мали більш високі доходи, хоча кожен, хто заробляв понад 1000 карбованців на рік, мав сплачувати податок (фунт білого хліба коштував 60 коп.) [5].

За часів гетьмана Павла Скоропадського було зроблено ряд важливих кроків уперед на шляху до утворення фінансової незалежності України. Звертаючи увагу на те, що налагодженої системи економіки в країні майже не було, результат дій правителя був об'єктивно більш, ніж достойний. «Наскільки гарним було наше фінансове становище іще у жовтні, доказує те, що ми з Ржепецьким сподівалися, що кошторис нового року буде проведений без дефіциту», – згадував П. Скоропадський [5].

Отже, за часів гетьмана П. Скоропадського було здійснено ряд важливих кроків на шляху до утвердження фінансової незалежності України, а саме: створено Міністерство

фінансів, яке корелювало обсяги доходів та видатків країни, працювало над створенням державного бюджету; запроваджено українську національну грошову одиницю – гривню, розроблено стратегію державної митної політики, а також перезапущено роботу Українського державного банку. Означені заходи у сукупності сприяли становленню фінансової системи Української Держави; проте політична ситуація не дозволила реалізувати намічені цілі. Прихід до влади Директорії УНР змінив вектор розвитку країни, хоча слід зауважити, що окремі засади функціонування фінансової сфери продовжували діяти, а саме: гривня залишилася національною валютою.

Література:

1.Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 роки / Д. Дорошенко. – Т. 2. – Українська Гетьманська Держава 1918 року. – К.: Вид-во «Темпора», 2002. – 351 с.

2.Терлюк І.Я. Історія держави і права України: навч. посіб. [для вищих навч. закл.] / І.Я. Терлюк. – К.: Атіка, 2011. – 943 с.

3.Неманов Л. М. Финансовая политика Украины (7 ноября 1917 – 4 февраля 1919 г.) / Л. М. Неманов. – К.: Культура и знание, 1919. – 212 с.

4. Статут Українського Державного Банку / Державний Вістник. – К., 1918. – С. 13.

5.Калинчук Д. Гетьманоміка. Про фінанси й економіку держави Скоропадського / Д. Калинчук // Українська Правда. – Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/07/15/130690/

Дзядевич Володимир Русланович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

«ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ І ОБОВ'ЯЗКІВ ТРУДЯЩОГО І ЕКСПЛУАТОВАНОГО НАРОДУ УКРАЇНИ» (УСРР, 1919) ТА «ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА» (ФРАНЦІЯ, 1789): ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИНЦИПІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Вивчення досвіду політико-правової легітимації комуно-більшовицького режиму на базі основного декларативного документа – більшовицько-російської «Декларації прав і обов'язків працюючого і експльоатуємого народу України» (1919) порівняно з французькою «Декларацією прав людини і громадянина» (1789) дає можливість зрозуміти характер «правової» політики більшовиків у порівнянні з європейською правовою політикою, зрозуміти вектор їх цілей та усвідомити, який із цих напрямків прийнятний для сучасної української державності у контексті використання історичного досвіду.

За задумом творців цих декларацій, останні мали б відіграти визначальну роль у розвитку концепції природних прав і свобод громадян в її практичній реалізації. Написані вони інтелектуалами, менталітет та культура яких надзвичайно різняться. Саме тому ці документи і становлять велику історичну цінність, адже дають можливість прослідкувати, яким змістом наповнюється поняття «справедливість» під впливом ідеології, важливим компонентом якої є політична інтерпретація та сприйняття цінності людини як суб'єкта соціальної дії.

«Декларація прав людини і громадянина» (1789 р. (фр. Declaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789) – чи не найважливіший документ Великої французької революції, що визначає права людини та наголошує на їх абсолютній цінності. «Пани нам здаються величними тільки тому, що ми перед ними на колінах. Так розпрямися!» – це гасло уміщувалося під заголовком щоденного випуску газети «Паризька революція». В основу Декларації, підтвердженої французькою Конституцією (4 жовтня 1958 р.), покладено концепцію рівноправності, свободи та природних прав, що належать кожній людині від народження, а саме: право на свободу, право на власність, право на безпеку і право на спротив пригнобленню. В тексті зазначається зокрема, що представники французького народу, утворивши Національні збори і вважаючи, що забуття прав людини або зневага до них є єдиною причиною суспільних лих та корупції урядів, прийняли рішення викласти в урочистій заяві природні, невід'ємні і священні права людини, щоб ця Декларація постійно нагадувала всім суб'єктам соціальної дії про їхні взаємні права та обов'язки, щоб дії законодавчої і виконавчої влади підтримувались громадянами, а вимоги громадян, засновані на простих та беззаперечних принципах, спрямовувалися на дотримання Конституції заради блага і щастя кожного [1]. Із сімнадцяти пунктів Декларації щонайменше у п'яти порушено питання реалізації найсуттєвішої потреби людини – її свободи: свободи особистості (п. п. 1,2), свободи слова (п.10), свободи уявлень (п.11) тощо.

Абсолютно протилежне спостерігаємо у більшовицькій «Декларації прав і обов'язків працюючого і експльоатуємого народу України» (пристосований до умов УСРР текст російської Декларації прав трудящого і експлуатованого народу 1918 р.), включеної третім розділом до Конституції УСРР (1919). Так, згідно з Декларацією, працюючим масам надавалися всі права і можливості в сфері громадського і політичного життя, включаючи свободу висловлювання думок, свободу зборів і спілок. Проте свобода тут же перекреслювалася запровадженням трудової повинності (п.II, підп. 4), яка мало чим відрізнялася від кріпацтва. Рівність також виглядала досить сумнівною, адже хоч в пункті другому і виносилося завдання щодо повного « устранения деления общества на классы», тут же зазначалося про «…беспощадное подавление эксплуататоров» та «обеспечение власти трудящихся над эксплуататорами» [2].

Варто проаналізувати тексти Декларацій під кутом зору впровадження загальних правових принципів – гуманізму, демократизму, соціальної справедливості, рівності, свободи та взаємної відповідальності держави і громадянина. Істотно, що всі ці принципи знайшли змістове впровадження в «Декларації прав людини і громадянина» у повній мірі (ось чому вона не втратила актуальності), а « Декларація прав і обов'язків працюючого і експльоатуємого народу України» прямо чи опосередковано заперечує кожний із них. Також принцип гуманізму, який стверджує домінування у позитивном праві природних прав та свобод людини, інтерпретується у такий спосіб, що перекреслює важливі природні права на реалізацію потреби свободи та приватної власності на життя. Класичний принцип функціонування демократичних режимів про відповідальність держави перед громадянами взагалі не згадується. Не дивно, що найменшої відповідальності злочинна держава диктатури пролетаріату і не могла анонсувати в Декларації – політико-правовому документі, який визначав вектор «правової» політики комуно-більшовицького режиму на шляху до «світлого майбутнього» засобами терору та фізичного знищення «ворогів народу».

Таким чином, порівняльно-правовий аналіз «Декларації прав людини і громадянина», «Декларації прав і обов'язків працюючого і експльоатуємого народу України» засвідчує, що історичний досвід може бути як позитивним, так і негативним. Необхідно вчитися на уроках історії, щоб не потрапити в глухий кут, з якого прийдеться вибиратися не роками, а десятиліттями.

Література:

1. Декларація прав людини і громадянина // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://constituante.livejournal.com/10253.html

2. Декларація прав і обов'язків працюючого і експльоатуємого народу України // Конституція УСРР 1919 [Текст] // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sb7878.ucoz.ru/publ/62-1-0-82.

Довженко Богдана Миколаївна,
студентка І курсу ОС «Бакалавр»
ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»

ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921 РР.)

Період української революції (1917–1921рр.) не міг не позначитись на розвитку стану українського права, прав людини і громадянина. Проведення аналізу стану покоління прав людини за доби української революції є дуже важливим, оскільки це надасть можливість провести паралель між наслідками протистояння, конфлікту, викликаного революцією в цілях ідеї українського права. Досліджуючи дану проблему, слід бути солідарним із деякими дослідниками у тому, освоєння минулого передбачає не порожнє й холодне забуття та втрату історії, а, навпаки, складну роботу пам'яті, віднайдення у минулому себе і, передусім, визнання як самого минулого, так і себе у ньому [1]. Полишаючи філософсько-правовий антураж, на наш погляд, осмислення в повній мірі проблематики прав людини періоду Української Народної Республіки та періоду тоталітаризму в радянській Україні може сприяти доктрина правосуддя перехідного періоду, яка розвинулась вже у наші часи, оскільки вона в тому чи іншому вимірі засновується на осмисленні стану покоління прав людини, і у цей період зокрема. Адже тут, як запевняє Я.Мельник, доктрина правосуддя перехідного періоду зводиться до того, щоб виявити факти, встановити причини та надати оцінку сферам та обсягам порушення прав людини, які дістали місце в результаті становлення та дії політико-правових, … деспотичних, тоталітарних або воєнних режимів [2]. А це й характеризується основним та домінуючим значенням для оцінки стану прав людини.

Так, поняття прав людини визначається по-різному: як можливості, необхідні для існування і розвитку людини в певних історичних умовах; як вимоги людини, адресовані державі й суспільству; як певні блага, потреби та інтереси людини тощо [3].

Початок реального конституційного закріплення прав людини і громадянина в Україні слід пов'язувати зі створенням Української Народної Республіки у 1917 році. Саме в Українській Народній Республіці почала зародження та змінювалася українська національна правова система. Її витоки стали джерелами права незалежної України. Українська революція характеризується чіткими хронологічними рамками. Її нижня часова межа пов'язана зі створенням у березні 1917 р. Української Центральної Ради. За короткий час вона перетворилася з представницького органу українського громадського руху на повноцінний парламент Української Народної Республіки. Верхня межа Української революції – жовтень – листопад 1921 р., коли масовий антибільшовицький повстанський рух ослаб після поразки Другого Зимового походу армії УНР.

Становлення основних прав і свобод людини в Українській Народній Республіці можна виокремити в три етапи її розвитку: Українська Центральна Рада (березень 1917 р. – квітень 1918 р.); Гетьманат П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.); Директорія УНР (грудень 1918 р. – листопад 1921 р.).

Перший Універсал Центральної Ради започаткував становлення української державності і розглядався як «статут автономії України». ІІІ Універсалом Української Центральної Ради від 7 листопада 1917 р. проголошувалося, що в Українській Народній Республіці має бути забезпечено всі свободи, здобуті всеросійською революцією: свободу слова, друку, віри, зібрань, союзів, страйків, недоторканності особи і помешкання, право і можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами. Віддаючи перевагу мирним засобам розвитку держави, правової системи, Центральна Рада намагалася встановити в Україні справді демократичний устрій. Про це безпосередньо свідчить текст Конституції УНР 1918 р. З 5 по 20 статтю в Конституції УНР закріплювалися демократичні права і свободи громадян. Встановлювалися: громадянські права (на життя, честь і гідність, особисту недоторканність, свободу совісті, таємницю листування, свободи слова, друку, сумління, перемін місця перебування та ін.); політичні права (участі в управлінні державою, місцевим життям, участі у виборах державних органів і органів місцевого самоврядування та ін.); соціальні та культурні права (на освіту, користування національною культурою та ін.); економічні права (на працю, страйк та ін.).

Серед державно-правових актів часів Гетьманату, насамперед, слід згадати гетьманську «Грамоту до всього українського народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918 р. В розділі «Права і обов'язки українських козаків і громадян» Закону встановлювалася норма, за якою ніхто не може підлягати переслідуванню за злочинні вчинки, бути затриманий під стажу та судимий і покараний, крім як за злочинні вчинки, передбачені існуючими в час їх здійснення законами. Оселя та власність кожного неторканна. Надавалось право вільного вибору місця проживання; гуртувати громади і спілки, що не суперечать законам; робити зібрання, що не порушують законів, мирно і без зброї; в межах, установлених законом, висловлювати і писати свої думки, а також розповсюджувати їх шляхом друку або іншими засобами.

Слід зазначити, що серед правових актів Директорії, які мали конституційне значення, є Закон про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці від 12 листопада 1920 р., в якому зазначалось, що вся Верховна Влада безпосередньо належить Народові і виявляється через Парламент, скликаний на підставі загального, рівного, таємного, безпосереднього і пропорціонального виборчого права, без різниці статі, національності і віри. Особливо слід зазначити, що за доби Директорії було розроблено розгорнутий проект Конституції УНР під назвою «Основний державний закон Української Народної Республіки», де права та обов'язки громадян викладено у ІІІ розділі.

Протилежну позицію щодо прав людини і громадянина займала влада УСРР. Укорінення в Україні радянської влади зорієнтувало правову політику в усіх відношеннях на копіювання державно-правової моделі радянської Росії. В основу суспільного ладу радянської України Конституція УСРР 1919 р. поклала класовий принцип. Сповідуючи класовий підхід у визначенні правового становища населення, Конституція УСРР «відкидала принцип рівності громадян держави. Одна частина суспільства – «заможні класи» та «пануючі класи» – відсторонювалась від

участі в області будівництва державного життя (п. «б» ст. 3 Конституції УСРР). Вони і «спільні з ними по своїй політичній позиції громадські групи» позбавлялися права користуватися свободою слова, зборів і спілок (п. «в» ст. 3 Конституції УСРР). Водночас «працюючі маси» Конституцією УСРР 1919 р. наділялися цілою низкою прав і свобод, перелік яких наводився у III розділі Конституції, що мав назву «Декларація прав і обов'язків працюючого і експлуатованого народу України» [4]. У той же час в Конституції УСРР 1919 р. нічого не говорилося про право тих самих трудящих на свободу і особисту недоторканність. Панувало і негативне ставлення до приватних власників і близьких до них інших верств населення. Такий негатив досить відверто проявлявся у позбавленні їх виборчих прав, що було зафіксовано у ст. 21 Конституції, в якій перелічувались категорії осіб, позбавлених активного і пасивного виборчого права. Таким чином, Конституція УСРР 1919 р. на рівні Основного Закону республіки розділила населення України на дві основні антагоністичні групи, позбавивши одну з них будь-яких перспектив подальшого існування і розвитку. Тим самим вона відкривала каральним органам радянської влади шлях для знищення усіх незгодних з політикою радянської влади, що видається не припустимим.

Більшовики і їхні союзники сповідували марксизм, в якому постулат про сім'ю як буржуазний пережиток був важливою складовою частиною. Багато видатних комуністів-ленінців розробляли теорію вільного кохання як спосіб життя звільненого пролетаріату. Ініціаторами їх були члени Раднаркому і ЦК РКП (б) А. Коллонтай та Н. Крупська. «Вони вважали, що сім'я є зачатком буржуазного суспільства і тільки стидне виховання дітей дасть нове покоління революціонерів – ідейних борців за справу «світової революції». А шлюб – це вигадка експлуататорів, які зробили жінок кріпаками»[5]. Теорія стала завойовувати революційні маси. Чимало декретів радянської влади характеризувалися відверто своєю жорстокістю і бузувірством, серед них – Декрет Володимирської міської ради депутатів від 01.01.1918 р. «Про розкріпачення жінок», Декрет Саратовської губернської ради народних комісарів «Про скасування приватного володіння жінками». Так, слідство, проведене Особливою комісією А. Денікіна з розслідування злодіянь більшовиків, встановило, що навесні 1918 р. в Катеринодарі представники радянської влади також видали декрет про соціалізацію представниць прекрасної статі від 16 до 20 років.

Як і Конституція УСРР 1919 р., Конституція УСРР 1929 р. мала дискримінаційний характер стосовно виборчих прав деяких категорій громадян України. Так, у ст. 67 Конституції УСРР 1929 р. зазначалося, ще не обирають і не можуть бути обраними, хоч би вони й належали до однієї з вищенаведених категорій, особи, що вживають найману працю з метою одержання зиску; особи, що живуть з нетрудового прибутку, а саме: відсотків з капіталу, прибутку з підприємств, надходжень з майна, та інші; приватні крамарі, торговельні і комерційні посередники; духівництво, служники релігійних культів всіх вірувань і сект, якщо це зайняття є їхньою професією, та ченці; службовці і агенти колишньої поліції, окремого корпусу жандармів і охоронних відділків. Отже ідея нерівності прав не тільки збереглась, але й поглибилась, а Конституції прямо нівелювали основні ідеї прав людини, мали дискримінаційний характер.

Після проголошення незалежності Україна визнала права і свободи людини, проголосивши їх у положеннях Конституції та інших законодавчих актах. Передбачені гарантії реалізовуються у таких правах і свободах, рівність: перед законом, право на життя, повага честі і гідності, вільний розвиток індивідуальності, гідне існування, недоторканність особистості, недоторканність житла, безпека, вільне пересування та вибір місця проживання, право на захист свого та оточуючих життя і здоров'я від протиправних посягань, таємниця листування, телефонних розмов та телеграфних повідомлень, право на невтручання у сімейне й особисте життя, тому що серед особистих прав вони розуміються як фундаментальні, природні права людини.

Література:

1.Правосуддя перехідного періоду: кол.монографія. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні: монографія / за заг. ред. А. П. Бущенка, М. М. Гнатовського. – К.: «РУМЕС», 2017. – 592 с.

2.Мельник Я., Балабанюк Ж. Правосуддя перехідного періоду в Україні: механізми та перспективи // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://helsinki.org.ua/articles/pravosuddya-perehidnoho-periodu-v-ukrajini-mehanizmy-ta-perspektyvy/.

3. Загальна теорія права: підруч. / За заг. ред. М.І. Козюбри. – Київ: Ваіте, 2015. – 392 с.

4.Правове становище населення України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1376110655000/pravo/pravove_stanovische_nase lnn yaukrayini.

5.Сенников Б.В., Декреты большевиков о раскрепощении и национализации женщин // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http:// maxpark. com/user/4294968565/content/1327887.

6.Конституція Української Народної Республіки: Статут про державний устрій, права і вільності УНР: Прийняття від 29.04.1918р.// [Електронний ресурс]. – Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18.

7.Закони про тимчасовий державний устрій України. 29 квітня 1918 року // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/n 0004300-18.

8.Закон про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в Українській Народній Республіці від 12 листопада 1920 року, [Електронний ресурс] Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/n0001300-20.

9.Проект Конституції УНР під назвою Основний державний закон Української Народної Республіки (жовтень 1920 року) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://constituanta.blogspot.com/2012/10/1920_2 2.html

10.Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (березень 1919 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sb7878 .ucoz. ru/publ/62-1-0-82.

11.Конституція (основний закон) Української соціалістичної радянської республіки 1929 рік //[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://static. rada. gov.ua/site/const/istoriya/1929.html.

Захарченко Ганна Петрівна,
студентка IV курсу факультету правознавства
Київського коледжу готельного господарства

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО СЕНАТУ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ, ОПУБЛІКОВАНОЇ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921 РР.)

Донедавна робіт, присвячених аналізу правового забезпечення, діяльності, касаційній практиці Державного Сенату Української Держави (далі – ДС УД) у 1918 р., ні історіографією української діаспори, ні радянськими дослідниками, ні вітчизняними вченими не було створено. Причини, за якими актуальна в незалежній українській державі тематика залишилася осторонь наукового інтересу дослідників, різноманітні. Брак фактичного та документального матеріалу на давав можливості історикам з числа української еміграції актуалізувати проблематику, пов'язану з дослідженням касаційного провадження генеральними судами ДС. На жаль, згадки про заснування в Українській Державі вищого органу судової юстиції, його функціонування та категорії справ, що ДС УД розглядала, були побіжними, розпорошеними, фрагментарними. Лише в останні роки, завдяки науковим розробкам А. Степанюка, проблема, пов'язана з нормативно-правовою регламентацією та діяльністю Державного Сенату Української Держави у 1918 р., набрала свого довершеного наукового вигляду.

Українська радянська література взагалі оминала будь-які згадки про Українську революцію 1917 – 1921 рр., обмежуючись лише ідеологічними вигадками про буржуазно-поміщицький характер діяльності Української Центральної Ради, гетьмана П. Скоропадського, членів Директорії УНР і створюючи картину повної відірваності названих державних інститутів та політичних діячів від населення. Така модель ігнорування принципу об'єктивності або й відвертих фальсифікацій при викладенні історичного матеріалу відповідала радянській історіографічній школі, яка чітко слідувала у річищі марксистсько-ленінської теорії, адсорбуючи фактичний матеріал і формулюючи висновки у заздалегідь визначених ученням класиків марксизму-ленінізму рамках.

Нинішній стан вітчизняної історіографії, нарешті, засвідчив появу в останні роки справжнього наукового буму до історії Української революції загалом і до вивчення діяльності інститутів державної влади, що революційним завзяттям українського народу були створені, зокрема.

Аналіз обраної нами дослідницької теми зосереджуємо лише на одному науковому напрямку – на літературі активних учасників та очільників Української Центральної Ради, Української Народної Республіки та Української Держави, опублікованої під час національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.

Роботи цієї доби різняться різноманітністю уподобань авторів, а відтак і значною заангажованістю при викладі матеріалу, узагальненнях та висновках. Зміст багатьох робіт визначався прихильністю до одного із двох супротивних таборів: або до Української Народної Республіки, або до Української Держави та до осіб, які ці держави очолювали.

Загалом, значну увагу критиці багатьох рішень очільника Української Держави гетьмана П. Скоропадського можна виявити у публіцистичній тритомній праці колишнього голови уряду УНР та голови Директорії УНР В. Винниченка. Нищівній критиці підданий як політичний курс, обраний гетьманом, так і державотворчі заходи, вжиті ним впродовж усього періоду перебування на чолі Української Держави у 1918 р. Не особливо стримує себе В. Винниченко і в оцінці діяльності П. Скоропадського, що впадає в око вже при ознайомленні з назвою відповідних розділів «Відродження нації», зокрема як «Соціально-політична реакція гетьманщини», «Національна контрреволюція гетьманщини» тощо [1, с. 15; 40]. Письменник і державний діяч ні на мить не допускає думки, що майже виключно «руський » склад уряду, представників неукраїнської буржуазії, неукраїнських партій мав бодай обмежені наміри сприяти українській справі, відродженню української нації. На авторське переконання, це була гра на виграш часу, доки не настануть відповідні умови для відновлення єдиної і неподільної Росії.

Важливою для нашої роботи є точка зору В. Винниченка щодо діяльності профільних міністрів, які відповідали за правове забезпечення діяльності Державного Сенату як вищого органу судової влади, підбирали кадри на заміщення посад сенаторів, загалом, відповідали за діяльність вищого органу судової влади Української Держави. Йдеться насамперед про Міністра судових справ (юстиції) М. Чубинського. Саме його, як зрештою, й інших членів уряду, автор «Відродження нації» характеризує у традиційній для себе стилістиці: «Міністр юстиції – М. Чубинський (кадет чи безпартійний, малорос, а під час урядування ворог українства)» [1, с. 39]. Не менш саркастично відгукувався В. Винниченко і про діяльність ДС УД у частині визнання української мови єдиною державною мовою. Зокрема він наголошував: «Хоч воно й декларувалося, що державною мовою в Україні є тільки українська, а тим часом вища судова інституція, Сенат, більшістю голосів постановила, що її руська мова повинна вважатися українською мовою» [1, с. 67]. Інших оцінок роботи Державного Сенату загалом чи виконання ним касаційних функцій у роботі В. Винниченка більше не зустрічаємо.

Слід зазначити, що останнє висловлювання В. Винниченка вимагає спростування, адже на засіданні Сенату у перших числах вересня 1918 р. не розглядалося питання державного статусу української чи іншої мови в Україні. На ньому йшлося лише про можливість використання обох мов у національному судочинстві, у тому числі й у роботі генеральних судів Української Держави.

Серед незначної кількості робіт, опублікованих у період Української революції 1917 – 1921 рр., слід відзначити роботу Л. Мишуги, яка має швидше інформативний характер для широкого суспільного загалу [2]. В умовах частої зміни політичних режимів в Україні автор брошури зробив спробу розтлумачити існуючу за часів Директорії УНР підсудність кримінальних та цивільних справ у системі судочинства. До того часу Державний Сенат УД припинив свою роботу, а отже і перестав виконувати функції касаційної інстанції.

Отже, літературні здобутки учасників Української революції 1917-1921 рр. та очільників держави, що вийшли друком у період самих революційних подій, є дуже мізерні. При цьому, вони здебільшого не служили фактором об'єднання нації заради успішного протиборства з її ворогами – більшовиками як у середині країни, так і поза її межами.

Література:

1. Винниченко В. Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]): У 3-х ч. / В. Винниченко. – Київ – Відень: Видавництво Христофа Райсера і його синів, 1920. – Ч. ІІІ. – 542 с.

2. Мишуга Л. Які тепер суди на Україні / Л. Мишуга. – Кам'янець-Подільський: [б.в.], 1919. – 19 с.

Зуйков Тимофій Дмитрович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ЧЕТВЕРТОГО УНІВЕРСАЛУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ 1918 РОКУ

У радянські часи пануючою була точка зору, що Україна ніколи не мала власної державності. І це в той час, коли загальновідомо, що ця країна налічує більше ніж тисячолітню історію! Інша справа, що для нас вона є маловивченою, бо тоталітарна система вперто замовчувала, перекручувала, фальсифікувала історію держави і права України. Хто ж у світі буде знати й поважати українців, якщо вони самі не знатимуть своєї історії, її витоків.

Ця тема є актуальною, оскільки вивчення витоків української незалежності, історико-правової спадщини та подальший розвиток історико-правової науки в Україні допоможе створити ефективну державно-правову систему. Універсали УЦР – це підсумок формування ідеї незалежності України і водночас своєрідний трамплін для її реалізації.

Революція відбулася не тільки в історії як в процесі, перш за все, вона відбулась у свідомості людей, які зрозуміли, що настав час для повалення самодержавства. Так, людська свідомість здатна рушити гори. Людина не машина, вона потребує якихось зрушень у своєму житті. Чим вона старше, тим більше потребує змін щодо свого стану залежності від інших. Коли ці зміни стають загальнонародно усвідомленими, тоді постає питання про власну державу, внаслідок чого виникає нація. Український народ потребував власної держави здавна, ще від часів Галицько-Волинської доби; сформувалася ця ідея, хоча й недосконало, за часів Мазепи, до цього карбувавшись Б. Хмельницьким. І якщо українці не були тоді, за Мазепи ще, нацією, то обрали правильний шлях до становлення нею [1, с. 81-83; 2, с. 83-84].

«Якщо пілот вірить у безсмертя, то життя пасажирів у небезпеці», – попереджав Гілберт Кіт Честертон. Якщо монархи вірять у безсмертя своєї імперії, то повинні чекати революції від поневолених народів, оскільки небезпека зникнути назавжди трансформується з підсвідомості у свідомість, починається процес відторгнення чийогось панування над собою й розуміння своєї ідентичності та одночасно рівноправності з іншими. Це неминуче, хоча завдяки реформам можливе послаблення таких процесів.

У лютому 1917 року в Росії перемогла буржуазно-демократична революція. Російська імперія, яку в Європі ще не так давно називали «европейським жандармом», розвалилася, як картковий будиночок. Соціальна напруга, невдоволення продовженням світової війни, голод, розруха створили сприятливі умови для національно-визвольної революції в Україні. Центральна рада, новий найвищий територіальний орган влади в Україні, продовжуючи традиції українського національно-визвольного руху, свої звернення до народу оформлює у вигляді Універсалів. Найцікавішим, з погляду української державності, є останній – IV Універсал, прийнятий у складних умовах 9(22) січня 1918 р. Він сповістив, що «віднині Українська Народна Республіка стає самостійною, від нікого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського Народу»[3, с. 244-252]. Україна, зазначено в Універсалі, хоче жити в мирі та злагоді з усіма сусідніми державами, але жодна з них не повинна втручатися у внутрішні справи України. Цей документ закликав піднятися на боротьбу «щодо так званих більшовиків і інших напасників, які розграбовують і руйнують наш край». Також він проголошував про необхідність проведення важливих соціально-економічних реформ. Проголошувалося право всіх націй в УНР користуватися рівними правами й національно-персональною автономією. Це свідчило про демократизм та водночас серйозність намірів визнання миру провідною ідеєю політики УНР. Звістка про проголошення незалежної УНР швидко облетіла світ, викликала велике захоплення в української діаспори, отримала визнання ряду країн світу. У 1918 р. її визнали Румунія, Франція, Великобританія, США, Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія, Туреччина, Японія, Китай, Португалія, Данія, Греція, Норвегія, Ірак, Іспанія, Фінляндія, Польща, Швеція, Швейцарія та ін.; у 1919 р. – Угорщина, Чехословаччина, Ватикан, Голландія, Італія. Така ситуація не влаштовувала більшовицьку Росію. У січні 1918 року радянські війська під командуванням М. Муравйова і В. Антонова-Овсієнко розпочали наступ на Україну з метою скинути Центральну раду. Трагічною й героїчною сторінкою історії України та вінцем цієї епопеї став бій під Крутами, де основну масу захисників України складали студенти, серед них – й вихованці Університету св. Володимира. 26 січня більшовикам вдалося захопити Київ. Подвиг київського студентського козацтва, юнаків, у яких ще, здавалося б, ціле життя попереду, став символом боротьби українців за свою незалежну державу.

Отже, це було історичне рішення Ради, яке свідчило про остаточний розрив з імперським центром. Керівництво і більшість членів УЦР нарешті перейшли на позиції самостійників. Народ закликали до захисту своєї держави. Та цей важливий юридичний акт було проголошено надто пізно, саме осягнення вчасності його проголошення українською елітою відбулося надто пізно, коли кульмінаційний момент українського національного руху вже було пройдено. Захистити Київ Універсал не допоміг, оскільки тоді в східному регіоні переважала, скоріш за все, сила над глуздом. Ідея самостійності України жила в головах кращих представників українського народу.

Література:

1. Договір, укладений Богданом Хмельницьким з польським командуванням поблизу Зборова (серпень 1649 р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / За ред. В. Д. Гончаренка. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 81-83.

2. Білоцерківський договір (18 вересня 1651р.) // Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / За ред. В. Д. Гончаренка. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 83-84.

3. Винниченко В.К. Відродження нації: (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]): [в 3 ч.] / В. Винниченко. – Київ; Відень: [Дзвін], 1920. – Ч. 2 . – 1920. – 328 с.

Івкін Микола Юрійович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УНІВЕРСАЛ ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ ВІД 22 СІЧНЯ 1919 РОКУ: ІСТОРИЧНА ТА ПРАВОВА ОЦІНКА

Архівний спадок нараховує велику кількість нормативно-правових актів часів Української Народної Республіки. Існування ЗУНР і УНР доби Директорії, спроби й невдачі їх об'єднання складають унікальний історичний досвід, актуальний для сучасного українського державотворення. Сьогодні, в епоху глобалізації та формування нового світового порядку ідея Соборності повинна набути нового змісту, вона мусить поглибитися і розширитися у нашому розумінні далеко поза межі вузького панцира державно-територіальної єдності сполученої Великої України до усвідомлення кожним українцем планетарної Соборності Українського Духу, загальної Соборності Української Нації як абсолюту [4, с. 35].

Ідеї єдності та соборності, як і свободи та незалежності, лежать в основі державницької ідеології будь якого народу. Внаслідок кількасотлітніх неймовірно важких зусиль, звитяжних злетів і гірких поразок наш народ наприкінці ХХ ст. знову виборов свою незалежність і розпочав будівництво власної держави. Соборність означає, по перше, об'єднання в одне державне ціле всіх земель, які заселяє конкретна нація на суцільній своїй етнічній території. По друге, соборність не обмежується лише ідеєю збирання етнічних земель у рамках національної держави, а передбачає також духовну консолідацію всього населення країни, єдність усіх її громадян, незалежно від їхньої національності, віросповідання, соціального стану тощо. По третє, соборність невіддільна від досягнення реальної державності, забезпечення справжнього суверенітету і незалежності народу, побудови процвітаючої демократичної національної держави, зокрема України [1, с.5,8,9]

Передумовою 22 січня 1919 р. був договір про об'єднання обох держав, укладений 1 грудня 1918 р. у Фастові. За його умовами ЗУНР отримувала територіальну автономію. Наступного дня у Станіславові – тодішній столиці ЗУНР відбулася ратифікація Фастівської угоди: «Українська Національна Рада, виконуючи право самовизначення Українського народу, проголошує торжественно з'єднання з нинішнім днем Західноукраїнської Народної Республіки і Української Народної Республіки». 16 січня 1919 р. до Києва виїхала делегація на чолі з Л. Бачинським для вручення Директорії ухвали УНРади. 19 січня відбулася нарада Директорії, Ради Народних Міністрів з представниками ЗУНР щодо об'єднання двох республік, на якій було схвалено всі акти соборності. 22 січня 1919 р. відбулася історична подія в житті українців – століттями роз'єднані Галичина і Наддніпрянщина об'єдналися в одну державу [2, с. 183-184].

Оцінив об'єднання республік і назвав деякі труднощі на шляху його реалізації В. Винниченко. «Національна Рада, – писав він, характеризуючи провід галицьких

українців, – мусила піти на уступки й згодитися на з'єднання. Але це було тільки формальне поєднання. Ні історичні умови попереднього життя двох країн, ні різниця в самій природі керуючих елементів не сприяли тіснішому злиттю двох галузей єдиного народу» [6, с. 398]. 21 січня 1919 р. він записав у своєму «Щоденнику» такі гіркі слова: «Завтра має бути урочисте проголошення з'єднання Західної і Східної Українських Республік в єдину Українську Народну Республіку. Завтра ж роковини з дня проголошення самостійності України. А тим часом більшовики взяли Харків, Чернігів і вчора зайняли Полтаву. Днів через сім – десять вони можуть бути в Києві. Бідні українці не можуть без жаху думати про цей час і зарані розбігаються, куди хто може. Особливо охоче біжать за кордон. Нехай біжать, може хоч там лишиться трошки. Завтра ж і Трудовий Конгрес. Боялися, що буде більшовицький, а він, здається, буде правіший за Директорію. Але що з того, коли і Директорію, і його знесе дика люта хвиля варварів з півночі. Вони дужчі за нас, вони мають такого великого і дужого товариша в боротьбі, як голод. Цей товариш знесе і нашу кволу національну свідомість, і бажання порядку в народі, і бідних екстатиків наших – січовиків. Голодний інтернаціональний китаєць з Совдепії, озброєний, вимуштруваний – сила непереборима. І знову для всієї нації вигнання, пониження, глум, нищення. А скільки розстріляє лютий кацап у самому Києві! Нещасний українець обиватель! Він же тільки тільки народився на світ і тут його вбивається» [7, с. 313].

Історик О. Субтельний стверджує: «…Між Директорією Петлюри й диктаторством Петрушевича існували досить непевні стосунки. Теоретично Директорія була всеукраїнським урядом і тому претендувала на верховенство; проте на практиці саме західноукраїнський уряд мав сильнішу армію, ефективніший апарат управління й тому не бажав дотримуватись політики, з якою не погоджувався. По-друге, обидва уряди розходились в ідейних переконаннях. Директорія складалася майже виключно із представників лівих партій, тим часом як західноукраїнський уряд спирався на ліберальні партії з виразними консервативними тенденціями. Внаслідок цього східняки звинувачували галичан у «реакційності», а останні називали перших «напівбільшовиками». Галичани, що вирізнялися високою організованістю й національною свідомістю, зі зневагою дивилися на організаційну незлагодженість східних українців, їхній соціальний радикалізм і схильність до імпровізаторства. Зі свого боку східні українці вважали галичан провінційними, збюрократизованими й нездатними зрозуміти конфлікт на Україні в широкому контексті. Отже, на передній план з усією очевидністю виступали глибокі культурні, психологічні й політичні розбіжності, які накопичувалися між східними й західними українцями протягом століть» [3, с. 326].

Юридичний і правосильний Акт Злуки за фактом доконано не означав реального злиття двох суб'єктів угоди в єдину державну структуру. ЗУНР зберегла за собою власні органи законодавчої та виконавчої влади з чітко окресленими обсягом і напрямами їхніх повноважень. Влада Директорії й надалі обмежувалася територією на схід від річки Збруч. Кожне з державних утворень продовжувало розпоряджатися власними військами, дії яких, щоправда, певним чином співкоординувалися обома командуваннями і урядами. Крім того, де-юре остаточне рішення про зазначене державне злиття мали прийняти загальноукраїнські Установчі Збори. Отже, ці дві національні українські формації складали, швидше, конфедеративне державне об'єднання, що було обумов-

лено як об'єктивними, так і суб'єктивними тогочасними причинами. Головна з них – скрутне становище, в якому незабаром опинилися Директорія УНР та її уряд, які змушені були під тиском більшовицьких військ залишити майже всю територію України [4, с. 34-35].

Формально Акт злуки втратив свою юридичну силу 20 грудня 1919 р., коли з ініціативи Є. Петрушевича члени Української Національної Ради і уряду ЗОУНР в односторонньому порядку денонсували ухвалені 22 січня 1919 р. документи. Невдовзі стало ясно, що поразки зазнала Українська революція. Чи не найвідчутнішим, найгіршим її негативним результатом стало те, що Україну було знову поділено, а переважна маса українців опинилася відразу в чотирьох державах – СРСР (його складовою стала Українська Соціалістична Радянська Республіка), Польщі, Румунії, Чехословаччині. Однак і за цих умов українців, їхню ідейно –політичну еліту не залишали думки про відновлення єдиної національної сім'ї, прагнення наблизити цей благословенний день [5, с. 18].

Після краху СРСР і відродження суверенної Української держави наші вчені отримали, нарешті, можливість об'єктивно досліджувати проблеми вітчизняної історії, в тому числі й розглядувану подію. Безперечно, що в цьому їм дуже стали в нагоді наукові надбання, а також практичний досвід відзначення Акту Злуки, накопичений за довгі роки українською діаспорою Заходу. Акт Злуки втілений як величний ідеал соборності був успішно використаний національно патріотичними силами з метою відродження й розбудови незалежної України. Тому, починаючи з кінця 80 х років, день 22 січня дедалі активніше відзначається в Україні як свято Соборності. 22 січня 1990 р., коли було організовано «Ланцюг Злуки», посідає в цьому ряду особливо важливе місце [1, с. 443-444].

Література:

1.Гошуляк І. Тернистий шлях до соборності (від ідеї до Акту Злуки) / І. Гошуляк. – К.: ІПІЕНД, 2009. – 467 с.

2.Тимченко Р. Акт Злуки 22 січня 1919 року та проблеми його реалізації (січень-листопад 1919 р.) / Р. Тимченко // Український історичний збірник. – 2009. – Вип.12. – С. 183-193.

3. Субтельний О. Україна. Історія / О. Субтельний. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.

4.Гай-Нижник П. Акт Злуки УНР і ЗУНР: втілення і крах ідеалу Соборної України / П. Гай-Нижник // Гілея – 2014. – Вип. 91 (12). – С. 25-37.

5.Солдатенко В. Українська Соборність: ідея й досвід її реалізації в 1919 році у сучасному науковому дискурсі // Україна у світовій історії. – 2014. – № 1. – 104 – 122 с.

6.Винниченко В.К. Відродження нації. Ч. 3: (Історія укр. революції [марець 1917 р. – груд. 1919 р.]). / В.К. Винниченко. – Київ-Відень: [З друк. Христофа Райсера Синів у Відні], 1920. – 535 с

7.Винниченко В.К. Щоденник. Том перший. 1911-1920 /. В.К. Винниченко. – Едмонтон – Нью-Йорк, 1980. – 500 с.

Іллічов Юрій Юрійович,
студент І курсу ОКР «Молодший спеціаліст»
ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОРОЗУМІННЯ У ТВОРЧОСТІ ОСТАННЬОГО РЕКТОРА УНІВЕРСИТЕТУ СВ. ВОЛОДИМИРА Є.В. СПЕКТОРСЬКОГО (1917-1918 РР.)

Українська революція 1917–1921 років є одним із найважливіших і найскладніших періодів в історії Українського народу. Сьогоднішня Україна є спадкоємицею державницьких традицій, закладених саме Українською революцією 1917–1921 рр. У ході революції український народ уперше в ХХ ст. створив незалежну національну державу, яка у формі різних утворень мала всі ознаки незалежної держави: територію, кордони, символи, органи влади, військо, гроші, мову. Вперше після століть бездержавності відбулось об'єднання в одній соборній державі східних і західних українських земель[1].

Період Української революції 1917–1921 рр. є також періодом розвитку українського права і законодавства. Безперечно, розвиток вітчизняного права і законодавства неможливий без взаємодії з юридичною наукою. В переліку всіх вітчизняних науковців, які працювали у ту епоху особливе місце посідає Є. Спекторський.

Є. Спекторський (1875–1951) був відомим юристом, соціологом і філософом. Для нас його постать цікава у зв'язку із тим, що, по-перше, він був сучасником Української революції 1917-1921 рр., а, по-друге, його життя пов'язано із Університетом Св. Володимира. Що до останнього, то необхідно відзначити, що у травні 1917 р. Є. Спекторський був обраний деканом юридичного факультету Університету св. Володимира, а 5 квітня 1918 р. ‑ його ректором [2, с. 115].

Є. Спекторський залишив багату наукову спадщину. Вчений написав близько 150 праць ‑ монографії, статті, рецензії. При цьому значна кількість його робіт залишилась у рукописах, неопублікованими, за кордоном.

Серед робіт саме юридичної тематики варто окремо виділити: «Энциклопедию права», «Пособие к лекциям по истории философии права», «Начала науки о государстве и обществе» [3; 4; 5, с. 6] та багато ін.

Окрему увагу у своїх дослідженнях вчений приділяв одному із центральних питань юриспруденції ‑ що таке право. Це питання є одвічним для юриспруденції. Варто відзначити те, що і на сьогодні відсутній єдиний підхід до праворозуміння.

Аналіз праць Є. Спекторського дозволяє нам зробити наступні висновки, щодо праворозуміння вченого:

• право вчений розглядав через категорію «юридично захищений інтерес». Так, Є. Спекторський писав: «Право ‑ є юридично захищений інтерес" [4, с. 136];

• розуміння права як юридично захищеного інтересу, на думку вченого, охоплює: як позитивне, так і природне право; як право в об'єктивному розумінні, так і право в суб'єктивному розумінні; як приватне, так і публічне право [5, с. 17];

• Є. Спекторський виокремлював розуміння права в об'єктивному і суб'єктивному значенні. Так, під правом в об'єктивному значенні вчений розумів позитивне право, тобто сукупність загальнообов'язкових юридичних норм, які санкціоновані державою. Під правом в суб'єктивному значенні, на думку вченого, необхідно розуміти приватні відносини, домагання і обов'язки між окремими особами [5, с. 18];

• вчений розрізняв право і закон. Він писав: «…штучний закон може наближатися майже до збігу з природним соціальним законом», але «трапляються випадки коли штучні юридичні закони не тільки не можуть бути названі природними соціальними законами, але й представляють щось прямо їм протилежне» [4, с. 137]. В цих випадках мова йде про протиставлення права і закону;

• окрему увагу вчений приділяв співвідношенню моралі і права. Вчений вважав, що між правом і мораллю, між юридичними нормами і нормами моралі існує розходження [5, с. 18]. Мораль, на відміну від права, не має обов'язкового характеру.

Таким чином, Є. Спекторським була сформовано цілісна концепція праворозуміння. Її можна охарактеризувати як нормативно-соціальний підхід до розуміння права[6].

Окремо, маємо відзначити те, що науковий доробок Є.В. Спекторського мав не виключно теоретичне значення. Його праці мали суттєве значення для його сучасників, а особливо – для політичних діячів доби Української Центральної Ради. Саме тому ми підтримуємо наукову позицію І. Бойко про те, що при укладенні Конституції Української Народної Республіки бралися до уваги також праці відомих вчених-правознавців, зокрема і Є. Спекторського [7, с. 37].

Література:

1.Українська революція 1917-21 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.memory.gov.ua/page/ukrainska-revolyutsiya-1917-21

2.Alma Mater: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917-1920. Матеріали, документи, спогади: [у 3 кн.] / упорядники: В.А. Короткий, В.І. Ульяновський.–К.: Прайм, 2001.– Кн.2.– Університет Св. Володимира за доби Української центральної ради та Гетьманату Павла Скоропадського. – 697 с.

3.Спекторский Е.В. Пособие к лекциям по энциклопедии права / Е.В. Спекторский. – К.:Б.в.,1917.– 132 с.

4. Спекторский Е.В. Энциклопедия права / Е.В. Спекторский. – Варшава: ВИУ, 1912.– 192 с.

5.Ковальчук О.М. Теоретико-правові дослідження Є.В. Спекторського/ О.М. Ковальчук / Юридичний факультет Університету Святого Володмира в персоналіях його викладачів та вчених: збірник матеріалів Першої Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 27 листопада 2015 року / ред. кол. І. С. Гриценко, та ін. – К.: «Талком», 2015.– С.15-19.

6.Ковальчук О.М. Теорія права у працях вчених Київського університету (XIX – початок XX століття): монографія / О.М. Ковальчук.– К.: Юрінком Інтер, 2009.–192 с.

7.Бойко І.Й. Конституційна держава у працях Є.В. Спекторського та Конституція УНР 1918 р. / І.Й. Бойко / Юридичний факультет Університету Святого Володмира в персоналіях його викладачів та вчених: збірник матеріалів Першої Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 27 листопада 2015 року / ред. кол. І. С. Гриценко, та ін. – К.: «Талком», 2015.– С.35-42.

Ковальчук Борис Олександрович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ РОЗБУДОВИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ДЕРЖАВИ: ДОСВІД УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ (1917-1920 РР.)

1. Доктрина конституційної держави поширилась з Англії на континентальну Європу в середині XVIII ст. В її основі лежала ідея захисту прав особи та соціальних груп від абсолютизму королівської влади. Засобами для досягнення зазначеної мети були: 1) обмеження державної влади позитивними законами; 2) розподіл окремих функцій державної влади між різними органами за умови, що жоден з них не узурпує владу; 3) визнання за громадянами певних юридичних прав, у тому числі права участі у законодавстві та державному управлінні. Від середини XIX ст. під конституційною державою розуміється держава, в якій не тільки проголошується конституція, але й забезпечується її провідна роль як знаряддя державного управління.

2. Характерними ознаками класичного конституціоналізму були: визнання конституції основним законом держави, а її гарантом – парламент; народний суверенітет, який здійснювався на основі цензового виборчого права; верховенство парламенту, згідно з яким представницький орган посідав провідне місце в системі поділу державної влади, а його депутати наділялися привілейованим становищем (депутатська недоторканність тощо); верховенство права, яке полягало в обмеженні законом і судом урядового та адміністративного свавілля; місцеве самоврядування, як децентралізований елемент системи виконавчої влади.

3. Український народ володіє давньою традицією розбудови конституційної держави згідно із власною моделлю конституціоналізму, в основі якої лежить демократично-правова ідеологія державотворення, заснована на теорії суспільного договору з провідною ідеєю змішаного урядування. Традиція ця була започаткована в Україні-Русі, успадкована політико-правовою системою урядування в Литовсько-Руській державі (підтвердженням є Литовський статут другої (1566) та третьої (1588) редакцій), позначена феноменом конституції Пилипа Орлика (1710), проте найрезультативнішою у спробі розбудови національної конституційної держави видалась доба Української Народної Республіки (1917-1920 рр.). В умовах Української революції початку XX ст. в рамках функціонування кожного із політичних режимів знайшла розвиток правова ідеологія розбудови конституційної держави [1].

4. Існує багато поглядів і підходів щодо розуміння поняття та сутності конституційної держави, кожен з яких має раціональне «зерно». За основу подальших міркувань візьмемо визначення конституційної держави в історико-правовому розумінні, яке дає проф. М. Мірошниченко: «Конституційна держава – це суверена політико-територіальна, правова організація інститутів та органів (законодавчих, адміністративних, судових, самоврядних) публічної влади (публічна влада – це функція суспільства), межі

функціональних повноважень яких визначається та забезпечуються конституційними гарантіями природного права народу – суверена на реалізацію установчої влади. Сутність конституційної держави виражається у забезпеченні на конституційному рівні реальних умов народовладдя, що є відображенням ідеї народного суверенітету». І далі наголошується, що «на усіх етапах конституційного процесу в умовах Української революції початку ХХ ст. головне завдання, що стояло перед політично-правовими режимами УНР, ЗУНР, Гетьмана Скоропадського полягало у забезпеченні послідовно і в деталях умов для закріплення на конституційному рівні і втілення в життя народовладдя» [1, с. 51].

5. Для вирішення проблеми реалізації установчої влади у юридичній площині було прийнято низку законів, які легалізували механізм утвердження народовладдя: закони УЦР: «Про вибори до Установчих зборів Української Народної Республіки» 30 жовтня (за старим стилем) 1917 р., «Про утворення генерального Суду», «Закон про національно-персональну автономію» (9 січня 1918 р.), «Закон про громадянство» і « Закон про реєстрацію громадянства» (березень 1918 р.); за доби Директорії – «Закон про форму влади на Україні» (28 січня 1919 р.), «Тимчасовий закон про державний устрій і порядок законодавства УНР» (14 лютого 1920 р.).

6. Вінцем вираження правової ідеології в УНР стала прийнята 29 квітня 1918 р. Конституція УНР – офіційна назва – «Статут про державний устрій права і вольності УНР» [2]. Цей документ передбачав низку засад конституційного ладу, які притаманні теперішнім правовим державам, насамперед розподіл державної влади, здійснення правосуддя виключно судами, вільне пересування громадян, скасування смертної кари, свобода слова, друку, не втручання держави в приватне життя тощо. На превеликий жаль, ця спроба побудови на теренах України конституційної держави так і залишилася на той час не реалізованою через негативний вплив низки факторів об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Література:

1.Мірошниченко М.І. Ідея конституційної держави в стратегії державотворення за доби Української Народної Республіки (1917-1920 рр.) / М.І. Мірошниченко // Право України. – 2017. – № 11. – С.48-58.

2.Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0002300.

Козачок Назарій Володимирович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДО ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ЗА ДОБИ ПРАВЛІННЯ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Реальність поновлення більшовицької експансії, нездатність Центральної Ради опанувати ситуацію і досягти необхідного рівня державного та економічного розвитку, наростаюча загроза перетворення України на німецьке генерал-губернаторство, а насправді – в колонію підштовхнули до консолідації та активізації несоціалістичних сил, лідером яких став почесний отаман Вільного козацтва генерал П. Скоропадський.

За його правління Україна досягла певних успіхів у галузі науки, освіти та культури. Універсалами Скоропадського були створені Українська Академія Наук, українські університети – у Києві та Кам'янці-Подільському, 150 українських гімназій. Також вийшло друком кілька мільйонів примірників українських підручників; засновано широку мережу загальнокультурних закладів та установ (Національний архів, Національну галерею мистецтв, Національний історичний музей, Національну бібліотеку, Український театр драми та опери, Українську державну капелу, Державний симфонічний оркестр тощо).

Найбільш дискусійним залишається питання про забезпечення прав людини і громадянина в умовах авторитаризму, який утвердився в добу Гетьманату.

Вивчення в історичній ретроспективі проблеми гарантування та забезпечення прав людини і громадянина дає можливість визначити рівень політико-правового стану суспільства на окремому історичному етапі його розвитку та встановити ефективність впливу права на суспільні відносини, особливо, коли йдеться про багатонаціональні імперії, якими були Австрія та Росія на початку Першої світової війни, яка і привела до розвалу цих імперій.

В добу Української революції початку ХХ ст. конституційний процес розпочався на тлі загальноєвропейського конституційного процесу, який дав поштовх формуванню лібералізму, привів до структурних змін у системі управління державами, сприяв переходу до конституційних норм життя суспільства і, найголовніше, в європейських державах остаточно утвердився конституційний устрій, заснований на доктрині договірної держави, природних прав людини і права націй на самовизначення.

Однак, чи були визнані та забезпечені природні права людини, які є ключовими для демократичної держави та добробуту населення? Щоб дати однозначну відповідь на питання щодо захисту природних прав, варто повернутися до тексту «Законів про тимчасовий державний устрій України». Так, у частині закону «Про Віру», «Права і обов'язки Українських Козаків і Громадян», « Власність є неторкана» тощо слід, очевидно, вбачати гарантію (в межах, визначених законом) природних прав людини: право на життя, право на реалізацію потреби свободи тощо [1].

Сім із половиною місяців Української Держави переважна більшість науковців оцінює як період соціального і громадського спокою. Сучасники П. Скоропадського та історики констатують факт певного економічного піднесення України даного періоду. Цьому сприяли відновлення приватної власності, підтримка Гетьманом вільного підприємництва, можливість промислових і торговельних кіл суттєво впливати на економічну політику влади, широкий збут товарів до Німеччини та Австро-Угорщини тощо.

Кримінальні покарання за злочини та інші правопорушення були досить жорстокими: смертна кара, ув'язнення, конфіскація майна, штрафи, вигнання за межі держави тощо. Особливо жорстокі покарання передбачалися державним службовцям за зраду, господарські злочини, посягання на державну та економічну безпеку тощо [2; 3]. Проте, на наш погляд, ці досить суворі покарання були необхідними для захисту інтересів держави та громадян. Державний службовець має служити громадянам, а не посягати на його безпеку і безпеку держави, яка покликана забезпечувати всезагальний інтерес.

Вважаємо, що зміст законодавчих актів Української Держави свідчить про добре налагоджений механізм юридичного захисту природних прав людини і громадянина, що було важливим для майбутнього ствердження України як демократичної, правової держави громадянського суспільства.

Література:

1. Скоропадський П.П. Закони про тимчасовий державний устрій України. – 1918. / П.П.Скоропадський – // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18.

2. Кравчук К.Г. Діяльність гетьмана П. Скоропадського щодо формування правоохоронних органів / К.Г. Кравчук. – // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=619.

3. Трофанчук Г. І. Українська держава часів гетьмана Павла Скоропадського / Г. І. Трофанчук // Історія держави і права України: [підр.] // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.com/75312/pravo/dzherela_harakterni_risi_prava.

Копишинський Віталій Анатолійович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР АВТОРИТАРИЗМУ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Початок XX століття в українській політичній та правовій думці характеризується неоднозначністю процесів, що впливали на становлення поглядів стосовно української державності. Держава, в сучасному традиційному її розумінні, як ідея, як практичне втілення, не відразу стає метою політичних партій, з'єднань, угруповань, що панували тоді на політичній арені. Ідейно-політичні погляди часто переважали над національними. Найгострішими та найактуальнішими були суперечки між «федералізмом» і «самостійництвом» щодо питань державного суверенітету України, між республіканською та монархічною тенденцією у встановленні форми держави і, відповідно, між одноосібною й колегіальною владою, між національним і соціальним у змісті держави та революційних перетворень, між ідеологіями консерватизму, соціалізму, націоналізму та більшовизму. Всі ці суперечки загострилися в ході Українських визвольних змагань 1917-1921рр.

Сьогоднішній етап розвитку української державності – суперечлива й дуже складна сфера. Українська держава переживає досить серйозну політичну кризу. Стагнація та відверті риси феодалізму (як би дивно це не звучало) проникли в усі владні структури. Тому питання стосовно того: «Чи був би дієвим авторитаризм для поліпшення ситуації в країні?» – є наріжним у таких випадках, а історія це лише підтверджує. Суттєві зміни в державі вимагають появи політичного лідера з суттєво-педантичним підходом до своєї справи, яку він нерідко може вважати за свій обов'язок. Саме тому доречним є розгляд цього питання в контексті діяльності П. Скоропадського – своєрідного прецеденту українського авторитаризму.

Звідси випливає гіпотеза нашого дослідження: сильна авторитарна влада в умовах тотальної суспільної кризи здатна вести країну до демократії й економічного процвітання та досягати на цьому шляху значних успіхів.

Ідеалом для П. Скоропадського стала Українська Трудова Монархічна Держава, в основу якої закладено концепцію консервативного монархізму. Ця держава – всенаціональна, а отже понадкласова і понадпартійна, виключає будь-які прояви абсолютизму і диктатури та базується на єдності всіх державоутворюючих чинників нації. Наріжною у її розбудові є проблема створення національної еліти, а головними завданнями, по-перше, відродження козацтва як соціальної основи Української Держави; по-друге, забезпечення суспільно-політичної еволюції українського робітництва; по – третє, розвиток української інтелігенції як основи національного і культурного розвитку [1, с. 10].

У свій прихід до влади П.Скоропадський виступив за сильну владу, іменовану ним диктатурою. Формально гетьман сконцентрував у своїх руках законодавчу, виконавчу і судову владу; як наслідок – створена у відповідний спосіб Українська Дер-

жава 1918 року відповідала за формою авторитарній державі із посиленими охоронними функціями і невтручанням у приватноправові відносини [1, с. 9], що повністю відповідає теоретичним уявленням про поняття і сутність авторитарних режимів [2, с. 17-61].

В авторитарному режимі Української Держави ми вбачаємо дві характерні риси: з одного боку, дії Скоропадського обумовлювались завданнями часу та складними умовами, в яких опинилась Україна (до речі, не слід забувати, що саме уряд УНР ці умови й створив); а з іншого, – гетьман вбачав свої повноваження лише як тимчасові, обумовлені часом. Підтвердження цьому знаходимо вже в тексті «Грамоти до всього українського народу» [3, с. 82].

Візьмемо на себе сміливість зазначити, що саме завдяки професіоналізму гетьманський уряд за майже 8 місяців свого існування зробив більше, ніж діячі, які власне і критикували П. Скоропадського за «диктаторство» і авторитаризм. А, відтак, вбачаємо, що авторитаризм, як політичне явище, може бути дієвим для урегулювання того хаотичного процесу взаємодії в середині суспільства, що відбувається в моменти криз, революцій, перехідних періодів у державотворенні. Передумовою для становлення авторитарного режиму має слугувати якась нагальна потреба вирішення тих чи інших економічних та соціальних проблем.

Проте головним недоліком авторитаризму є його пряма залежність від особи або групи осіб, що його продукують у сфері владних відносин. Тому очевидно, можна виділити два аспекти цього політичного феномена – в «ідеальному» та «неідеальному» його вираженні.

В «ідеальному» вираженні до влади приходить особа (група осіб), що, перш за все, мають на меті саме відновлення порушених взаємовідносин шляхом рішучих дій, іноді навіть в антидемократичний спосіб. Проте такі дії необхідні, а їх якісне виконання можливе лише за наявності лідера чи групи осіб, котрі, насамперед, прагнуть до урівноваження всіх суспільних інтересів. Проте часто цей процес може супроводжуватися порушенням інтересів якоїсь частини суспільства. У цьому разі важливими є політична обізнаність самого суспільства та особистісні якості політичних лідерів, що продукують цей процес. Водночас варто наголосити, що такий режим повинен створюватися лише при потребі забезпечення усталеного функціонування суспільних та державних інститутів. Тому в ідеалі, з часом, він має урівноважитися системою протидій, притаманних демократичним режимам, тобто «спокійно еволюціонувати до демократії». Нагадаємо, що П. Скоропадський ще в «Тимчасовій грамоті» вказував на майбутнє створення Українського Сойму [3, с. 82]. Це є свідченням того, що гетьман не претендував на диктаторські повноваження в сучасному їх розумінні, а лише прагнув забезпечити правопорядок та режим законності на час, потрібний для стабілізації політичної ситуації в країні. Проте політична доля П. Скоропадського стала яскравим прикладом нерозуміння народом свого лідера.

В «неідеальному» ж вираженні авторитаризм також продукує те саме рішуче урівноваження суспільних відносин, проте без орієнтації на реальне забезпечення суспільного блага для всіх громадян держави. По суті – це прямо антидемократичний режим, який не ставить на меті забезпечення всезагального інтересу. Наріжним тут виступає політичний інтерес.

Важливо зауважити, що авторитаризм, як явище, притаманний в основному державам з відносно низькою політичною та правовою культурою її населення. Однак, якщо в «ідеальному» аспекті авторитаризм передбачає забезпечення умов для розвитку суспільства і, як наслідок, формування цієї культури, то в «неідеальному» – це встановлення режиму, вигідного самому режимові та елітам, що з ним співпрацюють, і верствам населення, що є його соціальною опорою.

Переконаний, що авторитарний режим дійсно може бути корисним для суспільства, проте лише в короткостроковій перспективі та в межах, зумовлених об'єктивними обставинами. Проте він ніколи не буде ефективним в довгостроковій перспективі, оскільки надто сильно в ньому проявляється залежність від людських якостей осіб, що його продукують.

У підсумку варто наголосити, що авторитаризм, як ідеал політичного розвитку суспільства, звичайно, не є позитивним. Однак в суспільстві, що лише намагається збудувати власну державу, в суспільстві, повному суперечностей та різних поглядів на ці суперечності, авторитаризм у поєднанні з національно налаштованим лідером, на наш погляд, буде ефективним для створення національної державності. Доказом цього може бути діяльність Ю. Пілсудського в Польщі, Карла Густава Маннергейма – в Фінляндії, а з найбільш всесвітньовідомих прикладів ми однозначно маємо ставити в доказ цього політику Лі Куан Ю в Сінгапурі. В цьому переліку харизматичних постатей міг би бути і П. Скоропадський, проте історія не знає слова «якби», ми можемо лише констатувати, що, як і вся історія України, період Української Держави повний неоднозначностей. «Я все же считаю, – писав у своїх спогадах Гетьман, – что тот тернистый путь в области внутренней политики, который я избрал, единственно верный. Те люди, которые за мною не пошли или не хотели идти, потому что это не совпадало с их личными выгодами, или не могли идти в силу тех закоренелых понятий, которыми они насквозь пропитаны и от которых они отрешиться не могли, те люди были неправы; будущее их в этом убедит» [5, С.30].

Література:

1.Хитра А. Я. Державно-правові погляди Павла Скоропадського /А.Я. Хитра // Автореф. дис. к. ю.н. – Харків, 2003. – 16 с.

2.Сухонос В. В. Сутність та функції авторитарного державного режиму в умовах переходу до демократії (теоретико-методологічний аналіз) / Володимир Вікторович Сухонос // дисерт. к. ю. н.. – К., 2000 – 185 с. – [Електронний варіант] – Режим доступу: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/51368/1/Sukhonos_C onstitution.pdf

3.Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України // Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. / Упоряд.: Ю.Д. Прилюк (кер.), Д.Б. Яневський, С.М. Іващенко. – К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – 259 с.

4.Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст./ Я. Грицак. – К.: Генеза – 1996.

5.Спогади гетьмана Павла Скоропадського (кінець 1917 – грудень 1918) // Збірка мемуарів [гол. ред. Я.Пеленський]. – К.,1995.

Косташ Наталія Василівна,
студентка І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

П. СКОРОПАДСЬКИЙ ТА ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ У СФЕРІ СТАНОВЛЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 Р.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що фінансова політика Гетьманату 1918 р. та питання утворення структури грошової системи Української Держави й досі залишаються чи не найбільш малодослідженою темою в українській новітній історії. Необхідність наукового розв'язання цього питання диктується одразу низкою потреб як з огляду історичного аналізу, так і з огляду досвіду сучасної доби .

На більш як 26-річному відрізку свого незалежного існування в сучасній Україні так і не набули розв'язання соціально-економічні та фінансові проблеми, що тісно переплітаються між собою. Залишилися вже позаду питання запровадження (чи не запровадження) національної валюти, вилучено з обігу купоно-карбованці, введено нову грошову одиницю – гривню, засновано Національний банк, сформовано структуру Міністерства фінансів тощо. Подібний шлях у створенні національної фінансової системи було пройдено й у 1918 році. На шляху цьому було багато ідентичних складнощів за якісно різних історико-політичних обставин і досвід їхнього розв'язання повинен бути й у нинішньої України. Тому на сьогодні актуальним є досвід провадження фінансової політики Україною у 1918 році [2, с. 11-12].

З проголошенням Української Держави перед її урядом постало нелегке завдання – відродження в країні народного господарства, політичної і економічної стабільності. Розбудову державності потрібно було починати й зі зміцнення власної грошової одиниці, яка могла б бути забезпечена природними багатствами краю та його продуктивними силами, укладання державного бюджету, відновлення структури оподаткування тощо, а, власне, із створення повносяжної національної фінансової системи. Однак для виконання такого завдання слід було, перш за все, створити дієздатний урядовий апарат і, відповідно, здатне до практичного функціонування фінансове відомство [2, с. 20-21]. Важливу роль для досягнення цієї мети відіграв міністр фінансів Антон Павлович Ржепецький, який своїми головними завданнями вважав створення української грошової системи, встановлення високого курсу національної грошової одиниці, забезпечення її золотовалютним запасом та іншим майном держави. Ставши міністром, він залишив на своїх постах більшість урядовців попередньої адміністрації, а також запросив до співпраці висококваліфікованих фінансистів, які, тікаючи від більшовицького терору, переїхали на Україну. Новий міністр був висококваліфікованим фахівцем, якому у важких умовах іноземної окупації вдалося стабілізувати ситуацію на українському грошовому ринку. Одним із найбільших досягнень А. Ржепецького було укладення першого державного бюджету України. Роботу цю було завершено вже за часів Директорії УНР у січні 1919 р. З огляду на необхідність подальшого реформування грошової системи при Міністерстві фінансів було створено Фінансовий комітет, який очолив професор О. Добрий. До його складу увійшли провідні спеціалісти у галузі економіки та банківської справи. На першому ж засіданні Комітету 10 травня 1918 р. перед ним було поставлено завдання опрацювати шляхи реформування грошової системи.

Важливим фактором становлення національної валюти було створення Українського державного банку. Формально заснувала його ще Центральна Рада, але фактично все звелося лише до перейменування Київської контори відповідної імперської установи, не було відкрито фондів, а запроваджена бухгалтерія та налагоджені зв'язки з провінційними установами – Харківським та Одеським відділеннями функціонували самостійно. Держбанк створювали фактично з нуля. 10 серпня 1918 р. гетьман затвердив його статут й асигнував кошти на формування капіталу [1]. Офіційно Держбанк відкрився 2 вересня 1918 р. Він був одночасно як емісійним і депозитним банком банків, так і банком державного короткотермінового кредиту, який мав право приймати внески і надавати позики квазідержавним та іншим комерційним закладам та банкам. Втім Державний банк почав виявляти свою активну діяльність ще як до свого офіційного відкриття, так і до свого офіційного заснування, й не лише випуском кредитових білетів, що говорить про початок його повномірного функціонування за Гетьманату [2, с. 36]. Державний банк являв собою державну кредитову установу і був пристосованим «по своїй структурі до торговельно-промислового життя Української Держави із всіма її особливостями» [2, с. 38].

Ще одним досягненням у фінансовій реформі стало запровадження 1 березня 1918 р. нової грошової одиниці – гривні, яка на час гетьманського перевороту в обігу ще не з'явилися. В такій ситуації П.Скоропадським 9 травня 1918 р. було проголошено повернення до першої фінансової одиниці, згідно з чим карбованець знов ставав єдиною валютою в Україні. Згодом урядові довелося визнати й гривню як офіційний грошовий знак. Отже карбованець і гривня протягом усього періоду Гетьманату були основними грошовими одиницями вітчизняної фінансової системи [2, с. 25].

Варто також зазначити, що Гетьманський уряд ніколи не приховував свого негативного ставлення до російської валюти. «Створити добробут в Україні за теперішніх умов можна тільки відокремившись від Росії», – заявив 10 травня 1918 р. міністр фінансів Української Держави А. Ржепецький. З травня створювався апарат управління, який у серпні почав роботу, спрямовану на вихід України із рубльової зони [1].

14 серпня гетьман затвердив закон про заборону ввезення на її терени російських цінних паперів та обмеження на ввезення рублів на суму до 10 тис. Водночас в обіг надійшли українські гроші – карбованці, а трохи пізніше й гривні (1 крб = 2 грн) [1].

Найбільше грошей державі забезпечили скарбові (казенні) операції з цукром – 1322 млн крб. (державну цукрову монополію уряд запровадив 7 травня 1918 р.), залізниці – 693 млн крб., а також скарбові операції з алкоголем – 350,9 млн (державну монополію на винокуріння було запроваджено 9 травня 1918 р.) [1].

За Гетьманату П.Скоропадського було емітовано й іншу категорію національних паперових грошових знаків – так звані розмінні марки-шаги. Історія їхнього започаткування державою ведеться з 1917 р. Попередньо «шаги» задумувалися лише як поштові марки. Проте ще під час владарювання Центральної Ради в країні відчувалася різка нестача дрібних розрахункових знаків, потреба в яких зростала з місяця в місяць [2, с. 62]. Розмінні марки-шаги із своїм виходом на український ринок значно полегшили проблему нестачі дрібних грошей у розрахунках населення і виконали попередньо покладену на них роль [3, с. 153].

Отже, можна дійти висновку, що за часів Гетьманату було зроблено позитивні кроки для розвитку фінансової системи: було завершено запровадження національних грошових одиниць, започаткованих Центральною Радою, та практичного закладання підвалин вітчизняної грошової системи. На час діяльності уряду П. Скоропадського припадає й становлення новітньої безпосередньої і всебічної державної фінансової політики в Україні зі сформуванням мережі такої діяльності через державний апарат та здійснення реальної фінансової політики в повному її розумінні та обсязі. Також було укладено державний бюджет, створено Державний банк, здійснювалася робота по виходу України з рубльової зони тощо. Фінансове життя країни почало відроджуватися, однак після приходу Директорії воно почало поступово занепадати.

Література:

1. Вовнянко Д. Гетьманоміка. Про фінанси й економіку держави Скоропадського / Дмитро Вовнянко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/ukr/.

2. Гай-Нижник П.П. Фінансова політика уряду Української держави гетьмана П. Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) / П.П. Гай-Нижник. – К., 2004. – 430 с.

3. Гай-Нижник П.П. Розмінні марки-шаги, їхній характер і завдання / П.П. Гай-Нижник // Фінанси України. – 2005. – №3. – С.152–155.

Крамаренко Катерина Олександрівна,
студентка І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МОДЕЛЬНА ПРАВОТВОРЧІСТЬ: КОНСТИТУЦІЙНА ПРАКТИКА ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Модельна правотворчість та український історичний досвід щодо її застосування потребує детального аналізу для вдосконалення сучасного законотворення в умовах перспективного конституційного процесу в Україні.

Для початку варто розібратися з основними поняттями, що стосуються предмета дослідження. Модельна правотворчість – це сфера правового моделювання, заснованого на результатах теоретико-прикладної діяльності, яка безпосередньо корелює з потребами практики і вимогами життя, спираючись на величезний обсяг знань, накопичених цивілізованим людством [1].

Центральне місце у правовому моделюванні посідає модельний правовий акт – документ рекомендаційного характеру, який уміщує типові норми, що є нормативним орієнтиром для законодавців. Модельні правові акти можуть виражатися в повноцінних нормативно-правових актах, або у готовому вигляді їх положення включаються до тексту конкретного закону.

Модельні правові акти, як правило, не є обов'язковими для законодавчих органів, а покликані, головним чином, виконувати функцію певного нормативно-орієнтуючого стандарту. Такі акти розробляються і приймаються міждержавними об'єднаннями для держав-членів, міжнародними організаціями, конструюються вченими – правознавцями і фахівцями та мають доктринальний характер [1, с. 25-26]. Найсприятливішими сферами впровадження модельних нормативних актів є актуальні суспільні проблеми універсального характеру. Такими є: питання громадянства, медицини, освіти, оподаткування, колективної безпеки, врегулювання міжрегіональних конфліктів, екологічної безпеки, інформаційної безпеки на національному та міжнародному рівнях тощо [1, с. 30].

Однією з форм модельних нормативних актів є модельний закон – законодавчий акт типового характеру, який містить нормативні рекомендації, а також варіанти можливих правових рішень з тих чи інших питань, що стосуються певної сфери суспільних відносин [2, с. 685].

Україна – країна з багатонаціональним складом населення. Отже завжди існувала й існує проблема ефективного правового регулювання взаємовідносин різних національно-етнічних спільнот у контексті формування громадянської і національної ідентичності. У цьому разі важливим є вітчизняний історичний досвід вирішення даної проблеми в Українській Народній Республіці за доби Центральної Ради [3].

Аналізуючи установчі акти конституційного характеру (Універсали ЦР), Конституцію (1918), конституційні закони за доби Центральної Ради, варто зазначити, що вона зробила все необхідне для правового становлення української державності, забезпечення громадянських прав і свобод в УНР, створення юридичного механізму реалізації народовладдя, що є вираженням доленосної для кожної політичної нації ідеї народного

суверенітету. Важлива роль у цьому процесі відводилась ідеї модельної правотворчості. Підкреслюємо, що власне Центральна Рада, завдяки зусиллям М.Грушевського, вперше у світовій практиці конституціоналізму реалізувала цю ідею [4].

Роль модельного акта виконав «Закон про національно-персональну автономію» (22 січня 1918 р.) . Його у повному обсязі було включено до Конституції УНР – 10 квітня 1918 р. (Статуту про державний устрій, права і вільності УНРЗ) в Розділ VII під назвою «Національні Союзи». Комунікативна сутність цього закону полягає, пише М.Мірошниченко: « … в синтезі спільних прав і обов'язків української нації з правом громадян Української Народної республіки, де творча роль у формування єдиної демократичної держави рівних правових можливостей відводиться та гарантується на конституційному рівні представникам усіх національностей та етнічних груп, що консолідуються навколо титульного українського етносу» [4, с.43].

Отже, правове моделювання – це не тільки елемент законотворчого процесу, а й серйозна теоретико-прикладна діяльність, яка провадиться безпосередньо, виходячи з практики і вимог життя.

Україна має правильно використовувати власний історичний досвід державотворення в умовах перспективного конституційного процесу. Важлива роль у цьому досвіді належить модельній правотворчості за доби Центральної Ради.

Українським законотворцям та вченим варто визначити місце модельного нормативного акта (модельного закону) в системі конституційного права задля забезпечення стабільності та впорядкованості суспільних відносин в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз українській державності.

Література:

1. Житарєв Є.В. Перспективи використання модельних нормативних актів у правовій сфері України / Є.В. Житарєв // Наука і практика. – 2013. – № 4 (151). – С. 37-41.

2. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Е. Крутских. – М., 2002.

3. Захарчук А.С. Політико-правові аспекти державотворення періоду Центральної Ради: автореф. дис. док. юрид. наук: спец. 12.00.01 / А.С. Захарчук. – К., 2010. – 41 с.

4. Мірошниченко М.І. « Закон про національно-персональну автономію» Української Народної Республіки: історичне значення для сучасної конституційно-правової практики в Україні / М.І. Мірошниченко// Право України. – 2017. – С.38-45.

Крицька Олена Ігорівна,
студентка І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ ТИМЧАСОВОЇ ІНСТРУКЦІЇ ГЕНЕРАЛЬНОМУ СЕКРЕТАРІАТОВІ ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ УКРАЇНИ ВІД 4 СЕРПНЯ 1917 РОКУ

Дослідження змісту положень «Тимчасової Інструкції Генеральному секретаріатові Тимчасового Уряду України від 4 серпня 1917 року» має важливе історико-правове значення для вітчизняної юридичної науки, оскільки цей акт закріплював відносини Української держави та Росії на юридичному рівні.

Інструкція була прийнята на засіданні Тимчасового уряду Росії 4 серпня 1917 р. Вона складалася з 9 пунктів. Найважливіші положення були викладені у 2-му і 3-му пунктах, які стверджували, що Генеральний секретаріат є органом Тимчасового уряду у справах місцевого управління (міського самоврядування) Українською державою, його повноваження поширювалися лише на Київську, Волинську, Полтавську, Подільську та частково Чернігівську губернії з виключенням Мглинського, Суражського, Стародубського та Новозибківського повітів. Кількість секретарів скорочувалася вдвічі, з компетенції Генерального секретаріату вилучалися військові, продовольчі та судові справи, а також справи шляхів сполучення, пошта і телеграф; Генеральний секретаріат втрачав прерогативу призначення на урядові посади. Він розглядався не як крайовий, а як орган центрального уряду. Ця Інструкція включала також положення щодо вищого органу в Україні – на час до вирішення справи про місцеве врядування Установчими Зборами ним був Генеральний секретаріат, який призначався Тимчасовим урядом Росії за пропозицією УЦР – вищим органом України; Генеральний секретаріат складався з генепальних секретарів по відомствах: внутрішніх справ; фінансів; хліборобства; освіти; торгу і промисловості; праці, а також секретаря по національних справах та генерального писаря. Крім тього, при Генеральному секретаріаті для контролю його справ призначався генеральний контролер, який повинен був брати участь у його засіданнях з правом ухвалюючого голосу. З числа секретарів не менше 4-х повинні були бути заміщені з осіб, які не належали до української національності. При Секретаріаті по національних справах встановлюється З посади товаришів секретаря з тим, щоб кожна з чотирьох найбільш численних національностей України мала кожна представника в особі секретаря або одного з його товаришів; Генеральний Секретаріат розглядав, розробляв й подавав на затвердження Тимчасового уряду проекти, що торкалися життя і його врядування. Проекти ці могли бути перед поданням їх Тимчасовим урядом внесені на обговорення ЦР; співпраця вищих державних установ та окремих громадських відомств з секретаріатом була можлива через особливого комісара України в Петрограді. Так само розглядалися і законодавчі пропозиції і проекти, які торкалися справ місцевого самоврядування України [2, с. 535–536].

На засіданні Малої Ради 5 серпня 1917 р. відбулося обговорення вже прийнятої Інструкції. Обговорення проходило бурхливо, оскільки члени Ради не сприймали Доку-

мент. Голова Генерального Секретаріату в Українській державі В. Винниченко зазначив: «…були моменти, коли ми роздратовані гадали, чи не кинути все і не їхати додому. Але відповідальність, яку ми взяли на себе, змушувала нас бути уважнішими і випробувати всі засоби» [3, с.16]. Також він зазначив, що прийняття інструкції відбулося без участі української делегації: її не пустили на засідання міністрів. Член української делегації М. Рафес доповнив повідомлення В. Винниченка, наголосивши, що на Інструкцію ніхто з членів української делегації (2-га делегація, яка їздила до Російського уряду від України за часів УЦР) не давав згоди. Її було видано поза волею представників УЦР [3, с.16]. Згідно з домовленістю українського та російського урядів, УЦР розробила «Статут вищого управління України», після чого надіслала до Петрограда делегацію. Як наслідок, «Статут…» відкинули одразу ж, українську делегацію не впустили до зали засідань. Фактично, самі ж порушили усе, що тільки можна було. Водночас сілд зауважити, що Тимчасовий уряд Росії, який так нахабно розпоряджався долею українського народу і зазначав, що жодний з Універсалів УЦР не є законним і легітимним, і сам був самозваним, адже дію єдиного представницького органу в Росії – Державної Думи – було зупинено царським указом 25 лютого 1917 р. [4, с. 228]. Це було зафіксовано на І з'їзді Рад.

На VI сесії ЦР (18-22 серпня 1917 року) також було обговорено Інструкцію. До цього документа в той час спостерігалося три політичні підходи: 1-ша група депутатів вимагала відхилити Інструкцію, 2-га – проігнорувати, 3-тя – прийняти. Після тривалих дискусій Інструкцію було прийнято за основу діяльності ЦР і обрано новий склад уряду, який очолив В. Винниченко, політичний діяч, письменник. М. Рафес намагався назвати причини, які призвели до такого тексту документа: передусім, інцидент з полком імені Богдана Хмельницького; фінське питання, яке преса періодично пов`язувала з українським рухом і висловлювала пропозицію вжити таких заходів, як проти фінів (розпуск Тимчасовим урядом фінського парламенту, який 18 липня 1917 р. прийняв закон про владу й оголосив себе носієм верховної влади в країні); загальнополітичне становище (найбільш послідовний І. Церетелі подав у відставку, а до влади повернулося праве крило парламентарів, яке через українське питання пішло у відставку) [3, с. 16 – 17]. Проте, так як і В. Винниченко, М. Рафес вважав Інструкцію все-таки позитивним здобутком: «на цих перших окопах УЦР, укріпившись, піде далі до боротьби за свої справедливі домагання» [3, с.17].

Отже, можна зробити висновок, що Тимчасова Інструкція неабияк звужувала повноваження українського уряду порівняно з Першим Універсалом УЦР. Коли ЦР затвердила цей документ та створила Генеральний секретаріат, це змінило ставлення Тимчасового уряду Росії до України. Після приїзду до України делегації від Тимчасового уряду Росії було затверджено Другий Універсал УЦР, у якому ЦР виказувала негативне ставлення до самочинного запровадження автономії та зобов`язувалася включити до свого складу нацменшин [1, с. 83]. Саме після ухвалення цього основоположного документа і було затверджено Інструкцію, за допомогою якої російський уряд пішов ще далі – розділив український народ, визнавши територію України у складі 5 губерній, та встановив процедуру, за якою УЦР не могла самостійно, без втручання Росії, ухвалювати будь-які законопроекти. Голова Центральної Ради М. Грушевський так висловив свою думку щодо даної Інструкції: що вона є «куцою автономією для України» [3, с.21]. Ми вважаємо, що Українська Центральна Рада не мала іншого виходу, окрім як взяти

Інструкцію за основний документ своєї праці, оскільки Тимчасовий уряд Росії дійсно міг, як зазначив М. Рафес, вирішити українське питання так само як і фінське, тобто ліквідувати будь-яку державність на українських землях. Саме тому можна погодитися з думкою В. Винниченка щодо того, що Інструкція все ж є певним здобутком у перемовинах із Тимчасовим урядом Росії. Так, Тимчасовий уряд виказав неабияку неповагу до Української держави, коли ухвалив документ, навіть не впустивши українську делегацію до зали засідань (хоча саме делегація від України була найпершою, кому потрібно було бути присутньою на засіданні, адже порушене питання та акт, положення якого затверджували на юридичному рівні, стосувався виключно України) та зменшив повноваження УЦР. Але є одне «але». Автономію було проголошено українським урядом в Україні, Росія ж не сприйняла її ні de facto, ні de jure. Інструкція затвердила «юридичні відносини» і вказала на те, що Росія стала ставитися до України як до суб`єкта, а не як до об`єкта, що стало значним прогресом порівнянно з попередніми роками; а з іншого боку, як уже зазначалося, Тимчасовий уряд Росії не був легітимним органом і, приймаючи правила його гри, УЦР сама скасувала свою легітимність.

Література:

1. Енциклопедія історії України: 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій та ін. – К.: Наукова думка, 2013. – 784 с.;

2. Історія України від найдавніших часів до сьогодення: зб. документів і матеріалів / за заг. ред. А.П. Коцура, Н.В. Терес. – Київ – Чернівці: Книги – ХХІ, 2008. – 1100 с.;

3. Бевз Т. А. Інструкція Тимчасового уряду як каталізатор боротьби за соборність етнічних українських земель / Т.А. Бевз //Історичний журнал. – 2010. – № 1-3. – С. 14-26.

4. Українська Центральна Рада: поступ націєтворення та державницького будівництва / за заг. ред. В.І. Сергійчука. – К.: Українська видавнича спілка, 2002. – 358 с.

Лютий Святослав Ігорович,
студент І курсу ОС «Бакалавр»
ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»

ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА ЗА ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Сучасний процес державного будівництва України має ґрунтуватися на науковому переосмисленні державотворчих процесів минулого. У ці рамки, безумовно, потрапляє і період Директорії Української Народної Республіки.

В сучасній історико-правовій літературі найпоширенішою є думка, що Директорію було обрано на таємному засіданні Українського Національного Союзу 13 листопада 1918 р. Назву «Директорія» запропонували В.Винниченко і М.Шаповал за аналогією з французькою революцією кінця XVIII ст. До складу новоствореного органу увійшли представники різноманітних соціалістичних партій: В.Винниченко як її голова, С.Петлюра, обраний одночасно і Головним отаманом військ УНР, Ф. Швець, П. Андрієвський та А. Макаренко [1, с.133].

Водночас французька і українська директорії нагадували одна одну тільки назвою і кількісним складом, оскільки мали різну правову природу. Так, за французькою Конституцією 1795 р., що закріпила нову систему організації влади в країні після повалення якобінської диктатури, Директорія обиралася двома законодавчими палатами: «Радою п'ятисот» та «Радою старійшин» і була виконавчим органом республіки. Директорія ж УНР народилася за спільною волею окремих українських партій та організацій соціалістичного спрямування. На такій само партійній основі сформувалася·і Центральна Рада, яка потім утворила уряд під назвою Генеральний Секретаріат, а згодом – Раду народних міністрів. Проте, на відміну від Центральної Ради, Директорія не визначилася щодо свого місця серед гілок влади, уособлюючи собою її єдність і неподільність [2, с. 344-346].

Але, оскільки Директорія постала аж ніяк не легітимно, вона намагалася узаконити результат перемоги над гетьманом. Цю місію мав виконати Трудовий конгрес, до складу якого було обрано представників від робітників, селян і трудової інтелігенції. В історико-правовій літературі конгрес часто називають парламентом, адже він формувався за принципом територіального представництва та був вищим законодавчим органом УНР [3, с. 263].

Із моменту свого проголошення Директорія, крім стратегічних завдань, мала також розв'язати, принаймні, три невідкладні проблеми, насамперед: визначитися з власним правовим статусом, врегулювати взаємини з іншими органами в структурі державного механізму. Однак цього не сталося, і всі зусилля Директорії УНР у царині державного будівництва мали непослідовний та хаотичний характер [1, с.134].

Так, доволі стихійно склався розподіл обов'язків між членами Директорії УНР. Її голова відав зовнішньополітичними справами, Головний отаман був головнокомандувачем Збройних сил УНР. Інші члени Директорії залишилися без чітко регламентованих обов'язків [2, с. 346]. Окрім того, не існувало жодного документа, який би скеровував внутрішню діяльність Директорії.

Як зазначає А.Яковлів, «протягом збройної боротьби проти гетьмана і якийсь час після її закінчення, Директорія УНР, як революційний орган з диктаторськими правами, була органом верховної влади та виконувала неподільно законодавчу, виконавчу, а почасти і судову функції» [4,с.114-115].

Із метою з'ясування подальших перспектив державного будівництва Директорія 12-14 грудня 1918 р. провела у Вінниці державну нараду за участю представників політичних партій і громадських організацій. Нарада засвідчила суттєві розбіжності в середовищі українських політиків. Представники УСДРП, УПСФ, УПСС, УХДП та єврейська соціал-демократія виступили за демократичну парламентську систему влади, а представники УПСР і Селянської спілки висловилися за необхідність впровадження радянської влади. За союз з радянською Росією проголосували В.Винниченко, М.Грушевський, М.Шаповал та ін. На противагу їм, С.Петлюра і його прихильники обрали курс на зближення з державами Антанти. Незважаючи на очевидні суперечності, Директорія намагалася зберегти єдність українських політичних сил [5, с. 153].

19 грудня 1918 р. Директорія урочисто в'їхала до Києва, а вже 26 грудня 1918 р. було оголошено Декларацію Директорії – програмний документ, підготовлений В.Винниченком. У ньому проголошувалось відновлення Української Народної Республіки, скасовано всі закони Української Держави у сфері державного управління, аграрної та робітничої політики. Декларація визначала статус самої Директорії як «тимчасової верховної влади революційного часу». У документі міститься звернення до населення України із закликом взяти активну участь у виборах делегатів на Конгрес трудового народу [1, с.135].

На останньому засіданні трудового конгресу 28 січня 1919 р. було ухвалено Закон про форму влади на Україні, яким уся влада передавалася Директорії «до скликання слідуючої сесії Трудового конгресу». Директорія дістала право ухвалювати закони, які підлягали затвердженню на найближчій сесії конгресу. У міжсесійний період мала працювати президія конгресу, функції якої взагалі не було окреслено [3, с.263].

Правовий статус Директорії УНР зазнав змін після ухвалення закону «Про склад Директорії УНР» від 7 травня 1919 р., відповідно до якого визнавалися чинними лише ті постанови цього органу, які були ухвалені за участю Головного Отамана С.Петлюри. А згідно з постановою Директорії від 15 листопада 1919 р., на час відсутності на території УНР двох інших членів Директорії «верховне керування справами Республіки» покладалося на Голову Директорії, який її іменем уповноважувався затверджувати всі закони і постанови, ухвалені Радою Народних Міністрів [6, с.17].

Важливою подією був акт злуки УНР та ЗОУНР 22 січня 1919 р. – проголошення соборності України та об'єднання її етнічних територій, що було метою ще за часів Центральної Ради. Одночасно до складу Директорії входить як Президент та уповноважений Диктатор ЗОУНР Є. Петрушевич. Але складна політична ситуація, як внутрішня так і зовнішня, не надала змоги реалізувати об'єднання в повній мірі, що було більше схоже на декларацію на папері, адже керівництво ЗОУНР фактично не визнавало Директорію та уряд УНР вищими органами влади України і проводило власну політичну лінію [7, с.36].

У важких умовах польської окупації значної частини західноукраїнських земель Президія Виділу Української Національної Ради та Державний Секретаріат ЗОУНР 9 червня 1919 р. з метою об'єднання влади в одних руках над військовими та цивільними

структурами надали диктаторські повноваження президенту Є.Петрушевичу. Диктатура виникла як реакція на анархію і як поступка настроям галицького громадянства, що в усіх негараздах звинувачувало Державний Секретаріат [8, с.146].

Директорія та уряд УНР вважали акт проголошення диктатури незаконним, оскільки західноукраїнське законодавство не давало підстав до її утворення. На своєму засіданні 17 червня Рада Міністрів зажадала від Директорії негайно викликати Є.Петрушевича (як члена Директорії) для пояснень у справі встановлення диктатури [4,с.132].

27 червня С.Петлюра запросив Є.Петрушевича для пояснень як уповноваженого представника Галичини в Директорії. Але галицький лідер, боячись арешту, не прибув до Кам'янця-Подільського. Через те 1 липня на засіданні Ради Міністрів ухвалено визнати неможливим перебування Є.Петрушевича у складі Директорії УНР. Інститут диктатури вирішено ігнорувати, а всі подальші контакти з населенням ЗОУНР та частинами УГА проводити лише після призначення представницьких органів Ради Міністрів УНР в ЗОУНР. Тоді ж обговорено законопроект про утворення в уряді УНР міністерства в справах ЗОУНР (міністерство галицьких справ, або МГС), який був затверджений 4 липня 1919 р. [9, с. 26]. Врешті, висунувши низку умов, Є.Петрушевич вирішив піти на співпрацю з урядом УНР. Він вимагав, щоб керівники УНР проводили демократичну політику без ухилів у бік радянщини, а також змінили соціалістичний уряд Б.Мартоса та скасували МГС. Провід УНР був змушений піти на умови Є. Петрушевича, хоча наддніпрянські політики не поспішали виконувати раніше прийняті умови Є.Петрушевича, що призвело до нового загострення відносин між двома українськими проводами. 27 серпня уряд УНР було реорганізовано, але більшість міністрів зберегли свої «портфелі», що не влаштовувало Є.Петрушевича, який вважав, що у новий Кабінет повинні увійти люди ліберальних поглядів, з якими могли б вступити в контакт західні держави та А. Денікін [7, с.39].

Незважаючи на те, що протягом першої половини 1919 р. радянська влада була встановлена майже на всій території України, політичні суперечності між УНР і Західної області УНР призводили до виснажливої боротьби один проти одного. Провід УНР, як і раніше, офіційно не визнавав диктатуру ЗОУНР, а єдиним легальним представником Галичини вважав МГС. Через нього уряд УНР проводив серед галичан активну роботу проти диктатури ЗОУНР. Орган МГС – газета «Галицький голос» постійно наголошувала на нелегітимності диктатури і доводила, що після скасування УНРади та Державного Секретаріату вся законна влада перейшла до Директорії УНР [10, с. 246].

Восени 1919 року Директорія перейшла до партизанських форм боротьби. Взимку 1919-1920 рр. її 5-тисячна армія здійснювала рейд тилами денікінської та Червоної армій. Він тривав від грудня 1919 до травня 1920 рр., значно стимулював український рух і увійшов в історію як І зимовий похід [11 с. 322].

Таким чином, суперечлива внутрішня політика та відсутність чіткої моделі державотворення призвели до втрати контролю та міжнародної ізоляції Директорії, що не дало їй змогу надовго утриматися при владі та утвердити незалежність УНР.

Література:

1.Литвин В.М. Історія України: Новітня доба: навч. посіб. / за ред. В.М. Литвина. – К.: Академвидав, 2012. – 480 с.

2.Бойко О.Д. Історія України: підруч. / О.Д. Бойко. – 4-те вид., допов. – К.:. Академвидав, 2003. – 656 с.

3.Захарченко П.П. Історія держави і права України: підруч. / П.П.Захарченко. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.

4.Копиленко О.Л. Держава і право України. 1917-1920 / О.Л. Копиленко, М. Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.

5. Орленко В.І. Історія державного управління в Україні / В.І.Орленко. – К., 2001. – 268 с.

6.Дзейко Ж.О. Правовий статус вищих органів державної влади Української Народної Республіки (1917-1920 р.р.): автореф. дисертації на здоб. наук. ступ. канд. юр. наук / Ж.О. Дзейко. – К., 1996. – 21 с.

7. Литвин М.Р. Історія ЗУНР / М.Р.Литвин, К.Є. Науменко. – Львів, 1995. – 227 с.

8.Рубльов О.С. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. / О.С.Рубльов, О.П. Реєнт. – К.: Вид. дім "Альтернативи", 1999. – 320 с.

9.Лозовий В. С. Пошук Директорією ідейно-політичних засад відновлення діяльності УНР / В. С. Лозовий // Український історичний журнал. – 2000. – № 5. – С. 32-38.

10.Політична історія України XX ст.: у 6 т. – Т.2: Революція в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917-1920) / В.Ф.Солдатенко (кер.), В.Ф.Верстюк. – К., 2003. – 488 с.

11.Савченко Н.М. Історія України: модульний курс: навч. посіб. / Н.М. Савченко, М.К. Подольський. – К.:Вид-во «Фірма «ІНКОС», 2006. – 544 с.

Міма Дар'я Олександрівна,
студентка ІІ курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРОЕКТ КОНСТИТУЦІЇ С. ДНІСТРЯНСЬКОГО: ЗМІСТ ТА ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Після розпаду Австро-Угорської монархії депутатом Української Національної Ради (тимчасового парламенту ЗУНР) стає С. Дністрянський [1]. Він брав активну участь у державному будівництві, зокрема підготував два проекти Конституції ЗУНР [2, с. 458]. Варто зазначити, що С. Дністрянський увійшов до історії українського правознавства, як відомий український теоретик конституціоналізму. Учений був глибоко переконаний, що тільки той основний закон держави, який тісно пов'язаний з ментальністю народу, має майбутнє і може стати регулятором найважливіших суспільних відносин [3, с. 232]. У вітчизняній політологічній науці С. Дністрянського вважають одним із основоположників національно-державницького напряму, автором політичної концепції української держави [4, с.106]. Погляди С. Дністрянського на сутність конституційної держави, на її конституцію знайшли своє відображення в авторському проекті вченого – «Конституції Західноукраїнської Народної Республіки» 1920 р. Цей документ, як згадував сам учений, був підготовлений на замовлення Уряду Є. Петрушевича [5, с. 337].

Проект Конституції ЗУНР – це великий крок на шляху до розбудови правової демократичної держави. Він складається із 130 параграфів, логічно та змістовно об'єднаних у три глави: «Держава і право», «Державна влада» та «Право народів на самовизначення» [6, с.192-193].

За конституційними характеристиками майбутня держава бачилася академіком, насамперед, як держава правова, суверенна та демократична. У цій державі мали визнаватися права і свободи людини, місцеве самоврядування як обов'язковий конституційно-правовий інститут, а сама державна влада мала будуватися за принципом її чіткого поділу на законодавчу, виконавчу і судову. При цьому принцип «стримувань і противаг» в середині самої організації механізму державної влади як такої бачився достатньо чітким та, до певної міри, реалістичним.

У той самий час, автор проекту вважав, що для «обґрунтування тривалої народної влади в державі слід для початку скликати Установчі Збори» [7]. У проекті Конституції дуже прогресивними були положення статей 44, 45, 46, які визначали процес проведення виборів до Установчих Зборів. С. Дністрянський закріпив у проекті Конституції загальне, пряме і таємне голосування без різниці в статі. Право обирати та обиратись мають громадяни, які досягли 21 року. Також цікавим був той факт, що голосування мало здійснюватися окремо за національностями. Це свідчило про те, що влада ЗУНР провадила послідовну демократичну державотворчу лінію у ставленні до етнічних меншин. Конституція проголошувала мажоритарну виборчу систему. Отже, «обраними вважаються ті кандидати, які в першому турі виборів отримали абсолютну більшість голосів. Якщо цього не сталося, то вибори проводяться повторно через два тижні, причому голосують за двох кандидатів, яких треба обрати і які в першому турі виборів отримали найбільше голосів. При рівності голосів обраним вважається старший за віком». [8]. Без сумніву, варто зазначити, що конституційне регулювання виборів мало досить модерний характер (прояв).

Після завершення роботи Установчих зборів найвищим законодавчим органом влади ЗУНР мала б стати Народна палата, обрана на 4 роки шляхом загального, прямого, рівного і таємного голосування. Обрані до неї посли (депутати) поділялися на 3 національні курії: українську, польську та інших національностей. Кожна з курій наділялася правом вето щодо винесеного на ухвалення Народної палати закону, якщо він порушував національні права народності. До компетенції палати належало прийняття рішень з найважливіших питань держави (війни та миру, верховного нагляду за адміністрацією, судочинства) [7].

Система органів державної виконавчої влади мала б включати в себе Президента Республіки, Уряд – Державну Раду та місцеві органи державної виконавчої влади. Перші вибори президента повинні були відбутися одночасно з виборами до Установчих зборів, наступні – одночасно з виборами до Народної палати [8]. Президент Республіки обирався народом строком на 4 роки. Таке право мав кожен громадянин української національності, який досягнув 35-річного віку. За характером своїх повноважень Президент Республіки є одночасно главою держави і главою виконавчої влади. Державна Рада складалася б із шістьох членів, відповідно до цього передбачалося утворення шістьох міністерств: Внутрішніх справ, Фінансів, Релігії і освіти, Сільського і лісового господарств, Торгівлі і промислу, Сполучень.

Судова система Західноукраїнської Народної Республіки, відповідно до положень конституційного проекту, мала б включати в себе: звичайні суди, Державний Судовий Трибунал, – «якому належить верховне правосуддя», а також Голову Державної Юстиції. С. Дністрянський наполягав на відокремленні юстиції від адміністрації. Державну Юстицію очолював голова, якого призначав та звільняв президент. Основними завданнями Голови Державної Юстиції є «піклування про забезпечення порядку в правосудді» та експертна робота на чолі спеціального бюро над законопроектами парламенту. Самостійною структурою був Державний Судовий Трибунал. Проектом допускалося створення, поруч із звичайними судами, адміністративних, господарських, управлінських та інших спеціалізованих судів. Судді мали призначатися Президентом Республіки на все життя. При цьому окремим конституційним положення закріплювався принцип про їхню повну «самостійність та незалежність» [9].

Важливе місце у проекті конституції приділялося організації органів місцевого самоврядування. У них передбачалися свої виборчі представницькі органи (заступництва) та «локальна самоуправа». Важливу складову проекту становили норми про самовизначення народів у державі. Окрім утворення трьох національних курій, встановлювалася культурна автономія національних меншин, що виявлялася, зокрема, у поділі шкільної ради на національні секції, вживанні рідної мови в урядових установах, судах, в громадах, у житті [10].

Серед особистих прав і свобод у Проекті знаходимо такі важливі фундаментальні приписи, як положення про недоторканність особи, недоторканність житла, свободу поселення і пересування, таємницю особистого життя, а також свободу совісті та свободу наукової творчості. Блок політичних прав та свобод представлений положеннями про свободу зборів, правом на створення громадських спілок, правом на

подання петицій, свободою думки і слова, виборчим правом громадян. Групу економічних прав та свобод представлено правом на власність, доступністю та свободою промислу, свободою промислової конкуренції та інші. У проекті проголошується на праві кожного, хто вважає себе скривдженим, на правовий захист держави. Блок конституційних обов'язків вміщує обов'язок військової служби, обов'язок сплачувати податки, обов'язок дотримуватись законів держави, відвідування початкових шкіл [9].

Таким чином, конституційний проект був втіленням передової української політико-правової думки періоду боротьби за національну державність. Насамперед, у ньому знайшли закріплення права і свободи людини та громадянина. Слушно зазначити, що проект відображає збалансованість інтересів національних меншин. Крім того, ідеї основного закону держави гармонійно поєднували в собі принципи верховенства права й законності. Це підтверджує той факт, що конституційний проект сприяв розвитку українського конституціоналізму і його, безперечно, можна вважати складовою частиною скарбниці національної конституційної думки.

Література:

1. Автобіографія та бібліографія проф. С. Дністрянського. Відень, 4 жовтня 1911 р. // ЦДІА у Львові. – Ф. 26 – Оп. 14. – Спр. 2317. – Арк.1–2 зв.

2. Шемшученко Ю.С. Антологія української юридичної думки: в 6 т. – Т. 4: Конституційне (державне) право / Ю.С. Шемшученко. – К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2003. – 600 с.

3. Усенко І.Б. Наукова спадщина академіка С.С. Дністрянського / І.Б.Усенко // Правова держава. Щорічник наукових праць. – К., 1996. – С.229-241.

4. Енциклопедія Львова. – Т.2 /За ред. А. Козицького – Львів: «Літопис», 2008. – 608 с.

5. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. – Прага, 1923. – Т.1. – 393 с.

6. Дністрянський С. Теорія конституції // Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. – Львів, 1999. – С.186-208.

7. Усенко І.Б. Конституційні проекти галицької держави та ЗУНР // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://history.org.ua/?encyclop&termin

8. Конституція Західноукраїнської Народної Республіки [проект Станіслава Дністрянського] // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://constituanta.blogspot.com/2012/08/1920.html

9. Стецюк Н. Академік Станіслав Дністрянський і його проект Конституції Західноукраїнської Народної Республіки ЗУНР // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.constjournal.com/2016-1/akademik-stanislav-dnistryanskyj-i jogo-proekt-konstytutsiyi-zahidnoukrayinskoyi-narodnoyi-respubliky

10. Циклоп – енциклопедії та словники. Конституційні проекти С.С. Дністрянського. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://cyclop.com.ua/content/view/1143/58/1/10/

Мусієнко Марія Андріївна,
студентка І курсу ОС «Бакалавр»
ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»

ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ЗА ДОБИ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ (1917-1921РР.)

На сьогоднішній день в Україні гостро стоїть релігійне питання щодо єдності чотирьох гілок православ'я. Так, улітку 2015 р. зазнала невдачі чергова спроба об'єднання УАПЦ і УПЦ КП в одну помісну Українську православну церкву. Воєнна ситуація на Сході країни додає означеній проблемі особливого звучання, адже вищий осередок однієї із українських православних церков знаходиться у державі, що нині посягає на територіальну цілісність країни.

Українська минувшина уже переживала подібні події. Так, на початку ХХ ст. в Україні паралельно з визвольними змаганнями за побудову суверенної державності розпочався рух за церковну незалежність. Як і діячі української революції, так і представники духовенства усвідомлювали необхідність не лише релігійної реформи, а й пошуку шляху для створення помісної православної церкви.

З початком Української революції 1917 р. в багатьох українських містах почали скликатися збори церковних ієрархів, на них критикувалася тогочасна релігійна ситуація [1, с. 11]. На них, у березні 1917 р., було створено ініціативний орган по відокремленню українських єпархій від РПЦ – «Виконавчий комітет духовенства і мирян», члени якого заявили про свою підтримку Центральної ради [1, с. 11].

З рішучими закликами за відокремлення української церкви виступили політичні сили: Українська партія соціалістів-федералістів, Українська демократично-хліборобська партія, Українська партія соціалістів-самостійників та ін., а також громадськість, вимагаючи надати Україні церковної автономії.

Українська Центральна Рада не мала чіткої державної політики щодо церкви. Даний висновок підтверджується програмами політичних партій, що входили до її складу. Так, партія Українських соціалістів-революціонерів і Українська соціал-демократична партія наголошували на необхідності відокремлення держави від церкви [2, с. 41]. Українська федеративно-демократична партія вважала, що необхідно лише заборонити будь-які переслідування за вірування [3, с. 76]. Партія соціалістів-федералістів та Українська національна партія виступали за церковну самостійність [4, с. 226].

Ініціатори автокефалії, розраховуючи на підтримку Центральної Ради, у листопаді 1917 р. створили організаційний комітет для скликання Всеукраїнського церковного собору. Невдовзі перший самовільно перебрав на себе функцію останнього. Проте Собору не вдалося ухвалити жодних доленосних рішень, а зміна курсу Української держави і прихід до влади П. Скоропадського змусив його змінити вектор діяльності.

На засіданні Всеукраїнського Собору влітку 1918 р. учасники виступили проти автокефалії УПЦ. Делегати на чолі з єпископатом відпрацювали основні засади автономії та визначили правовий статус УПЦ, яка мала бути в складі РПЦ.

З проголошенням Української Держави гетьман П. Скоропадський оприлюднив «Грамоту до всього українського народу» та «Закон про тимчасовий державний устрій України», в яких надавав православній вірі державного статусу, при цьому не врегулював проблему юридичної належності церкви [5, с. 72]. Про це у Грамоті йдеться таким чином: «Головною (державною) визнається православна віра, а всі не належні до православної віри Громадяни Української Держави, а також всі мешканці на території України користуються кожний повсемістно свобідним відправленням їх віри і богослужіння по обряду оної» [6, с. 118].

У листопаді 1918 р. влада в Києві перейшла до Директорії. Вона чітко окреслила державну політику в церковному питанні, намагаючись реалізувати ідею автономії. Її носіями стали відомі державні діячі: Симон Петлюра, Іван Огієнко, Олександр Лотоцький. Саме вони започаткували нову хвилю національно-церковного руху в Україні [7, с. 83].

Першим кроком для проголошення церковної незалежності стало створення Міністерства сповідань. Воно зініціювало розробку спеціального Законопроекту, в якому б визначався правовий статус Українського Патріархату [8, с. 47].

Цей документ був ухвалений 1 січня 1919 р. під назвою «Закон про Українську автокефальну православну церкву». В ній наголошувалось, що відповідно до нормативно-правового акту «Українська автокефальна церква з її синодом і духовною ієрархією ні в якій залежності від Всеросійського патріархату не стоїть» [12]. Означений припис декларував повну самостійність Української православної церкви на державному рівні.

З метою утвердження законодавчих приписів було надіслано офіційне прохання до Константинопольського патріарха – схвалити Автокефальну Українську церкву. Однак дану місію не було завершено і в результаті вона не принесла результату [11].

Незважаючи на те, що Директорії так і не вдалося реалізувати задумане ні в церковній сфері, ні в державно-політичній, проте «Закон про Українську автокефальну православну церкву» має для нас важливе значення, адже він демонструє прагнення української людності до створення єдиної незалежної церкви в незалежній державі.

Література:

1.Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський. – У 4-х т. – Т. 3. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 1998. – 390 с.

2.Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст. Програмові і довідкові матеріали. – К.: [Б. в.], 1993. – 336 с.

3.Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1996. – 592 с.

4. Українське державотворення / Словник-довідник. – К.: Либідь, 1997. – 559 с.

5.Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К.: Український письменник, 1993. – 413 с.

6.Слюсаренко А. Г. Історія української конституції / А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К.: Знання, 1993. – 192 с.

7.Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського) / В. І. Ульяновський. – К.: Либідь, 1997. – 319 с.

8.Андрусишин Б. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР) / Б.І. Андрусишин. – К.: Либідь, 1997. – 176 с.

9.Всеукраїнський церковний собор і зміна церковного управління в Україні / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.religion.in.ua/main/analitica/3984-avtokefaliya-dlya-ukrayinskoyi-cerkvi-sproba-.html

10.Тимошик М. Становлення, ствердження та знищення Української Автокефальної церкви на Чернігівщині у 20-30-х роках XX століття (за архівними матеріалами та пресою колишньої Ніжинської округи) / М. Тимошик // Сіверянський літопис. – 2016. – № 6. – С. 107–128.

11.Еволюція державно-церковних відносин в добу національно-визвольних змагань 1917 – 1920-х рр. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://naub.oa.edu.ua/2014/evolyutsiya-derzhavno-tserkovnyh-vidnosyn-v-dobu-natsionalno-vyzvolnyh-zmahan-1917-1920-h-rr/

12.Закон УНР про автокефалію Української Церкви / [Електронний ресурс]- Режим доступу: http://keuapc.org/publicacii-uapc/152-z-istoriji-uapts/264-zakon-unr-pro-avtokefaliyu-ukrajinskoji-tserkvi.html

13. Лубський В. Релігієзнавство: навч. посіб. / В. Лубський. – К.: Вілбор, 2002. – 432 с.

Нор Артем Тимофійович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО ЗА ДОБИ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО – ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ДОСВІД ДЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Дослідження державотворчих процесів у роки Української революції є важливим не лише для вітчизняної історико-правової науки, а й для сучасної України та української нації зокрема. Чимало людей, озираючись назад, прагнуть зробити висновки з історичних подій державотворення, що відбулися. Беручи до уваги визвольний та культурно-національний рух в Україні у XIX ст., стає зрозумілим, що саме він підготував ґрунт для розгортання боротьби українського народу за своє політичне, соціальне та національне визволення у XX столітті.

У березні 1917 р., коли в Петербурзі було повалено самодержавство, у Києві утворилася Центральна Рада. Очолив її відомий учений М. Грушевський. Оскільки російський Тимчасовий уряд не погоджувався на законні вимоги Центральної Ради про надання Україні автономії у складі нової Росії, влітку 1917 р. Центральна Рада утворила свій уряд – Генеральний секретаріат – і розгорнулась діяльність щодо проголошення автономії. На це Тимчасовий уряд відповів анексіоністськими заходами: видав інструкцію, за якою український уряд – Генеральний секретаріат – перетворювався на орган влади Тимчасового уряду, крім того, зі складу України вилучались Харківська, Херсонська і Катеринославська губернії. Центральна Рада своїми Універсалами оголосила про взяття верховної влади в Україні у свої руки й утворення Української Народної Республіки.

Почалась тривала боротьба за утвердження української державності. Так, при наближенні російсько-більшовицьких військ до великих промислових міст у них вибухали повстання проти Центральної Ради. В ніч на 25 січня 1918 р. Центральна Рада видала свій історичний IV Універсал, у якому проголосила незалежність України від Росії. 31 січня 1918 р. Центральна Рада затверджує радикальний земельний закон, шукаючи компромісу з більшовиками, адже майже всі її члени були представниками українських соціалістичних партій [1, с. 183].

На територію України вступила 450-тисячна німецько-австрійська армія. Загалом політика Центральної Ради викликала розчарування і невдоволення населення. До того ж Центральна Рада не могла забезпечити виконання договорів щодо продовольчих поставок [3, с. 172]. У такому середовищі постійно відбувалися гострі сутички, кризи. Так, коли генерал царської армії П. Скоропадський надав у розпорядження Центральної Ради 40-тисячний українізований корпус вояків, то українські діячі заявили, що революція не потребує армії, а багатому землевласникові і генералові не можна довіряти. Це викликало величезне обурення. Так само Центральна Рада відкинула послуги досвідчених чиновників, «шкідливих людей». Тому вона не мала ніякого апарату зв'язку з окремими місцевостями, а військових сил для боротьби за утвердження своєї влади не вистачало. Такі діяння не залишили іншого виходу із тяжкої ситуації, окрім як обрати нового голову держави, якимстав П. Скоропадського, нащадок гетьмана І. Скоропадського [5].

Павло Скоропадський мав чин генерала царської армії, але відразу перейшов на бік української революції і зукраїнізував свій власний корпус. П. Скоропадський мав авторитет серед селян, що почали самотужки формувати загони самооборони – «вільного козацтва». Таким чином, у народі не згасала пам'ять про гетьманат та козацьку державність.

Прийшовши до влади, П. Скоропадський зумів здобути неабияку прихильність серед українського народу, адже він був зацікавлений у піднесенні національної свідомості українців на новий рівень та створенні максимально сприятливих умов для життя народу, розвитку держави безпосередньо. Яскравим прикладом діяльності П. Скоропадського задля покращення ситуації у державі були судові реформи, відкриття чималої кількості навчальних закладів та безцінний вклад у культурну діяльність [1, с. 184]. Навіть, незважаючи на тяжкі політичні, економічні та соціальні умови, він взявся за розвиток Української Держави [2].

Одним із найтяжчих аспектів державотворення була залежність України від Австро-Угорщини та Німеччини за умовами, які передбачав Брест-Литовський мирний договір, що уклала ще у свій час Центральна Рада, якій було не по силі їх виконання. Ця відповідальність лягла на плечі П. Скоропадського, що можна розцінювати, як безпосередню залежність в період нового етапу розвитку української державності. Хоч економічне та військове забезпечення було наявним з боку Німеччини та Австро-Угорщини, Українська Держава не мала достатньо ресурсів для виконання умов Брест-Литовського мирного договору, тобто передусім постачання продовольства [1, с. 183]. Саме цей аспект є одним із найтяжчих, адже він сковував повноцінні можливості держави щодо поліпшення ситуації в країни для українського народу безпосередньо, що неухильно переслідувало П. Скоропадського під час державотворчого процесу тих років. Такі події підвели українців до створення Директорії 14 листопада 1918 р. на чолі з В. Винниченком для керівництва збройною боротьбою проти гетьмана. Директорія не бачила прогресивності у поглядах та діях П. Скоропадського, тому хотіла методом сили застосувати свої. Без підтримки німецьких військ гетьман зумів утриматися лише місяць. Повстання проти нього стало всеукраїнським. 14 грудня 1918 р. війська Директорії вступили до Києва, гетьман зрікся влади і виїхав за кордон.

Досліджуючи аспекти державотворення за часів Української революціїі та сучасний процес розвитку держави, можна помітити певні спільні риси, а саме – залежність України від Росії та країн Європи.

По-перше, за часів управління державою В. Януковичем ми можемо помітити його залежність від Росії, яка постачала газові ресурси, за непосильні кошти для України, що призвело до накопичення боргів. Подібний стан справ можна простежити за часів правління П. Скоропадського, який також, у свою чергу, не міг постачати достатню кількість продовольства, визначену умовами Брест-Литовського мирного договору, що створювало неабиякі обмеження для держави. Це також вплинуло на подальшу долю українського народу, який повстав проти президента, через неприйнятну пра-

вову систему та незадовільний рівень управління державою. Це підштовхнуло В. Януковича виїхати поза межі держави, як це колись був змушений зробити і П. Скоропадський.

По-друге, не можна не згадати про теперішню тяжку ситуацію на сході України, де точиться жахлива війна. На даний момент подальша доля всієї держави, правової системи та багатьох інших сфер залежить від теперішнього президента України П. Порошенка, як і за часів Української революції від П. Скоропадськогого. Ми можемо помітити схожий стан речей, оскільки як і П. Порошенко сьогодні, так і гетьман П. Скоропадський колись зробили чимало для українського народу, навіть у несприятливих для цього умовах. Було зроблено величезний культурний внесок, а саме створено Національну академію наук України. У свою чергу теперішній президент України намагається зробити чимало для новітнього суспільства, а саме – безвізовий режим, до якого український народ надзвичайно прагнув.

По-третє, нині можна спостерігати, як з боку Європи та США йде постачання військової сили та фінансової підтримки [6]. Адже в України немає достатньо ресурсів для боротьби лише своїми власними силами проти доволі сильного суперника. Це дає нам можливість зрозуміти схожість ситуацій, як і за часів Української революції, коли Україна була змушена заручитися підтримкою інших країн.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити висновок, що чимало із державотворчих процесів під час української революції чинили вплив не тільки на тогочасну психологію мас, а й, як ми можемо простежити сьогодні, на теперішнє суспільство, яке намагається налагодити власну правову систему, модифікувати її, уникнути тих помилок, що були допущені раніше, або ж скоротити їхню кількість до мінімуму. Це передусім – створення неприйнятної правової системи чи угод, які сковують суспільство та не дозволяють йому розвиватись, як повноцінній державі, чи недостатнього вдосконалення правової системи у державі безпосередньо.

Література:

1.Захарченко П.П. Історія держави і права України: підруч / П.П. Захарченко. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.

2.Іванов В.М. Історія держави і права України: навч. посіб. / В.М. Іванов. – К.: Атіка, 2007. – 728 с.

3.Трофанчук Г.І. Історія держави та права України: навч. посіб. / Г.І. Трофанчук. – К.: Юрінком Інтер, 2011 – 384 с.

4.Папакін Г. Павло Скоропацький і державотворчі процеси доби української революції 1917- 1921 років / Георгій Папакін // [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ukrajinciberlinu.wordpress.com/

5.Державотворчі процеси в Україні періоду визвольних змагань та громадянської війни 1917-1920 рр. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://buklib.net/books/35877/

6.Аналітика сучасних подій на території України // [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/28657539.html

Орел Віталій Іванович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІДЕЯ КОНСТИТУАНТИ В КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРОЕКТАХ СТАНІСЛАВА ДНІСТРЯНСЬКОГО

Сьогоднішні події в Україні змушують учених-правників активізувати наукові пошуки виходу із конституційної кризи. Світова спільнота володіє досвідом вирішення подібних проблем з урахуванням особливостей історичного розвитку права, ментального розуміння народом справедливості та глибинних підвалин творення національних держав. На цьому тлі важливим є вивчення досвіду становлення конституціоналізму в Україні, а отже інтелектуальних надбань у цій царині.

Серед українських правників, хто глибоко розумів специфіку формування української нації, закарбував досвід цього процесу у своїй інтелектуальній спадщині, яскраво вимальовується постать Станіслава Дністрянського – академіка, професора Львівського університету, засновника Українського Вільного Університету у Празі і його другого ректора, редактора перших українських правових часописів, дійсного члена Наукового Товариства імені Т.Г.Шевченка у Львові, посла австрійського парламенту від Галичини.

Станіслав Дністрянський – визначний конституціоналіст України. На початку XX століття він доклав немало зусиль для практичного, на конституційному рівні, втілення в життя актуальної ідеї українського державотворення [1, с. 46]. Слід наголосити, що саме на початку XX ст. загальна теорія конституційного права, збагатившись практичним досвідом вирішення проблеми міжнародних гарантій безпеки (відомі «14 пунктів Вудро Вільсона») та реалізації доктрини невід'ємного права націй на самовизначення (виникнення низки національних держав на руїнах Російської та Австро-Угорської монархій), набула нового виміру, який фактично визначив параметри розвитку конституціоналізму протягом всього XX ст. Принагідно зауважимо, що саме в рамках цього процесу з'явились і утвердились такі конституційно-правові явища, як конституційний суд, політичні партії і профспілки, демократичні виборчі системи, соціальні, економічні й культурні права та свободи людини, права людини «третього покоління» (колективні права), інститут омбудсмена тощо. Все це привело до появи в XX ст. «другої» (1918-1939) та «третьої» (від 1945 р.) конституційних хвиль.

Аналіз розроблених ученим (частково втілених у життя) конституційних проектів (1918-1920) дає підставу для висновку: конституціоналізм С.Дністрянського заснований на ідеї Конституанти [2].

Дослідник В. Шаповал зазначає, що Конституанта (від фр. assemblee constituante) – це установчі збори, pouvoir constituant – установча влада – в різних країнах має різні назви – власне установчі збори, національні, народні, конституційні збори, конституційна асамблея, конституційний конгрес, конституційний конвент тощо. Сутність Конституанти – легітимація установчої влади, яка є практичним і вищим проявом суверенітету – верховної влади народу, котрий, реалізуючи її через своїх спеціально і

лише для цього обраних представників (установчі збори), приймає конституцію. Отже єдине завдання Конституанти – прийняття нової або зміна чинної конституції, як політико-правового акта вищої юридичної сили. За формою скликання Конституанта це – загальне волевиявлення, коли депутати установчих зборів отримують спеціальний (прямий) мандат від народу, який дає їм змогу і право брати участь у вирішенні питань прийняття конституції. Наявність саме такого мандату забезпечує найвищий рівень легітимності прийнятих у такий спосіб конституцій. Отже, мета Конституанти – Народна Конституція – громадянський консенсус (громадянська солідарність) заради утвердження гідності, свободи та розвитку – через встановлення справедливого закону усіма для усіх. Головна ознака Конституанти – легітимність – визнання народом її правомірності, законності дій та повноважень, іншими словами – довіра громадян. Недовіра – нелегітимність – нівелюють Конституанту по суті [3].

Західноукраїнська Народна Республіка (у створенні якої активну участь брав С.Дністрянський) від свого утворення також орієнтувалася на Конституанту. Українська Національна Рада у своєму Статуті, прийнятому у Львові 18 жовтня 1918 р., прямо називає себе Конституантою [4]. 13 листопада 1918 р. нею було ухвалено Тимчасовий основний закон, який передбачав скликання Установчих зборів (Сейму ЗУНР) для прийняття Конституції Західної-Української Народної Республіки.

На нашу думку, на особливу увагу заслуговує розроблений С.Дністрянським проект Конституції ЗУНР (1920), позаяк дає практичні вказівки на шлях утілення ідеї Конституанти в сучасних умовах розбудови держави України. Зокрема в проекті наголошувалося, що носієм територіального суверенітету, організованого на «простому принципі єдності» українців (§ 126), є лише український народ (виражено ідею народовладдя, яка є основою конституційної держави). Усі найвищі особи в ЗУНР мали бути українцями. Увесь державний механізм, склад вищих і місцевих органів влади, виборчу систему тощо пропонувалося вибудовувати відповідно до співвідношення національних груп у населенні ЗУНР. Український народ мав здійснювати національну владу, а інші народи визнавались «самостійним правовим суб'єктом» і отримували «право на національне управління відповідно до права українського народу на самовизначення» (§ 41) [5].

Чи означало це, що тільки етнічні українці мали виключне право на владу? Стверджуємо, що ні, посилаючись на авторитетне дослідження історика українського права та держави Б.Тищика. Юридичною гарантією реалізації свого природного права на самовизначення представники етносів, які добровільно визнавали себе громадянами ЗУНР, були закони, спрямовані на вдосконалення політичної системи держави – «Про вибори до Сойму Західної области Української Народної Республіки» і «Про скликання Сойму Західної области Української Народної Республіки». Вони гарантували всім національним меншинам, незалежно від перебігу виборчої кампанії, право мати своїх послів у парламенті. З 226 депутатів Сейму українці мали обрати 160 осіб, поляки – 33, євреї – 27, німці – 6 осіб. Це навіть давало національним меншинам більше мандатів (66 – співвідносно до 160 українських), ніж за процентним співвідношенням національних сил у державі, де українці становили 75% населення. У зв'язку з цим дослідники (Б. Тищик, І. Терлюк та ін.) підкреслюють, що «такого демократичного на державному рівні забезпечення прав національних меншин у виборах законодавчих органів, по суті, не знала і не знає донині світова виборча практика [6, с. 178; 7,с.429].

У підсумку зазначимо, що професор С. Дністрянський першим у вітчизняній та світовій науці конституційного права звернув увагу на роль форми Конституанти для легітимації конституції, а особливо на проблему забезпечення на конституційному рівні реального механізму народовладдя. Думки і конституційні проекти вченого актуальні для сучасного конституційного процесу в Україні.

Література:

1.Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С.Дністрянський. – Прага: Наклад Українського Університету в Празі, 1923. – Т.1. – 393 с.

2.Дністрянський С. Нові проекти українських конституцій / С. Дністрянський // Воля – Відень, 1920. – Т. 6, – Ч. 5. – С. 233, 235, 236.

3.Шаповал В.М. Конституанта / В.М.Шаповал // Електронний ресурс – Режим доступу: https://constituanta.blogspot.com/2011/02/blog-post_28.html

4.Проклямація Української Національної Ради від 19 жовтня 1918 року // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0007300-18.

5.Конституція Західноукраїнської Народної Республіки [проект Станіслава Дністрянського] // Електронний ресурс. – Режим доступу: https://constituanta.blogspot.com/2012/08/1920.html.

6.Тищик Б. Західноукраїнська Народна Республіка (1918-1923) / Б. Тищик // Історія держави і права– Львів: Тріада-плюс, 2004. – 392 с.

7.Терлюк І. Я. Розвиток українського національного (органічного конституціоналізму): доба ЗУНР –ЗО УНР. – С.426-430 [з екрану] / І.Я. Терлюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2016_837_69_1.pdf.

Піжук Олександр Юрійович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗАКОНОДАВЧЕ ОФОРМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО

Впродовж багатьох років тема створення Української Держави та її правових витоків залишається досить актуальною і привертає увагу не тільки багатьох дослідників, але й пересічних громадян, що цікавляться історією власної країни. Формування української державності проходило в досить непростий час – війна, внутрішні протистояння та економічний занепад. Проте, незважаючи на всі ці фактори, саме цей період характеризується серйозним намаганням побудувати Українську державу з гарною економікою, з належним державним управлінням та правильно функціонуючими установами, з розширенням прав громадян та визначенням їх обов'язків.

В центрі будь-яких важливих подій, як правило, завжди стоїть людина, а в такі буремні роки це мала б бути особистість – прагматична та розважлива, сміливa та здатна діяти заради загального блага. Саме такою людиною і був Павло Петрович Скоропадський, обраний майже одноголосно гетьманом на Хліборобському з'їзді України, що відбувся 29 квітня 1918 р. в місті Києві.

Незадоволення політикою Української Центральної Ради, через цілу низку прорахунків та суперечливих рішень, відсутність ефективного адміністративного апарату сприяло тому, що об'єднання землевласників та колишніх військових підтримали іншу форму влади, без народного представництва – гетьманат. Таким чином, склались відповідні умови для скинення Центральної Ради і проголошення «Української Держави».

Того самого дня, коли відбувся з'їзд, прибічники гетьмана оволоділи всіма державними установами і найважливішими об'єктами. «Розпочинається новий період в історії української державності. На зміну республіканській соціалістичній демократії Центральної ради прийшла форма правління, близька до монархічної» [1, с. 210-216].

Павло Скоропадський насамперед проголосив новий політичний вектор, що суттєво відрізнявся від політики, яку вела Центральна Рада. Перше, що він зробив, це видав «Грамоту до всього українського народу», а також Закон «Про тимчасовий державний устрій України». По суті, ці два документи і стали правовою основою для створення Української Держави.

В «Грамоті до всього українського народу» П. Скоропадський наголошував, що: «… спаслась Вона дякуючи могутньому підтриманню центральних держав, які, вірні свому слову, продовжують і по цей час боротись за цільність і спокій України» [2, с. 1]. У цьому ж акті гетьман оголосив: «Центральна і Мала Рада, а также всі земельні комітети з нинішнього дня розпускаються. Всі Міністри і товариші звільняються» [2, с. 1].

Тим самим він заявив, що для забезпечення порядку і спокою він бере необмежену владу над Україною, скасовує «...всі розпорядження бувшого Українського Уряду, а рівно тимчасового уряду російського…» та повертає правову силу приватній власності: «...як фундаменту культури і цивілізації. Відбувається повна свобода по зробленню купчих по куплі-продажі землі» [2, с. 1].

У документі «Закони про тимчасовий державний устрій України» було визначено головні напрями діяльності Гетьманату в політичній сфері, організації державного управління, надано Гарантії громадянських прав населення, оголошено про встановлення Української Держави замість УНР.

Потрібно зазначити, що П. Скоропадський очолив країну, яка була дуже близька до руїни, де панувало безробіття. Через демобілізацію армії країну заполонили близько чотирьох мільйонів колишніх солдат, які не мали доходу. Попри все це окупаційна німецька влада тягнула країну у прірву, грабуючи та відправляючи ешелонами у Німеччину зерно, м'ясо, мед, промислове устаткування.

Незважаючи на складні умови, уряд П.Скоропадського зробив дуже багато для розвитку української державності. Так, значні зусилля було спрямовано на формування війська. Уряд «відновлює загони вільного козацтва, формує особливий корпус із російських офіцерів, котрий підпорядковувався тільки йому, повернув Україні Чорноморський флот, який німці захопили в роки першої світової війни» [1, с. 215].

Задля забезпечення фінансової стабільності урядом Скоропадського було створено Український державний банк та розпочато роботу по фінансовому відокремленню від Росії, зокрема роботу по виходу України з рублевої зони.

В економічному плані гетьманом було здійснено ряд кроків, спрямованих на відновлення промисловості. Урядом П. Скоропадського було розпочато фінансування підприємств за рахунок держави та заохочення до роботи вітчизняних підприємців. Це, в свою чергу, врегульовувало питання безробіття в напрямку його зменшення. Ще одним засобом боротьби з існуючим безробіттям було проведення громадських робіт.

Враховуючи той факт, що уряд П. Скоропадського підтримувався німецькою окупаційною адміністрацією, а ситуація на фронтах Першої світової війни була на користь Антанти – німці та австрійці вивели більшу частину військ з території України. Ці обставини призвели до послаблення уряду. У різних місцях України виникли повстанські загони, зокрема Н. Махна, Ю. Тютюнника, Д. Терпила (Зеленого). Дедалі активніше боролися проти Гетьманату робітники. Посилювалась загроза війни з Росією.

Не знайшовши достатньої підтримки під час пошуку союзників держав Антанти – Англії і Франції, П. Скоропадський змінив своє ставлення до питання незалежності Української Держави і почав рух у бік Росії. У грамоті від 14 листопада 1918 р., яка проголошувала федерацію України з Росією, П. Скоропадський заявив: «На принципах федеративних повинна бути відновлена давня могутність і сила всеросійської держави... в цій федерації Україна має зайняти одне з перших місць» [3, с. 281]. Проте пізніше сам гетьман визнав це рішення хибним.

Отже, можна з упевненістю стверджувати, що саме в цьому історичному проміжку було продемонстровано здатність уряду Скоропадського у важких умовах формувати власну державу і досягати певного економічного піднесення.

Література:

1. Музиченко П.П. Історія держави і права України: навч. посіб. / Петро Музиченко. – 6-те вид., переробл. і доп. – К.: Знання, 2007. – 472 с.

2. Скоропадський П. П. Грамоти до всього українського народу/ Павло Петрович Скоропадський // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18

3. Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917- грудень 1918 / П. Скоропадський; АН Україні, Ін-т археограф. та джерелозн. іи. М.С. Грушевського, Ін-т східноєвропейських досл. НАН України, Східноєвроп. досл. ін-т ім. В.К. Липинського; гол. ред. Я. Пеленський. – К.: Філадельфія, 1995. – 492 с.

Прохода Катерина Євгенівна,
студентка ІІ курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА ЯК СУБ'ЄКТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

До невід'ємних характеристик суверенного державного організму беззаперечно належить самостійна зовнішня політика держави. Події 1917 р. запустили механізм відновлення української державності, яка, у свою чергу, розвернула широкомасштабну міжнародну активність УНР та надала їй спрямування. Однак для того, щоб виступати гідною стороною в міжнародних зносинах, самого факту створення держави, як основи декларативної теорії, було недостатньо. Головною потребою було формальне підтвердження існування держави з боку інших суб'єктів міжнародного права, оскільки конститутивна теорія наголошує, що лише факт визнання породжує міжнародну правосуб'єктність держави, тобто ставить в пряму залежність її долю як суб'єкта міжнародного права, перетворює фактичний стан утворення держави в юридичний [6, с. 49]. Отже, таке явище як визнання могло б надати Україні міжнародної правосуб'єктності, допомогти вийти на міжнародну арену з офіційними вимогами та сформувати вектори своєї зовнішньої політики, яка б була логічним продовженням внутрішньої. Спроби змінити сприйняття України міжнародним загалом збігалися з веденням воєнних дій в умовах Першої світової війни.

Збереження відносин з Антантою унеможливлювали настрої українізованих частин, бо це означало фактичне продовження ведення війни. Крім того, фронт відділяв країни Антанти від УНР, що робило неможливим одержання дійової підтримки для УНР, як і в цілому подальше орієнтування на сили Антанти [1, с. 95].

Якщо вести мову про відносини України та Четверного блоку, то в умовах ІІ періоду проведення переговорів в Брест-Литовську визначальною подією та важливим кроком уперед було Пленарне засідання мирної конференції від 10 січня 1918 р., на якому було вирішено питання щодо статусу української делегації як самостійного учасника мирних переговорів та представника незалежної держави. Задля підписання мирної угоди УЦР зі свого боку вжила низку необхідних дій: сформулювала чітку позицію та конкретні вимоги; набула формальної правомочності, прийнявши IV Універсал; довела міжнародному загалу, що вона гідна представляти інтереси українського народу самостійно.

Останнє підтверджує репліка члена делегації від Австро-Угорщини

О. Черніна на Пленарному засіданні мирної конференції від 1 лютого (19 січня) 1918 р.: «У нас немає підстави відмовитися від визнання української делегації або обмежити її визнання» [7, с. 156]. Не дивлячись на всі перешкоди, зокрема ті, що чинили представники російської делегації,

9 лютого 1918 р., відбулось підписання між УНР та країнами Четверного союзу миру, який був першим серйозним актом УНР в міжнародних відносинах. Однак набрання договором законної сили так і не відбулося, бо Австро-Угорщина не ратифікувала мирний договір, а згідно із загальноприйнятими нормами міжнародного права мирний договір 9 лютого 1918 р. повинен був бути ратифікований всіма сторонами, і лише тоді

вступав у дію. Необхідність ратифікації передбачалась і в самому договорі. Ратифікація не була формальністю, з якою можна було не рахуватись, без неї не існує договору, крім виключних моментів, які передбачалися в самому договорі [4, с. 142]. Таким чином настільки бажаної та очікуваної українським представництвом події, як визнання України суб'єктом міжнародного права так, на жаль, і не відбулося. Це було вкрай важливим чинником для подальшого розвитку зовнішньої політики та її державного апарату в Україні, адже визнання УНР низкою іноземних держав де-юре відкривало нові можливості для розбудови держави.

Сторони, що домовлялися, зобов'язувалися «негайно після підписання сей умови» встановити дипломатичні відносини та обмінятися повноважними представниками, а після ратифікації мирної угоди сторони мали намір запровадити одна у одної генеральні консульства, консульства та віце-консульства «в усіх портах, містах і інших місцевостях їх територій». Фактично, поставало питання творення власної зовнішньополітичної (дипломатичної) служби за умов практично повної відсутності її апарату, державно-організаційних підвалин служби та необхідного досвіду для її формування [3, с. 48]. Берестейський договір також закріплював фінансову складову економічних розрахунків, які були згодом деталізовані у «Господарському договорі між УНР і Німеччиною та Австро-Угорщиною», підписаному 23 квітня 1918 р. у Києві [5, с. 125]. Крім того, після ратифікації договору всіма сторонами Україна отримала б право встановлювати будь-які правила, що регламентували ввезення і вивезення, реєстрацію товарів, створення бюро для вивезення і ввезення та ін. І що ще важливо, вона була б необмежена, ні в праві обкладання ні в розмірах встановлення мита [4, с. 144]. Однак всі ці плани та прагнення так і залишилися нереалізованими.

Звичайно, обмеженість дипломатичних контактів України лише країнами Четверного блоку не влаштовувала керівництво УНР, оскільки робила зовнішньополітичний курс республіки однобічним, неспроможним до широкої участі в загальноєвропейських політичних процесах напередодні початку повоєнного врегулювання. В останні дні свого існування Центральна Рада зробила спробу запровадити свою дипломатичну присутність у державах Західної Європи. До Швейцарії 27 квітня 1918 р. відбула дипломатична місія України до держав Західної Європи під проводом члена УЦР М. Шрага, до компетенції якої було віднесено діяльність в Іспанії, Італії, Франції та Швейцарії [3, с.49].

Що стосується взаємовідносин з радянською Росією, то визнання нею УЦР як представника самостійної держави так і залишилося в межах висловлювання Л. Троцького: «Російська делегація заявляє зі свого боку, що вона в цілковитій згоді з принципом визнання права кожної нації на самовизначення аж до цілковитого відокремлення, не бачить жодної перешкоди до участі українських делегатів у мирних переговорах» [7, с. 52]. До того ж, в подальшому російська делегація вже змінила думку з приводу цього на протилежну.

Більш того, з метою реалізації свого основного завдання – захоплення влади в Україні та встановлення більшовицького режиму на її території – більшовики використовували найрізноманітніші заходи і засоби. Особливо погіршилися відносини між сторонами після відмови УЦР від виконання положень «Маніфесту до українського народу з ультамитивними вимогами до Української Ради», який сприймався радою як грубе втручання у внутрішні справи Уаїнської Народної Республіки. Це призвело до

того, що на момент підписання договору Київ вже не знаходився в руках Центральної Ради [2, с. 98]. Якщо ж проаналізувати зовнішньополітичні орієнтири голови УЦР, то можна побачити, що М. Грушевський прагнув до налагодження всебічних взаємин з усіма сусідами без винятку: «Не зв'язуючись ніякими симпатіями чи антипатіями, ніякими упередженнями, … брати і в сфері старих зв'язків колишньої Російської держави, і нових зв'язків з Центральними державами і поза ними» [3, с.48].

Отже Україна гідно долала тяжкий та довгий шлях під час Мирних переговорів у Бресті, оминаючи всі перепони, що поставали перед нею, однак прагнення самої постати носієм міжнародних прав та обов'язків, виступати на міжнародній арені офіційно так і не справдилися. Фактично делегації інших держав визнавали її самостійний характер в міжнародних переговорах, надаючи українській делегації право слова на пленарних засіданнях та зважаючи на її думку. Однак формально закріпити надання Україні міжнародної правосуб'єктності не вдалося і це позбавило її певних можливостей розвитку як у зовнішній, так і у внутрішній політиці.

Література:

1.Ореньчук О. Ю. Брестський мир та його значення в історії української державності / О.Ю. Ореньчук, А. Я. Нагірняк // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2007. – № 584. – С. 94-97.

2.Ратушна О. М. Передумови і наслідки укладання Брестського мирного договору між УНР та державами Четвірного союзу / О.М. Ратушна, І.М. Стасюк // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. Політехніка». – 2009. – № 652. – С. 97-101.

3.Вєдєнєєв Д. Дипломатія Української держави доби Центральної Ради / Д. Вєдєнєєв // Зовнішні справи. – 2013. – № 2. – С. 46-51.

4.Притуляк П.П. Ратифікація Брестського миру: за і проти // Наукові праці історичного факультету. – Вип. 6. – Запоріжжя: ЗДУ, 1999. – С. 140-148.

5.Уська У.Р. Укладення та реалізація домовленостей між Австро-Угорщиною та УНР у Брест-Литовському 1918 р.: уроки дипломатичної боротьби / У.Р. Уська // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» – 2014. – № 784. – С. 120-127.

6.Григоришин А. І. Визнання держав у міжнародному праві / А. І. Григоришин // Міжнародні читання, присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П.Є. Казанського: матеріали Міжнародної конференції. – 2010. – С. 49-51.

7.Мирные переговоры в Брест-Литовске, 22 (9) декабря 1917 г. по 3 марта (18 февраля) 1918 г. – Т. 1. – Пленарные заседания политической комиссии. – М.: Народный комиссариат иностранных дел, 1920. – 268 с.

Процько Максим Ігорович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРАТУРИ ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1921 РР.)

Прокуратура України є одним з найбільш авторитетних правоохоронних органів нашої держави. Повсякчас в українському суспільстві постають питання реформування системи органів прокуратури з метою підвищення ефективності її діяльності. Однак чи можуть бути реформи успішними у разі недосконалого розуміння сутності основних історико-правових аспектів функціонування інститутів держави? У цьому контексті потрібно дослідити історію розвитку системи органів прокуратури, зокрема у період революційних подій 1917-1921 рр. на теренах України.

З утворенням Української Центральної Ради на порядку денному одним із першочергових завдань у формуванні та здійсненні незалежної державної політики стало створення судів та прокурорського нагляду. Першим законодавчим актом про прокуратуру України був Закон «Про утворення Генерального Суду» від 15 грудня 1917 р. У його складі було засновано прокураторію на чолі зі старшим прокурором, який призначався Генеральним секретарем судових справ. Відтак прокуратура УНР опинилася у подвійному підпорядкуванні. З одного боку, вона діяла при Генеральному Суді і називалася – прокураторія Генерального Суду, а з іншого – її регламент затверджувався Секретаріатом судових справ. Секретаріат також призначав старшого прокуратора і доручав йому «керівництво над прокураторією» [1, с. 17-25].

Продовженням розпочатої роботи стало прийняття Центральною Радою Закону «Про урядження прокураторського нагляду на Україні» (4 січня 1918 р.), на підставі якого прокураторії створювалися при апеляційних та окружних судах. Всі прокуратори призначалися Генеральним секретарем судових справ. Так, Наказом Генерального секретаря судових справ №7 від 18 січня 1918 р. на посаду старшого прокуратора Генерального суду було призначено Д.В. Маркевича [2,с.104-108]. У березні цього ж року Центральна Рада затвердила штати Генерального Суду. До штату Прокураторії входили старший прокуратор, три прокуратори, писар та помічник писаря.

22 січня 1918 р. Центральна Рада IV Універсалом проголосила Україну самостійною державою, що спричинило зміни у найменуваннях вищих державних органів, а саме: Генеральний секретаріат став іменуватися Радою народних міністрів, а Генеральні секретарі – Народними міністрами. Посаду Міністра юстиції було суміщено з посадою Генерального прокурора [2].

Одразу ж після формування органи прокуратури активно включилися в роботу та стали на сторожі не лише державних інтересів, а й захисту прав громадян. Враховуючи те, що в складних умовах воєнного часу, суцільної анархії та зростання злочинності нерідко мали місце арешти без чіткого доведення вини, а тривале тримання під вартою – без розгляду справи в суді, 10 квітня 1918 р. заступникам прокурорів окружних судів було наказано особисто проінспектувати всі місця утримання заарештованих та

надати письмові звіти щодо стану справ. Крім того, заступники прокурорів неодноразово виїжджали в регіони як за дорученням міністра судових справ, так і в складі парламентських комісій, де здійснювали перевірки дотримання законності за окремими зверненнями й клопотаннями громадян [4, с. 18-21].

З квітня до листопада 1918 р. в Україні панував режим гетьмана П. Скоропадського. Усі закони УНР було скасовано. В «Законах про тимчасовий державний устрій України» (29 квітня 1918 р.) на Генеральний Суд покладалися обов'язки «вищого охоронителя і захисника закону» та Вищого Суду України в судових і адміністративних справах. Головою Генерального Суду, а одночасно і Генеральним прокурором України було призначено М.Чубинського [5]. 8 липня 1918 р. Радою Міністрів Української Держави було ухвалено Закон «Про утворення Державного Сенату», яким були врегульовані і питання прокурорського нагляду. При кожному Генеральному суді, а також при Загальному зібранні Державного сенату перебували Прокурор і Товариші прокурора під вищим наглядом Міністра юстиції, як Генерального прокурора.

У листопаді 1918 р. створено Директорію, яку очолив В. Винниченко, а пізніше – С. Петлюра. Директорія повернула назву держави – Українська Народна Республіка, скасувала закон гетьманського уряду про утворення Державного Сенату і відновила діяльність Генерального Суду, який отримав назву «Надвиший Суд Української Народної Республіки», до штату якого включалася прокураторія. У січні 1919 р. Рада Народних Міністрів УНР затвердила штат Надвищого Суду у складі старшого прокуратора, 7 прокураторів та одного секретаря прокуратора. Директорія УНР, яку очолював С. Петлюра, незабаром перестала існувати. На території України сформувалася Радянська республіка, проголошена в грудні 1917 р. у м. Харкові, та було створено уряд – Народний секретаріат і Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (ВУЦВК). Декретом Ради народних комісарів України від 14 лютого 1919 р. «Про суд» було ліквідовано поряд із судовими установами, які існували на території України до встановлення радянської влади, і прокурорський нагляд. Нагляд за законністю поступово почав зосереджуватися, головним чином, в Народному комісаріаті юстиції та його місцевих органах – гебурнаторських і міських юридичних відділах. Тимчасовим Положенням про Народні Суди та революційні трибунали Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) передбачалося, що вся влада на території УСРР належить: а) народним судам і радам (з'їздам) народних суддів; б) революційним трибуналам. При революційних трибуналах було створено народні слідчі; колегії обвинувачів; колегії правозахисників; трибунальні виконавці [2,с.104-108].

Після проголошення Західно-Української Народної Республіки 11 листопада 1918 р. український національний провід відразу приступив до розбудови державного апарату, у складі якого формувалися органи охорони правопорядку, в тому числі і органи прокуратури, які були важливим елементом механізму держави, оскільки вони складали один з різновидів державної влади і відігравали важливу роль у її правозахисній системі. Діяльність прокуратури ЗУНР регламентувалася постановою Державного секретаріату судочинства від 18.12.1918 р., яка структурно складалася з окружних, повітових та вищої прокуратур республіки. Старші прокурори, перші прокурори, їх заступники повинні були скласти кваліфікаційні екзамени і прийняти присягу на вірність ЗУНР, а в разі невиконання цих умов відсторонювались від виконання обов'язків та звільнялися з посади. Також державна прокуратура виконувала функцію обвинувачення у судочинстві ЗУНР [5, с.13]. Проте важке внутрішнє і зовнішнє становище не дало змоги повністю реалізувати ці плани.

У підсумку, можна зробити висновок, що в історичну революційну епоху розвитку української державності органи прокуратури посідали провідне місце в системі правоохоронних органів України, існували в безпосередньому підпорядкуванні судової гілки влади. Виконували функцію загального нагляду за дотриманням чинного законодавства всіма суб`єктами правовідносин, що виникали на той час на території України, здійснювали розгляд звернень, зокрема в аспекті неухильного дотримання та реалізації прав і основоположних свобод людини й громадянина, а також підтримували державне обвинувачення в судових процесах.

Як наголошує український науковець, дослідник історії прокуратури Є. Попович: «Незважаючи на нетривале існування УНР та ЗУНР, погляди на доцільність підпорядкування прокуратури тотожні тим, що існують сьогодні, коли обґрунтовується необхідність підпорядкувати Прокуратуру України Міністерству юстиції України або включити її до судової гілки влади» [6, с. 20-21]. З погляду на процеси реформування прокуратури України було б корисно враховувати цей досвід вітчизняної історії.

Література:

1. Верстюк В.М. Роль і місце Центральної Ради в модерній історії України / В.М. Верстюк // Український історичний журнал. – 1997. – № 5. – С. 17–25.

2. Курочка М.Й. Прокурорський нагляд в Україні: [підруч.]; за ред. Дідоренка Е.О.] / М.Й. Курочка, П.М. Каркач. – Луганськ, 2004. – 424 с.

3. Юсупов В.А. Становлення та розвиток органів прокуратури до здобуття Україною незалежності / В.А.Юсупов // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 813-818.

4. Копиленко О. Маловідомі факти з історії прокуратури періоду української революції 1917-1920 років / О.Копиленко // Прокуратура України: Історія, сьогодення та перспективи [Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листопада 2011 року)]. – К.: Генеральна прокуратура України, 2012. – 152 с.

5. Ференц Б. В. Історія прокуратури України / Б. В. Ференц // Проблеми організації прокуратури й оптимізації її діяльності в сучасних умовах:[зб. наук. праць]. – К.,1998. – 288 с.

6. Попович Є. М. Шляхи розвитку прокуратури України: [монографія] / Є.М. Попович. – Х.: Торнадо, 2009. – 352 с.

Пузир Владислава Сергіївна,
студентка І курсу ОС «Бакалавр»
ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СУД УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ

Сучасна історична діяльність демонструє процес поступового реформування правової системи на шляху європейської інтеграції. Відчутних змін зазнала і судова сфера, в тому числі інститут касації, в якому ліквідовано подвійність перегляду судових рішень. Процес реформування судової гілки влади для України не є новим.

З моменту утворення Української Центральної Ради та її розвитку від громадського органу до вищого законодавчого органу, гостро постало питання про формування вищої судової системи. Так, 27 червня 1917 р. було опубліковано «Декларацію Генерального секретаріату», де вперше окреслено коло діяльності секретаріату судових справ. Основним завданням Секретаріату мала бути підготовка і проведення судової реформи, яка відповідала б новим умовам українського буття. Основне завдання полягало у розробці законодавчих актів, що регламентували діяльність судової гілки влади. Найважливішим кроком в реформі стало ухвалення закону «Про створення Генерального суду» від 29 листопада 1917 р. Відповідно до закону, Генеральний суд став вищою судовою інстанцією в Українській Народній Республіці [1, с. 333].

У складі Генерального суду запроваджувалося три департаменти: цивільний, кримінальний, адміністративний. У них переглядалися справи касаційного провадження на рішення апеляційних судів. Окрім судових функцій, на Генеральному суді покладався обов'язок нагляду за всіма судовими установами і особами судового відомства. Крім того, Генеральний суд повинен був тимчасово, до ліквідації спеціальних судів, виконувати функції військово-морського суду у справах, що розглядалися на території України.

Відповідно до ст.3 всім членам Генерального суду присвоювались звання «Генеральний суддя». Голосування у засіданнях Генерального суду покладалося на одного із його членів, при суді утворювалася канцелярія. Місцем перебування Генерального суду було визначено столицю України – м. Київ.

Керівництво канцелярією Суду, всією його розпорядчою і господарською діяльністю покладалося на Генерального секретаря у судових справах, обраного з Генеральних суддів. Генеральний секретар у судових справах виконував по суті, функції Міністра юстиції.

При Генеральному суді запроваджувалась прокуратура, яка була практично підпорядкована Генеральному секретарю у судових справах. Через три тижні, в січні 1918 р. Центральна Рада ухвалила й спеціальний закон «Про упорядження прокураторського нагляду на Україні» [2].

Організації і діяльності Генерального суду в Українській Народній Республіці надавалось досить важливе значення. Це випливає із змісту статей проекту Конституції Української Народної Республіки. Так, в ст. 56 проекту відзначалося, що Генеральний

суд є «Найвищим сторожем Конституції і права Української Республіки». Наголошувалося, що Генеральний суд складається із суддів, обраних так само Всенародними Зборами Республіки. Судді Генерального суду повинні були обиратися довічно, за винятком ви-падків, коли вони самі складуть свої повноваження чи будуть позбавлені їх судом [3].

В проекті чітко визначалися судові функції Генерального суду. Він ставав вищою апеляційною і касаційною інстанцією для всіх судів Республіки, першою судовою інстанцією у справах по звинуваченню Міністрів і у справах, пов'язаних з позбавленням громадян Республіки громадянських прав. Крім того, йому належало перевіряти і законність виборів до Всенародних Зборів Республіки. Генеральний суд повинен був розглядати справи як на підставі скарг, так і за ініціативою нижчестоящих судових інстанцій, а також за рішенням Всенародних Зборів і Ради міністрів Республіки.

Генеральний суд мав у своєму складі не тільки кримінальний та цивільний департаменти, а й адміністративний. Таким чином, він був касаційною й апеляційною інстанцією для адміністративних справ. Це свідчить про бажання Центральної Ради гарантувати можливість на захист своїх прав кожній людині. На нашу думку, для об'єктивності та справедливості судового вироку у відповідності до ст. 125 та п.8 ст. 129 Конституції України доцільно запровадити у складі вищих спеціалізованих судів Вищий адміністративний суд. Його створення повинно сприяти більш ефективному розгляду адміністративних справ та реалізації права кожної людини на захист своїх інтересів у суді. Запозичення досвіду Центральної Ради буде корисним і для сучасного українського права. Проте зміна влади, більшовицька окупація внесли велику дезорганізацію в судове життя: багато судових діячів було замордовано, багато з них були змушені емігрувати з країни, а відродження української судової системи було відкладене на сторіччя [4, с. 133, 134].

Таким чином, можна стверджувати, що основним праворегулятивним актом організації касаційного провадження в Українській Народній Республіці був закон «Про створення Генерального Суду» від 29 листопада 1917 р., який встановлював структуру, повноваження, компетенцію адміністративного, карного, цивільних судів. Законом встановлювалась трьохланкова система судочинства та вперше в Україні запроваджувався адміністративний суд, що свідчить про намагання державної влади встановити демократичний республіканський режим. Зміна політичного курсу України сприяла змінам і в судовій системі, проте підвалини, закладені Центральною Радою, стали фундаментальними.

Література:

1.Терлюк І.Я. Історія держави і права України: [навч. посіб.] / І.Я. Терлюк. – К.: Атіка, 2011. – 944 с.

2.Закон УНР «Про створення Генерального суду» від 29 листопада 1917 року // Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. –К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – С. 64.

3.Закон УНР «Про упорядкування прокуратури» від 23 грудня 1917 року // Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. –К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. – С. 77.

4.Томенко М.В. Україна: історія Конституції: [навч. посіб.] / Микола Томенко. – К.: Генеза, 2015. – 144 с.

Риженко Тетяна Григорівна,
студентка І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

«ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО СОЦІАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ» ВІД 1 ЛИПНЯ 1920 РОКУ – КРОК ДО ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ

У сучасному суспільстві дедалі частіше спостерігається збільшення кількості соціально незахищених людей, що спричинено багатьма чинниками, з яких найпомітнішу роль відіграють економічні та соціальні віяння. У разі будь-яких катаклізмів під удар потрапляють саме неповнолітні громадяни. Актуальність теми обумовлена насамперед подоланням дитячої безпритульності та бездоглядності як соціальної аномалії, що вимагає невідкладних матеріально-фінансових, соціально-економічних засобів з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Варто визнати, що на сучасному етапі розвитку суспільства цій проблемі приділяється досить значна увага та створено достатньо велику кількість документів, які регулюють дане питання. Проте можна помітити й той факт, що вони також не є достатньо ефективними та реалізуються не повною мірою. Тому необхідним наразі є розширення нормативно-правової бази, яка б містила детальні положення щодо подолання безпритульності дітей, із чітко визначеними метою та завданнями. З цього випливає необхідність аналізу положень нормативно-правового акта доби Української революції, а саме: періоду встановлення радянської влади на терені України, – «Декларації про соціальне виховання дітей» (1 липня 1920 р.) з метою застосування кращих практик реалізації соціальних програм у сучасних умовах.

Починаючи з 1919 року, на території України відбувалися значні зміни в системі української освіти. Було створено дві моделі розвитку шкільної освіти: національна, що повністю відповідала кращим зразкам української та зарубіжної педагогіки, та радянська, в основу якої лягла радянська ідеологія. Проте з плином часу існування цих двох моделей стало неможливим через віяння соціально-економічних змін, що відбувалися на той час в країні. Основною метою Наркомосу УСРР стало створення системи соціального виховання дітей [1, с. 2]. На нашу думку, причинами, що зумовили реалізацію такої програми, були економічні потрясіння внаслідок Громадянської війни, іноземної інтервенції, революцій та відголоски Першої світової війни. Це призвело до демографічних втрат, що, насамперед, торкнулося й соціальної сфери, оскільки через матеріальну скруту батьки не могли утримувати неповнолітніх дітей, і через це виникають такі явища як «безпритульність» та «безоглядність» неповнолітніх. Фактично сім'я як суспільна категорія переставала існувати та не відігравала відчутної ролі у вихованні дитини. З даного моменту ця місія передавалася громадськості.

На позиціях «закономірностей сімейного руйнування» стояли працівники Наркомосу, зокрема нарком освіти Г. Гринько, який виступав за створення інституту інтернатів, що мав на меті організацію системи дитячих будинків, в яких би навчалось та

виховувалось підростаюче покоління відповідно до потреб часу, розв'язувались проблеми навчання та розвитку дітей-сиріт, безхатченків, які не отримували належної уваги в сім'ї. Г. Гринько вважав, що в умовах слабкої економічної та виховної функції необхідним є створення системи соціального виховання [4].

Найбільш ефективним у боротьбі з дитячою безпритульністю були установи інтернатного типу. Інститут інтернатів посідав особливе місце в системі вищих навчальних закладів УСРР і мав свої особливості становлення. Створення, функціонування та розвиток системи дитячих будинків закріплювалися на законодавчому рівні: видавалися постанови, розпорядження, нормативно-правові акти, що регулювали діяльність навчальних закладів даного типу. Одним із таких законодавчих актів була «Декларація про соціальне виховання дітей» від 1 липня 1920 р. Цей політико-правовий документ був підготовлений завідувачем Науково-педагогічного відділу Ради Наркомату освіти УСРР О. Поповим. Звичайно, першочерговою передумовою появи даного проекту було комуністичне перетворення суспільства і визначення основних напрямів (принципів) політики УСРР у сфері освіти, а саме: поєднання навчання та виховання в єдиному процесі. Проте паралельно з цими положеннями декларувалася система створення охорони дитинства та права підлітків, поліпшення умов життя малолітніх громадян та подолання безпритульності [3].

В основу документа було покладено систему раціонального виховання дітей від 4 до 15 років, згідно з яким передбачалося розширення впливу на життя «дитинства» та його виховання. Серед основних положень нормативно-правового акта слід виділити такі:

- обов'язковий облік усіх дітей до 15 років, як тих, що були залучені до навчально-виховного процесу, так і тих, хто ще не відвідував жодної освітньої установи;
- використання всіх засобів з метою надання дитині прав для забезпечення їй гідного матеріального становища, виховання, освіти, охорони здоров'я;
- вилучення дитини «з вулиці», передання через розподільник до установи (боротьба безпосередньо з безпритульністю);
- захист прав і тих дітей, які хоч і проживають у сім'ях, але потребують соціальної допомоги [1, с. 3].

Таким чином, можна констатувати той факт, що пріоритетною ідеєю «Декларації про соціальне виховання дітей» (1 липня 1920 р.) стало гасло «охорони дитинства». Як наслідок, даний нормативно-правовий акт заклав основу створення цілої мережі закладів соціального виховання, а саме: дитячі садки, майданчики різних типів (вони функціонували переважно в літній період та сприяли організації побуту дітей), заклади та установи охорони неповнолітніх (колектори, розподільники тощо).

Аналіз положень «Декларації про соціальне виховання дітей» (1 липня 1920 р.) дозволяє стверджувати, що в 1920-х роках в українській державі відчувалась гостра проблема соціального характеру, а саме те, що розповсюдженим явищем стає безпритульність неповнолітніх, що й зумовило реформацію освітньої сфери суспільства, а саме: зародження інституту інтернатів як каталізатора вирішення проблем, пов'язаних із соціальним вихованням молодого покоління. Саме цей документ став підґрунтям для формування відносно автономної системи освіти радянської України, поклав початок створенню потужної нормативно-правової бази, а також розпочав реалізацію реформ у сфері освіти (соціальне виховання, шкільництво). Під впливом

цих процесів було укладено «Кодекс законів про народну освіту УСРР». Відомий історик українського права П. Музиченко зазначав, що подібних законодавчих актів в РСФРР та в інших республіках СРСР не було створено [2, с. 461].

Положення даного нормативно-правового акта можна застосовувати і в сучасних реаліях, зокрема, при внесенні змін чи доповнень до існуючих положень законів України: «Про державні соціальні гарантії» (2000), «Про охорону дитинства» (2001), «Про соціальні послуги» (2003) та ін., а також при здійсненні кодифікації, яка б об'єднала дані нормативно-правові акти в єдиний документ, що могло б покращити становище безпритульних дітей в Україні, забезпечити їхній захист та права, і в майбутньому взагалі позбутися цієї значущої проблеми.

Література:

1. Березівська Л. Розробка Наркомосом УСРР системи шкільної освіти та її апробація в контексті соціально-економічних та суспільно-політичних детермінант (1920-1924) / Л. Березівська // Історико-педагогічний альманах. – 2007. – С. 2-3.

2. Музиченко П.П. Історія держави і права України: навч. посіб. / П.П. Музиченко. – К.: Товариство "Знання", КОО, 1999. – 642 с.

3. Повар О. Права дитини у концепції соціального виховання в УСРР / О. Повар // Історико-правовий часопис. – 2016 . – №2(8). – С. 208

4. Яковлева О.В. Генезис соціальної педагогіки як емпіричної галузі / О.В. Яковлева // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2013. – № 2. – С. 89.

Сімутін Ілля Ігорович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 Р.

Прийшовши до влади 29 квітня 1918 року, гетьман Павло Скоропадський у своїх програмних документах – «Грамоті до всього українського народу» та «Законах про тимчасовий державний устрій України» обіцяє стати гарантом законності та порядку в державі, декларує принципи верховенства і єдності закону для всіх громадян Української Держави [1]. Проблема впорядкування судочинства, як одного з основ держави, розглядалась ним першочергово. Сам гетьман згадує: «Із початком революції усе було розігнано, фактично судове відомство перестало існувати» [2, с. 200]. Проте подальші дії і рішення П. Скоропадського і його уряду часто розбігались із задекларованими в програмних документах принципами. Концентрація усієї повноти виконавчої, а також підпорядкування собі судової і законодавчої гілок влади свідчили про авторитарність державного ладу, створеного гетьманом.

Із встановленням гетьманської диктатури на українські землі почали повертатися дореволюційні російські судові інституції. Водночас суди Української Центральної Ради також в перші тижні все ще продовжували своє функціонування, як і суди, створені російським Тимчасовим Урядом [3, с. 77]. Законодавчим підґрунтям діяльності судів Української Держави стали також російські Судові статути від 20 листопада 1864 р.

Перша інстанція функціонувала у вигляді окружних і мирових судів [4, с. 331]. Законодавчим забезпеченням їх діяльності стали згадані вище Судові статути, Закон Тимчасового Уряду «Про тимчасовий устрій місцевого суду» та постанови гетьмана від 14 липня 1918 р. про розширення підсудності кримінальних і цивільних справ мировим суддям [4, с. 331]. Окружні суди розглядали справи, що перевищували компетенцію мирових судів. Крім того, окружні суди були апеляційною інстанцією, до якої надсилались скарги на вироки і рішення мирових судів. О. Тимощук з цього приводу у своїй монографії лаконічно зазначив: «Нижчих щаблів судоустрою гетьманське реформування, як і центральнорадівське, не торкнулося» [5, с. 303]. Отже, окружні та мирові суди були перепідпорядковані чинним керівним органам Української Держави із деякими поправками. Серед основних – відмова гетьмана від принципу виборності мирових суддів, що, на думку авторів монографії «Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку», докорінно змінювала, власне, сенс мирової юстиції [4, с. 331].

Апеляційною інстанцією, що переглядала рішення окружних судів, виступали Судові палати. Водночас, як і суд першої інстанції, вони розглядали справи про державні і посадові злочини, не виключені із загального судочинства. Діяльність Судових палат регламентувалася «Законом про Судові палати і Адміністративні суди» від 20 липня 1918 р. Також цим актом було скасовано відповідний закон Центральної Ради «Про Апеляційні Суди» від 17 грудня 1917 р. та повністю відновлено повноваження колишніх російських судових палат, зокрема, повернуто їм статус апеляційних судів і наглядові функції за належними до них окружними судами. Відтепер в Українській Державі існували три судові палати: Київська, Одеська і Харківська [5, с. 303]. Судові палати були апеляційними інстанціями для всіх справ, що розглядалися в окружних судах без присяжних засідателів.

У свою чергу, Генеральні суди Державного Сенату були апеляційною інстанцією у справах, що вперше розглядалися в судових палатах, і здійснювали нагляд за ними. [3, с. 83]

Вищою касаційною інстанцією Української Держави тимчасово залишався створений Українською Центральною Радою Генеральний Суд. У «Законах про тимчасовий державний устрій України» містився спеціальний розділ, присвячений цій установі [1]. Генеральний Суд залишався «вищим охоронителем і захисником закону та Вищим судом України в справах судових та адміністративних». Нововведенням стала ст. 44 цього акта, в якій закріплювалось: «Порядкуючий Генеральний Суддя та всі Генеральні Судді призначаються Гетьманом» [1], що свідчило про концентрацію вищї судової влади в руках гетьмана. Саме цей аспект деякі науковці вважають таким, що суперечить попередньо задекларованим у «Законах…» принципам, адже підвладні гетьману судді «навряд чи будуть суперечити законам, виданим ним же» [4, с. 331].

8 липня 1918 р. було прийнято Закон «Про утворення Державного Сенату», яким скасовувався Генеральний суд і засновувався Державний Сенат як вища інституція Української держави у судових та адміністративних справах. Відповідно до закону Державний Сенат мав розпочати свою діяльність 1 вересня 1918 р., до того часу функції вищої судової інституції зберігав за собою Генеральний Суд. У «Пояснювальній записці до законопроекту про утворення Державного Сенату» висвітлено те, що Міністерство юстиції зупинилося на третьому варіанті створення і правового забезпечення діяльності Державного Сенату, а саме – передбачалося визнати тимчасово базовим комплекс законодавчих актів Російської імперії зі змінами «раніше виданими і тепер не скасованими законами Української держави» [6, с. 74]. Таким чином, наприклад, перелік інституцій у складі Державного Сенату «абсолютно тотожний ст. 119/4 Статуту кримінального судочинства Російської імперії від 20 листопада 1864 р.» [6, с. 74]. Регламент роботи Державного Сенату та основні положення тимчасово визначалися відповідною частиною «Своду законів Російської імперії» та «Учреждением Правительствующего Сената». Передбачався поділ Державного Сенату у складі президента та сенаторів на три Генеральні суди: адміністративний, цивільний та карний [3, с. 79].

Закон поновлював суворі вимоги до кандидатів на посади сенаторів. Претендент повинен був мати вищу юридичну освіту та стаж роботи за фахом не менше 15 років [7]. Сенаторів уперше призначав гетьман, а згодом вони мали обиратися пожиттєво самим Державним Сенатом і затверджуватися главою держави. Так само вирішувалось і питання про усунення з посади у разі, «коли заняття, пожиття та вчинки особи, яка має повагу сенатора, будуть визнані за невідповідні гідності сеї великої поваги»: за рішенням Загальних зборів Сенату, підтриманого гетьманом, сенатор міг бути позбавлений свого високого звання [6, с. 77]. Разом з тим, А. Степанюк критикує підхід гетьмана до оцінки Державного Сенату як «совісті уряду» [2, с. 258], адже в такому разі судова влада мала виражати інтереси виконавчої гілки. Подібний підхід суперечив принципам демократії і прагненням, що їх висловив гетьман у своїх програмних документах [6, с. 74].

Загальноорганізаційне керівництво судами Української Держави, їх матеріально-технічне забезпечення, вивчення судової практики і внесення пропозицій щодо вдосконалення судової системи та судочинства, кодифікація законодавства, вироблення української правничої термінології, пристосування колишніх правових норм до нових політико-правових обставин, підготовка проектів кримінальних, кримінально-процесуальних, цивільних, цивільно-процесуальних та інших нормативних актів покладалося на Міністерство судових справ (законом від 15 липня – Міністерство юстиції) під керівництвом М. Чубинського [8, с. 46].

В Українській Державі зберігав свою правомочність Одеський комерційний суд, що діяв на підставі імперського Статуту торгового судочинства. Згідно з законами від 20 липня 1918 р., касаційною інстанцією для нього стала Одеська судова палата, а оскарження рішення останньої мав розглядати Цивільний генеральний суд Державного Сенату [4, с. 332].

В судовій системі Української Держави важливе місце займала так звана надзвичайна юстиція. 30 травня 1918 р. було затверджено Закон «Про військову підсудність», відповідно до якого за певних умов компетенція військових судів могла поширюватися на цивільних осіб [4, с. 333]. 21 червня 1918 р., згідно з Законом «Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію» від 21 червня 1918 р., Київський (розглядав справи на Правобережній Україні і Чернігівщині) і Катеринославський (розглядав справи на Лівобережній Україні) вищі військові суди, створені за часів УНР, зберігали свою правомочність, рівно як і 17 штабних військових судів [9]. Військова юстиція Української Держави мала ознаки авторитарної. Згідно з п. 1 постанови Ради Міністрів «Про деякі тимчасові заходи до охорони державного порядку і громадського спокою» від 26 липня 1918 р., до Військового суду могли бути передані «справи про заподіяні приватним особами такі злочинства, які по своєму змісту виявляють дійсну небезпеку для державного порядку і громадського спокою, хоч би ці злочинства були вчинені в місцевостях, які не оголошено на військовому стані» [10, с. 51].

Отже, наведені документальні матеріали дають підстави стверджувати, що після приходу до влади гетьман П. Скоропадський впорядковував судоустрій Української Держави, схиляючись до побудови жорсткої і ефективної вертикалі влади, зокрема, за зразок ним було взято апробовану модель судочинства, запозичену з практики функціонування судових установ Російської імперії.

Література:

1. Державний вістник. – К., 1918. – № 1.

2.Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський. – К.: Філадельфія, 1995. – 493 с.

3.Рум'янцев В.О. Судова система в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського / В.О. Рум'янцев // Вісник Академії правових наук України. – 2 (25). – 2001. – С. 77-90.

4.Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / За заг. ред. І.Б. Усенка; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К.: Наукова думка, 2014. – 506 с.

5.Тимощук О.В. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918 р.): / О.В. Тимощук. – Харків: Вид. Ун. внутр. спр., 2000. – 462 с.

6.Степанюк А.Г. Касаційне провадження у Державному Сенаті Української Держави (1918 р.): законодавче забезпечення та судова практика: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Анатолій Германович Степанюк, Нац. акад. внутрішніх справ.– К.: 2015. – 186 с.

7. Державний вістник. – К.,1918. – № 25.

8.Єфремова Н.В. Суд і судочинство в Українській Народній Республіці, Українській Державі, Західноукраїнській Народній Республіці (1917-1920 рр.): [монографія] / Н.В. Єфремова [та ін.]. – Одеса: Фенікс, 2007. – 280 с.

9. Державний вістник. – К.,1918. – № 11.

10.Дзейко Ж.О. Правовий статус вищих органів державної влади періоду Гетьманщини / Ж.О. Дзейко // Розбудова держави.– 1996. – №3. – С.48 –52.

Сидоренко Олег Олегович,
студент 1 курсу ОС «Бакалавр»
ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»

ДЕРЖАВНИЙ ГЕРБ УНР – ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ

Невід'ємним елементом будь-якої держави є її символи. Вони уособлюють офіційні емблеми, символізують її суверенітет, незалежність. Сучасні дослідники конституційного права Н. Шаптала і В. Задорожня під поняттям державних символів розуміють «визначені конституцією або спеціальними законами особливі розпізнавальні знаки конкретної держави, які уособлюють її суверенітет, мають ідеологічний зміст та історичне коріння» [1, с.122]. Відповідно до ст. 20 Конституції України, державною символікою є синьо-жовтий прапор, національний гімн на музику М. Вербицького та державний герб України [2, с. 101]. Перші два елементи вітчизняної символіки є чітко визначені та закріплені на законодавчому рівні, проте до нині Верховною Радою України не ухвалено закону, який би регламентував зображення Великого державного Гербу, а затверджено лише його головний елемент – Малий Герб у формі тризубу.

Відсутність офіційно затвердженого головного державного символу породжує, в тому числі, дискусії щодо його походження, які точаться між дослідниками. Так, відомий дослідник санскритолог В. Кобилюха наголошував на тому, що тризуб має тисячолітню історію. Він відтворений на наскельних рельєфах Поділля, які датуються періодом Трипільської культури. Зображення тризуба археологи також знаходили на малюнках, гончарних виробах, прикрасах і монетах Руської Держави. Сучасний дослідник С. Крамар стверджує, що перша літописна згадка про тризуб як князівський знак Русі датується X ст. [3, с. 304].

Падіння національної державності та входження українських земель до складу інших держав не витерло з української свідомості її головний символ, який впевнено повернувся із забуття на початку XX ст., в роки Української революції. Тодішні творці держави усвідомлювали необхідність затвердження державного гербу, як символу незалежної країни. Так, у листопаді 1917 р. з ініціативи М. Грушевського і Генерального секретарства освіти було скликано спеціальну нараду, на якій розглядали проблеми державної символіки. Перемови не дали чіткого результату, адже в даному питанні панувала атмосфера цілковитої невизначеності. З метою вирішення проблеми комісія ухвалила, рішення щодо доцільності проведення загальнонаціонального конкурсу на кращий державний герб. Українці охоче долучились до даної акції. В результаті до комісії надіслали значну кількість проектів, серед яких три були виокремленні для розгляду. Перший проект зображав стилізований тризубець Руської держави. Другий – лук із арбалетом, що містився на печатці київського магістрату XVII – XVIII ст. Окрім того, пропонувався і третій варіант – козак з мушкетом і шаблею, на зразок герба Війська Запорозького [4].

Голова УЦР М. Грушевський також запропонував свою версію державного гербу. Він відстоював ідею доцільності зображення знаку Руської держави, в центрі якої золотий плуг на синьому тлі. Втім, робота комісії так і не була завершена, тому у 20 лютого

1918 року М. Грушевський доручив розробку проекту герба художнику В. Кричевському. Через п'ять днів проект герба було розроблено і 25 лютого 1918 року в Коростені Українська Центральна Рада ухвалила Закон УНР «Про державний герб». Тризуб став гербом УНР, його зображення почали карбувати на українських карбованцях [5]. 22 березня 1918 р. були затверджені зображення малого і великого гербів УНР за ескізами В. Кричевського.

З приходом до влади гетьмана П. Скоропадського в квітні 1918 р. також постало питання про розробку символіки Української Держави. Роботу над проектом герба було доручено художникові Григорію Нарбуту, який 29 листопада 1918 р. запропонував проект. На ньому зображувався козак з мушкетом на фоні синього восьмикутного щита золотавого кольору, над яким знаходився тризуб. Варіант Г. Нарбута був затверджений гетьманом держави. Директорія УНР відкинула символіку Української Держави гетьмана Павла Скоропадського та обрала за державний символ тризуб в срібно-багряному орнаменті з рослин у виконанні В. Кричевського.

Ідея створення великого герба не полишала державних діячів в екзині. Вони розробляли різноманітні його зображення, намагаючись об'єднати комплекс різноманітних символів України. Вигляд малого герба викликав менше протиріч його зображували у формі тризуба на блакитному щиті.

В радянській Україні рідний герб був відкинутий, на зміну йому прийшли комуністичні зображення серпа та молота. Лише з проголошенням незалежності України нам вдалося відродити вітчизняну історичну спадщину. Незважаючи на дискусії щодо зображення великого герба, малий – тризуб залишається незмінним символом України.

Отже, жодна країна у світі не має такого давнього і, разом з тим, змістовного герба. Його історія започаткована ще в період існування Трипільської культури. Він відігравав особливу, священну, містичну роль. Використання герба не було відкинуто і в період Руської Держави. Незважаючи на значний період забуття, зображення гербу, як державного символу, було відроджене в період Української революції та до нині репрезентує нашу країну.

Література:

1. Задорожня Г. В. Конституційне право України: підручник / Г. В. Задорожня, Ю. А. Задорожний, І. М. Сопілко. – К.: Вид-во Нац. авіац.ун-ту «НАУ-друк», 2010. – 448 с.

2. Томенко М. Укріїна: історія Конституції : [навч. посіб.] / Микола Томенко. – Київ : Генеза, 2015. – 144 с.

3. Крамар С. І. Україна-Русь vs Московія: настільна книга / С. І. Крамар. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2017. – 408 с.: іл.

4. Закон Центральної Ради «Про національну символіку» від 12 березня 1918 року / [Електронний ресурс] – Режим доступу : https://sites.google.com/site/igroupteamsite/istoria-derzavi-ta-prava-ukraieni/zakon-centralnoie-radi-pro-nacionalnu-simvoliku-vid-12-berezna-1918-roku

5. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: Навчальний посібник.- К.: Атіка, 2011. – 944 с.

6. Бондаренко О. 25 років тому був затверджений Малий Державний Герб України / Світоглядний портал Рідна країна. – Режим доступу: http://ridna.ua/2017/02/25-rokiv-tomu-buv-zatverdzhenyj-malyj-derzhavnyj-herb-ukrajiny/

Ткаченко Федір Володимирович,
студент І курсу ОКР «Молодший спеціаліст»,
ПВНЗ «Фінансово-правовий коледж»

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОРОЗУМІННЯ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ВИКЛАДАЧІВ УНІВЕРСИТЕТУ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА ПОЧАТКУ XX СТ.

У новітній історії України період 1917 – 1921 років посідає особливе місце. Цей період є драматичним, досить суперечливим і водночас насиченим доленосними для України політичними і соціально-економічними подіями. Період Української революції 1917-1921 рр. – це період громадянської війни та іноземної збройної інтервенції. Гостра політична боротьба, змагання за незалежність України за її державність піднесли національну свідомість українців.

Крім того, цей період є періодом розвитку українського права і законодавства. При цьому українське право цієї доби розвивалося, в тому числі, на основі доробків видатних учених-юристів того часу. Саме тому ми цілком підтримуємо наукову позицію І.Й. Бойка про те, що при розробці, зокрема, Конституції Української Народної Республіки бралися до уваги також праці відомих вчених-правознавців [1, с. 37], а враховуючи те, що на її зміст суттєво вплинула доктрина природнього права, ми можемо припустити, що при розробці Конституції УНР враховувалися напрацювання Є. Трубецького як найяскравішого представника теорії «відродженого природного права», відомого теоретика права тієї доби.

Є. Трубецький (1863–1920 рр.) був видатним мислителем, юристом, теоретиком права. Для нас цей видатний вчений цікавий тим, що, по-перше, він був сучасником Української революції 1917-1921 рр., хоча і не зустрів її, безпосередньо, в Україні. По-друге, його доля пов'язана із Університетом св. Володимира, в якому він працював з 1899 по 1905 рр. [2, с. 150].

До найбільш відомих робіт київського періоду досліджень ученого можна віднести: «Лекции по энциклопедии права»; «Энциклопедия права»; «Лекции по истории философии права» [3; 4; 5].

Не оминув увагою Є. Трубецький і одне із найскладніших питань теорії права – правозуміння. Аналіз праць ученого дозволяє нам зробити такі висновки щодо розуміння вченим того, чим є право:

• вчений розглядав право в широкому та вузькому розумінні, а зокрема: «як сукупність норм, що надають але обмежують водночас свободу особи», а також «як свободу, надану й обмежену нормами» [4, с. 69];

• праву властиві такі ознаки:

а) право завжди розглядається як правило поведінки в суспільстві, оскільки поза межами суспільства право існувати не може;

б) право існує тільки тоді, коли є вольова діяльність суб'єктів;

в) діяльність суб'єктів повинна мати свідомий характер;

ґ) правило поведінки, з одного боку, встановлює обов'язки, а з іншого – надає права[2, с.157-158];

• Є. Трубецький розрізняв право в об'єктивному та право в суб'єктивному значенні. Під правом в об'єктивному значенні вчений розумів сукупність усіх юридичних норм [4, с.110]. Під правом у суб'єктивному значенні вчений розумів «ту сферу зовнішньої свободи, що дається людській особистості нормами об'єктивного права» [4, с.110]. При цьому вчений звертав увагу на те, що, створюючи права, з одного боку, і обов'язки, – з іншого, норми права тим самим породжують правовідносини [2, с. 154];

• вчений розрізняв право позитивне та право природне. Виходячи із цього він розрізняв право і закон. Право, на думку вченого, це щось глибинне, змістовне, а закон – зовнішнє, формальне [2, с. 154];

• Є. Трубецький виступав проти розуміння права як сили. Він слушно зауважував, критикуючи цей підхід, про те, що: «право є сила, то кожний має стільки права, скільки він має сили» [4, с. 29];

• вчений також не погоджувався із розумінням права як захищеного інтересу, вважабчи, що інтерес є причиною утворення права, а не самим правом;

• Є. Трубецький також розмежовував право і мораль. Критикуючи ідеї щодо того, що право є частиною моралі, вчений зазначав те, що представники такого підходу плутають право, яким воно є в дійсності, із моральною метою, яку воно повинно ставити [4, с. 34];

•не погоджувався вчений із психологічною теорією Л. Петражицького. Так, Є. Трубецький, критикуючи цю теорію, писав: «факти індивідуальної психології не в змозі обґрунтувати право» [6, с. 34].

Таким чином, Є. Трубецьким було сформовано цілісну концепцію правозуміння. Її можна охарактеризувати як природно-правовий підхід до розуміння права. Саме ця теорія мала суттєвий вплив на таку пам'ятку доби Української революції 1917-1921 рр. як Конституція Української Народної Республіки 1918 р. [7]. Аналіз статей Конституції УНР свідчить про те, що у ній, а зокрема у Розділі ІІ, суттєва увага приділялася саме правам людини, що було наслідком впливу теорії природного права на розробників даної Конституції.

Література:

1. Бойко І.Й. Конституційна держава у працях Є.В. Спекторського та Конституція УНР 1918 р. /І.Й. Бойко/ Юридичний факультет Університету Святого Володимира в персоналіях його викладачів та вчених: збірник матеріалів Першої Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 27 листопада 2015 року / ред. кол. І. С. Гриценко, та ін. – К.: «Талком», 2015.– С. 35-42.

2. Ковальчук О.М. Теорія права у працях вчених Київського університету (XIX – початок XX століття): монографія / О.М. Ковальчук.–К.: Юрінком Інтер, 2009.–192 с.

3. Трубецкой Е.Н. Лекции по энциклопедии права / Е.Н. Трубецкой.– М.,1917.– 226 с.

4. Трубецкой Е.Н. Энциклопедия права / Е.Н. Трубецкой.– К.,1906.– 182 с.

5. Трубецкой Е.Н. Лекции по истории философии права / Е.Н. Трубецкой.– К.,1907.– 175 с.

6. Трубецкой Е.Н. Философия права профессора Л.И. Петражицкого. Вырезка.– 33 с.

7. Конституція Української Народної Республіки [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://web.archive.org/web/20081206132214/http://vi-legas.com.ua/content/view/1823/109/.

Цюприк Володимир Ігорович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університетуімені Тараса Шевченка

ДІЯЛЬНІСТЬ ВИЩИХ СУДОВИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ У ФОКУСІ ПРАВОВОГО КОМПАРАТИВІЗМУ

У наш час Україна зіштовхнулась із проблемою, пов'язаною з належним функціонуванням судової системи, зокрема й вищої судової інстанції. Вчені й законотворці шукають вирішення цієї проблеми в історії правотворчості інших держав. Але не потрібно забувати і про власну історію права, адже на території України існували суто українські держави, які хоч і були знищені ще при «народженні», але все-таки «встигли» створити державний апарат і, відповідно, судові органи. Отоє, зрозумівши особливості та основні засади функціонування вищих судових інстанцій різних українських державних утворень, таких як УНР та Українська Держава, можливо вдасться віднайти рішення сучасних проблем.

Вищою судовою інституцією УНР доби Української Центральної Ради оголошувався Генеральний суд. Згідно із законом «Про утворення Генерального Суду» від 2 грудня 1917 р., «Генеральний Суд складається з трьох департаментів – цивільного, карного та адміністративного і виконує на території України всі функції, належні досі Правлячому Сенатові в справах судових і в справах нагляду над судовими установами та особами судового відомства також тимчасового, до розв'язання питання про скасування всіх особливих судів, виконує функції Головного Воєнного Суду щодо справ, вирішених на території України» (ст. 1 цього закону) [2]. Також у Конституції УНР зазначено, що цей суд «являється найвищою касаційною інстанцією для всіх судів Республіки і не може бути судом першої та другої інстанції та мати функції адміністративної влади» [1]. Згідно зі ст. 1 Закону «Про умови обсаджування і порядок обрання суддів Генерального та Апеляційного судів», за умови обрання їх – 3/5 голосів присутніх членів Центральної ради, суддями можуть бути і особи без вищої освіти [4, с. 63].

Після гетьманського перевороту Генеральний Суд продовжував функціонувати з деякими змінами, зазначеними в «Законах про тимчасовий державний устрій України» від 29 квітня 1918 р. Перші зміни передбачали призначення суддів гетьманом (ст. 44 вищезгаданого документа) і про надання нових функцій (ст. 43 цього документа), однією з яких було оголошення для загального відомі всіх законів і наказів Уряду, слідкуючи за закономірністю їх видання [5]. Проте гетьман мав на меті провести суддівську реформу і створити замість Генерального Суду Державний Сенат. Першим кроком до цього стало створення (17 травня 1918 р.) при Міністерстві судових справ спеціальної комісії з підготовки законопроектів про утворення Державного сенату і судових палат [6].

Згодом було прийнято закон «Про утворення Державного Сенату», відповідно до ст. 1 та ст. 2 якого встановлювалося, що Державний Сенат мав складатися із Загальних

зборів Сенату та трьох Генеральних судів, а саме: Адміністративного, Цивільного та Карного. Устрій, компетенція, діловодство Державного Сенату, порядок виконання постанов і зносин з іншими державними інституціями, нагляду за виконанням наказів, а також права й обов'язки сенаторів тимчасово (до видання спеціального законодавчого акта) регламентувалися законами колишньої Російської імперії. Організований на зразок російського Правлячого сенату, Державний Сенат тимчасово перейняв і російське процесуальне право [3].

Сенаторів уперше призначав гетьман, а згодом вони мали обиратися самим Державним Сенатом і затверджуватися главою держави. До кандидатів пред'являлися такі вимоги: наявність вищої юридичної освіти і не менше 15 років трудового стажу в судових органах на посадах, не нижчих від судового слідчого чи товариша прокурора окружного суду, на адвокатській службі чи викладацькій роботі. Для претендентів на посаду сенаторів Цивільного Генерального суду до трудового стажу зараховувався 5-річний термін перебування на посаді секретаря цивільного департаменту судової палати, а для кандидатів на посаду до Адміністративного Генерального суду – особи, що мали вишу освіту і працювали не менше 15 років на державній чи громадській службі. До складу сенаторів Загальних зборів Державного Сенату могли призначатися не лише особи, що відповідали пред'явленим вимогам, а й колишні державні службовці, котрі перебували на посадах міністрів [7].

Обрання кандидата на посаду, позбавлення звання, звільнення та тимчасове усунення сенатора від посади здійснювалося шляхом голосування, за наявності кворуму у дві третини присутніх від усіх членів Державного Сенату або членів Генерального Суду за приналежністю. Член Державного Сенату був достатньою мірою захищений від втручання у свою діяльність як з боку гетьманської адміністрації, так і самого гетьмана, оскільки правові норми, що містяться в Законі «Про утворення Державного Сенату» від 8 липня 1918 р., забезпечували недоторканність сенаторів, що, безперчно, сприяло їм об'єктивно розглядати кримінальні, цивільні чи адміністративні справи в найвищій судовій інстанції країни, виконувати інші, передбачені чинним законодавством функції [7]. Проте мали місце випадки втручання гетьмана у сферу компетенції Генерального Суду, крім того, він мав можливість змінити вирок будь-якого судового органу [6], чого не було зафіксовано в часи УЦР.

Прокуратура як у часи УЦР, так і гетьманату не була виокремлена в окремий державний орган. Вона була частиною спочатку Генерального Суду, а потім Державного Сенату і безпосередньо підпорядковувалась Секретаріату судових справ, а згодом Міністерству судових справ.

В часи УЦР відповідний орган називався «прокураторією». Згідно з ст. 6 закону «Про утворення Генерального Суду», «одному з Прокураторів Генеральний Секретар справ судових надає звання Старшого і доручає провід над Прокураторією» [2]. За рахунок того, що регламент прокураторії затверджувався секретарем судових справ (ст. 8), відомство опинилося в подвійному підпорядкуванні. Згідно закону «Про прокурорський нагляд на Україні», при кожному суді повинні були бути прокуратори під проводом старших прокураторів (ст. 1). Також всі прокуратори мали призначатися Генеральним секретарем судових справ (ст. 2), і всі посади часів Російської імперії, які були замінені прокураторськими, скасовувались, а особи, що займали ці посади, опинялися поза штатом (ст. 3) [9, с. 64]. Щодо вимог до кандидатів на посаду старшого та усіх інших про-

кураторів, то вони були такими самими ж як при обранні суддів. Тобто наявність вищої юридичної чи навіть наявність будь-якої вищої освіти не була обов'язковою.

В часи гетьманату «прокураторія» знову стала прокуратурою і було відновлено посади прокурора і товариша прокурора, що мали перебувати при кожному Генеральному судді та при Загальному зібранні Державного Сенату під вищим доглядом міністра юстиції, як Генерального прокурора [8, с. 81]. Варто зазначити, що вимоги до кандидатів на посаду прокурора були такі самі, як і на посаду члена Державного Сенату.

Отже, Державний Сенат як і Генеральний Суд УНР складався з трьох підрозділів відповідно до галузей права, тимчасово регулювався законодавством Російської імперії, виконував такі самі функції, що й Правлячий сенат у Російській імперії та відігравав роль Головного військового суду в Українській Державі так само як і Генеральний Суд в часи УЦР. Але на відміну від Генерального Суду часів УНР до Державного Сенату могли потрапити лише ті, хто мав відповідну вищу освіту та необхідний стаж роботи в сфері судочинства. На нашу думку, ця відмінність є кроком вперед на шляху до підвищення рівня професіоналізму в діяльності судової системи і як наслідок – покращення функціонування Державного Сенату зокрема і всієї судової системи загалом. Але, з іншого боку, як відомо з практики, зосередження широких повноважень в руках П. Скоропадського створила умови до втручання інших органів влади у діяльність судів, що, на думку деяких дослідників, мало місце в Українській Державі на відміну від її попередниці УНР. Проте згідно з правовими актами стосовно діяльності членів найвищої судової інстанції – Державного Сенату, закон створював всі необхідні умови для професійної діяльності суду і гарантував його незалежність від адміністрації, але, як відомо, на практиці все могло бути зовсім по-іншому.

Література:

1.Конституція Української Народньої Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР)[Електронний ресурс] // за станом на 29 квітня 1918р. // Українська центральна рада/ – В-во «Друковані видання»,2007 – Режим доступу: http://web.archive.org/web/20081206132214/http://vilegas.com.ua/content/view/1823/109/

2.Закон про утворення Генерального Суду [Електронний ресурс] // за станом на 2 грудня 1917 р. // Українська центральна рада/ – Режим доступу: http://textbooks.net.ua/content/view/994/17/

3.Лупандін О.І. Державний сенат Української держави 1918 / О.І. Лупандін // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2004. –688 с.

4.Закон про умови обсаджування і порядок обрання суддів Генерального та апеляційного (23 грудня 1917 р.) // Українська центральна рада. Документи і матеріали у 2 томах. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р./ Упоряд.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко та ін.; НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 1997. – 424 с.: іл.

5.Закони про тимчасовий державний устрій України (29 квітня 1918 рік) [Електронний ресурс] // Павло Гай-Нижник доктор історичних наук, особистий сайт. – Режим доступу: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1918(04)29.zakony.php

6.Терлюк І. Я. Історія держави і права України: навч. посіб. / І.Я. Терлюк / уклад.: В. Д. Гончаренко, Є. О. Васильєв, В. М. Єрмолаєв [та ін.]. – Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. – 919 с.

7.Степанюк А. Г. Державний Сенат Української Держави у 1918 р.: нормативне забезпечення діяльності // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kaas.gov.ua/law-library/articles/s/192-derzhavnij-senat-ukrajinskoji-derzhavi-u-1918-r-normativne-zabezpechennya-diyalnosti.html

8.Історія держави і права України: підруч. – У 2-х т. / За ред. В.Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Гончаренка. – Том 2. – Кол. авторів; В. Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 580с.

9.Закон про прокурорський нагляд на Україні (23 грудня 1917 р) // Українська центральна рада. Документи і матеріали у 2 томах. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р./ Упоряд.: В. Ф. Верстюк (керівник), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, Г. М. Михайличенко та ін. НАН України. Інститут історії України . – К.: Наукова думка, 1997. – 424 С.: іл.

Шикір Дмитро Олександрович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВО НА ЗЕМЛЮ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО

Дослідження земельної реформи в Українській Державі має велике значення для вітчизняної юридичної науки, оскільки право власності на землю та його реалізація завжди лишалися наболілим питанням для українського народу.

В період правління П. Скоропадського для підготовки умов до аграрних перетворень на місцях створювалися земельні комісії, які з перших днів нової влади усували земельні комітети Центральної Ради.

Домінантою реформації стало відновлення приватної власності на землю, повернення її в товарний обіг. Міністерством земельних справ на місцях створювалися регіональні управління хліборобства та державного майна, а також губернські, повітові, волосні земельні, земельно-ліквідаційні та особливі комісії. Ці останні вирішували питання про право на врожай 1918 р. із земель колишніх землевласників відповідно до спеціального закону, ухваленого 27 травня 1918 р. [1, с. 152-153].

Повітові земельні комісії брали на себе тимчасове управління земельними ділянками окремих власників на їхні прохання і з дозволу губернських комісій на термін понад один рік. Маєтності господарів, які були відсутніми, за розпорядженням губернської комісії передавалися повітовій комісії для управління без заяви власника або його повіреного. Суть управлінських функцій зводилася до передачі маєтків в оренду або прямого господарювання з допомогою призначених фахівців. Витрати на ці заходи покривалися за рахунок прибутків, одержаних від господарської діяльності. Чистий прибуток передавався власникові, який міг у будь-який час вимагати повернення своєї ділянки.

Крім земельнимих комісій, Рада Міністрів утворила тимчасові повітові та губернські земельно-ліквідаційні комісії, до компетенції яких входив розгляд справ про відновлення порушеного володіння й користування землею, про повернення відібраних після 1 березня 1917 р. підприємств, рибних ловів, знаряддя та всякого рухомого майна, про відшкодування збитків і винагороду за користування майном, про розрахунки за посіви на чужих землях без дозволу власників, володарів чи орендарів [3, с. 354-355].

Земельна реформа мала багатоступеневий характер. Низкою законодавчих актів передбачалося реалізувати такі принципи: відповідальність за перетворення брав на себе уряд; створення Державного земельного фонду за рахунок державних, церковних і частини приватних земель; створення дрібних, але економічно міцних господарств; забезпечення ефективної роботи цукрової промисловості як базової галузі України; вдосконалення сільськогосподарського кредитування.

8 червня 1918 р. було ухвалено закон, згідно з яким Державний земельний банк дістав необмежене право придбання земель для їх продажу селянам. Розмір окремого приватного землеволодіння не повинен був перевищувати 25 десятин.

14 червня почав діяти Закон про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями. Якщо ділянки купували земельні товариства, то загальна площа повинна була вкладатися в розрахунок: 25 десятин землі на кожного члена товариства. Крім того, протягом трьох років придбану землю необхідно було розмежовувати на індивідуальні відруби. Таким чином, колективні форми господарювання виключалися. Усі названі положення стосувалися як орної землі, так і лісових угідь. Однак площі з лісовими насадженнями надавалися в продаж лише з дозволу міністра земельних справ. З його ж санкції можна було придбати понадлімітні ділянки, коли це письмово обґрунтовувалося громадськими потребами. В цьому разі покупець повинен був протягом року засвідчити виконання обумовлених намірів, відшкодувати всі боргові зобов'язання.

Не обмежувалися розміри ділянок, придбаних на публічних торгах, що здійснювалися шляхом примусового стягнення іпотечних та приватних боргів. Наприкінці літа уряд дозволив продавати маєтки навіть тоді, коли вони перебували в оренді. При цьому орендар мав право зібрати врожай на такій площі.

У жовтні було засновано Вищу земельну комісію, яку очолив сам П. Скоропадський. Посилена увага глави держави до аграрного питання в цей час пояснювалася тим, що після жнив 1918 р. передбачалося розпочати перерозподіл землі для того, щоб у 1919 р. кожний господар працював уже на власній землі.

На початку листопада було ухвалено законопроект, який регулював процес викупу Державним земельним банком надлишкових площ у землевласників та їх подальшого розподілу між селянами. Маєтки, що мали велике господарське значення (обслуговували цукроварні, розводили елітну худобу тощо), могли мати до 200 десятин землі, але вони підлягали акціонуванню.

Слід зазначити, що при уважному ознайомленні з реформою можна було виявити суперечливий характер щодо відносин селян і поміщиків-землевласників. В цей час селяни вже звикли до думки, що земля, яку їм надала Центральна Рада безкоштовно, належить їм, і повертати її ніхто не збирався, а тим більше викуповувати. Що стосується великих землевласників, то вони не просто прагнули повернути свої землі та маєтки. Абсолютизуючи трактування закону про відшкодування за користування панською землею, поміщики проводили конфіскаційні рейди та погроми в селянських оселях. Непевність становища селян та поміщиків викликала незадоволення з обох боків. Річ у тім, що по суті це була ліберальна реформа, яка передбачала поступки як з боку селян, так і з панського боку, але ніхто на них йти не хотів. З перших же днів новий уряд розпочав заходи, щоб унормувати становище. Але це було йому не вдалося.

Справа в тому, що Україна перебувала «під контролем» німецьких військ, і про жодні самостійні кроки і не йшлося. 10 вересня 1918 р. було підписано договір з Німеччиною про передачу їй 35% урожаю, зібраного на Україні [5, с. 166-167]. Після цього (щоправда, й до цього теж) почали створюватися і функціонувати каральні загони, що були гарантом забезпечення закону від 8 липня про боротьбу з руїною у сільському господарстві, який відновлював своєрідну форму кріпацтва (реманент): селян насильно примушували обробляти панські землі.

Селяни, які вже давно звикли думати, що поміщицька земля належить їм за революційним правом, зустріли аграрну політику в багнети. В українському селі нагромадився колосальний вибуховий потенціал. Незабаром по всій Україні вибухнули стихійні й досить значні селянські заколоти. У запеклі бої з німецькими військами ки-

нулися озброєні селянські загони (тоді зброя була легкодоступною) на чолі з ватажками з місцевих жителів. Ці сутички набрали величезних масштабів.

Отже, проаналізувавши дане питання, можна дійшли висновку, що буржуазна аграрна реформа П. Скоропадського була спрямована на відновлення сільського господарства України, створення міцного класу хліборобів, які б отримали землю за викуп при посередництві держави шляхом парцеляції великих земельних маєтків. А всі організаційні ланки, що були створені для її впровадження, мали бути об'єктивними адміністративно-господарськими органами.

Однак впровадити в життя задуми уряду не вдалося. І це пояснювалося не лише браком часу. Надто сильною була інерція мислення в колишніх латифундистів, котрі з Гетьманом пов'язували можливість соціального реваншу. Не на висоті виявився і низовий виконавчий апарат, що не перейнявся в основній своїй масі новими завданнями, які ставило життя. Уряду Української держави не вдалося пом'якшити продовольчу кризу, забезпечити міста достатньою кількістю харчів, щоб зменшити соціальну напругу в країні, і тим самим він сам собі окреслив короткотривале існування.

Література:

1. Грицак Я. Нарис історії України: «Формування модерної укр. нації XIX-XX ст.» / Я. Грицак. –К.: Генеза, 1996 – 360 с.

2. Кременець В.Г. Україна: «Альтернативи поступу (критика історичного досвіду)» / В.Г. Кременець, Д.В. Табачник, В.М. Ткаченко. – К.: ARC-UKRAINE, 1996. – 793 с.

3. Котляр М. Довідник з історії України / М. Котляр, С. Кульчицький. – К.: Україна, 1996 – 463 с.

4. Полонська-Василенко Н. Істрія України: у 2т. Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року /Н. Полонська-Василенко. – 2-е вид. – К.: Либідь, 1993. – 608 с.

5. Рубльов О.С. Українські визвольні змагання 1917-1921рр. / О.С. Рубльов, О.П. Реєнт – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – 320 с.

6. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / П. Скоропадський. – К.: Філадельфія, 1995. – 454 с.

7. Захарченко П.П. Історія держави і права України / П.П. Захарченко. – К.: Атіка, 2013. – 265 с.

Яцуба Володимир Володимирович,
студент І курсу юридичного факультету
Київського національного університетуімені Тараса Шевченка

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ГЕТЬМАНА П. СКОРОПАДСЬКОГО

Однією з найбільш визначних віх історії Української революції є доба правління гетьмана П. Скоропадського. На початку його правління Україна опинилась у дуже скрутному становищі і перед керівництвом держави постало багато важливих питань. Вогонь Громадянської війни стрімко поширювався колишньою територією Російської імперії, постійна загроза війни з Росією та тиск з боку Німеччини – все це потребувало від гетьмана рішучих та інколи й жорстких заходів для стабілізації ситуації в державі. Саме через призму законотворчості гетьмана можна зрозуміти не тільки саму суть реформаторської діяльності П. Скоропадського, а й причини поразки його політики загалом. В тогочасній революційній Україні багато важливих питань потребували термінового розв'язання. Проте найгостріше стояло питання права власності на землю. Саме для його вирішення було запущено процес земельної реформи.

Задля розуміння сутності, завдань та причин провалу земельної політики слід проаналізувати постать П. Скоропадського як політика, адже він був доволі консервативним монархістом за своїми поглядами. Саме цим можна пояснити законотворчі ініціативи гетьмана, який вбачав у власниках землі основу для побудови нової держави. Адже саме таким ключовим моментом як питання права власності на землю й різнився підхід до вирішення земельного питання у порівнянні з соціалістичними ініціативами уряду УЦР, який у ІІІ Універсалі фактично повністю заборонив приватне землеволодіння, не кажучи вже про поміщицьке. Саме хаос та невизначеність цього питання у політиці УЦР були однією з передумов та причин проведення земельної реформи.

Програмним документом гетьманського уряду стала «Грамота до всього українського народу», в якій було закладено основу майбутньої земельної реформи. За нею повністю відновлювалося право приватної власності та дозволялася вільна купівля та продаж землі. Зрозуміло, що раніше прийнятий закон Центральної Ради про соціалізацію землі було скасовано [1, с. 72]. Слід зазначити, що на розробку земельного законодавства вплинули не тільки особисті погляди П. Скоропадського, а й багато різноманітних чинників, одним з яких була позиція німецького командування, яке перш за все цікавилось підвищенням продуктивності селянських господарств задля стабільного забезпечення постачання сільськогосподарської продукції до Німеччини.

Важливою передумовою розгортання земельної реформи стало прийняття закону «Про право на врожай 1918 року на території Української Держави», за яким вирішу-

валися термінові питання, пов'язані з суперечностями щодо прав володіння весняним урожаєм та землею. Адже саме через неврегульованість прав на землю під час збирання врожаю сталася кризова ситуація, пов'язана з наслідками «наказу про засів ланів» фельдмаршала Ейхгорна. Цей наказ німецької адміністрації, за яким до селян почали використовувати силу та каральні заходи задля примусового засівання землі, є яскравим прикладом політики німців. Ця політика згодом зазнала нищівної поразки через тотальне поширення власних інтересів без урахування тонкощів суспільної організації в Україні. Стабілізувати ж ситуацію допоміг ряд дій, передбачених у вищезгаданому законі.

Іншою, не менш важливою законодавчою пам'яткою став закон «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями». За ним право продажу без обмеження надавалося всім власникам сільськогосподарських та лісових маєтностей у повітах. Державний земельний банк, на який покладалися важливі завдання при проведенні реформи, отримав право купувати землю без обмеження кількості, але за умови подальшого продажу земельних ділянок на основі цього закону. Також чітко встановлювалися розміри для набуття землі у товариствах. Основними цілями закону було регулювання порядку купівлі земельних ділянок, створення передумов для відродження одноосібного сільського господарювання та ліквідація колективного землеволодіння [2, с. 23]. Саме лібералізація ринку та дозвіл на вільний обіг землі мали посприяти перерозподілу земельних ресурсів серед населення.

Також слід зазначити, що всі вищезгадані акти мали вирішити термінові питання та створити підґрунтя для прийняття основного земельного закону, якого так і не було вироблено, хоча цим питанням займалося багато земельних комісій та нарад [3, с. 17].

На жаль, зазначені акти гетьманського уряду не лише не вирішили своїх завдань та не виконувалися належним чином, а й спричинили велике невдоволення реформою серед населення. На думку більшості дослідників, головною причиною провалу земельної реформи була неспроможність уряду захистити селян від свавілля поміщиків, які, отримавши юридичне підґрунтя, намагалися не тільки повернути втрачене та відшкодувати збитки, а й примножити власні активи за активної допомоги місцевого самоврядування та окупаційної адміністрації.

Саме невдоволення селянства свавіллям поміщиків та німецької адміністрації стало головною причиною повалення гетьманату. Відразу ж після зречення гетьмана та встановлення влади Директорії усі закони гетьманського уряду було скасовано та проголошено повернення до соціалістичного шляху регулювання прав власності на землю.

Відтак, проаналізувавши законотворчість П. Скоропадського, ми можемо не тільки зрозуміти її суть та причини невдачі, а й простежити актуальність цієї проблеми у сучасних реаліях. Адже ситуація, в якій опинилася Українська Держава за доби правління гетьмана П. Скоропадського, багато в чому перегукується з сучасними викликами нашої держави. Як і сто років тому, Україна потребує рішучих реформаторських дій. Отже, знання про помилки минулого можуть допомогти не допустити їхнього повторення в політиці сьогодення.

Література:

1. Пиріг Р.Я. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі / р.Я. Пиріг // Український історичний журнал. – 2006. – № 3. – С. 68–84.

2. Аграрне право України: підруч. / В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк [та ін.]; за заг. ред. В.М. Єрмоленка. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 608 с.

3. Заріцька І.М. Особливості земельного законодавства владних режимів доби Української революції (1917 – 1921 рр.) / І.М. Заріцька // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Право. – 2012. – Вип. 173(3). – С. 16–20.

Кафедра історії права та держави юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

«УКРАЇНСЬКЕ ПРАВО Й ЗАКОНОДАВСТВО ЗА ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917 – 1921 РР.)»

«UKRAINIAN LAW AND LEGISLATION IN THE ERA OF THE UKRAINIAN REVOLUTION (1917 – 1921 YEARS)»

Комп'ютерна верстка: Безпалий М.О.

Підписано до друку ??.??.2018 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура SchoolBook. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 18,85
Тираж 100 прим.